NIEUWE WEST-INDISCHE GIDS

VIER-EN-VIJFTIGSTE JAARGANG

UITGAVE VAN DE
STICHTING NIEUWE WEST-INDISCHE GIDS
te Utrecht
1980

IV

De uitgave van de 54ste jaargang van de NWIG - welke verschijnt met medewerking van de *Vakgroep Culturele Antropologie der Rijksuniversiteit te Utrecht* - werd gesubsidieerd door de *Nederlandse Stichting voor Culturele Samenwerking* en de *Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen*.

INHOUD VAN DE VIER-EN-VIJFTIGSTE JAARGANG

Boomert, A., *The Sipaliwini archeological complex of Surinam. A summary* (1 afb.) 94-107

Klomp, Ank, *Het 'oude' Bonairiaanse woonhuis. Enige aantekeningen bij een foto-overzicht* (48 afb.) 155-212

Laurence, K.M., *The survival of the Spanish language in Trinidad* (1 afb.)..... 213-228

Price, Richard, *'So many different people in the same device.' Recent Caribbean bibliography* 39- 44

van Soest, Jaap, *Archival sources to the history of the Netherlands Antilles. A challenge for archivists and historians* 73- 93

Tacoma, J., *Studies on the physical antropology of the Netherlands Antilles: IV A prae-columbian skeleton from Bonaire* (13 afb.) 229-258

Vernon, Diane, *Bakuu: possessing spirits of witch-craft on the Tapanahony* (5 afb.) 1- 38

Page

vii

Missing

From

Original

Wagenaar Hummelinck, P., *Boekbespreking* 45- 57

Bibliografie (48-50, Index) 58- 71
139-153
259-274

Wojciechowski, F.L., *De Indianen van de Westindische eilanden in de historische periode* ... 108-138

BIBLIOGRAFIE

Articles (W.H.) 58- 71
139-153

Separate publications (W.H.) 259-268

Index to the sections 'Bibliography' of the (Nieuwe) West-Indische Gids 1-54, 1919-1980 (W.H.) 269-274

BOEKBESPREKING

Comitas, Lambros, *The complete Caribbeana*, 1977 (in Price) 39- 44

Van Dalen, Henk H, & De Groot, Gerard C., *De Nederlandse Antillen*, 1978 (W.H.) 57

Diepraam, Willem & Van Westerloo, Gerard, *The Dutch Caribbean*, 1978 (W.H.) 56

Encyclopedie van Suriname, 1977 (W.H.) 54- 56

Szwed, John F. & Abrahams, Roger D., *Afro-American folk culture: an annotated bibliography*, 1978 (in Price) 39- 44

VAN DE REDACTIE 154

NIEUWE WEST-INDISCHE GIDS

onder redactie van

Prof. dr. H. Hoetink, Prof. dr. H.U.E. Thoden van Velzen, Dr. J.H. Westermann, Drs. L.J. Westermann-van der Steen en Dr. P. Wagenaar Hummelinck (eindredacteur).

No 1 FEBRUARI 1980 (p. 1-72)
No 2 JULI 1980 (p. 73-154)
No 3-4 DECEMBER 1980 (p. 155-274)

KONINKLIJK INSTITUUT 22/2/80 VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

BAKUU: POSSESSING SPIRITS OF WITCHCRAFT ON THE TAPANAHONY

This paper (1) is a report on one pantheon of possessing spirits known as *Bakuu* (2), which was in full expansion among the Djuka of Tabiki on the Tapanahony river, Suriname, in the period when I visited them between December 1976 and February 1978 (3). While even my oldest informants denied ever having seen *Bakuu* mediums in that village before (and I was unable to find any *Bakuu* spirit that had possessed a medium longer than 3 years) the *Bakuu* phenomenon was then being experienced as visions in the night, as interpretation of illness and death, as witch accusation, and as spirit possession. One example of *Bakuu* social drama is recounted below, and an attempt is made to situate the *Bakuu* in relation to other pantheons of possessing spirits. All generalizations attempted here should be understood to be premature, and to apply only to one village, observed at a moment when it was mobilized by what it considered its first case of *Bakuu* possession and accusation.

THE DJUKA

The Djuka are one of six tribes of Bush Negroes whose territorial homes are river-side villages in the rain forest of Suriname and French Guyana (4). These tribes originally formed in the 17th and 18th century as African slaves escaping from the coastal plantations grouped together in the sanctuary of the bush. The fugitive bands worked out a subsistence economy in the forest based on hunting, fishing and slash-and-burn agriculture, while they continued to acquire tools, arms, and new recruits by making periodic raids on the plantations. They were in turn pursued by colonial militia which they fought off with guerrilla tactics until in 1760, the first peace treaty was concluded with the Djuka, granting them the semi-autonomy which they still retain today. Among the promises made in the treaty was a regular tribute of coastal goods to be delivered to the village chiefs (BENOIT, 1839). Today, this has been commuted into small salaries paid out to Djuka village officials, the *lantiman*.

The abolition of slavery in 1863 opened new opportunities for the Bush Negroes to obtain wealth and coastal goods, first through lumbering, then from around 1880 until the 1920's, by their participation in the gold rush. Overnight, Bush Negroes from all tribes were able to cash in on their knowledge of difficult river navigation and canoe construction to become the highly-paid specialists of inland transport for the fortune-seekers of gold and balata (DE BEET & THODEN VAN VELZEN, 1977). It was a period of intensive contact between the Bush Negroes of different tribes and the *bakaa* (whites and Creoles), and it seems to have ushered in a new era of cultural exchanges between Afro-Surinamers which up-dated the common cultural heritage they owed to an early plantation synthesis (see PRICE, 1973 a). It is in this period, say the Djuka, that *Bakuu* first made their appearance on the Tapanahony.

After 1920 gold production dwindled, the demand for boatmen declined, and a time of handed-down remnants of hammocks and re-filled cartridges set in, until from the 1950's on, and increasingly so, male migrant labor became the obvious solution to Bush Negro consumer needs.

BAKUU THROUGHOUT SURINAME

A comparison of the literature compiled today by students of the various Afro-Surinamese groups reveals a remarkable similarity in the belief systems of Bush Negroes and Creoles alike. As RICHARD PRICE (1973) writes, referring to the Para and the Bush Negroes, 'Given the relative isolation of these peoples from one another for more than 200 years... one can only conclude that a new, Afro-American religious system was forged on the plantations during the ... earliest decades of the colony's history...' Among those spirits now commonly known to all Afro-Surinamers (5) is the *Bakuu*, or *Bakru*.

WOODING(1972 b), who classified the Para version of this spirit among their bush gods, traces its parentage to the Ivory Coast, Central Ghana, and Togo. There, under the name of *Biakuru*, *Bur-ka*, or *Buku*, the African forerunners of the Surinamese *Bakuu* were known as lower deities of an evil nature, but capable of confering wealth. HERSKOVITZ (1936), on the other hand, relates the *Bakuu* to the Dahomean *Abiku* — spirits which are born as hu-

man children but die young. Other particularities, such as the Fon belief that the soul of a deceased may be stolen and manipulated for purposes of witchcraft (OLA BALOGUN, personal communication) — accrete to build up a patchwork spiritual entity: a tool for ambition, greed, vengeance, and murder that unites ideas of riches and death behind the guileless appearance of childhood. Like other spirits, the *Bakuu* varies from tribe to tribe — and probably over time — as to what brings it, who is vulnerable to its attacks, and what is to be done about it. But Djuka, Paramaka (LENOIR, 1973) and Matawai (DE BEET, personal communication) all agree that it is not native to their cultures but an imported evil, manufactured on the coast by Creoles or Chinese (6). Among the Djuka, it is said to have appeared relatively late in their history, first brought to the river by *bakaa* who carried them in their luggage to guard their gold.

THODEN VAN VELZEN (1978: 108-109), in transcribing the Djuka massive exorcist wave that became known as 'Ma Cobi puu sani' (Mother Coba removes things evil) circa 1890, noticed that *Bakuu* were conspicuously absent from that list of eradicated evils. His informants could not remember any *Bakuu* being exorcized then, and some added that such spirits came only later — during the heyday of the gold rush, or in the time of balata bleeding (1920s) (T.v.V. pers. comm.). While THODEN VAN VELZEN remarks that the latter date is the less probable since VAN LIER, a balata bleeder himself, does not mention hearing of such a connection, the same relation between *Bakuu* and fortune hunters of both gold and balata is confirmed by the Para Negroes, who told WOODING (1972 b), 'In former days, the gold diggers and balata bleeders were the main ones to make use of *bakrus*'.

It is possible, then that *Bakuu* belief was not part of the original cosmology elaborated on the plantations but that it evolved on the coast after the escapes and was not imparted to the maroon societies until the feverish years of rainforest fortune hunting.

Tabikans point to the village of Malobi as being the first, or at least the foremost, to have had *Bakuu* mediums. All of these early *Bakuu* are remembered as avenging spirits *(kunu)* sent usually by *bakaa* in retaliation for a theft. One such story from the 1920s is recounted by an old Tabikan boatman who had indirectly been involved.

A Creole lady from Martinique whose name was Medaille entrusted to a Malobi boatman a large sum of gold. The boatman faked an accident in the rapids around Tapudam and absconded with the fortune. Suspecting a hoax, the woman tried several times, but to no avail, to persuade the culprit to return at least part of the treasure. Finally, she fixed up a *Bakuu* which she sent to reap revenge. In Malobi people sickened and died until the day when the cause was discovered. The present headman of Malobi, kabiten Bonte, went to the lady and pleaded with her, promising that they would try to repay her part of the gold in trade, but she replied that with the best will in the world it was now too late — the *Bakuu* was already in the (Malobi) family.

The *Bakuu*, as it appears to the Djuka of Tabiki when it startles them from sleep in the night, ressembles a doll (7) or a lightcolored Creole child dressed in city clothes (8). In truth, it is neither child nor doll nor deity, but the shade of some unknown (and probably evil) dead, which had been captured and tinkered with by a Creole or Chinese magician, and made to inhabit a mannekin. The little body is composed half of flesh, half of wood, its wooden half serving the *Bakuu* as a shield to foil its assailants.

While the Djuka claim not to know the art by which such magicians enslave the ghost of a deceased, HERSKOVITS (1936) offers a coastal description of how it is trapped in the hair and fingers of the corpse. Such a technique fits easily into Djuka supernatural schemes, for it ressembles a perversion of one act of traditional Djuka burial rites — abandoned since 1972 — of using the corpse, or its hair and finger nails, as a temporary oracle for interrogating the ghost of the deceased, which hovered over its remains.

Like the Haitian 'engagement' (METRAUX, 1977), the *Bakuu* is a spirit pet which the *bakaa* (Whites, Creoles, or Chinese) may keep to make and guard their money. Tabikans do not seem to see themselves as buying it for this purpose. They prefer to seek the assistance of the traditional Djuka spirit that helps men to acquire progeny and fortune, the *Papa* (9). With the *Bakuu* there is always a risk that it will turn on its owner, from its role of gift-giver to its role of killer.

For, according to the information I have, it is only in its role of killer that the *Bakuu* appears among the Djuka. Although all spirits have some power over life and death, and although any but *Kumanti* may come to sicken and kill, only the *Bakuu* comes exclusively as an enemy. It carries a stick to knock down its victims, and its attack is usually sudden and violent, and often aimed at the head. Migrai-

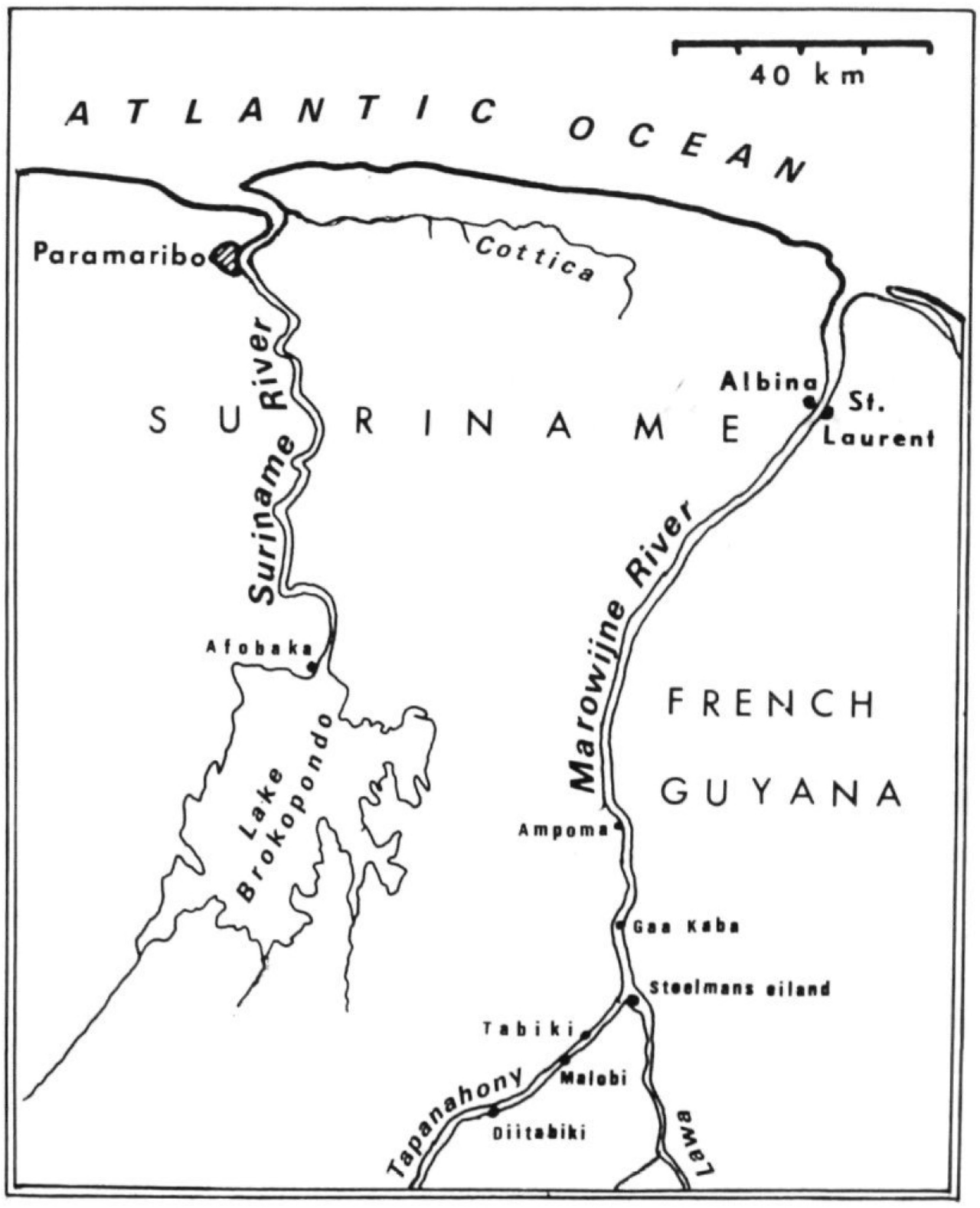

Fig. 1. Sketch map of northwestern Suriname, indicating the situation of Tabiki and neighbouring villages.

nes, nervous disorders, even toothache, and as VAN LIER (1944) noted, insanity, all proved in 1976-78 to be attributable — at least in an appropriate moment of brewing accusations — to the *Bakuu* (10). But neither in theory nor in practice are these complaints automatically diagnosed as a *Bakuu* attack, nor are they the only ills of which he is capable. They tended to be the chief complaints of the women who shortly became *Bakuu* mediums, or of the *Bakuu's* contemporary surviving victims. (Whether or not the posthumously diagnosed *Bakuu* attacks that had killed past victims also took into account this specialization in illness, I cannot say. I was rarely able to disinter their symptoms).

What brings on a *Bakuu* attack? There are certain indications that the 'cause' of a *Bakuu* attack may have undergone a fundamental change of definition from the introductory period of avenging *Bakuu* guardians in the service of *bakaa* hunting for gold, to the present bewitching *Bakuu* in the service of evil Djuka out to kill close relatives. Unfortunately, I have no information as to whether or not *Bakuu* were bought by Djuka for witchcraft during the first period. And I am told (THODEN VAN VELZEN, pers. comm.) that in the villages of Malobi, Vandaki, and Tsjontsjon, *Bakuu* still appear as avenging spirits today. In Tabiki, the correlation between social + spirit changes appears more clear-cut: while I could obtain no satisfactory accounts of Tabiki *Bakuu* and their mediums from the first period, it was said they had come — as *kunu* (avenging spirits) — but that they came no more. The *Bakuu* witchcraft epoch is cited as making its debut 'about 20 years ago'. This corresponds roughly with the new era which THODEN VAN VELZEN (1977) termed the 'opening up of the interior', characterized by renewed traffic on the rivers and massive immigration of Djuka workers to the coastal city. Tabikans say (but I have no statistics to verify this) that it is only within the past twenty years that the flow of villagers to the coast has begun to make itself felt so that certain ceremonies must be abridged, and the Djuka social calendar synchronized with bi-annual coastal holidays. It is within the latter half of this decade, a few years after the retirement of the *Gaan Gadu* witch-cleansing oracle (THODEN VAN VELZEN & VAN WETERING, 1975) that mediumship to *Bakuu* spirits of witchcraft began in Tabiki.

Social organization in Tabiki

The Djuka, like other Bush Negroes, are a tribal people, with at their head a Paramount Chief, the *Gaanman*. The tribe is composed of clans called *lo*, and the village of Tabiki is synonomous with one clan known as Pedi. Within the framework of the clan, the matrilinear descendents of individual ancestors form the most relevant social group in Djuka society: the *bee* — the corporate matrilineage. The Pedi clan unites four such lineages, said to have escaped separately from different plantations, and joined together in the forest. Two of these *bee* — Amanta and Dona — are very small (approximately 60 and 40 adults respectively), and for several months in the year, when labor migration and bush camp farming drain away almost all their members, they are closed quarters. The two larger lineages called Pedi (approximately 110 adults), and Kaysina (approximately 200 adults) are never so completely depopulated.

In Tabiki, the *bee* (even when as large as Kaysina or as geographically segmented as Pedi) seems still to be respected as the largest exogamic unit. Since the preferential marriage partner is the classificatory cross cousin, and since individuals are more comfortable marrying within the village (KÖBBEN, 1967), members of the Pedi clan were usually either lineage mates or affines.

Lineage members hold in common the rights to certain secular status positions (see below). They are also supposed, collectively, to hold the patents to particular gods, to avenging spirits (*kunu*), certain spirits that had formerly possessed a lineage member, as well as appropriate certain paraphenalia such as shrines and carry-oracles. Major deities, like the god *Gedeonsu* which is under the tutelage of the Kaysina lineage, 'good' spirits such as an old line of *Kumanti*, and even very ambivalent spirits such as those sent to bewitch, all are either intentionally passed on or may be spontaneously revived in new episodes in succeeding generations of the *bee*.

In a large lineage such as Kaysina, informal divisions occur. Segments of the lineage sort out distinct village quarters and are identified in common parlance as 'the people of...' its most prestigious contemporary member. Within these smaller divisions, goods, services and visits are exchanged, and certain spirits may be more relevant to this unit. This is the first working arena for small-time and novice spirit-mediums and the place from which they draw audien-

ce and clientele. Significantly, it is also the imagined target area for witches, who may also employ spirits, but in secret, instead of publicly and to kill instead of cure. The autonomy of the segment in witch accusations is clearly visible in the *Bakuu* case described below: *segments* of two different lineages collaborated in the charges from 1976 to 1978, while the remainder of each lineage stayed aloof until 1979.

Further divisions may occur within the segment itself. Those members of the quarter who spend from several months to most of the year away from the village in neighboring bush camp residences seem to intensify relationships among themselves, and back in the village quarter, they may show signs of functioning as an independent group. One of these signs I take to be in-group elaboration of witch accusations such as the one below. The *Bakuu* witch scare appears to have had its origins in just such a product of intensified relations of one part of a segment before being taken up by larger units.

LANTI — GOVERNMENT

'When God made the earth, He retired from it. When He retired, to whom did he leave it? To *lanti*' (from a speech by Da Balawan). *Lanti*, as a noun, means 'government', or as a verb, means formally to present a case to a third party. All problems of men — marriage proposals, mortuary ceremonies, breaches of conduct, and even the affairs of men and spirits — are dealt with in palavers with *lantiman* (elders and titled specialists) at appropriate levels of social organization (KÖBBEN, 1966).

The most official part of village government consists of titles recognized and remunerated by the national government of Suriname. These are secular offices, though they may be awarded to an important religious leader. In Tabiki, clan head and village headman (*kabiten*) was Da (father) Akaapa, of Pedi lineage (segment II). Appointed by him were two sub-*kabiten*, one from the other half of the Pedi lineage, the other from tiny Dona *bee*. Secondary positions of *basia* were awarded to one man from each lineage, with, again, two in the Pedi *bee* (11).

Although these positions are passed on within lineages, and even within particular segments which guard them jealously, they ob-

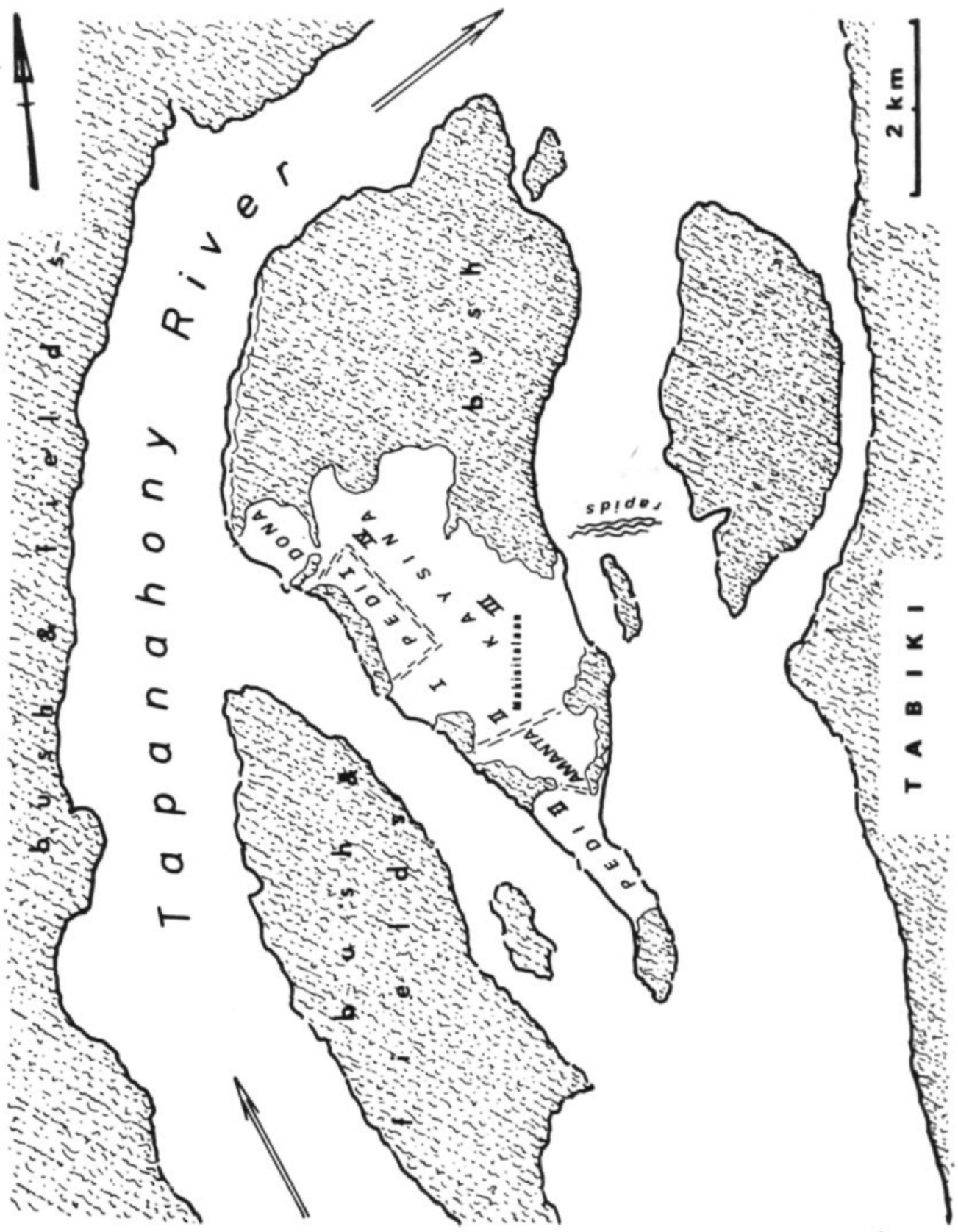

Fig. 2. Sketch map of the village of Tabiki.

viously fail to reflect the social structure or the numerical importance of the groups. They represent on the one hand favors which offer status and a small salary, on the other, the obligation and power to perform roles in government. These are government specialists who operate within the village, but may be invited to exercise, as do religious specialists (12) even beyond the boundaries of village and clan.

LANTI AND WITCH ACCUSATIONS

From the trials and burnings of witches in the preceeding century (DE GROOT, 1969), witch accusations have been increasingly relegated to the margins of the village judiciary. To conform to pressures from the national government of Suriname, in keeping down violence in the villages, treatment of suspects has perforce become steadily more humane: lynchings are acts of outlaw justice, and beatings — while still considered a justified course of action to take against a witch — are discouraged by the *lanti*.

Yet suspicions, aided by illness and ill luck, build up little by little say the Djuka; they are brought sharply into focus through visions and dreams, until, finally, the heinous act of witchcraft may even be confirmed by the spontaneous revelations of a spirit medium. The potentially most explosive form of revelation is the actual possession (in trance) of the witch's victim by the very spirit sent to kill him. The spirit itself then admits to its deeds and calls out the name of the witch it has been working for. Although once a spirit gives itself up the danger to its former victims is largely past, such revelations obviously will not be received calmly by the family of the victim, who may have been sick for years. It becomes necessary, in the interests of peace, to censor the new oracle so that is does not broadcast the witch's identity: the name is from then on withheld to protect the 'guilty'.

This censorship is usually first imposed by the *basi* who either exorcises the spirit and replaces it by a good one, or 'washes' away its evil parts and tailors its better half to permanent mediumship. When the new possessing spirit (*winti*) later appears before the assembled *lanti* to be officially heard and accepted as a member of the community, it may once again be reminded, this time by the *lanti*, not to call names.

How obedient is a spirit to the commands of mortals? Theologically speaking, the orders of a *lantiman* are backed up in the celestial realm by the great ancestors, while those of a *basi* are usually spoken in the name of a powerful spirit to which he is medium. By the fact of its possessing through trance, a spirit is demonstrating that it desires the privileges that come of social intercourse with men, and is prepared to respect their laws. The spirit's reputation is then built up over the years to the greater status of its medium. The unspoken penalty for anti-social behavior on the part of a *winti* is probably exorcism, re-identification, or exposure of the medium as a fraud.

Furthermore, mediums act as appendages to secular government. Through their spirits they proffer oracular pronouncements which interpret events and advise on a proper course of action. And as both PRICE (1975) and KÖBBEN (1967) remarked, these pronouncements are not purely personal inspirations on the part of the medium: he is rather the mouth-piece through which some part of public opinion speaks. The medium is not only interpreter of his group's opinion, he must also take into account the sometimes conflicting views of other groups — particularly those which hold significant secular or religious power.

A tame spirit is thus cast in the role of a powerful, sometimes capricious fellow villager, but who has a respect for authority and custom. The reasonable man concept of GLUCKMAN (1963), which KÖBBEN (1966) found applicable to Djuka mortals is equally true of their possessing spirits, which labor under an unspoken threat of being discovered if their behavior does not conform to what might be expected of a 'reasonable spirit'.

It sometimes happens as it does in the case below, that no censorship is imposed on the revelations of a bewitching spirit, either by the *basi* or by the *lanti*, and the *winti* is allowed to reveal the name of the guilty before all the village. This leaves the way open to sanctions being taken against the scapegoat without their being specified by the *lanti* as punishment: a beating may take place, which will be condemned: the affinal lineage may decide, if the culprit is a man, to break up the marriage; and of course, ostracism in all its forms — refusal to help, to share, avoidance of social and sexual intercourse.

If the accused is convinced of his own innoncence, what recourse does he have? This is the question which the scapegoat of the story finally asks, and, in his case, the answer given him is 'none'. Djuka judiciary protocol is such that a defendent does not plead his own case. His defense is handled for him by his kin — either selected by him, or who have themselves voluntarily come forward — and these spokesmen will plead what they feel to be appropriate, given popular opinion, the relationships of the protagonists, and political pressures (KÖBBEN, 1966). Obviously, then, the defense the accused wishes to present must be one which his kin feel they can plead. But in the following case, it is these same kin who feel themselves to have been his victims — first members of his matri-segment, then the affinal group (segment), and finally people even from his father's matri-segment (which was also the other half of his affinal lineage). His kin, have, in a sense, already presented his case — through the possessing spirit of the *Bakuu* which admitted his guilt for him.

At last, there is only one person who dares come before the *lanti* on behalf of the accused, and that is the accused himself. He requests an appeal to a higher instance, to the court of the Paramount Chief. But the system is not devised to work in such a way. A defendent cannot take himself to court, only his accusers can do that.

The advice given him is to wait. A man who feels he has not received his full measure of justice will normally bide his time and wait for future events to play into his hands (KÖBBEN, 1966), allowing him to ripost. But, in the case of someone unjustly accused by a spirit of practising witchcraft, it seems that he can only hope for some new oracular revelation that casts suspicions on the older one, and that opens the road to a reinterpretation in his favor. If this does not happen during his lifetime, his ghost, become ancestor, may see to it after his death, by returning as ***kunu*** (avenging spirit) interpreted by a new spirit medium.

When does it happen that the stops are pulled and an accusation submitted by ecstatic witnesses heard? A year after the *Bakuu* drama, people from the lineage of the accused (though from different segments) commented that such 'preferential' treatment was out of order, and that 'they' had been wrong in allowing the hear-

ing. Who is 'they'? While the *basi* who socializes the *Bakuu winti* (possessing spirit) is the first to censor it, it is the *lanti*, and particularly the headman who has the final say. Leaving aside for a moment the question of private politics, which no doubt also played a part, the accusation seems to have served an important social function as an oracular accounting for past tragedies, while at the same time, acting as a return of justice for a man who had himself been a particularly vicious witchbater.

Cosmology and the place of the Bakuu

Below the aloof apical God who created the earth and left it to the *lanti*, sit the heavenly *lanti* — the *Gaan Yooka* (great ancestors). They take an eternal interest in the lives of their descendants, both protecting and punishing them. These spirits of the greater and lesser dead, avenging or blessing, all make up one pantheon of possessing spirits — the *Yooka*. Beneath the *Gaan Yooka* the cosmos teems with deities jostling for position. They are classified by the Djuka in two ways:

1) Geographically
Spirits of the sky (*tapu gadu*); of the water (*wataa gadu*); of the bush (*busi gadu*); and the latest — 'city thing' (*foto sani*), or the *Bakuu*.

2) By Pantheons
All the spirits classified under the above headings are reshuffled and arrayed in pantheons of *winti* (possessing spirits). This classification has a direct bearing on the process of domestication of a new possessing spirit, and spirits which do not technically belong to any of these, (i.e. Busunki, Njamasu) will be assimilated to one in the interests of socialization. In Tabiki, five pantheons were functioning:

Kumanti: an ecstatic warrior cum doctor cult of benevolent spirits originally brought from Africa by the ancestors. (In Tabiki, 24 people were mediums to *Kumanti* spirits).

Papa: 'Twelve' (sic) different types of spirits — of animals and plants from forest and river — are said to belong to this pantheon.
(In Tabiki, 24 mediums).
Like the *Kumanti*, a *Papa* spirit may appear out of love for a person. But unlike *Kumanti*, it may also come as a *toobi gadu* (affecting only one person), or as *kunu* (affecting a matrigroup) to avenge a plant or animal that someone has harmed.

Both *Kumanti* and *Papa* pantheons use high theatricality — employing sacred language, dances and songs, and requiring training of several months for both medium and spirit to become adept. The entertainment these spirits provide is taken as added proof of their friendliness. The three remaining pantheons require no training for mediumship, and are not expected to offer formal artistic displays — a sign of their more ambivalent nature.

Yooka: 'the cold people' — this heading, discussed earlier, regroups all the dead. Together with the *Bakuu*, it is the only pantheon which may contain 'foreign' elements (i.e. the ghosts of non-Djuka, or even non Bush Negroes). (I found 14 *Yooka* permanently attached to Tabiki mediums, with three others of impermanent status).

Ampuku: A clever anthropomorphic bush spirit, it is said to ressemble a human being — tall of stature and black of skin. A great imitator, the *Ampuku* can pass itself off as another spirit. It may possess (usually a man) out of friendship, or avenge as a *kunu*, or it may be hired to bewitch. (In Tabiki, I found only one man who was medium to an *Ampuku*, that in partnership with a *Yooka*, was an agent of *kunu*. All other Ampuku mediums (17) were women, and their spirits had originally been sent to bewitch.

Bakuu: This is not a free spirit, like the above, but the witchcraft form of the *Yooka* — the enslaved ghost of a probably evil person. The 'evil *Yooka*' as the *Bakuu* is also called, owes part of its malevolent powers to the knowledge it retains — as do all *Yooka* — from a former life on earth. But whose *Yooka* it was, no one ever knows. No doubt it is non-Djuka. It has since been tampered with, and it may, when possessing a medium in trance, make confusing and contradictory statements about its genealogy. Or it may call the names of present and former owners in lieu of its father and mother. It may be of Creole identity, like the ones of the story, or it may have been brought all the way from China to help Chinese storekeepers earn money. When bought by Djuka, *Bakuu* are kept in the hen basket and fed on their favorite commercial foods such as tea, coffee, biscuits or corned beef. No *Bakuu* of 1976 had any taste for blood.

For no matter how evil its original nature, the *Bakuu* like the *Ampuku* sent to bewitch, always kills on mission for another. As the Djuka say, 'Evil spirits are not evil — the only evil is in the heart of man'. A single *Bakuu* spirit, like a bewitching *Ampuku*, is in fact a complex of several spirit forces which must be broken down, like a chemical compound, into parts evil and parts good. The bad parts are paid to remain in the bush while the good are fixed to the human medium as a re-modeled spirit. This particular re-structuring is only part of the process of 'washing' and 'fixing' through which a raw spirit is civilized, but it is the major part, and appears to be peculiar to *Ampuku* and *Bakuu* alone, in their witchcraft dimension.

AMPUKU OR BAKUU

As a new agent of witchcraft, then, the *Bakuu* seems at first simply to double for the bewitching *Ampuku* among Djuka residing most of the year on the coast. (In the four known cases of possession before 1976, all mediums lived outside the tribal village and in three of these the witch did too). Then, from 1976 on, it appears that a ban on in-village *Bakuu* revelations was lifted with the Bookopali case (although attempts had been made even earlier against another scapegoat), and it was suddenly demonstrated that villagers back home were also threatened: by the *Bakuu* which the immigrant workers could bring back in their luggage.

Nor are opportunities to acquire this holocaust form of evil limited these days only to the itinerant husbands and sons. Wives are

often taken to the city on shopping sprees, and old mothers who might never have left tribal territory may now be flown to the coast for a period of medical treatment. Even those who are villagebound may acquire a *Bakuu* second-hand from spouse or relative, inherit or steal one from a deceased witch. The imported *Bakuu* has been incorporated into the multifarious repertoire of black arts back home.

Yet, a comparison of cases of *Bakuu* and *Ampuku* possession in Tabiki suggests that Djuka may be experimenting with functional differences for each. In either case, the ecstatic victims of witchcraft were the same: all (but one) were woman, none of whom (with one exception) had even been medium to any spirit before. As for the witch, the sender of an *Ampuku* seemed to be visualized as a woman, while a *Bakuu* buyer could be of either sex.

In noting the symptoms of an *Ampuku* or *Bakuu* attack of illness, which preceeded possession trance of the mediums, one remarks an interesting distinction, not so much in the types of illnesses attributed to each spirit, but in their duration. The histories of *Ampuku* attacks are a mournful tale of many accidents, or chronic ailments that stretch back over the years sometimes to childhood, and of various attempts to come to grips with the unknown evil — probably entailing many different diagnoses, until finally the witchcraft is detected by a third person (an *obiaman*) who through many washings in appropriate baths, manages to tame the *Ampuku* spirit sufficiently for it to surface from the body to the head, leave off its attack and settle for dialogue. Both victim and family express relief that a cure is now in sight.

The histories of *Bakuu* attacks are remarkably short by comparison: one accident, not many, usually from a few months to a few days, to a few hours suffering before the *Bakuu* takes possession of the victim in trance (sometimes even without the aid of a third party to diagnose and tame the spirit — see, in the story below, the cases of Naami and Koli).

Both victim and family are incensed against the *Bakuu buyer*, and they make no secret of his identity even though the village *lanti* may censor such revelations. In 18 cases of *Ampuku* possession I was never able to learn the identity of the sender, even though two

of my most cooperative informants were *Ampuku* mediums. On the contrary, *Bakuu* mediums were unabashed tattlers, and either they themselves or an informant from the same lineage could tell me who the witch had been.

What this suggests is that victims of *Ampuku* witchcraft use possession as a means of dealing with illness, while *Bakuu* victims use illness as a lever to launch ecstatic witch accusations.

Furthermore, judging from the cases I recorded, a bewitching *Ampuku* is but one spirit hired to attack one person (woman) and perhaps her child. I know of no instance where such a spirit threatened a wider group. Once the *Ampuku* reveals itself in trance and is turned away (by exorcism) or tamed (by 'washing'), its original attack is discontinued. If it sickens its medium or one of her family after that, it is usually because someone has offended it, and it can be persuaded to desist. In no case have I heard of its having a son or brother spirit secretly pursuing the original witchcraft.

Yet this is exactly what occurs in most *Bakuu* attacks. A *Bakuu* is not one spirit; and a *Bakuu winti* (possessing spirit) is not the whole *Bakuu*. The *Bakuu* acts more like a hydra: just one can give rise to an apparently unlimited number of attacking, possessing spirits. Thus, the taming of one of these spirits does not bring the witchcraft to an end, as the 'cooling' of the single *Ampuku* does (though it brings the witchcraft under control for that one victim). The *Bakuu* which produced the spirit still skulks in the secrecy of the hen basket in the house of the *Bakuu* buyer, ready to send out other spirits at his command. The benefit the public can derive from civilizing a *Bakuu* spirit however, is that it may become a turncoat, spying on new moves of the *Bakuu* buyer, detecting new *Bakuu* attacks by its brothers, and helping to chaperone neophyte *Bakuu winti*.

In other words, while *Ampuku* seems to be witchcraft aimed at one individual (and possibly her child), the *Bakuu* can unleash its spirits throughout a whole family of brothers and sisters, or a segment, or a lineage, or across the boundaries of lineages over the affinal bridge.

And this is another interesting aspect of *Bakuu* witchcraft. It seems apt to proliferate along affinal lines in a mirror imitation of

'good' magical power wielded by *obiaman*, *wintiman*, and *basi*, for whom marriage opens up new opportunities of extending activity and influence into the spouse's lineage. The two different *Bakuu* dramas which rocked Tabiki from 1976 to 1978 involved the village's two largest lineages, Pedi and Kaysina, which are linked through many marriages. In both cases, the accusations passed from one lineage to the other through these bonds: in one case, the wife in the other lineage was named victim, in the other, cited below, she was dubbed accomplice.

Use of *Bakuu* expression for launching witchcraft accusations against the affinal lineage is apparently not a speciality of Tabiki. THODEN VAN VELZEN informs me he witnessed about a dozen cases of conflicts between affinal lineages over *Bakuu* which were brought before the *Gaan Gadu* oracle at Diitabiki in 1961 from the villages of Malobi, Vandaki and Tsjontsjon. A full-blown *Bakuu* accusation may pit one affinal lineage against the other, allowing an opportunity to express anger over issues which probably could not be broached directly. (Thus, following on the coat-tails of the succesful *Bakuu* accusation recounted below, a particularly frustrated segment of Kaysina lineage, whose candidate to the *Gedeonsu* priesthood has been waiting for years for the headman to ratify his appointment, launched an obviously well-thought out *Bakuu* accusation against the headman's elder uncle who had taken a wife from their midst). Conversely, a *Bakuu* accusation may unite two affinal lineages in anger against a traitor in their midst, allowing a backlog of tragedies to be laid at his feet.

So it was that one Da Bookopali was first denounced as having bought two *Bakuu* (a reproductive couple) to use against his matrilinear relatives. It was then quickly discovered that he had in fact bought four — two for himself and two for his wife in the other lineage, when this lineage decided to enter a complaint. A year later a teen-age boy, whose sister Koli had recently been possessed by the spirit of the first *Bakuu*, awoke one night to see a party of twelve *Bakuu* stalking the village, and one of them was pregnant!

When I returned briefly in 1979, I learned that Da Bookopali had in addition a storehouse full of *Bakuu* located in his abandoned bush camp, and that some of these had accidently been imported

into Tabiki with a load of his benches, killing a child in yet another lineage segment.

Case of Kaysina III & Pedi II vs. Da Bookopali

At the end of December 1976, Da Bookopali, who like so many other Tabiki men spent most of the year working on the coast as a manual laborer, was returning home for the holidays. But he already knew this home-coming wasn't something to look forward to. In his absence, two spirit mediums had openly accused him of buying *Bakuu* to kill his fellow villagers.

Da Bookopali is a man in his late fourties. He is a member of his mother's lineage, Kaysina III; his father belonged to Pedi I. About fifteen years ago, Bookopali set up housekeeping with Ma Bolon of Pedi II in what was for both of them a second marriage, and they had three children.

Bookopali is reputed for a sneaky disposition and a violent temper, and it is said people were afraid of him and careful not to cross him. But if he handed out beatings, it seems he collected them as well, and one of these is thought to have caused his failing eyesight.

For somewhere upward of twenty years, Bookopali had periodically lived and farmed in a region called Gaa Kaba, where part of Kaysina III, of Pedi I, and of Amanta lineages have bush camps, and where Bookopali's parents and several of his real brothers and sisters resided. Between 15 and 20 years ago, a witch accusation broke out between members of these bush camps which involved a number of the protagonists of the 1976 *Bakuu* case. The husband of Bookopali's sister Atjalibaa was accused by another brother-in-law of having bewitched him. On the side of the accusers were Bookopali's uncles — Papa Poku, Da Diiwan, and the now deceased Papa X. Although no one had died, and no oracle had spoken, the offended brother-in-law together with Papa X and Bookopali, tricked Atjalibaa's husband into coming into their camp, then set upon him and beat him up. Bookopali followed up this first attack with two more assaults, aided in one by Papa X. Papa X, was himself subsequently accused of witchcraft — against the daughter of another of Bookopali's sisters.

Over ten years ago, Bookopali's father died. Then a brother of Bookopali became ill in Gaa Kaba, and was sent to the city for treatment, where he also died. Five years ago, Bookopali's mother fell ill, and the family bush camp in Gaa Kaba began to break up. Bookopali and several brothers went off to the coast to work, their sister Atjalibaa moved across river with her new husband; and Ma Bolon (Bookopali's wife) returned to Tabiki to cut fields. In 1974-75, the grown son of Atjalibaa from her first marriage shot himself in despair over losing his wife.

Sometime in the year 1976, Bookopali's retinal infection which Tabikans put down to a thrashing he had received for playing with another man's wife, took a turn for the worse, and blindness set in. It was only later that the blindness was understood to have been caused by the *Bakuu*.

The first cry of alarm was sounded by Sa Mooite, a classificatory sister of Bookopali, who after two years of illness, went into trance in her bush camp home at Gaa Kaba, in September 1976. Her ailment vanished and was replaced by an outspoken spirit claiming to be a *Bakuu*. This raw *winti* was tended to on the spot by the husband of Mooite's aunt, a *basi* from another village who often resides in Gaa Kaba. He did not censor the *winti*, nor did the Tabiki *lanti* when it was presented to them at the end of that month.

There it was seen by Sa Pikinsa of Pedi II before she returned to her own bush camp at Ampona Tapu. The following month Pikinsa herself was stricken with toothache, whereupon a second *Bakuu winti* came into *her* head, claiming to be the brother of the first, but having been sent by Ma Bolon. Pikinsa returned to Tabiki to have it 'washed' and 'fixed' by Da Iyeemi, *basi* of her lineage segment, and *lantiman*. He did not silence the *winti* either.

'WASHING'

Judging from the materials I saw prepared in the village and from talks with Djuka participants, 'washing' — that process of conversion which separates the good spirit parts from the bad, leaving the latter behind in the bush and fixing the good to the medium — is practically identical for *Bakuu* and *Ampuku*. The prefered *basi* for this work are those 'who know how to fix *Bakuu*' or those with *Kumanti* spirits.

The 'washing' takes place in the bush. An offering is left at the base of a tree as payment to the evil parts: rhum, cane juice, two eggs, one parrot feather, red corn, peanuts, rice, a chopped tuberous vegetable, and a live rooster. Tiny flags are confectioned and planted there. Two separate mixtures of plants and spices are macerated: one for the medium to drink to 'break the tongue' of the spirit so that it can speak in public; the other to bathe the medium's body, to 'cool the heart' of the spirit and bring it under control of the *basi*. Finally, the separation of good and evil forces that compose the spirit is effected by the medium's severing a root of *singafu* (genus *Costus*, family Zingiberaceae) which had been painted black and white. The black is discarded, and the white wand is carried off by the medium.

The *basi* must then provide the new medium with ties to wear around the neck whenever the *winti* possesses its medium. These contain 'medicine' which keeps the spirit under control, like a portable *basi*. He also makes bench, table, flag, and in some cases a stick — to replace the one with which the *Bakuu* knocks down its victims — and is supposed to provide a calabash, to store the ties and *pemba* (kaolin).

By January, Mooite's spirit had received two washings and was ready for public revelations. (Pikinsa's was still not sufficiently converted to add more than a chorus to the hearings. At the end of January, it was passed on to Papa Poku, a *basi fu Kumanti (Kumanti basi)* of Kaysina III, for a second washing).

So it was that by the time Da Bookopali arrived in the village two women from the largest lineages in Tabiki were possessed by spirits — government-tested and unexpurgated — claiming to have been sent by him. Bookopali did the rounds of all the *lantiman*, trying to convince each of his innocence. Then, on January 7th, before a large council and a huge gathering of villagers, Mooite revealed in trance that Bookopali had already killed seven people. None of these deaths was recent. The last Tabikan to have died was Atjalibaa's son, and the *Bakuu* was not responsible for that demise. But now a window on the past had been opened: one by one, deaths that had not been explained could be blamed on the *Bakuu*. Furthermore, alleged the spirit, Bookopali, not satisfied with those

murders, had planned to kill Mooite, her brother, her sister, their uncle Papa Poku, and one of Bookopali's own sisters. So far, none of them was sick.

Bookopali had of course not been called to the council, nor did he join the audience, but his house was close enough for him to hear. Perhaps in despair, perhaps in hopes of some supernatural revenge, he tried to commit suicide by drinking vinegar. This merely added to the conviction that he had a hard heart. After recovering, he was called before a small gathering of *lantiman*. He was now completely blind and had to be led. The *lanti* invited him to reveal all he knew (i.e. confess) so they could help him. But he went on denying any knowledge of *Bakuu*. In his defense, he told stories which demonstrated his honesty, and his preference for good magic: Da Iyeemi himself had given him *Papa* magic for making money in the city. The *Bakuu* accusations, he suggested, might be a trick of the *kunu* of his lineage whose medium having died, could no longer warn of its displeasure.

The next day, under a scorching afternoon sun, Pikinsa and Mooite, both in trance, strode, bellowing, through the village toward Bookopali's house drawing a crowd in their wake. They stopped before his door where he sat, and stood flailing their arms and screaming at him. Then Pikinsa lunged at the blind man with a stick.

Mooite picked up a stool and waved it over the scapegoat, feigning an attack, while insinuating herself between the prostrate man and her violent partner, until the villagers could part them.

That evening both *winti* were called before a council. Pikinsa's seemed to have spent itself in the fight and made no appearance. Mooite's descended and declared that it would not address the *lanti* again until it had fought once more with Bookopali. The *lanti* begged it not to, and it promptly and graciously relented.

Hearings

From the 19th to the 21st of January, four councils were convened to philosophize and doze on their benches while waiting for the spirits to possess their mediums and produce further revelations.

The mediums would sit facing the *lanti* for sometimes as long as an hour before full possession would be achieved. This would be heralded by sporadic belching, hissing, laughing, humming, bowing from the waist, and finally, as the spirit came in stronger, by short metaphors for the *Bakuu*, in lieu of the normal spirit litany, barked out in sequences that ended on a rising inflection: '*Saatu-saatuman!* (short-short man)! *Jombo-jomboman!* (jump-up

jump up man), *Waka-wakaman!* (hanky-panky man or visitor), *Koli-koliman!* (cheating-man), *Wedri-wedriman!* (crazy-crazy man), *Bai-baiman!* (bought man), *Tu-tusensiman!* (two-pence-two pence man)...'.

Bakuu spirits speak *Sranan tongo*, the coastal pidgin that all Djuka understand. But their version is not the rapid staccatto of the city, but rather ressembles the slow, carefully enunciated speech of the radio announcer who broadcasts each evening to the interior. The two women (whose spirits are male) used low registers, thus heightening the similarity and their opening greetings to the assembly 'Kondreman, kondreman... Famili, famili!' are precisely those heard on the radio.

During the four sessions, no further revelations were made. Mooite's *winti*, acting as spokesman for the two would ceremoniously greet each *lantiman* in turn, then sit down again, saying: 'I have nothing for today'. The *winti* seemed to prefer the night and the company of their quarter mates for their oracular additions. But these formal reunions with the *lanti*, and the laughing and joking with Mooite's spirit may have served to reassure the village that dialogue and friendly relations were now established with these two formerly evil spirits of the hidden *bakuu*.

Propitiation

Since spirits are best pacified with offerings, three feasts were held from February 18th through 20th, consisting of traditional Djuka dishes prepared by the women, coastal delecacies, and a large variety of beverages. The cost of this lavish meal was borne by the people of Kaysina III, and it was held each time in a different house of the quarter under the direction of Papa Poku. As is usual with ritual food offerings, the participants were mostly men: *lanti* and others, who crowded into the one-room house while the women peeked through the doors and windows. The first hour was taken up with speeches — by each *lantiman* — then, by the *winti*, who sat on their consecrated benches before the tables of food until Mooite's spirit teasingly asked 'Who is all the food for?', and rose to play host. The assembled men became her guests, sharing in the drinks as the *winti* opened the bottles. The food was left to be collected later by the women.

Theoretically, only two feasts were planned, however, on February 20th, yet a third one was held because Mooite's spirit esteemed the first two inadequate.

The mediumships of Pikinsa and Mooite

Until Da Iyeemi passed on to Papa Poku the troublesome *winti* of Pikinsa for a second washing, the young medium seemd to devote her trances merely to accompanying Mooite's spirit, which, as 'older brother' spoke for both. But after the second washing, Pikinsa's *winti* suddenly grew up, found its voice, and proffered new material on its own initiative. Of the 15 sessions I saw of Pikinsa's *winti*, at least nine of these occurred spontaneously in the evening, at night, or in the early morning — times when quarter members are most likely to be at home and to themselves, and may be drawn by the call of a next-door *winti*.

Though many of these sessions were concerned with the medium's own problems in relation to her second *basi*, in two, and perhaps three sessions, this winti helped fill out the *Bakuu* victim list (which by then included: Bookopali's dead brother, Akaapa's dead son, Papa Poku's dead son), by adding to it the names of sick and dead from her lineage segment. In this quarter, the *Bakuu* which had been used was the one Bookopali had given his wife, Bolon. Certainly, the most shocking of the *winti's* revelations was that Bolon had used the *Bakuu* to kill *her own* son several years ago! (This was not Bookopali's child, but one by a former husband from another village). Another dead victim from the past was probably also named by Pikinsa's spirit — that of Ba Motolu's young brother, also of Pedi II.

Accounting for these dead triggered off fresh tears, and no doubt an abiding anger against

Ma Bolon, but the period of mourning for them had long been over. Much more dangerous was Pikinsa's revelations that the one-night colic of Ba Motolu's baby was an attack of Bolon's *bakuu*. Ba Motolu flew into a rage, and it was fortunate that in keeping with the inhibition on violence, Pikinsa had chosen a moment for this disclosure — as for the others — when Bolon was away from the village. Bolon was convicted by the *winti* — as Bookopali had been — *in absentia,* paradoxically for her own sake.

From the end of February on, Pikinsa's spirit began to practice some magic: during one session, her *winti* invited a pregnant quarter member to be rubbed with eggs and rhum for a good delivery; during another, it diagnosed the miscarriage of a classificatory sister's child, as the attack of an unidentified witch and offered vulnerable members of the family preventive remedies. It even joined the *Kumanti* spirits of Pedi II in one of their last attempts to effect a cure on the dying wife of a quarter member.

But these instances were opportunistically brought about by the spirit itself. With one exception, all of Pikinsa's magical practice of 76-78 took place during the two months when the prestigious *obiaman* of the quarter, Da Iyeemi, was absent. Perhaps, the presence of this magician, with his reputable clinic of subordinate *Kumanti wintiman* left little opportunity for minor independent mediums to find clientele even among immediate neighbors. Before the new year of 1978, Pikinsa never even practised magic in a waking state. After the new year, the medium found herself pregnant, and was therefore unlikely to go into trance again for another year.

Of Mooite's early mediumship, I know much less, for I did not live in the same quarter with her, and was never present at a spontaneous appearance. I presume that Mooite also tested out her oracles first within the privacy of her quarter. The only informal seance I witnessed with her was on the demand of the headman Da Akaapa, who requested that this primary *Bakuu* spirit be called, to learn if it were satisfied with the food offerings. The audience was composed mostly of quarter members, and Mooite's spirit proceeded to draw out the session for four hours — telling stories, joking, singing, and showing off her possessions. She used the seance for a private triumph over Papa Poku and his daughter (a bush camp neighbor), declaring the feasts he had organized failures, and diagnosing his daughter's illness as due to the breaking of a taboo, for which she had immediately to submit to treatment.

At the beginning of March 1977, Mooite disappeared from the major village to her bush camp in Gaa Kaba, where the clusters of other Tabikans camping there — lineage mates, affines, friends, and the *basi* who had washed her *winti* — offered a complex social scene in which to practice. The *obiaman* Da Iyeemi, who was married to Mooite's sister, would spend a few months of each year with them in their camp which he had helped build, and he included Mooite as a subordinate in his magical practice. With the *Ampuku* winti of her *mati* (formal friend), who camped on the next island, Mooite wove oracular intrigues. And over the untutored *Bakuu winti* which was later to possess Bookopali's niece Koli, Mooite assumed a certain temporary command when Koli returned to Gaa Kaba to alight in the bush camp of her new husband.

THE AFTERMATH: UNPOPULAR CONTRIBUTIONS

Until the end of March 1977, the accusations against Bookopali and his accomplice wife, with their revelations of past tragedies, had unfolded in a village where no death had occurred for almost two years. Then abruptly, just as the accusation was waning, Bookopali's sister, Atjalibaa committed suicide. Her death seemed to usher in a whole series of tragedies in Tabiki. Yet, none of these — not even the worsening illness of Bookopali's mother — was laid at the *Bakuu's* feet. With the rehashing of 5 past deaths, the accusation seemed to have at least temporarily spent itself. (It was to know a brief revival in 1979 when the death

of a child from Pedi I, was attributed to it).

Suddenly, on May 2, 1977, Sa Naami landed in Tabiki, and still in her city clothes, she stalked into Pedi II, possessed by a vociferous *Bakuu winti* which began to harangue Ma Bolon accusing her of further Bakuu *crimes*. For while the New Years accusation had been breaking over the village, Naami had been with it in spirit: away in the coastal city, the same *Bakuu* — which had sent spirits after Pikinsa and Mooite — had sent another of its *winti* to hit Naami over the head, leaving her unconscious, with a gash in her scalp. Left to her own devices, Naami found some commercial product which she rubbed on her skin in perhaps an impromptu imitation of the plant washing techniques of Djuka medecine, and when the burning subsided, the *bakuu winti* possessed her in trance. She had returned to the village to have this new spirit attended to.

The reaction to this third *bakuu* manifestation was general dismay. Two mediums had already been recognized, one for each of the major Tabiki lineages: each had pointed out the culprit within her own quarter and had revealed past and prospective victims. The *winti* had been properly attended to and propitiated and had now been integrated into the realm of positive religion, where their knowledge of evil made them specialists in the detection of witchcraft. There was no need for new witnesses — Naami was flogging a dead horse.

The best she could manage was to rekindle hostility in a few women of her lineage segment; her real sister who lived in her husband's quarter next door to Bookopali, and Pikinsa herself — whose spirit immediately recognized Naami's as a younger brother and treated it as such, assuming the role of an unofficial *basi* in response to Naami's needs.

In July, Bookopali returned from the hospital where he had gone in a vain attempt to find help for his eyes, and a few days later Naami and Pikinsa both in trance, led an attack on the scapegoat. Although the aggression was still made in the safety of daylight, they had chosen a time when the village was practically deserted and the headman was away. This time, two other women, one of them Naami's above-mentioned sister, joined the furies. An artery in Bookopali's neck was severed. By a miracle of magic made on the spot by two *Kumanti* mediums of Kaysina III, the bleeding was stopped and the accused survived. Kabiten Akaapa returned in anger to upbraid the unruly spirits, and the attack was not repeated.

Now the violence of Naami's uncared-for *winti* turned against her, tormenting her with vague complaints. By the New Year, her *winti* was diagnosing as the cause of her 18 year-old-son's nervous disorder, the neglect it was shown. Both she and her husband applied to Da Iyemmi, who gave the boy a *Kumanti* spirit to protect him, but the *basi* wanted no part of the new *bakuu winti*, and 2 years after her arrival in Tabiki, Naami was still waiting for attention.

The lack of interest which Naami's spirit inspired should have discouraged further apparitions. By the new year 1978 a new *Bakuu* accusation launched against a new culprit had captured popular imagination. Then, at the annual dance of *Papa* spirits, Bookopali's niece, Sa Koli, (daughter of Atjalibaa) fell writhing to the ground. A few days later, the spirit revealed itself as yet another *winti* from the Bookopali *Bakuu*. Koli, in trance, strode over to her uncle's door and bellowed out in *bakuu* dialect. Bookopali invited the possessed inside. When she crossed his threshold, he turned the tables by launching an attack himself, biting the girl on the head, and tearing out tuffs of her hair. They were parted by a rush of villagers.

Aftermath for a scapegoat

Bookopali had begun by losing his sight, which made him totally dependent on others, at the same time that the accusation deprived him of all those on whom he might have depended. Ma Bolon abandoned him at the outbreak of the trouble, trying in vain to save herself from a similar ostracism, but she continued to send him food by the children. All other ser-

vices were refused him — except that of magic performed to save his life or a magical treatment which he paid for. He would sit in front of his house in hopes of visitors but the only ones who stopped to chat were other-lineage people up from the city. Knowing himself unwelcome, he never visited anyone, but he carried on a vicarious social life by prowling on cat's feet and eavesdropping on others.

When yet a fourth *Bakuu winti* came to molest him in the person of his niece, he took matters into his own hands. With no one else to speak for him, he requested permission to address an already assembled *lanti* which was in council for the end of mourning rites. His proposal was to take his case before the court of the Paramount chief and accept its verdict and the consequences thereof. He was reminded that such a procedure was out of order: a defendent cannot take himself to court — only his accusers can do that.

The death rate continued to be high for Tabiki through Spring 1979, yet only one of these deaths was attributed to the Bookopali *Bakuu*; that of a child who was on the shore when a Tabikan boatman did Bookopali one of the few favors he had known since the accusation by delivering to him some chairs he had left behind in his abandoned bush camp of Gaa Kaba. Was the outcome of divination a reminder that Bookopali was to be ostracized by all?

How the accusation spread

Quarter and camp

The accusation seems to have broken out first in segment III of Kaysina lineage which occupies a quarter of the village called Makisitalaan, taken over and settled from the Pedi bee people, about 50 years ago by Papa Poku and Papa X. Yet, only part of this quarter ever seems to have been involved: those descendents of two sisters (B + C) who have cut out their separate but neighboring bush camps on the islands at Gaa Kaba.

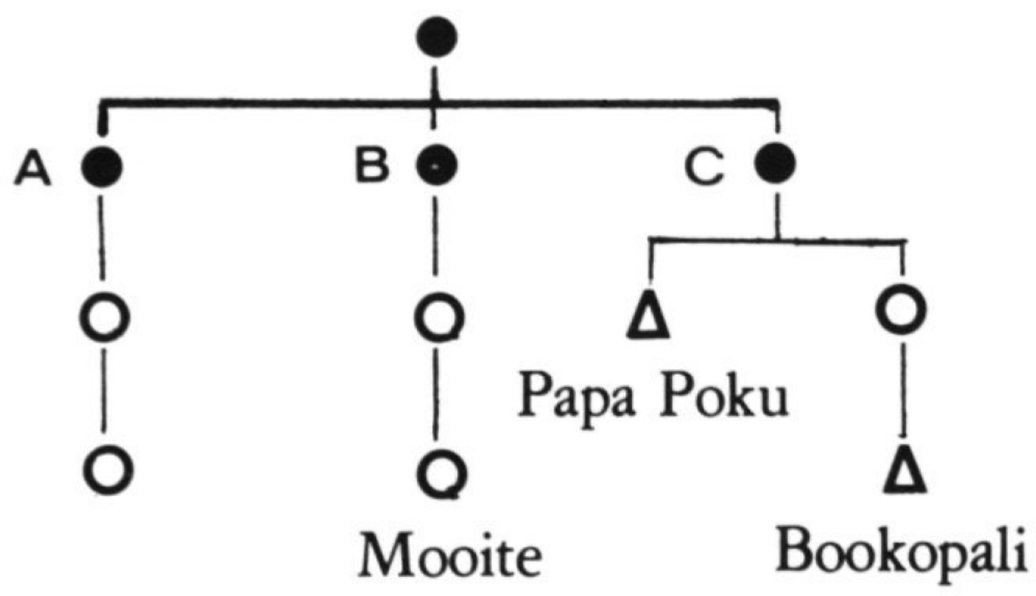

Fig. 3. Skeleton genealogy of Kaysina III — Makisitalaan

The primary mouthpiece of the accusation, Mooite, shares one bush camp there with two of Bookopali's 'future victims' — her brother and sister. The other people she named as menaced by *Bakuu* attack — Papa Poku and Bookopali's sister, were also Gaa Kaba residents. Ma Bolon had only lately abandoned the fields she and Bookopali planted there, and her *Bakuu* is said to have attacked the baby of Da Motolu, who spends the farming session in Gaa Kaba with his wife, Papa Poku's niece. The mother of this young woman has her own bush camp there, and is married to the *basi* who washed Mooite's *winti*. Others, such as the lately possessed Koli, or deceased victims like Bookopali's brother, also lived there, and active behind-the-scene sponsors of the accusation such as Da Iyeemi have personal interests in that area.

While people of other lineages farming there were passed over by the oracle, all those of Kaysina III (with the exception of one small family) were implicated — either accusing or accused or named as victims or involved in the trimming and tutoring of new *winti*, or being voluntarily or unwittingly assimilated to the new medium's clientele.

Affinal Links

Most of the population of Tabiki belong to one of the two major lineages of Pedi and Kaysina: the first is the seat of secular power, the second the seat of oracular power in the form of a tribal god, and a continuing struggle for dominance is played out between the two. At the same time, much unites these rival groups — membership in one clan of which Da Akaapa is the head, residence in one village, and above all the many marriages contracted between these two lineages.

Judging by the list of people said to be victimized, the Bookopali accusation seems to lay particular stress on affinal links between Pedi and Kaysina. Collaboration between the two lineages began with the naming of Bookopali's wife as the other half of an infernal couple. Each of these 'witches' had also been a child of a marriage between the two lineages. Among those either threatened, possessed, or killed by the *bakuu* spirits, the following are either offsprings of such marriages or have contracted one themselves, or both:

child of	contracted	both
Koli	Mooite's sister	Naami
Motolu's brother		Motolu
Bookopali's brother		
Akaapa's son		
Poku's son		

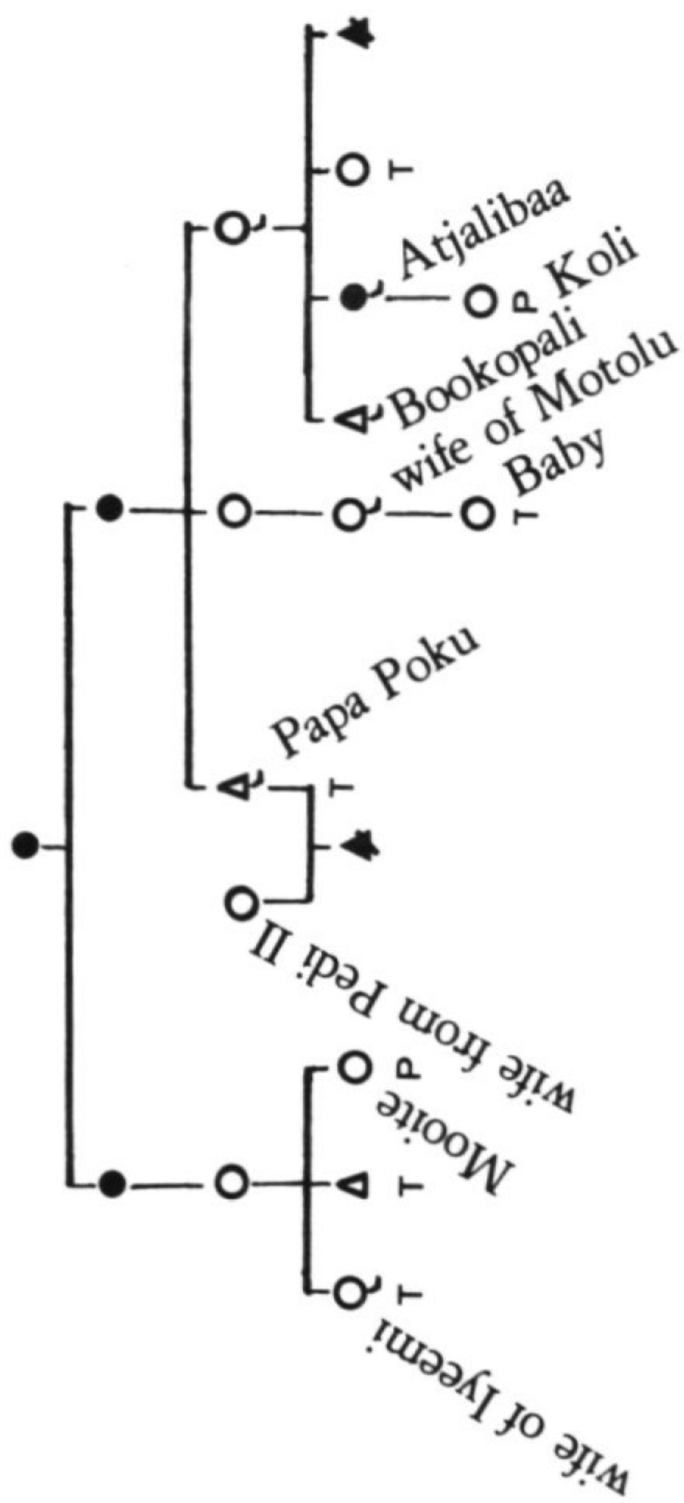

Fig. 4. Skeletal genealogy of Kaysina, segment III.

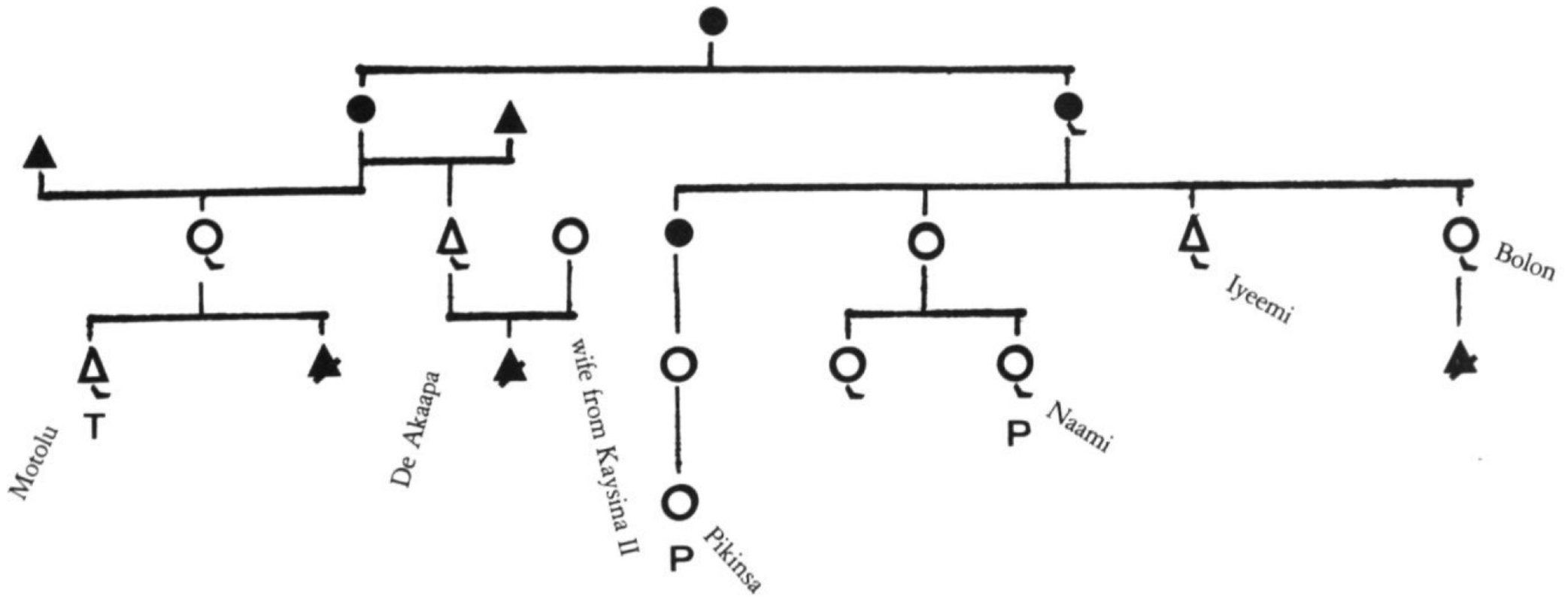

Fig. 5. Skeleton genealogy of Pedi lineage, segment II.

● ▲ deceased

Q Δ spouse from other major lineage

● ▲ killed by the *Bakuu*

T threatened by the *Bakuu*

P possessed by the *Bakuu*

At the same time, that the two lineages were cooperating in denouncing the guilty, however, Pedi II was subtly promoting a 'less guilty than thou' version with Ma Bolon becoming an ever more white-washed accomplice, and the evil of Bookopali used as proof of the dubious morals of Kaysina people. Remarked one Pedi II member: 'Makisitalan will break the village!'. Naami, who returned to Tabiki railing at Bolon, had to be cued in. A month later, she decided that this classificatory sister was really innocent. While Pedi II wanted to participate in the accusation, its naming of Bolon seems simply to have brought the danger of Bookopali nearer to home, touching off persecutory feelings at that level of social structure where VAN WETERING (1973) found them to be most inflammable: that matrisegment of daily contact which one Djuka women referred to as 'where one sweeps one's door sill'.

MEDIUMS

We have already seen that Mooite and Pikinsa, by assuming the double identity of villagers victimized by the *Bakuu* attack and the possessed spokesman of the *Bakuu* spirits pleading guilty to the crimes, created an open and shut case against the accused. But however expedient such possession is for launching an accusation, it appears to be the prerogative of those whose reputations can afford it: who are neither *lantiman* nor religious specialists. *Lantiman* are supposed to be personally under the protection of the great ancestors, while spirit mediums are watched over by their *winti* who would defend them against possession by a bewitching spirit. In all but one case, Tabikans who had been possessed by or become mediums to an *Ampuku* or a *Bakuu* spirit had never known mediumship before. (In a few cases, women were medium to both a bewitching Ampuku and a Papa spirit, but it was always the bewitching one which had come first).

The women possessed by the *Bakuu winti* were able to assume ecstatic leadership of a public expression, but they remained dependent on the support of the *lanti*. Their licence to accuse could always be called into question, as it almost was by Da Akaapa, who, at last, exasperated by the assaults on Bookopali (whose death would certainly bring in the police and jeopardize the headman's excellent relations with Diitabiki (THODEN VAN VELZEN, pers.

comm.), dropped his respectful appelations and referred to the mediums as, '... little ladies who run around the village with *winti* screaming in their heads trying to kill people'.

LANTI

Obviously, since for once the headman neglected to silence the *winti*, the accusations of Mooite and Pikinsa were receiving preferential support. Was the naming of Da Akaapa's son as former victim and Da Iyeemi's wife as intended one supposed to invite or reward the cooperation of these important figures? Did Da Iyemmi use his influence on his headman uncle (to whom he owes his position as *basia*) to help his in-laws in Gaa Kaba, uncover a long-brewing suspicion? Certainly, he made his own contributions to the evidence if it is true that he went out one night in trance, possessed by his great ancestor spirit, to beat the *Bakuu* off the roofs of the menaced Pedi II homes. At least, in a waking state, he emphatically stated that Bookopali had bought *Bakuu*, and later, when Pikinsa's revelations raised anger at Ma Bolon, that people '... should fight with Bolon, make her see!'.

But other statesmen too, even from other lineages, made their contributions. One bore witness to having actually caught sight of the *Bakuu* itself sitting on Bookopali's table, while the guilty man tried to distract him from the evidence. And the day after Bookopali's pleas of innocence, both Da Akaapa and the *basia* of Kaysina voiced their regret at the scapegoat's 'lack of cooperation' and 'inability to tell the story straight'.

Why was a witch accusation, which was so explosive that Bookopali barely escaped being lynched, treated as something so respectable by a village government concerned about keeping down violence? Judging from the attention shown the first two mediums, it was the revelations of Mooite and Pikinsa that interested the *lanti*. Perhaps by proffering them the accusation was serving a very respectable function.

THE ORACLE

Almost from the beginning, the accusation became an oracle, reviewing a backlog of tragedies: five deaths from the past were attributed to Bookopali's *Bakuu*. All deaths and most illnesses are seen

by Djuka as having a spirit cause. And the danger may cast a long shadow over the future: an avenging spirit will kill one lineage member after another until it is propitiated.

Before 1972, when the new prophet Akalali put an end to the practice, the cause of a demise used to be established in a last dialogue with the ghost of the deceased by carrying his corpse as an oracle. Now that post mortem interrogation is forbidden, if a spiritual diagnosis has been decided on as the cause of the terminal illness, then it is put down as the cause of death. (Of the six deaths which occurred in Tabiki from May 1977 to the end of the year, only two — that of Atjalibaa and that of a young man stabbed in a knife fight in the city, could not immediately be accounted for).

Problems seem to arise most often in the case of death from accidents (such as the above), or from illnesses which evolve too quickly. But even in these cases, there is surreptitious speculation and consultation of mediums until one day the death is spontaneously accounted for by the oracle of a *winti*.

Four of five deaths put down to the *Bakuu* had occurred since the ban on corpse-carrying in 1972. (The one that happened prior to this date was that of Bookopali's brother who died in the city, and was not brought back for examination and burial). Two were caused by accidents, two others by illness, in one case evolving rapidly. I was unable to verify whether or not any of these had been diagnosed earlier. Informants denied having 'heard what killed them before'.

It seems likely that what the *lanti* was underwriting was a very positive function of oracular autopsy: the evil *Bakuu* spirits were rendering a traditional service in accounting for past deaths.

The Bakuu as a symbol

In addition to this oracular use of the accusation, this first publicized discovery of a *Bakuu* in their midst seems to have rallied the fears and moral indignation of Tabikans from every quarter against an uncontrollable evil introduced from the outside. For during the course of the year other witch accusations were voiced: *Ampuku* were sent against women, sickened them, possessed them, and were quietly washed; spirit mediums in trance saw and denounced witches; inter-lineage brawls over witchcraft took place; two con-

temporary deaths were attributed to the witchcraft of two living women... but all of these were circumscribed events affecting a small group, village headlines for a day. The *Bakuu* witchcraft of Bookopali, although it began as an equally local affair within part of a lineage segment, whipped up anger and persecutory feelings in segments with no victims to declare. An ever-multiplying number of *Bakuu* could be seen wandering about the village at night. '*Obiaman* don't know anything about *Bakuu*,' explained one woman, 'they too are afraid'.

The very traditionalist Da Iyeemi took this opportunity to remind people of the constant threat to the village posed by returning Djuka men who secreted these monstrous coastal weapons in their luggage. Do such popular *Bakuu* accusations as that against Bookopali express the negative aspects of immigration and serve as symbolic demonstrations of what will happen to immigrant workers who turn traitor to the society back home? 'If Bookopali bought *Bakuu* then let him leave the village', said the headman, 'let him go live among the *bakaa*!'.

As a *bakaa* money-maker, used by Djuka to make trouble, the *Bakuu* may symbolize competition between traditionally cooperative kinsmen for jobs on the coast; strained relations within the village over the growing importance of cash exchanges in place of sharing; the envy of those who are village-bound.

As a self-reproducing agent of destruction to which the traditional magicians have no answer (13), the *Bakuu* may stand for invisible but real threats to traditional life which do return with the men: attitudes, language, gadgets from the coast which are flaunted as signs of success and superiority, while aspersions are cast on native costume and custom: delinquent activity which the *lanti* seems unarmed to deal with; and the mysterious fate of community funds which disappear into city banks. Neither religious nor secular authority can at present control the flow of men and their families away from the villages, nor inhibit the foreign influences they introduce on their return. 'All those men who bring *Bakuu* up from the city,' cried Da Iyeemi, 'the ancestors should strike them down!'.

BAKUU PROSPECTS

How important is the *Bakuu* pantheon in Tabiki and what are its prospects for the future? In 1976, the situation there gave the curious impression that in spirits *Bakuu* Tabikans were starting from scratch. The *Bakuu* of the fortune-hunting era have disappeared without a trace if ever they were there. One informant vaguely recalled that a long time ago, a man of Tabiki had protected his fields with a *Bakuu* and that the theft of his bananas had brought it's spirit down on them as a *kunu*. But it didn't stay long. Apparently, since 1973, a new *Bakuu* pantheon is building up, composed entirely of bewitching spirits.

Prior to the outbreak of the Bookopali case in October 1976, out of 73 spirits possessing Tabiki mediums (14), only four were *Bakuu* (or 5%), (as opposed to 20 *Kumanti*, 20 *Papa*, 13 *Yooka*, 16 *Ampuku*). By February 1978, ten *winti* out of a new total of 82 (one medium died that year) were *Bakuu* or 12%.

But how accurate a reflection of the *Bakuu* phenomenon do these figures offer? While mediums of traditional spirits normally have their *winti* tended to within tribal territory, where they are seen by fellow villagers and presented to the major village deity (*Gedeonsu*), *Bakuu* possession more frequently occurs in town, where the *Bakuu* rather than the *Ampuku* is used to bewitch. When these are small-time accusations between women in the city, the *winti* are tamed by an immigrant *basi* there, and may not be seen in the tribal village for several years. This was true of all those *Bakuu winti* which happened before 1976. Since New Years of both 1977 and 1978, drew few Tabikans back to the native village, there may be more *Bakuu winti* on the coast — ones that did not make it home for the holidays.

Furthermore, since *Bakuu* possession is essentially witch accusation, it will result in mediumship only if the accusation meets with no objections on the part of the powers that be. If it does, then the *Bakuu winti*, which is evidence of witchcraft, may be denied its identity and passed off as something else, or be quietly exorcized and replaced by something socially more acceptable. I witnessed one such metamorphosis of a *Bakuu winti* and was told of others. In fact a close look at the histories of such spirits as *Papa* and *Kumanti* whose mediums are women, sometimes reveals that they were put

as protecting spirits after an original possession by a bewitching *Ampuku* or *Bakuu*.

I suspect then that the percentage of spontaneous *Bakuu* possession in comparison to spontaneous possession by non-bewitching spirits may favor the *Bakuu* pantheon more than these figures show.

If we look at the development that took place during the period October 1976 to February 1978, the total of new spirits for that period (counting those that first came and were identified and those that may have appeared before but were civilized at that time) is 20, and six of these were *Bakuu*, or 30%. But if we ask which, of all the spirit categories produced the greatest number of new *winti* in that period, then it is the new pantheon that dominated the scene: 6 *Bakuu*, 4 *Kumanti*, 4 *Papa*, 4 *Yooka*, 2 *Ampuku*. (Two of the *Kumanti* and one of the *Papa* were originally bewitching spirits, one of which was a *Bakuu*).

Bakuu mediumship seems to open doors to the same sort of small-time magical-medical practice, which in Tabiki exemplifies the careers of mediums to bewitching *Ampuku* spirits. But the arena of opportunity specifically open to *Bakuu* mediums is perhaps in *Bakuu* accusations — not only the ones they trigger off but even in later incoming ones where they are given an opportunity to speak. A properly trimmed *Bakuu* spirit is like a turn-coat which now spies for the other side (i.e. the village). Furthermore, *Bakuu* mediums support and provoke one another. It is possible that the existence of a *Bakuu* pantheon in a village may indirectly stimulate new *Bakuu* possession.

The logical relevance of *Bakuu* for witch accusations between Djuka living on the coast; the greater outspokenness of the *Bakuu winti* for major accusations within the tribal village, particularly between it's competing affinal lineages; the anxiety over changing relations between Djuka in the context of a tempting, intimidating, threatening rapprochement to Western culture which may be expressed in the nefarious *bakuu* — these may all contribute to its popularity. When it takes over functions such as diagnosis of past deaths (formerly under the auspice of the grave diggers), then it may be ushered to the fore by the *lanti*.

The Tabiki *bakuu* pantheon is building up in an interim where

the higher religious institutions are enjoying less influence: the retirement of the *Gaan Gadu* anti-witchcraft oracle; the aloofness of Tabiki to Akakali's replacement cult; the present neglect of the major oracle, *Gedeonsu*, whose licence to operate was the object of a political struggle for domination between the very two lineages — Kaysina and Pedi — which spent the year in collaboration and opposition over *Bakuu* accusations.

While spontaneous *Bakuu* possession as an expression of persecution and aggression seems to have taken root in Bilo religion, treatment of it (mediumship or exorcism) may vary, and the extra functions (e.g. post mortem oracles) it opportunistically takes over, may eventually be more systematically handled by another institution.

The emergence of a new cult may quickly impose new limitations on *Bakuu* possession and rob it of the privileges it presently enjoys: those of permanent, respectable mediumship, and government recognition of its accusations.

NOTES

1. I wish to thank JEAN HURAULT and BONNO THODEN VAN VELZEN for their valuable help and contributions and DANIEL DE COPPET for his criticism of an earlier draft.

2. By the term *bakuu* I denote a type of spirit that is the object of worship of a spirit medium cult. These should be distinguished from a more common type of *bakuu* spirit, also known as *taku sani* ('evil thing') and usually regarded as connected with bush spirits in general and the *Ampuku* in particular (VAN LIER 1940: 191). Here I will refer to this category of *bakuu* as 'bewitching Ampuku'. Such malevolent spirits torment their victims with illness, insanity or death. They are different from the *bakuu* I deal with in that they fail to make the invaded persons speak out in coherent language. The fantasies woven around them equally single them out as a different category (THODEN VAN VELZEN, pers. comm.). I have adopted the spelling used by LENOIR rather than the more usual *baku* (current for other tribes and for the Opo Djuka) to conform with what seems to be a local pronunciation. Mediums in trance use the coastal version *bakru*.

3. Another visit from May 4 to June 1., 1979, allowed me to review the case described below at a later stage in its evolution.

4. The following is a summary using material from: DE GROOT, 1969; PRICE, 1973; THODEN VAN VELZEN, 1977 & 1978; VAN DER ELST, 1970; WOLBERS, (1861) 1952.

5. GREEN, for the Matawai; HERSKOVITS, 1936, for Paramaribo Creoles; LENOIR, 1973, for the Paramacca; WOODING, 1972 for the Para. VAN LIER, 1940, mentions them as less well known among the Djuka than among the Paramacca. HURAULT found the Aluku knew of *bakuu* but he saw no evidence of possession by them at the time (HURAULT, pers. comm).

6. Whites, also, are assumed to be past masters in *Bakuu* use. 'How could you never have seen one?', retorted an informant, 'The streets in Holland must be teeming with them!'.

7. WOODING (1972 b, pp. 195-196) mentions actual wooden images being made among the Para.

8. The Paramaribo Creoles (HERSKOVITS, 1936), on the contrary, picture *Bakuu* as ressembling a Bush Negro child.

9. A similar belief exists among the Creoles of Paramaribo, where the *Dagowe* (*Boa constrictor*) or *Aboma* (*Anaconda*) snake is said to be purchased and kept for 'luck'. This is a milder form of lucrative witchcraft than ownership of *Bakru*, but with the same tragic ending: it is the family of the owner that suffers, the snake growing jealous of the children, kills them (HERSKOVITS, 1936). Among the Djuka, no snake is bought: the *Papa* spirits that ride on these snakes confer to the magician the knowledge of certain recipes (*Papa obia*) that draw wealth to the practitioner, with no sinister results. This method of obtaining riches belongs entirely to the realm of good magic.

10. As originally described by VAN LIER (194f4), the *Bakuu* doll had a deformed, hydrocephalic head. This feature was absent from the 1976 visions, although sicknesses of the head still tended to be associated with it.

11. This concentration of secular power in the smaller of the two major lineages (Pedi) should normally be off-set by the power and privilege which accrue to the Kaysina lineage from its licence to operate the village oracle of *Gedeonsu* — a separation of church and state which is said to have been instituted at the founding of the present village of Tabiki. In the period under question, however, this cult was in a state of suspended animation partly because of the disputed inheritance of the priesthood, partly because of conflicts with a rival village practicing this cult.

12. Religious specialists — *obiaman* (medecine man), *wintiman* (spirit mediums), and *basi* ('boss', exorcist or tailor and tutor of spirits and initiator of their mediums) — also enjoy free-lance privileges. *Obiaman* usually, but not necessarily, are also spirit mediums, and derive their magical powers from their possessing spirit. They may, in addition, be *basi* if they know the technique for socializing one or more types of spirits.

13. Tabikans say that in the upper half of the tribe, *Bakuu* spirits are exorcised, '... but it does no good — they always return!'.

14. This count includes absent members of the Pedi clan who retain contact with the native village and the few *konlibi* (Djuka of other clans but who are permanent members of the village).

REFERENCES

BEET, CHRIS DE & THODEN VAN VELZEN, H.U.E. 1977. Bush Negro prophetic movements: religions of despair? *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 133* (1): 100-135.

BENOIT, P.J., 1839. *Voyage à Surinam : Description des Possessions Néerlandaises dans la Guyane*. Bruxelles: Société des Beaux-Arts.

GLUCKMAN, MAX, 1963. The reasonable man in Barotse law. In: (M. Gluckman, ed.) *Order and Rebellion in Tribal Africa.* London: Cohen and West (pp. 178-207).

GREEN, EDWARD, n.d. [abt. 1977]. *Winti and Christianity: A case of non-syncretism.* (not published).

GROOT, SILVIA W. DE, 1969. *Djuka Society and Social Change.* Assen: van Gorcum & Comp.

HERSKOVITS, MELVILLE J., 1936. *Surinam Folklore.* New York: Columbia University Press.

—, *1937. Life in a Haitian Valley.* New York: Alfred A. Knopf.

HURAULT, JEAN, 1961. *Les Noirs Refugiés Boni de la Guyane Française.* Dakar: Mémoires de l'Institut Français d'Afrique Noire *63.*

KÖBBEN, ANDRÉ J.F., 1967. Unity and disunity: Cottica Djuka society as a kinship system. *Bijdr. Taal- Land- Volkenkunde 123* (1): 10-52.

—, 1969a. Law at the village level: The Cottica Djuka of Surinam. In (Laura Nader, ed.) *Law in Culture and Society*. Chicago: Aldine (pp. 117-140).

—, 1969b. Classificatory kinship and classificatory status: The Cottica Djuka of Surinam. *Man 4* (2): 236-249.

LENOIR, J.D., 1973. *The Paramacca Maroons: A study in religious acculturation.* New York: New School for Social Research (doctoral thesis).

METRAUX, ALFRED, (1958) 1977. *Le Vaudou Haîtien.* Paris: Gallimard.

PRICE, RICHARD, 1973a. Review of Charles Wooding, 1972. *American Anthropologist 75* (6): 1884-1886.

—, 1973b. Avenging Spirits and the structure of Saramaka lineages. *Bijdr. Taal- Land- Volkenkunde 129* (1): 86-107.

—, 1975. *Saramaka Social Structure: Analysis of a Maroon Society in Surinam.* Caribbean Monograph Series *12*. Rio Piedras: Institute of Caribbean Studies.

THODEN VAN VELZEN, H.U.E., 1966. Het geloof in wraakgeesten: bindmiddel en splijtzwam van de Djuka matri-lineage. *Nieuwe West-Indische Gids 45* (1): 45-51.

—, 1975. Why disorder? In: (P.Kloos & K.W. van der Veen, eds.) *Rule and Reality: Essays in honour of André J.F. Köbben.* Amsterdam: Anthropologisch — Sociologisch Centrum (pp. 134-154).

—, 1977, Bush Negro regional cults: A materialist explanation. In: (R.P. Werbner, ed.) *Regional Cults.* A.S.A. Monograph *16*. London: Academic Press (pp. 93-118).

—, 1978. The origins of the Gaan Gadu movement of the Bush Negroes of Surinam. *Nieuwe West-Indische Gids 52* (3/4): 81-130.

THODEN VAN VELZEN, H.U.E. & WETERING, W VAN, 1975. On the political impact of a prophetic movement in Surinam. In: (W.E.A. van Beek & J.H. Scherer, eds.) *Explorations in the Anthropology of Religion. Essays in honour of Jan van Baal.* The Hague: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde *74* (pp. 215-233).

VAN DER ELST, DIRK HENDRIK, 1970. *The Bush Negro Tribes of Surinam, South America: a synthesis.* Evanston: Northwestern University (doctoral thesis).

VAN LIER, W.F., 1940. Aanteekeningen over het geestelijk leven en de samenleving der Djoeka's (Aukaner Boschnegers) in Suriname. *Bijdr. Taal- Land- Volkenkunde Ned. Indië 99* (2): 131-294.

—, 1944. Een en ander over het wisi-begrip bij de Boschnegers. *Suriname-Zending 3, 4, 5/6.* (Reprint 18 pp.)

VAN WETERING, W., 1973. Witchcraft among the Tapanahoni Djuka. In: (R. Price ed.) *Maroon Societies: Rebel Slave Communities in the Americas.* New York: Doubleday Anchor (pp. 370-388).

WOLBERS, V. (1861) 1952. *Geschiedenis van Suriname. Fragments de l'Histoire du Surinam.* Trad. franç. Paris: I.G.N.

WOODING, CHARLES J., 1972a. The Winti Cult in the Para District. *Caribbean Studies 12* : 51-78.

—, 1972b. *Winti: een Afroamerikaanse Godsdienst in Suriname.* Meppel: Krips Repro.

'SO MANY DIFFERENT PEOPLE IN THE SAME DEVICE' RECENT CARIBBEAN BIBLIOGRAPHY

LAMBROS COMITAS. *The Complete Caribbeana, 1900-1975* (Millwood, New York: Kraus-Thomson Organization Ltd., 1977). 4 vols. Vol. I, 1xxiii, 647 pp.; Vol. II, x1, 700 pp.; Vol III, xi, 672 pp.; Vol. IV, xi, 162 pp. ($179.00)

JOHN F. SZWED and ROGER D. ABRAHAMS (with Robert Baron, Linda Rabben, Richard Raichelson, Beverly Robinson, Robert Ulle and Richard Wright). *Afro-American Folk Culture: an Annotated Bibliography of Materials from North, Central and South America and the West Indies*. (Publications of the American Folklore Society, Bibliographical and Special Series, Volumes 31-32. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978), 2 vols, Vol. I, xvii, 467 pp.; Vol. II, viii, 405 pp. ($48.00)

In *Cat's Cradle*, Vonnegut has his mad Calypsonian sing: '...And a Chinese Dentist/ And a British Queen/ All fit together in the same machine/ Nice, nice, very nice [3×]/ So many different people/ In the same device.' The multi-ethnic, multi-lingual, immensely varied islanders of the Caribbean share a broad colonial experience which has placed them, ultimately, in the same general device. Research scholars of the region have for long struggled with the paradox stemming from this diversity — that 'precisely what makes the region attractive for comparative study also makes it very difficult to comprehend' (MINTZ 1978:371).* The publication in 1968 of COMITAS' one-volume *Caribbeana* was, therefore, a major event in Caribbean scholarship. The appearance a decade later of his four-volume *Complete Caribbeana* marks a still-greater accomplishment, and one for which we all should be deeply appreciative.

* My comments on the Comitas volumes have inevitably been influenced by SID MINTZ' erudite and witty review (1978), which I just read.

The total work runs well over 2200 pages and includes more than 17,000 individual references (all of which, except certain dissertations, were personally examinded by COMITAS and his team). Like its slimmer predecessor, the work is neatly divided into topical chapters, now organized within the first three volumes — I People, II Institutions, III Resources. The 63 topical chapters are further imbedded in nine thematic sections: Introduction to the Caribbean (including such chapters as Bibliographical and Archival Resources; Travel and Description), The Past (including, e.g., Archaeology and Ethnohistory; Slavery and Emancipation), The People (e.g., Socialization, Family and Kinship; Population Segments: East Indians; West Indians Abroad), Elements of Culture (e.g., Ethnic and National Identity; Language and Linguistics), Health Education and Welfare (e.g., Folk Medicine; Housing and Architecture), Political Issues (e.g., Politics and Government; Post-Colonial Issues), Socio-Economic Institutions (e.g., Agricultural Economics; The Fishing Industry), the Environment and Human Geography (e.g., Geology and Land Forms; Weather and Oceanography), and Soils, Crops and Livestock (e.g., Coffee, Cacao, Tobacco and Root Crops; Silviculture and Lumbering).

Technically, the work is first-rate — clear layout and design, crisp typography, and handsome binding. I found but a few typos and only occasional translation infelicities (all non-English-language titles are given also in English translation). The bibliographical conventions and apparatus are clearly laid out and easy to learn, and there is excellent cross-referencing among chapters. The body of the work is preceded by an enormous list of periodical abbreviations covering some 1500 journals and newspapers, as well as by codes to libraries and to geographical areas. Each full bibliographical entry in the text includes both a geographical identification and a library location. (Unfortunately, as these latter locations are but one per entry, they cannot be used to check at a glance the local availability of particular items; such a listing, systematically including at least one Caribbean location and one in Europe would have nicely complemented the U.S. listing provided — but, as MINTZ remarks (1978:373), 'one can hardly expect Comitas to do one's research for one!') The fourth and final volume consists entirely of two comprehensive and extremely valuable indices, one organized

by author, the other by geographical area. Thanks to the latter, one can quickly and almost effortlessly locate, for example, studies of agriculture in Grenada, folk medicine in Belize, or any other specialized topic that might strike a researcher's fancy.

The Complete Caribbeana has broadened the geographical range of its earlier incarnation, adding the Bahamas and Bermuda. As it stands, its coverage includes 'those mainland and insular possessions or former possessions of Great Britain, France, the Netherlands, and the United States in the Caribbean region... [including] Surinam[e], French Guiana, and Guyana in South America, Belize in Central America, the Bahamas and Bermuda... and the scores of inhabited islands of the Antillian archipelago *except Haiti, Cuba, Puerto Rico and the Dominican Republic'* [my italics] (COMITAS, p. xi). Given what he has accomplished, COMITAS can hardly be faulted for the omission of three of the Greater Antilles — the task might simply have been too great, and might have delayed publication inordinately. Yet, for those researchers who work on these areas, COMITAS' statements that 'a considerable bibliography already exists for these important territories' and that 'the geographical units ultimately selected for coverage form a distinctive and meaningful whole' may seem somewhat lame. I, at least, have never been overly impressed with the state of Haitian or Dominican bibliography (though LOWENTHAL & WOODSON 1974 is one notable exception), nor do I see how the Cuban, Puerto Rican or Haitian historical experience is any less a part of the general Caribbean 'device' than is that of Jamaica. There are minor geographical exclusions from the Caribbean whole as well, e.g. the islands of San Andrés and Providencia, which in cultural terms are quite West Indian, though politically part of Colombia. Their exclusion from the bibliography eliminates PETER WILSON's *Oscar* as well as several other works of relevance to Caribbean anthropologists.

The reviewer of a bibliography — particularly if he is himself a sometime bibliographer — may perhaps be excused a small self-indulgence. In the present case, I have allowed myself to 'try out' the Comitas work on home turf, as it were, by examining his chapter on 'Bush Negroes' or Maroons. A few rough counts tell part of the story: COMITAS's Suriname Maroon references number about 181 (five of which in fact have nothing to do with Maroons); of these,

10 — almost all of them medical references — do not appear (through my own negligence) in my published bibliography on the subject (1976). But my bibliography does include approximately 1000 references on Suriname Maroons, published between 1900 and 1975, that are missing from COMITAS's work. These omissions do not seem to be explicable in any systematic way. They range from several of HERSKOVITS' pioneering papers ('On the provenience of the Portuguese in Saramacca Tongo,' 'Bush Negro Art,') to 64% (27 out of 42) of the relevant works of L.C. VAN PANHUYS, and a surprising 90% (29 out of 33) of the relevant writings of W.F. VAN LIER. And the work of modern authorities, such as H.U.E. THODEN VAN VELZEN, is also covered sporadically. Since many of the omitted items appeared in journals that are elsewhere cited by COMITAS (e.g., *De West-Indische Gids*), it appears that complete runs of journals were not reviewed systematically, certainly a methodological shortcoming in the compilation of a work as ambitious as this one. Of course, this chapter of the bibliography might be expected to be one of its weakest, in that a significant portion of the literature is in Dutch. Nevertheless, the total percentage of coverage — 15% (176 of 1200, probably a 'high' estimate since my own bibliography is certainly incomplete) — calls into question MINTZ' generous expression of 'more than reasonable confidence that these volumes make available in convenient form a very substantial proportion — perhaps something like 75-80% — of what is available on the topic of interest, for the societies covered' (1978:372).

But enough nitpicking. No significant bibliography can pretend to completeness, and the fact remains that COMITAS's *Complete Caribbeana* is far and away the finest research tool ever offered Caribbeanist scholars. It will stand as a landmark publication, unchallenged in breadth and depth, for a very long time to come. COMITAS and his coworkers at the Research Institute for the Study of Man have made scholarship and teaching significantly easier for each of us, and for this we are all very much in their debt.

The two-volume SZWED/ABRAHAMS bibliography is at once a more limited and modest work and one that is, in my view, more intellectually challenging. Focusing exclusively on 'the expressive

and symbolic aspects of the lives of ordinary people' throughout Afro-America, it is intended to be used 'in conjunction with those other bibliographies which are more concerned with the history, economics and social organization of black people' (xiii-xiv). It is, as the authors state in their brief but excellent introduction, 'a bibliography with a thesis... [written] because of our frustrations arising from the unwillingness of both the academic community and the general public to recognize that a huge body of material exists on Afro-American traditions and cultural expressions' (ix).

The two volumes are set in clear, offset typography. I was alarmed to find a misspelling of the author's name in the very first entry of the bibliography but, on further reading, found the overall technical standards adequate for a work of this kind. The majority of bibliographical entries are followed by a 1-2 sentence descriptive annotation, often pointing to an aspect of the work that might otherwise not be at all apparent to the reader from the title alone. For example, an obscure eighteenth-century journal [NA 2578] turns out to include a description of 'the *barrafou*, an African xylophone played by a slave near Fredericksburg', and other such scattered bits of fascinating information are signalled throughout the annotations. Each volume is followed by a General Index and a [geographical] Locale Index; no Author Index is provided, but this is only a minor inconvenience because of the relative lack of internal subdivision in the text itself. The overall organization of the work is geographical: following listings of Bibliographical and General works, the bulk of Vol. I is devoted to a single alphabetical listing of North American materials, while Vol. II is sub-divided into 26 geographical sections (e.g. Dominican Republic, Belize, Brazil, Uruguay). The intent throughout is to facilitate cross-cultural comparison and the examination of similarities and differences from one Afro-American setting to another, as well as through time. This last point is important, for — along with the truly Hemispheric approach — it is the major conceptual difference between this work and that of COMITAS. While COMITAS treats only post-1900 publications, SZWED & ABRAHAMS take on the full span of the Afro-American historical experience.

Dissertations and other unpublished materials are not included

in this bibliography, in contrast to that of COMITAS, but many literary works, record liners and other less-usual resources for scholarship are listed. In some ways, this work — in spite of its broad geographical and temporal scope, and its total of 6,426 entries — is more an exploratory than a definitive bibliography. But it is nevertheless guaranteed to delight all serious Afro-Americanists. The extensive index runs from 'Africa: questions of antecedents and influences' to 'Zydeco' (Black Cajun music from Louisiana), with stops in between for such topics as 'Afro-American contacts with American Indians,' 'African ''nations,''' 'Dance, dance music, and songs,' 'Dirt Eating,' 'Dreams,' 'Food and cooking.' 'Lullabies,' 'Medicine,' 'Pottery,' 'Proverbs and proverbial expression,' 'Ragtime,' 'Religious rites and services,' 'Rent parties,' 'Slang, argot and jargon,' 'Stick fighting,' 'Secret systems of writing,' and a host of others.

With its uniquely pan-Afro-American perspective, the Szwed/Abrahams bibliography is a veritable treasure-trove for researchers. Along with the Comitas volumes, it will play a major catalytic role in encouraging new generations of scholars to build on the insights of their predecessors as they move toward a fuller understanding of the complex development of culture and society in the Americas.

REFERENCES

COMITAS, LAMBROS, 1968. *Caribbeana 1900-1965. A topical bibliography.* Seattle and London: University of Washington Press.

LOWENTHAL, IRA P. & WOODSON, DREXEL G. (rédacteurs), 1974. *Catalogue de la collection Mangonès, Pétionville, Haiti.* New Haven: Antilles Research Program, Yale University.

MINTZ, SIDNEY W., 1978. Review article: Comitas, The Complete Caribbeana. *Revista Interamericana* 7 : 371-374.

PRICE, RICHARD, 1976. *The Guiana Maroons: a historical and bibliographical introduction.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

RICHARD PRICE, Department of Anthropology, The Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland 21218.

BOEKBESPREKING

Encyclopedie van Suriname. Hoofdredactie prof. dr. C.F.A. BRUIJNING en prof. dr. J. VOORHOEVE. Samensteller drs. W. GORDIJN. Uitgegeven onder auspiciën van de Stichting *Encyclopaedie van Suriname*'), met steun van de Alcoa Foundation, B.V. Uitgeversmaatschappij Argus Elsevier, Amsterdam, nov. 1977, 716 blz., talrijke illustraties (*f* 85,—).

In 1970 verklaarde STICUSA zich bereid de samenstelling van de *Encyclopedie van Suriname* op zich te nemen. Reeds zeven jaar later kon dit werk — waarnaar al zovele jaren verlangend was uitgezien — aan de autoriteiten worden aangeboden (*Sticusa Journaal* 7, no. 7, 31.XII.1977). Men had het eigenlijk nòg sneller gewild — maar de onafhankelijkheidsverklaring van 25 november 1975 zorgde voor een vertraging, welke wèl maakte, dat dit werk thans als een laatste grote geschenk van Sticusa aan Suriname kon worden aangeboden.

Samensteller werd drs. W. GORDIJN — die als zodanig eveneens had behoren te worden vermeld op het titelblad van de *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen* welke in 1969 van de pers kwam. Hij was in 1972 ook redacteur van de *Bibliografie van Suriname* en van de *Bibliografie van de Nederlandse Antillen* die in 1975 ook nog 'eventjes' verscheen.

Beide encyclopedieën — de E.S. en de E.N.A. — zijn vrijwel gelijk wat betreft opzet, formaat en omvang — alleen — door een meer compacte zetwijze telt de E.S. 72.000 regels tekst, terwijl de E.N.A. 48.000 regels omvatte. Zij kunnen slechts ten dele worden vergeleken met de *Encyclopaedie van Nederlandsch-West-Indië*, die — hoewel natuurlijk zeer verouderd (1914 p.1-229, 1915 p. 321-512, 1916 p.513-768, 1917 p.769-782) — zijn waarde blijft behouden.

Uit de 'Lijst van Medewerkers' en de door hen verzorgde rubrieken blijkt dat voor deze encyclopedie gegevens van 122 personen moesten worden geredigeerd. Soms waren dit manuscripten waaraan slechts weinig zorg meer behoefde te worden besteed, maar meestal ging het toch om bijdragen die slechts met veel moeite tot persklare kopij konden worden omgewerkt. Naar het aantal aangeschreven personen dat nooit of op onbevredigende wijze antwoordde kan slechts worden gegist; 75% lijkt mij bij een onderneming als deze niet onwaarschijnlijk.

'Vele artikelen en biografieën moesten worden herschreven of geredigeerd met behulp van materiaal dat soms van verscheidene medewerkers afkomstig was; om willekeur tegen te gaan, werd daarom afgezien van het signeren van bijdragen; de namen der medewerkers en rubrieksredacteuren en de door hen verzorgde rubrieken zijn gezamenlijk afgedrukt', wordt in de 'Verantwoording' gezegd. Daar mij dit niet-ondertekenen van bijdragen — waaronder overzichten waarvan mag worden verwacht dat zij in de vakliteratuur nog vele malen zullen

') Bestuur: prof. dr. E. VAN DER KUYP (voorz.), dr. J.P. KAULESAR SUKUL (ondervoorz.), mr. dr. S.E. WERNERS (secr.), dr. H.E. LAMUR (2e secr.), mr. L.F. RAMDAT MISIER (penn.), drs. J. MICHELS, drs. R.T. WONGSODIKROMO.

worden genoemd — in het algemeen niet juist lijkt, is in deze bespreking getracht de anonimiteit van een aantal artikelen op te heffen — evenals dit bij de bespreking van de E.N.A. (*NWIG 48,* 1971, p.123-129) werd gedaan. Hierbij werd dankbaar gebruik gemaakt van gegevens welke door de Samensteller werden verstrekt in die gevallen waarbij aan de hand van de 'Lijst van Medewerkers' de verantwoordelijke auteur(s) niet kon(den) worden vastgesteld. Het is duidelijk dat in deze lijst het aandeel van vele medewerkers niet tot zijn recht komt. De manuscripten moesten in zeer veel gevallen grondig worden bewerkt, opgesplitst, samengevoegd of aangevuld, terwijl ook het niet-toezenden van drukproeven zeker voor onprettige verrassingen zal hebben gezorgd. Dit alles — gevoegd bij de noodzaak om de encyclopedie binnen een bepaalde tijd gereed te krijgen — heeft een duidelijk stempel op deze uitgave gedrukt, in die zin dat veel fouten, onzuiverheden of onvolledigheden hadden kunnen worden vermeden indien men de kans had gekregen er nog een paar jaar langer aan te werken.

In een kritische bespreking van de E.S. in de *Amigoe di Curaçao* van 16 okt. 1978 wordt gevreesd, dat deze uitgave het verschijnen van een nieuwe en betere encyclopedie in de eerstkomende twintig, dertig jaren onmogelijk zal maken; de markt is immers verzadigd, geen uitgever zal zich eraan wagen en ook geen subsidiegever. Maar — zou het misschien ook zó kunnen zijn, dat deze uitgave, en de reacties hierop, de weg vrij maakt voor een nieuwe E.S. van wat bescheidener opzet en omvang, waarin bepaalde zaken op een meer indringende wijze worden behandeld? Zou men in Suriname voor een dergelijke onderneming voelen, dan zou het wellicht goed zijn dat nú reeds stappen hiertoe werden ondernomen, bijv. door alle verbeteringen en aanvullingen te verzamelen. In Nederland zullen zich de gunstige omstandigheden die de uitgave van deze E.S. mogelijk maakten (als daar zijn de financiële inbreng van diverse instanties en de personele hulp van Sticusa) niet spoedig, of wellicht nimmer meer voordoen.

Kunnen wij al aannemen dat elke specialist kritisch zal staan tegenover hoofdstukken waarin een hem bekend gebied door anderen is behandeld, hoe moeilijk moet het dan niet zijn om overeenstemming te bereiken over opzet, inhoud en presentatie van een regionale encyclopedie welke elke kenner van de betreffende landstreek zou behoren te bevredigen.

Ook hier zijn wij geneigd de grotere, afgeronde overzichten van een eigen vakgebied als de sterke punten te beschouwen. Moet er worden opgesplitst, dan wordt het stellen van prioriteiten steeds moeilijker en de kans op fouten groter.

Nemen wij één voorbeeld uit de dierenwereld, waar GEIJSKES, onder 'Fauna', bijna negen kolommen wijdt aan het historisch onderzoek en de zoögeografie, en verder — met VAN DOESBURG — onder 25 trefwoorden alle insecten behandelt. Doordat er geen drukproeven werden gezonden, zijn ook hier in de tekst veel vergissingen gemaakt. Zo vielen — doordat in het wantsenstuk werd gekapt — in de bibliografie op p. 664 (die voor àlle wantsen geldt) o.m. de belangrijke publicaties van N. Nieser weg. Ook in de onderschriften komen fouten voor. Op p. 643 is onder twee tekeningen van de nesten van parasolmieren de nummering verwisseld (1 moet zijn uitgangen, 2 schimmeltuinen, 3 afvalputten met bladresten, 4 waterputten); foto 2 stelt een àndere wespensoort voor; foto 3 is géén graafwesp (maar een urntjeswesp, *Eumenes argillaceus*), foto 5 staat op zijn kop. De entomologische onderwerpen zijn soms wonderlijk verstopt achter onverwachte benamingen, die ook al moeilijkheden geven bij het reconstrueren van de amfibieën- en reptielenfauna waaraan door HOOGMOED niet minder dan 53 stukjes worden gewijd. Overigens wekt het enige verbazing dat bij alle pentekeningen van de vogels Paul Barruel als tekenaar staat vermeld (wat reeds in de Inleiding werd gezegd), maar dat nergens wordt medegedeeld dat de talrijke vissentekeningen door D.C. Geijskes zijn vervaardigd.

Voor vele lezers zijn de belangrijkste twee bladzijden ongetwijfeld die, waarop — geheel achterin — de gekleurde kaart van Suriname is afgedrukt. Deze kaart 1 : 2,100.000 maakt

op het eerste gezicht een voortreffelijke indruk. Van het noordelijke deel zijn op blz. 582-587 drie meer gedetailleerde zwart-wit kaarten 1 : 500.000 opgenomen. Nu is op elke kaart wel iets te vinden dat niet klopt, en zo heeft het mij dan ook niet verbaasd te horen dat personen die delen van het binnenland goed kennen met deze overzichtskaart niet helemaal gelukkig waren. Hoe moeilijk de aanduiding van woonkernen kan zijn, bleek uit een mededeling van een anthropoloog, die opmerkte dat er langs de Saramaccarivier vanaf Kwakoegron, 8 plaatsen waren getekend die niet bestaan en waarvan sommige ook nooit bestaan hebben (Ingipoe, Bofe, Lemiki, Mofina, Wetihedeston, Atereboto, Lombe en Waimakaston), en dat er 10 dorpen ontbraken (Makakieki, Misalibi, Balen, Pikin Paka Paka, Bethel, Tevrede, Soekibaka, Pijeti, Pniël en Vertrouw; Boslanti i.p.v. Bosland).

Is voor het kunnen maken van dergelijke opmerkingen een wezenlijke kennis van zaken vereist, géén deskundige behoeft men te zijn om zich te verbazen dat van het 'Afaka-schrift' (waarover toch vrij veel is gepubliceerd) nergens melding wordt gemaakt, en dat ook het trefwoord 'Kwinti' ontbreekt. Men kan zich ook afvragen waarom de schaaldieren (Crustacea: krabben, kreeften en garnalen) niet worden behandeld; waarom er geen trefwoorden 'bibliografie', 'negersprookjes' en 'surinamistiek' werden opgenomen, en waarom wèl iets wordt gezegd over de 'Begrafenisgebruiken' van Creolen, Bosnegers, Indianen (p.53) en Javanen (p.313) maar niet van Hindostanen. Het selectiebeleid, dat grotendeels in handen was van de redacteuren van de deelgebieden, wàs niet eenvoudig, vooral niet in het laatste stadium toen in een groot aanbod van alsnog aangeboden kopij duchtig moest worden geschrapt.

Drs. W. GORDIJN schreef — naar aanleiding van mijn wens om de anonimiteit van een aantal artikelen op te heffen: 'Hoewel ik dit verlangen alleszins kan begrijpen, zit ik daartegen met betrekking tot de E.S. nogal zwaar aan te kijken. Immers in de teksten is vooral door mij als samensteller en in wat mindere mate door de hoofdredacteuren over de gehele linie redactioneel vaak niet zuinig ingegrepen zowel ter bekorting als ter verbetering van de originele kopij, vooral in het laatste stadium van de produktie. Vaak zal een schrijver weinig of niets van de door hem ingezonden tekst hebben teruggevonden. Wanneer U nu bepaalde kritiek op een auteur zoudt willen spuien is het lang niet ondenkbaar dat hij deze niet heeft verdiend... Grote nadruk wil ik er dan ook op leggen, dat uitsluitend de samensteller verantwoordelijkheid draagt voor het redactionale eindresultaat zoals het thans gedrukt voor U ligt. Ook als de kritiek scherp zou zijn dan aanvaard ik die op voorhand en zonder enige rancune; daarop kunt U gerust zijn!' — 'Laten we hopen dat het boek een zodanige uitdaging zal blijken dat, ruim vóórdat deze eeuw een einde neemt, een nog betere herdruk op tafel zal liggen.'

De *Encyclopedie van Suriname* is een uniek naslagwerk, waarbij wij betreuren dat — mede door de haast waarmede moest worden gewerkt — nog zoveel 'onzuiverheden' zijn blijven staan. Maar wàt voor critiek men op deze belangrijke èn aantrekkelijke bron van informatie ook moge hebben — een feit is, dat wij, grotendeels dankzij de enorme inzet van drs. W. GORDIJN, binnen enkele jaren, nu eindelijk de beschikking hebben gekregen over een E.N.A. welke reeds enige tijd is uitverkocht, en een E.S. die op het ogenblik dat deze bespreking verschijnt, zijn weg stellig reeds zal hebben gevonden.

P. WAGENAAR HUMMELINCK

LIJST VAN MEDEWERKERS AAN DE ENCYCLOPEDIE VAN SURINAME

waarbij gepoogd is de anonimiteit van een aantal artikelen op te heffen. Hierin wordt geen recht gedaan aan medewerkers die kleinere bijdragen leverden welke in de E.S. zijn verspreid. — De rubrieksredacteuren zijn door een * aangeduid.

ABBENHUIS, frater M.F.

ADHIN, H.S.: Havens, p.270. Ontwikkelingshulp, p. 450-451. Ontwikkeling van West-Suriname, p.451-455. Saramaccakanaal (p.p.), p.544-545. Scheepvaart, p.548-552 (& Gordijn). Tienjarenplan, p. 606-608 (& Gordijn). Verkeer en vervoer, p.629-632. Welvaartsfonds, p. 666.

*ADHIN, J.H.: Afgoderij, p. 16. Brandweer, p. 99-100. Crematie, p. 131-132. Decentralisatie, p.143. Districten (p.p.), p.155-156. Hindi, p. 273. Hindoefeesten, p.273-274. Hindoeisme, p. 274-275. Hindostanen (p.p.), p. 275-284. Huiselijke jurisdictie, p. 289-290. Huwelijksrecht, p. 291-293. Kinderrecht, p. 334-335. Persvrijheid, p. 477-478. Poenale sanctie, p. 485-486. Politie, p. 486-487. Strafrecht (p.p.),p.577-578. Volksuniversiteit, p. 653-654.

ALBERGA, A.H.: behoorde tot Sandel's collectief.

ALVARES, H.C.: Landsboerderij, p. 371-373. Veeteelt, p. 624-625.

AMERSFOORT, J.M.M. VAN: Emigratie (p.p.), p. 174-180.

ANKUM-HOUWINK, J.C.: Chinezen (p.p.), p.119-121.

ARRIAS, D.J.Ph.: Jodensavanna (p.p.), p. 314-316. Geneeskunde (p.p.),p.212-218.

BIERVLIET, W.E.: Emigratie (p.p.), p.174-180.

BINNENDIJK, W.A. VAN: Toneel, p. 611-612 (& Voorhoeve)

BOESEMAN, M.: Vissen, p. 634-636.

BOOMERT, A.: Archeologie, p. 30-31. Prehistorie, p. 506-515.

BOOMGAARD, P.: Geschiedenis (p.p.), p. 233-245.

BOSMA, W.: Economische geologie, p. 164-170. Geologie, p. 218-227. Geologisch onderzoek, p. 227-229.

BOVENKERK, F.: Emigratie (p.p.), p. 174-180.

*BRAHIM, A.J.: Bank- en kredietwezen, p. 41-43. Belastingen, p. 54-56. Centrale Bank van Suriname, p. 115-116. Deviezen, p. 154. Economie, p. 162-164. Europees ontwikkelingsfonds (p.p.), p. 182-184.Geldwezen (p.p.), p. 211-212. Monetaire ontwikkeling en — politiek, p. 406-407.

BRUIJNE, G.A. DE: Chinezen (p.p.), p. 119-121. Libanezen, p. 380-381. Paramaribo, p. 462-468. Portugezen, p. 502-503.

BRUIJNING, C.F.A.: Geneeskunde (p.p.), p.212-218. Ziekten (p.p.), p.687-688.

BUBBERMAN, F.C.: Bos, p. 78-80. Bosbeheer, p.80-83. Bosbranden, p. 83-84. Bosbijprodukten, p. 84. Bosexploitatie, p. 85. Bosontsluiting, p. 93-94. Bosverjonging, p. 95-96. Houtsoorten, p. 286-288. Houtverwerking, p. 288-289. Prehistorische landbouw, p. 515-517. Rotstekeningen, p. 538-540. Slijpgroeven, p.566-567.

*BUSCHKENS, W.F.L.: Begrafenisgebruiken (p.p.), p. 53. Creolen, p. 132-139. Creool, p.139-140. Gezinsplanning, p. 246-247. Sociaal-wetenschappelijk onderzoek, p. 568-569.

CAMPBELL, E.E.: Werkstaking, p. 667-668. Vakbeweging, p.619-623 (& Gordijn).

CARRILHO — FAZAL ALIKHAN, mevr. C.: Bibliotheekwezen (p.p.), p.67-69.

CHIN A FOENG M.A., J.: Beeldende kunst, p. 52 (& Voorhoeve). Fotografie, p. 207. Kunstinstituten en — opleidingen (p.p.), p. 357-358. Musea (p.p.), p.411-412.

CINGEL, A.A.J. VAN DER: Migratie, Binnenlandse, p.402-403.

CROISET VAN UCHELEN, B.: Vrijmetselarij (p.p.), p. 656-658.

DANTZIG, A. VAN: Slavenhandel (p.p., herkomst), p. 558-561. Slavernij (p.p.), p.561-566.

DEW, E.: Nationale Partij Suriname, p. 417. Politieke ontwikkeling, p. 487-501 (& Gordijn). — Alle kleinere artikelen gewijd aan politieke partijen.

DOELWIJT, mevr. T.: Pers (p.p.), p. 473-475.

DOESBURG, P.H. VAN: Cicaden en bladluizen, p. 121-122. Houtluizen (termieten), p. 285-286. Kakkerlakken, p. 322-323. Kevers, p.329-331. Muggen en vliegen, p.409-410. Sprinkhaanachtigen, p. 572-573. Vliesvleugeligen, p. 642-645 (& mevr. F.N. DINGEMANS-BAKELS). Wantsen, p. 662-663. Waterwantsen, p. 664.

DONSELAAR, J. VAN: Surinaams-Nederlands (p.p.), p.580-581.

DUSSELDORP, D.B.W.M. VAN: Occupatievormen, p. 434-436.

EISMA, D.: Estuarium, p. 182. Zeebodem, p.681-682. Zeestromen, p.684-685. Zeewater, p.685-686.

EMANUELS, A.R.: Drinkwatervoorziening, p. 159-160. Electriciteitsvoorziening, p.171-172. Gasvoorziening, p. 209-210.

EMANUELS, D.H.: Joodse gemeenten, p. 316-321.

EMANUELS, J.A.: Visserij, p.636-640 (& Bruijning).

EMMER, P.C.: Slavenhandel (p.p., deelname Nederland), p. 558-561. Slavernij (p.p.), p. 561-566.

ERPECUM, C.P. VAN: Geneeskunde (p.p.), p.212-218.

ESSED - FRUIN, mevr. E.D.: Helman (p.p.), p. 270-271. Letterkunde, 376-379 (& Voorhoeve). Volkslectuur, p. 652-653. Ziel, de, p. 688-689.

FERRARI, F.: Blommesteinmeer (& Gordijn),p.73-74. Brokopondo, District, p. 101-103. Commewijne, District, p.123-124. Commewijnerivier, p.124-125 (& Ng-A-Tham). Coppenamerivier, p. 126-127 (& Ng-A-Tham). Corantijnrivier, p.127-128 (& Ng-A-Tham). Coronie, District, p. 129-131. Cotticarivier, p. 131. Jodensavanna (p.p.), p. 314-316. Marowijne, District, p. 395-396. Marowijnerivier, p. 396-397 (& Ng-A-Tham). Nickerie. District, p. 425-427. Nickerierivier, 428. Para, District, p. 460-461. Saramacca, District, p. 543-544. Saramaccakanaal (p.p.), 544-545. Saramaccarivier, p. 545-546 (& Ng-A-Tham). Surinamerivier, p. 591-592 (& Ng-A-Tham). Wilhelminagebergte, p.677-678. — Tevens nog vele kleinere bijdragen.

FLORSCHÜTZ, P.: Adviseerde bij de rubriek Flora († 1976).

FUNG, L.W.: Behoorde tot Sandel's collectief.

GEIJSKES, D.C.: Fauna, p. 199-203. Libellen, p.381-382. Netvleugeligen, p.424-425. Schorpioenvliegen, p. 553. Vlinders, p. 645-646.

GORDIJN, W.: Bioscoopwezen (p.p.), p. 70-71. Boeren, p. 75-76 (& Buschkens), Branden,p.98-99. Ceramiek (p.p.), p. 116-118. Culturele centra, p. 141. Doedel (p.p.), p.157-158. Emancipatie (p.p.), p.172-174. Film, p. 204-206. Geldwezen (p.p.), p. 211-212. Geschiedenis, (p.p.), p.233-245. Kom, de (p.p.),p.351-354. Kunstinstituten en opleidingen (p.p.), p.357-358. Meerjarenontwikkelingsprogramma, p. 399-400. Musea (p.p.), p.411-412. Ojeda, p.437. Pers (p.p.), p.473-475. Persdelicten en preventieve maatregelen, p. 475-477. Radio-omroep (p.p.), p. 522-524. Sticusa, p. 576. Strafrecht (p.p.), p. 577-578. Suriname, p. 581-591. Televisie, p. 604-605. Toerisme, p. 609-610. Ziekten (p.p.), p.687-689.

GOSLINGA, C. Ch.: Middelburgsche Commercie Compagnie, p.401-402 (& Voorhoeve). West-Indische Compagnie, Eerste, p.668-673. W.I.C., Tweede, p. 673-675.

GROOT, mevr. SILVIA W. DE: Boni-oorlog, p. 76-78 (& Gordijn). Bosnegers, p. 87-93 (& Gordijn). Doedel (p.p.), p. 157-158. Kom, de (p.p.), p.351-354. Redi Moesoe, p. 527-528.

HAMECOURT, J.L.A.d': Behoorde tot Sandel's collectief

HAMMEN, L. VAN DER: Myriapoda, p. 414-415. Mijten, p.415. Spinachtigen, p. 570-571.

HAVERSCHMIDT,F.: Alle trefwoorden bij de afzonderlijke vogelnamen.

HEINEN, H.: Een stukje van het trefwoord Geschiedenis.

HELSDINGEN, P.J. VAN: Spinnen, p. 571.

HENGST - KLEYN, mevr. C.A.M. DEN: Huisvesting, p. 290-291.

HEWITT-HUISMAN, mevr. M.: Ballet, p. 39-40. Klederdrachten, p.335-338. Setdansen, p. 554-555.

HOFF, B.J.: Indiaanse talen, p. 294-296.

HOOGHIEMSTRA, E.: Abattoir (p.p.), p. 14.

HOOGMOED, M.S.: 53 stukjes, w.o. Anaconda, p. 25. Hagedissen, p.261-262. Kaaimans, p. 322. Kromneki, p. 356-357. Schildpadden (p.p.), p. 552.

HUSSON, A.M.: Buideldieren, p. 105-106 (& Schulz). Evenhoevigen, p. 190-191. Knaagdieren, p. 347-348 (& Schulz). Onevenhoevigen, p. 449-450. Vleermuizen, p. 641-642. Zoogdierfauna, p. 689-690.

JANSSEN, J.J.: Aluinaarde, p.22-23. Aluminiumsmelter, p.23. Bauxiet, p. 44-50. Brokopondo krachtcentrale, p.103. Goud, p.248-253. Mijnwetgeving, p.413-414

JESSURUN, J.A.: Kleinere artikelen betreffende de meer westerse muziekbeoefening, bijv. Maranatha, p. 394, Militaire Kapel, p. 403 en Valpoort, p. 623.

KETWARU, E.: Muziekinstrumenten (p.p.), p.412-413.

KLOOS, P.: Akoerio, p.19. Arowakken, p.36. Ceramiek (p.p.), p. 116-118. Indianen, p. 296-299. Karaïben, p. 325-326. Wajana, p. 659-660.

KOEFOED, G. A.T.: Surinaams-Nederlands (p.p.), p.580-581.

KOULEN, P.R.S.: Manumissie, p.392-393.

KUSTNER, E.: Prijsbeheersing, p. 520-521.

*KUYP, E. VAN DER: Abattoir (p.p.), p.14. Diergeneeskunde, p.155. Geneeskunde (p.p.), p. 212-218. Voedingsgewoonten (p.p.), p. 647-651. Ziekten, p. 687-688 (& Bruijning & Gordijn)

KUYP, G. VAN DER: Onderwijs, p. 438-449.

*LAMUR, H.E.: Demografie, 144-154.

LATOUR, F.S.: Telecommunicatievoorziening, p. 602-605.

LEDE, E.G.: Posterijen, p. 503-505.

LEGÊNE, J.J.: Kleinere artikelen inzake Protestantisme.

*LINDE, J.M. VAN DER: Algemene bemoeiingen met Godsdiensten.

LINDEMAN, J.C.: Bijdragen over de Landflora.

LOEMBAN TOBING - KLEIN, mevr. I.E.: Schreef o.m. over de Voogdijraad, p. 654.

LONT, R.Ch.W.: Bibliotheekwezen (p.p.), p.67-69.

LOOR, A.H.: Geschiedenis (p.p.), p. 233-245.

LUYKEN, R.: Geneeskunde (p.p.), p. 212-218. Voedingsgewoonten (p.p.), 647-651.

MIRANDA, J.C. DE: Geneeskunde (p.p. tandverzorging), p. 215-216.

MOLL, M.J.M.: Architectuur (p.p.), p. 33-36.

MULLER, E.J.: Handel, p. 262-268. (ontbreekt in Lijst van medewerkers)

NG-A-THAM, K.S.A.: Verschafte hydrologische gegevens over Surinaamse rivieren, blz. 124, 127, 128, 396, 428, 545 en 592.

NODS, W.: Europees Ontwikkelingsfonds (p.p.), p. 182-184. Industrialisatie, p. 300-301.

*OOFT, C.D.: Defensie, p. 143-144. Districten (p.p.), p. 155-156. Kiesstelsel, p. 331-333. Nationaliteit, p. 418. Parlement, p. 469-471. Rechtswezen (p.p.), p. 526-527. Regering, p. 528-529. Rekenkamer, p. 530-531. Bestuursregeling (1936-1975), p.64-66.

OOSTBURG, B.F.J.: Geneeskunde (p.p.), p.212-218.

OPSTALL, mej. M.E. VAN: Archieven, p. 31-33.

PAAP, C.A.: Hervormde Gemeente, p. 272-273 (& Gordijn).

PARABIRSING, E.N.: Farmacie, p. 198-199.

PENGEL, F.J.: Bioscoopwezen (p.p.), p. 70-71. Radio-omroep (p.p.), p. 522-524.

PETTEN, J. VAN: Enkele aanvullende gegevens.

POS, H.: Vox Guyanae, p. 655, en enkele aanvullingen op Politieke Partijen.

PRAAG, S. VAN: Geneeskunde (p.p.), p. 212-218.

*QUINTUS BOSZ, A.J.A.: Bestuursregeling, p. 58-64 (Ooft, 1936-1975). Plantages, p. 479-484.

RAALTE, J. VAN: Protestantisme, p. 519-520.

RAMDAT MISIER, L.F.: Advocaat, p. 15-16 (& Gordijn). Arbeitswetgeving, 28-30 (& Gordijn). Rechtswezen (p.p.), p. 526-527. Strafrecht (p.p.), p. 577-578. Woonerfhuur, p. 679-680.

RAVALES, R.E.: Aleke, p. 20. Awasa, p. 38. Seketi, p. 554. Songe, p. 570. Toeka, p. 609, en andere bijdragen.

REGTEREN ALTENA, C.O. VAN: Slakken, p. 557. Tweekleppigen, p. 617. Weekdieren, p. 665-666.

ROESSINGH, M.P.H.: Emancipatie (p.p.), p. 172-174.

RUINARD, J.: Wetenschappelijk Onderzoek, Wotro, p. 675-676.

SAMSON, D.A.: Notariaat, p. 431-433. Vrijmetselarij (p.p.), p. 656-658.

SAMSON, J.A.: Landbouw, p. 361-370.

SANDEL, A.A.: Leider van een collectief dat o.a. correcties en aanvullingen heeft gegeven op de meteorologische bijdragen van Van Scherpenzeel.

SCHAAD, J.D.G.: Geneeskunde (p.p.), p.212-218.

SCHALKWIJK, J.M.W.: Evangelische Broedergemeente, p. 184-188.

SCHERMEL, R.A.: Bedrijfsleven, p. 50. Bruynzeel, p. 104-105. Kamer van Koophandel en Fabrieken, p. 323-324. Kersten, p. 328-329. Victoria, p. 634.

SCHERPENZEEL, C.W. VAN: Klimaat, p. 338-347. Meteorologische Dienst, p. 401. Zeewind, p. 686.

SCHNEIDER, J.W.: Evangelisch-Lutherse Gemeente, p. 188-190.

SCHULZ, J.P.: Dierenbescherming, p. 155. Jacht, p. 305-308. Natuurbeheer, p. 418-419. Natuurreservaten, p. 419-423. Roofdieren, p. 535-537. Stinasu, p. 576-577. Tandelozen, p. 600. Zeeschildpadden (p.p.), p. 683-684.

SPECKMANN, J.D.: Hindostanen (p.p.), p. 275-284. Inter-etnische relaties, p. 301-303.

SPONG, G.: Criminaliteit, p. 40.

STAPHORST, mevr. S.: Jeugdbewegingen, p. 313-314.

STOFFERS, A.L.: Botanisch onderzoek, p. 96-97. Cactaceae, p. 109-110.

SUTMULLER, A.M.: Behoorde tot Sandel's collectief.

TEMMINCK GROLL, C.L.: Architectuur (p.p.), p. 33-36.

THIEL, P.H. VAN: Geneeskunde (p.p.), p. 212-218.

VERNOOY, J.: Bisdom Paramaribo, p. 72-73.

VERVOORT, W.: Coordinator van de Fauna artikelen, met Bruijning.

*VOORHOEVE, J.: Afrodansen, p. 17. Bijbelvertalingen, p. 107-108. Creolentalen, p. 139. Doe, p. 157. Geschiedenis (p.p.), p. 233-245. Helman (p.p.), p. 270-271. Muziekinstrumenten (p.p.), p. 412-413. Sranan tongo, p. 573-574. Taalstudie, p. 598. Toneel (p.p.), p. 611-612.

WEKKER, J.B.: Cartografie, p. 110-115. Expedities en reisbeschrijvingen, p. 191-197. Grenzen en grenskwesties, p. 255-259.

WENGEN, G.D. VAN: Javanen, p. 309-313. Muziekinstrumenten (p.p.), p. 412-413.

WESENHAGEN, R.F.: Behoorde tot Sandel's collectief.

WOODING, Ch.J.: Traditionele godsdiensten, p. 612-615. Tevens nog vele kleine bijdragen gewijd aan traditionele godsdiensten.

WIJDENBOSCH, R.Th.C.: Luchtvaart, p. 384-388 (& Gordijn).

ZEEFUIK, K.A.: Haagsche Maatschappij, p. 261.

ZIELHUIS, L.: Community development, p. 125.

*ZONNEVELD, J.I.S.: Geomorphologie, p. 229-233. Rivieren, p. 532-535. Savannen, p. 546-548.

BOEKBESPREKING

The mammals of Suriname, door A.M. HUSSON. Zoölogische Monographieën van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie No. *2*. E.J. Brill, Leiden, (dec.) 1978; xxxiv + 569 blz. 26.5 × 19 cm, 51 fig. tussen de tekst en 151 zwart-witte & 10 gekleurde platen daarbuiten. (*f* 225,—)

Weet U hoeveel in het wild levende zoogdiersoorten er in Suriname voorkomen? 145!, de cultuurvolgende ratten en muizen en de eveneens geïmporteerde mongoose niet medegerekend: 11 opossums; 61 vleermuizen; 8 apen; 10 miereneters, luiaarden en gordeldieren; 15 roofdieren; 1 zeekoe; 1 tapir; 5 peccaries en herten; 1 konijn; 27 knaagdieren; 5 walvissen en dolfijnen. Dit — en nog véél meer — kunnen wij te weten komen uit de prachtig geïllustreerde uitgave over *The mammals of Suriname*, dat stellig tot in lengte van dagen het standaardwerk over de zoogdieren van Suriname zal blijven.

Op 23 december 1978 werd het eerste exemplaar aan de Schrijver aangeboden. Dit gebeurde in Huize St. Josef te Cadier en Keer, waar Pater HUSSON zich enkele jaren geleden om gezondheidsredenen had moeten terugtrekken. Deze aanbieding was een belangrijke gebeurtenis: niet alleen voor Pater HUSSON, maar ook voor dr. D.C. GEIJSKES (die hem tot het schrijven van dit werk had aangezet), dr. L.B. HOLTHUIS en dr. M. BOESEMAN (die zich ten doel hadden gesteld na HUSSON's vertrek uit Leiden in 1975 de uitgave tot stand te brengen), en alle preparateurs, tekenaars en fotografen die zich hebben ingespannen om dit boek tot een succes-uitgave van het RMNH te maken.

In een voorwoord (d.d. dec. 1975) vertellen HOLTHUIS en BOESEMAN iets over de wordingsgeschiedenis van deze indrukwekkende verhandeling. Wij zien hieruit hoe Pater HUSSON — als conservator van het RMNH — na bestudering van het rijke materiaal dat door GEIJSKES en anderen was verzameld, steeds meer belang ging stellen in de zoogdieren van Suriname — nadat zijn 'Notes on the Primates of Suriname' (*Studies fauna Suriname (2)*, 1957) waren gepubliceerd en ook zijn boekje over *De zoogdieren van de Nederlandse Antillen* (1960) was verschenen.

In 1962 promoveerde ANTONIUS MARIE HUSSON op *The bats of Suriname* (Zool. Verh. RMNH *58*), een monografie over de vleermuizen, welke beantwoordt aan dezelfde maatstaven die *The mammals* tot een meesterwerk hebben gemaakt.

Van december 1962 tot juli 1963 verzamelde HUSSON — samen met zijn assistent P. STAFFELEU — zelf in Suriname. Daarná beschikte hij over zoveel belangwekkend materiaal dat hij zich gedrongen voelde tot het schrijven van een groot werk dat een beeld zou kunnen geven van onze kennis van de zoogdierfauna van dit ogenblik. Een 'Voorlopige lijst van de zoogdieren van Suriname' (*Zool. Bijdr. RMNH 14*, 1973) — waarom men al zo lang had gevraagd zonder te beseffen wat dit voor een perfectionist als HUSSON was betekende — werd gepubliceerd op een ogenblik dat het duidelijk was, dat het nog wel enkele jaren zou kunnen duren voordat het volledige werk zou verschijnen. Nu het zover is, past ons allereerst hulde te brengen aan de nagedachtenis van prof. dr. H. BOSCHMA — aan wie het werk is opgedragen; hij stierf in 1976, nadat hij het handschrift nog van zijn op- en aanmerkingen had kunnen voorzien. Nadat HUSSON zijn werkzaamheden had moeten neerleggen werd het manuscript verder door dr. L.B. HOLTHUIS en dr. M. BOESEMAN persklaar gemaakt en tenslotte met de financiële steun van de Stichting Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) gepubliceerd.

Op de regel dat bijna alle diersystematici — ook al vanwege de aard van hun vak — een grote historische belangstelling hebben, is Pater HUSSON geen uitzondering. In zijn inleiding wijdt hij zes bladzijden aan de geschiedenis van het onderzoek van de zoogdieren van Suriname, beginnende bij DE LAET (1625), KEYE (1679) en WARREN (1667). Vol bewondering is hij voor de gebroeders PENARD, FREDERIK PAUL († 1909) en ARTHUR PHILIP († 1932), die niet alleen bekende ornithologen waren maar ook op mammalogisch gebied pionierswerk verrichtten — daarbij bijgestaan door hun moeder, PHILIPPINA SALOMONS. Onder de titel 'Grepen uit de natuurkunde van Suriname' schreven zij in *De Surinamer* van 1905 en 1906 niet minder dan 91 artikeltjes, waarvan de eerste 57 betrekking hebben op zoogdieren.

Zoals kon worden verwacht bevatten de hoofdstukken, volgend op de 527 bladzijden waarin 149 zoogdiersoorten uitvoerig worden beschreven, een literatuurlijst en indices op de geografische namen, de wetenschappelijke namen der dieren en de inheemse namen.

Uit de literatuurlijst — 545 titels (met alle artikeltjes van de PENARD's erbij 635) waarvan 1 zestiende-, 10 zeventiende- en meer dan 50 achttiende-eeuws — ziet men de behoefte van de Schrijver om ook de oudste zoogdiervermeldingen tot hun recht te laten komen, en voelt men ook welke beperkingen hij zich moest opleggen om zich niet in details van slechts historische waarde te verliezen. Men zou het kunnen betreuren dat daardoor o.m. A. VOSMAER's beschrijvingen en afbeeldingen van een 'langstaartige aap-soort ... Quatto' (1768) en een 'langstaartige ... Wezel, Potto' (1771) niet zijn vermeld, en dat ook BUFFON's vermeldingen niet alle konden worden verwerkt. Er is aan latere snuffelaars toch nog wel enige ruimte gelaten om hier en daar wat punten op de i te zetten.

Wat het uiterlijk van *The mammals of Suriname* betreft, meen ik dat aan de typografische verzorging van een monumentale uitgave als deze andere eisen moeten worden gesteld dan aan publicaties van meer bescheiden aard. Men zou er over kunnen twisten of door een meer gebruiken van klein-kapitaal, met wellicht hier en daar spatiëren, de leesbaarheid zou zijn bevorderd en de overzichtelijkheid verhoogd, maar zeker is, dat moet worden betreurd dat men er niet toe is kunnen komen de 92 tabellen met een bescheiden lettertje te zetten, inplaats van ze in getypte vorm af te drukken — bij deze publicatie welke zowel wat betreft tekstinhoud als illustratie een uitgave van klasse kan worden genoemd.

De 53 platen van de hand van R. VAN ASSEN verdienen een bijzondere vermelding; de 10 gekleurde hiervan zijn ware schilderstukjes. Met het werk van J.J.A.M. WESSENDORP, W.C.G. GERTENAAR en H. HEYN geven zij een goed beeld van waartoe de tekenkamer van het RMNH op dit gebied in staat is. Ook de fotografen van het Museum, C. HOORN en H.F. ROMAN, leverden uitstekend werk; hun 79 platen met schedelfoto's geven aan *The mammals* een documentaire waarde welke niet gemakkelijk in enige andere publicatie zal worden geëvenaard.

Opvallend is het bescheiden aantal foto's van levende dieren. Het zijn er niet meer dan 18, merendeels genomen door dr. D.C. GEIJSKES, wiens verzamelingen niet alleen van fundamentele betekenis waren voor HUSSON's studies, maar die ook tal van gegevens aandroeg waardoor dit werk voor Suriname van meer dan zuiverwetenschappelijke waarde is geworden.

P. WAGENAAR HUMMELINCK

DIEPRAAM, WILLEM: *The Dutch Caribbean. Foto's uit Suriname en de Nederlandse Antillen*, met een tekst van GERARD VAN WESTERLOO. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978, 114 blz. 27 × 29 cm incl. omslag. Engels en Nederlandse tekst op p. 6-16. (Suriname p. 17-70, 49 phot.; Ned. Antillen p. 71-111, 37 phot.)

Het is merkwaardig een fotoboek onder ogen te krijgen dat zózeer afwijkt van de prachtig geïllustreerde werken welke wij reeds bezitten, dat veel lezers Suriname en de Nederlandse Antillen hierin nauwelijks zullen herkennen. Weldadigheidsgestichten, krottenwijken en boerenbedrijfjes geven zelden iets anders te zien dan beelden van een kommervol bestaan, welke ook getoond worden van de straat, het strand en het terrein van de arbeid. Schilderachtige beelden, die echter de teleurstelling niet kunnen goedmaken van foto's van Surinaamse rivieren en Antilliaanse kusten welke in grauwe tinten op soms meer dan bladzijgrootte zijn afgedrukt. Nergens blijken van enige levensvreugd — zelfs niet bij de toeristen aan het Arubaanse strand. Het enige gebaar van een creoolse moeder tegen de fotograaf is er een van afweer.

Wij kennen reeds verscheidene fotoboeken in zwart-wit, bijvoorbeeld die van VAN DE POLL (*Suriname* 1949, *De Nederlandse Antillen* 1951), BRUIJNING & LICHTVELD (*Suriname* 1957), BUSCH (*Aruba* en *Curaçao,* 1960) en *Hugenholtz' Curaçao* (1963), óók met mooie foto's op groot formaat, die echter ook nog iets laten zien van de zonnige kanten van de samenleving en daarbij nog een aantal wetenswaardigheden geven welke hier ontbreken. Maar dit heeft DIEPRAAM kennelijk zo gewild: Dit boek is 'geen poging tot definitie of volledige documentatie van het Nederlands Caraïbische gebied. Het is slechts een verzameling beelden die ik selecteerde omdat ik ze terug wil zien', schrijft hij; het zijn herinneringen die 'werden gemaakt tussen 1973 en 1978 tijdens diverse reizen naar Suriname en de Nederlandse Antillen.'

Al heeft het stellig zijn nut om ook eens de minder aantrekkelijke kanten van deze landen te belichten, toch kan ik mij goed voorstellen dat velen niet erg gelukkig zullen zijn — misschien zelfs verontwaardigd — over de wijze waarop Suriname en de Nederlandse Antillen in deze uitgave met nadruk worden getoond.

Hoewel de tekst van GERARD VAN WESTERLOO — waarin 'de historische waarheid van het koloniale verleden en de actuele waarheid van het neo-koloniale heden onder ogen wordt gezien' — geheel op zichzelf staat, sluit zijn verhaal geheel aan bij de sfeer welke de foto's oproepen.

De Nederlandse Antillen. The Netherlands Antilles. Las Antillas Holandesas, door Henk H. VAN DALEN (fotografie) en GERARD C. DE GROOT (tekst). Bosch & Keuning nv, Baarn, 191 blz. 19 × 25 cm, vier kaartjes, 67 zwart-witte en 68 gekleurde foto's. (geb. met stofomslag *f* 29,50)

Dit boek wil proberen een antwoord te geven op de vragen: 'Wat is de charme, wat is het fascinerende van deze eilanden, die ogenschijnlijk zo bescheiden liggen te glinsteren onder de zon. Vanwaar die geheimzinnige aantrekkingskracht op toeristen van heinde en ver? Vanwaar die grote betekenis in het internationale handelsverkeer?' Dit antwoord wordt hier gegeven aan de hand van 67 zwart-witte en 68 gekleurde reproducties van foto's, welke worden ondersteund door een korte tekst in drie talen die vooral voor toeristen is bestemd.

Uit den aard der zaak zijn het vooral kleurrijke, zonnige beelden welke er worden gegeven; wat dit betreft doet dit werk denken aan het fraaie platenboek van RICHARD GIELEN (1965) over *Zes eilanden in de zon*, en de opvallende boekjes (met de belabberde tekst) van HANS W. HANNAU (1967) over *Aruba* en *Curaçao*; met als tegenvoeter het fotoboek van WILLEM DIEPRAAM (1978) over *The Dutch Caribbean* dat zich ten doel stelt juist de minder opgewekte kanten van een samenleving te belichten.

Wij zijn verwend door het werk van de talrijke goede fotografen die zich, op velerlei gebied reeds door de Nederlandse Antillen hebben laten inspireren. Daardoor zijn wij geneigd de eisen aan een nieuw platenboek hoger te stellen dan waaraan dit werk voldoet: Mooie, soms zelfs héél mooie en charmante foto's worden als vanzelfsprekend aanvaard, terwijl minder geslaagde beelden met enige ergernis worden afgewezen, en gemiste kansen nauwelijks worden geaccepteerd.

Dat de meeste aandacht aan Curaçao en Aruba wordt gegeven — met bijna 50 en 30 foto's — is begrijpelijk; Sint Maarten is goed voor een 20-tal afbeeldingen, bijna zoveel als de overige drie eilanden tezamen: Bonaire 10, Saba 10 en St. Eustatius 3.

Van het landschap en zijn planten en dierenwereld krijgt men slechts een pover beeld, hetgeen toch — desnoods met medewerking van een van de vele bekwame amateurfotografen welke de eilanden rijk zijn — waarlijk niet nodig was geweest. Met iets meer belangstelling in deze richting hadden de toeristische mogelijkheden van Bonaire misschien óók nog wat tot hun recht kunnen komen.

Met een wat meer kritisch oog hadden een aantal onzuiverheden in deze uitgave gemakkelijk kunnen worden vermeden. Dat er bij een sterk overheersende Oostenwind nog steeds over Noord-Oost Passaat wordt gesproken kan door het foutieve spraakgebruik worden verklaard; een 'tropisch regen- en nevel woud' is niet op The Quill van St. Eustatius, maar wel op The Mountain van Saba te vinden; cargo voor carcó kan niet tot misverstand aanleiding geven, en dat de bananenfoto (p.71) op zijn kop staat en het kaartje van Bonaire (p.125) niet werd afgemaakt, ook dit alles kan tot de schoonheidsfoutjes gerekend worden. Wel erg is echter het onderschrift op bladz. 131, waar koraalkalk wordt beschouwd als 'gestolde lava' waaraan men 'nog de vulkanische oorsprong van de eilanden' zou kunnen herkennen.

Met dit al blijft dit opvallend laag-geprijsde platenboek echter een aantrekkelijke uitgave, waaraan vele personen die met de Nederlandse Antillen willen kennismaken, of deze eilanden reeds kennen, stellig hun plezier kunnen beleven.

P.W.H.

BIBLIOGRAFIE

ARTICLES

(48)
Continued from *N.W.I.G. 53*, 1978, p. 66-84, and previous lists since 1947. — Publications not seen by the compiler of this *incomplete* bibliography are not included. — The existence of a Summary is indicated by a translation of the title.

Aardgas voor Aruba. *Amigoe* 7.VI.1978,p.1.(from Venezuela)

(ABRAHAM, Drs. J.A.) in aanbeveling voor Statia. *Amigoe* 25.IX.1975,p.11.(Rapport betreffende de sociale dynamiek en ondernemingsgeest op St. Eustatius)

(ABRAHAM- VAN DER MARK, Eva): Statianen moeten zo snel mogelijk in actie komen. *Amigoe* 20.IX.1975, p.9. — Tuinbouw ... 19.IX.,p.9.

ABVO drijft algemene staking ambtenaren door. *Beurs* 2.IV.1979. Also 30.III.

ADHIN, Jnan H.: Beginnend' Surinaams — Hindostaanse literatuur. *Dharm Prakash 4,* 1979, 4,p. 5-14. (p.5-13 from *Soela 1963*, no.4/5.)

ADHIN, Jnan H.: De culturele invloed van de Aziatische bevolkingsgroep op Suriname. *Dharm Prakash 4*, 1979, 6, p.5-13. (p.5-9 from *Vox Guyanae 1*, 1955, p.29-34.)

ADHIN, J.H.: Holi Paghwa. — Divali. *Suralco Mag. 10*, 1978, *2*, p. 20-22 & 23-25, 4 & 4 figs.

ADHIN, Jnan H.: Welkomstrede bij de opening van de 'Antarrashtriya Hindi Sammelan' (Internationale Hindi Conferentie). *Dharm Prakash 4*, 1979, *5*,p. 12-14. See also p.14-20.

Administrateur (George) Larmonie over zich snel ontwikkelend Saba. *Amigoe* 22.II.1979,p.9.

Advies van deskundigen Claesgut op Statia in totaliteit aanpakken. *Amigoe* 16.VIII.1975,p. 11, 2figs.

Affiliatie (of Horacio Oduber Hospitaal) met de Groningse universiteit nog onmogelijk. *Amigoe* 10.III.1978.p.5

Afscheid dr. (L.W. Statius) van Eps: De eens jonge idealist verlaat Curaçao. *Beurs* 16.XII.1975,p.2 & 6, portr.

Akkoord zeegrenzen Venezuela-Antillen ondertekend. *Beurs* 31.III.1978,ill.

ALVARES, H.C.: Het effect van slijpmeel op de groei van jonge stieren. Effect of rice-polishings on the growth of young bulls. *Sur. Landb. 25*, 1977 (Publ. 1979), p.1-3.

Antarrashtrya Hindi Sammelan — Internationale Hindi Conferentie (Paramaribo, 1 t/m 4 februari 1979). *Dharm Prakash 4*, 1979, *5*, p. 14-20, 3 figs. (From Verslag Secr. Pt.S.Biere. — See also p. 12-14.)

Antillean Soap Company. *Beurs* 25.XI.1978, 8 pp., ill.

Antilliaans volkslied heeft nog steeds geen woorden. *Sticusa journaal 56*, 1978, p.9.

A.O.B.- pro paupre. *Kontakto Antiano 11*, 1979, *1*, p. 13-5, 17 & 19. (Antilliaans Ontwikkelings Brigade = Ant. Development's Brigade)

(ARENDS, Ebby): Nieuwjaarswens KvK. *Amigoe* 16.XII.1977,p.9. (Aruba)

(Arubaanse Pedagogische Academie, APA). *Amigoe* 17.VIII.1978,p.9, 4 figs. (Interview W.C.H. Driessen, dir.)

Aruba Carnival. *Aruba Esso News 39*, 1978,*2*,p.4-9; *40*,1979, *3*, p. 4-9; profusely ill.

Aruba contra Curaçao. Dr. F.A. Hoogendijk in 'Elseviers Magazine'. *Beurs* 20.VIII.1977,p.2.

Aruba en water. Aquanova (CF verdamper). *Amigoe* 29.I.1979,p.8.

Aruba komt er goed af bij grensverdrag. *Amigoe* 11.XI.1978,p.3.

ATTEMA, Ypie: Paramaribo. Stad van houten huizen en historie. History rich town of wooden houses. *Suralco Magazine 10*, 1978 (Feb.1979), *4*, p. 6-19, 20 figs. + 2 cover pictures.

AUGUSTINUS, P.G.E.F. & SLAGER, S.: Soil formation in swamp soils of the coastal fringe of Surinam. *Geoderma* 6, 1971, p. 203-211, 1 fig.

Bank Nederlandse Antillen herdacht op 6 februari 150-jarig bestaan. *Beurs* 8.II.1978,p.9-12, ill.; also 18.I.

BAREN, F.A. VAN & HARMSE, H.J. VON M.: Surinam and the African continent: a clay-mineralogical study of sea water solids. *Journal Sedim. Petrol. 39*, Dec.1969, p. 1588-1592, 1 fig.

BARTELINK, E.J.: Hoe de tijden veranderen. How times change. *Suralco Mag. 10*, 1978, *1*, p. 10-19, 12 figs (incl. 7 water-colours of Nicolaas Box, 1824-1839. From a serial in 17 parts in the daily paper *Suriname*, July 1914.)

BEAUJÓN, Oscar: Las primicias de Coro. *Bol. Ac. Nac. Hist., Caracas 60*, 1977, 239, p.435-454.

BECHYNÉ, J. & SPRINGLOVÁ-BECHYNÉ, B.: Zur Phylogenesis einiger neotropischen Alticiden (Col. Phytophaga). *Stud. Neotr. Fauna 12*, 1977, p. 81-145, 16 figs. (Suriname mentioned.)

BEERMAN, Mieke (text) & MACLEOD, Ian C. (phot.): Schelpen van Aruba. *Stinapa 14 (Aruba)*, 1977,p.20-42, 38 figs.

BEET, Chris DE & STERMAN, Miriam: Male absenteeism and nutrition: factors affecting fertility in Matawai Bush Negro society. *NWIG 52*, 1978, p. 131-163, 7 + 3 figs.

BEIJER, H.J. DE: Papiamento in het onderwijs. *Amigoe* 10.XII.1977, p. 8.

Bejaardentehuis viert 25-jarig jubileum. St. Ricardus tehuis. *Amigoe* 7.IV.1979,p. B 1, 5 figs. (Broeder Ton)

BERCHT, C.A.L.: Curaçao, een konkrijksdeel met cactussen. *Succulenta 57*, Okt. 1978, p. 223-227, 4 figs. (1); *58*, 1979, p. 17-20, 7 figs. (2); p.117-122, 6 figs. (3); p.145-151, 7 figs. (4); p. 220-223, 5 figs (5); p. 243-248, 5 figs.

Betico. *Amigoe* 24.XII.1976; manifestatie 1.VIII,1977. See also 9.VII.1977 (opruiing); 21.VII (doel heiligt middelen); 31.XII (1977 Jaar van doorbraak). — Gilberto François Croes Eis: twee weken... *Beurs* 11.XII.1976. — Betico's Aruba, *Kontakto Antiano 9*, 1977, 9,p.12-13.

Betico Croes: demagoog en geen staatsman... *Amigoe* 11.II.1977,p.5 (article in *The Flag Bulletin*,1976,Winchester Mass.)

Bezinning op Zending in Suriname. *Sur. Zending 1978 - 4*, p.2-3,6-7.

Bezoek president Carlos Andres Perez in woord en beeld. *Beurs* 1 & 3.IV.1978; Bienvenido, 30.III,p.1.

Bicentennial viering te St. Eustatius. *Beurs* 18 & 25.XI.1976.

Bij zeventigste verjaardag van pastoor Burgemeester. *Amigoe* 22.VIII.1975,p.3,portr.

'Birds in the Caribbean' documentaire van E. van Campen. *Amigoe* 23.VII.1975,p.9,fig. — *Beurs* 22.VII.1975

BIRMINGHAM Jr., John C.: Lexical decreolozation in Papiamentu. *Kristòf 4*, 1978, 2, p.49-59. (Refers to authors thesis: *The Papiamentu Language of Curaçao*, Univ. of Virginia,1970).

Blanca Hodge 10 jaar bibliothecaresse St.Maarten. *Sticusa Journaal 8*,1978,*54*,p.8 — *Amigoe* 20.II — *Beurs* 7.II.

BOER, Bart A. DE: Factors influencing the distribution of the damselfish Chromis cyanea (Poey), Pomacentridae, on a reef at Curaçao, Netherlands Antilles. *Bull. Mar. Sci. 28*, 1978, 3,p.550-565, 10 figs.

BOERSTRA, Egbert H.J.: Prehistorical inhabitants of Aruba. *Stinapa 14* (*Aruba*), 1977, p.7-16, 8 figs.

BOLDEWIJN, A.C. & LAMUR, H.E. & LAMUR, R.A.: Life table for Suriname 1964-1970. *NWIG 52*, 1977, 1/2, p.51-57.

BOLIVAR, Chila & ROO, B. Jos DE: Elis Juliana bekroond met Cola Debrotprijs... *Amigoe* 23.IV.1977,p.9, 5 portr.

Bonaire gaat landbouw en veeteelt serieus aanpakken. PWFC-Koeiers geeft lezingen... *Amigoe* 7.VIII.1974.p.2

Bonaire, hoe lang nog flamingo-eiland? Bart de Boer onderzoekt voedseltoestand in zoutpannen. *Amigoe* 17.III.1979,p.11, 5 figs.

BOND, James: Derivations and continental affinities of Antillean birds, in: *Zoogeography in the Caribbean*, Acad. Nat. Sci. Phila., Spec. Publ. *13,* 1978, p. 119-128

(Booi, Frans): identocraat, kunstenaar, industrieel ontwerper en zakenman. *Amigoe* 24.I.1978,p.6, 3 figs. (Bonaire)

(Booi, Frans): Ontwerp van het wapen van Bonaire bij de Raad van Adel. *Sticusa journaal 9*, 1979, 61, p. 6-7. — *Amigoe* 23.II.1979

BOOM, W.R.: Criminologische aspecten van sociale marginaliteit. *Lustrum van een ideaal*, Uitg. Hogeschool .N.A. 6, 1976, p.133-145.

BOOMERT, A.: Een zoömorf stenen beeldje uit Suriname. *NWIG 53*, 1978, 1/2, p. 21-30, 4 figs.

Bopec interview Theo Tijssen. *Beurs* 22.VIII.1977,p.4

BOR, W. VAN DEN: Agrarische ontwikkelingen op Saba en St. Eustatius. Een historische analyse. *Intermediair 14*, 19 mei 1978, *20*, p. 39, 41, 43, 45, 47 & 49, 9 figs. — Peasantry in isolation. History and agrarian development of two small Caribbean communities; the cases of St. Eustatius and Saba. Third Caribbean Colloquium, 16-18.XII.1977, Leiden. *Amigoe* 5.VI.1978, p. 9.

BOR Wout VAN DEN: Fort Oranje op St.Eustatius herboren. *Sticusa Journaal 9*, 1979, *63*, p.6-8, 3 figs. See also *Amigoe* 12.I.1978,p.9, 2 portr.

Bosnegers in Suriname stellen regering eisen. *Amigoe* 24.III.1979,p.8. (transmigratiedorpen)

BOVENKERK, Frank: De terugkeer van Surinamers anno 1978. *Intermediair 14*, 21.VII.1978, *29*, p. 1,3,5,7,9 & 11, 4 figs.

BOVENKERK, F. & KOOT, W.: Causes and consequences of Caribbean emigration to the Netherlands. *Wotro report 1974*,1975,p.27-30.

BRADA, O.P., Pastoor W.M.: Tecla orkaan, 23 sept.1877. *De Klok 347*, Sept.1977, p. 22 & 24

BRAKEL, Frank: In Suriname is het echte oerwoud nog te beleven. *Utr.N.* 14.I.1978,ill.

BRANA-SHUTE, Gary: Some aspects of youthful identity management in a Paramaribo Creole neighborhood. *NWIG 53*, 1978, 1/2, p. 1-20.

BRATHWAITE, A.F.: Cancer statistics from surgical pathology data, Surinam, 1976 and 1977. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, 4, p. 124-127.

BRATHWAITE, Alfred F.: Pathologic observations on ectopic pregnancy in Surinam. *Sur. Med. Bull. 1*, 1977, p.52-55, 1 fig.

BRATHWAITE, A.F.: Surgical pathology of the thyroid in Surinam. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978,p.43-45.

BRATHWAITE, A.F.: The accessory spleen in a Surinam study. *Sur. Med. Bull. 3*, 1979, 1, p. 5-7.

BRATHWAITE, A.F. & GIRBARAN, C. & KUYP, E. VAN DER: Pathology of the appendix in Surinam. *Sur. Med. Bull. 3,* 1979, 1, p. 17-22.

BRAZIL-COFFIE, Mayra: Organisashonnan di muhé na Korsou. *Kontakto Antiano 10*, 1978,7, p. 3,5-7,9-11.

Broeder Pius na 20 jaar G(ouvernements) O(pvoedings) G(esticht). *Amigoe* 26.XI.1977, 6 figs.

BROEK, J.F. VAN DEN: Achter kleurige folklore in Suriname dreigt de chaos. *NRC / Hand.* 9.II.1978.

BRONGERSMA, L.D.: De bedreigde zeeschildpadden. *Panda 14*, 1978, 3, p.35-39, 8 figs. (Also dealing with Suriname.)

BROWNELL, Willard N. & BERG, Jr, Carl J. & HAINES, Kenneth G.: Fisheries and aquaculture of the conch, Strombus gigas in the Caribbean. *Symp. marine research Caribbean, CICAR II, Caracas 1976*, FAO Fish. Rep. *200*, Dec. 1977, p. 59-69, 6 figs.

BRUYNING, Con F.A.: Man-made lakes, irrigation and schistosomiasis. *Man-made Lakes and Human Health*, Paramaribo, 1979, p. 21-25.

Bruynzeel Suriname Houtmij B.V., *Suralco Magazine 9*, 1977, *4*, p.10-17, 11 figs. (Dutch and English).

BUBBERMAN, F.C.: Goud in Suriname, begin en einde van een droom? Gold in Suriname. The beginning and the end of a dream? *Suralco Magazine 9*, 1977, *3*, p.1-25, 26 figs. incl. col.ones, excl. cover picture.

BURINGH, P.: Mondiaal bodemgebruik en voedselproduktie. *Bull. Faculty Nat. Resources Univ. Suriname 1*, p.58-71.

BUTTER, Maureen E.: Biology and infestation rate of Corallonoxia longicauda, an endoparasitic copepod of the West Indian coral Meandrina meandrites. *Bijdr. Dierk.* Amsterdam 48, 1979, 2, p.141-155, 8 figs. (Curaçao)

CAIRNS, Stephen D.: The deep-water Scleractinia of the Caribbean Sea and adjacent waters. *Studies fauna Curaçao 57*, 1979, 341 pp., 60 figs., 40 pls. (Incl. specimens from Netherlands Antillen and Surinam waters.)

CALUWÉ, Jan DE: Verbaal verkeer tussen volwassenen en kinderen op Curaçao. *Kristòf 4,* 1978, 4, p. 178-195.

CAPRILES, Lionel: Investment problems in the Netherlands Antilles. *Kristòf 4*, 1978, p. 161-174.

(CAPRILES, Lionel): Voorstel krachten particuliere sektor een maand per jaar ten dienste stellen van overheid. — (Opening bijkantoor Maduro & Curiel's Bank). *Beurs* 9.III.1979, p. 9 & 12, 6 figs.

CASTILLO LARA, Lucas G.: Santa Ana de Coro — símbolo de fe. *Bol. Ac. Nac. Hist.*, Caracas, *60*, 1977, 239, p.455-477.

CHACE Jr., Fenner A. & HOLTHUIS, Lipke B.: Psalidopus: The Scissor-Foot Shrimps... *Smiths. Contr. Zoology 277*, 22 pp., 14 figs. + front. (Incl. N.A.waters.)

Chinezen in Suriname. *Sur. Zending 1977*, *4*, p.1-6,ill.

Christoffelproject... *Beurs* 11.VII.1977.

CLAASSEN, A.G.M.: Bevolking en milieu van Aruba. *NWIG 53*, 1978, 1/2, p. 31-65, 8 figs.

(CLAASSEN, A.G.M.): Survey of the Aruban economy. *Business news N.A. 50*, 1977, p. (2) - (3). From *Econ. Stat. Ber.* 1 fig.

CLAY, A.N.: Isla de Aves — A bird's eye view. *NWIG 53*, 1979, 3/4, p. 85-101, 12 figs. (Account of a visit on August 5,1977. Cf. *WIG 33*,1952,p.23-34.)

(Climate Curaçao) 1977... *Amigoe* 10.I.1978,p.6, 3 figs.

COBBEN, R.H.: Een hardnekkige vestiging van de exotische orde Embioptera in Nederland. *Entom. Ber. 38*, 1978, 1,p.9-16, 16 figs. (Surinam, Curaçao and Bonaire mentioned; publ. 23.XII.'77)

Cola Debrotprijs gistermiddag aan Dr. Jaap van Soest uitgereikt. BEURS 13.V.1978, p.3.

C(olegio) A(rubano) -studiedagen over milieu... *Amigoe* 17.I.1975,p.5, 2 figs (Kees Heij and Ray Farro)

Conclusie van tweejarig onderzoek: Grondwater-voorraad beperkt. *Amigoe* 1.VI.1978,p.4. (Duits expert B.F. Abtmaier oprichting werkgroep, o.a.ir. H. Parisius, R.J. Rowbottom, Ir. C.W. Winkel)

Congres van Caribische universiteiten op Curaçao (20-24 April). *Amigoe* 19.IV.1977.

CRATZ, Jenny: Bonaire: een vacantieparadijs voor de Curaçaoenaar. *Beurs* 7.IX.1978,p.4 — Nederland is geen aards paradijs. 11.VI.1979,p.4.

CRESTIAN, Franklin: Is Stinapa-natuurpark zege of begin einde? *Amigoe* 23.V.1979,p.2.

CROES, Eric M. LA: Mi tata shofer. Reaktie op... Jules Marchena in de Amigoe van 19 augustus 1978. *Kontakto Antiano 10*, 1978, *10*, p. 5-7, 9-11, 13-15, 17-19.

(Culturele Adviesraad) *Sticusa Journaal 5*, 1975, *4*, p.1,3,5-7,12-13. — *8*, 1978, *58*, p. 1,12-15,16-18. — *9*, 1979, *62*, p.1, 5-8;ill. *Amigoe* 23.III, 28.III & 7.IV.1979. — *Beurs* 23 & 24.II.1977.

Curioso wordt in een hoek getrapt. Pater Brenneker. *Amigoe* 13.XI.1978,p.3 (Curioso = bonafide geneesheren zonder wet. opleiding.)

DE, D.C. & JAMALUDIN, A.: Amniography in the diagnosis of hydatidiform mole. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, 4,p.135-137, 1 fig.

DEBROT, I.C.: Dr. W. Ch. de la Try Ellis (1881-1977). *NWIG 52*, 1978, p.164-166.

(DEBROT, I.C.): De Nederlandse Antillen. *Sta-vast*, Nov. 1978; see *Beurs* 24.XI.1978,p.9.

De gezusters Curiël. The sisters Curiël. *Suralco Mag. 10*, 1978, *1*, p.20-25, 19 figs. (Augusta Cornelia Paulina 14.XII.1873- 22.XI.1937, Anna Jacoba 18.VII.1876- 1958; photographers.)

DEKKER, D.: Suriname, een laatste toevluchtsoord voor de zeekoe. Suriname, a last refuge for the Manatee. *Suralco Magazine 10*, 1978, *3*, p.1-4, 6 figs.

De koningin en prins in Suriname. *Ons Koningshuis 48*, maart 1978, p.12-22, 20 figs., 5 of them in colour, excl. col. cover picture.

DESCAMPS, Marius: La faune dendrophile néotropicale. I. *Acrida 5*, 1976, p. 63-167. — II. *Bull. Mus. natn. Hist. nat. Paris (3) 517, Zool. 355*,1978,p. 371-476, ill. (Also dealing with grasshoppers from the Guyanas found in the crowns of trees.)

DIEZ, Julio: En el trisesquicentenario de Coro. *Bol. Ac. Nac. Hist.,* Caracas, *60*, 1977, 239,p.479-488.

DIJK, A. VAN: 100 Jaar Nieuw Nickerie. 100 Years of New Nickerie. *Suralco Magazine 11*, 1979, *1*, p.14-19, 6 figs.

DIJS, Mayra VAN DER: Natuurreservaat St. Christoffel. *Amigoe* 1.X.1977, p.9, 5 figs.

DIJS, Mayra VAN DER: Op 23 september 1877: Tecla treft Curaçao. *Amigoe* 23.IX.1977, p. 6. 3 figs. — Albert Gomes, 15.X,p.11, 4 figs. — Veterinaire Dienst, 19.XI,p.12-13, ill. (also 23.XI,p.2). — Tawa Yrausquin... 16.XII,p.13, 6 figs.

DIJS, Mayra VAN DER: Velma Solomons... *Amigoe* 7.I.1978,p.6. — De Curaçaoenaar en de kreativiteit 21.I,p.9.— Ex CFW-voorzitter Ong-A-Kwie, 11.II,p.10.— Direkteur Norbert Hendrikse... 24.II,p.11.— Echt Brenneker... Djos. 1.III,p.6.— Shell-man Gilbert Wawoe... 18.III,p.15; ill.— Historicus Jaap van Soest. 20.V,p.11.—ill.

DIJS, Mayra VAN DER: Kernuitgangspunt Sectie Cultuur: socialisering. Pacheco Domacasse. *Amigoe* 18.VIII.1978, p.9, 4 figs.— luchtverkeersleidingssysteem... 9.IX,p.10-11, 4 figs.— Landhuis Zuurzak gerestaureerd... 16.IX,p.9,7 figs.— Curaçaose kerkhoven... 30.IX,p.9, 5 figs.— Palu di lechi vormt gevaar... Frater Arnoldo, 7.X,p.11, 4 figs.— Vertrekkende A(tobus) B(edrijf) C(uraçao) -directeur (Simon) van Proosdij, 21.X,p.15, 3 figs. — Aphothekers bastions... 11.XI,p.9, 3 figs.

DIP, C.E.: Gouverneur en minister in het Antilliaanse staatsrecht. *Lustrum van een ideaal,* Uitg. Hogeschool N.A. 6,1976,p.96-120.

DIP, Carlos E.: The legal system of the Netherlands Antilles ... *Kristòf 4*, 1978, 3, p.122-133.

Directeur van Salt company René Hakkenberg: Bonaire's zout... *Amigoe* 31.VIII.1978,p.11, 3 figs.

Directeur Taalbureau Todd Dandaré. *Amigoe* 10.VII.1976,p.13,portr.

DONSELAAR, J. VAN: (review) A.M.W. Mennega (ed.), 'Surinaamse Wandelflora', 1976. *NWIG 52*, 1977, 1/2,p.64-65.

'Drecha Cas' Foundation: a constructive organization in more ways than one. *Aruba Esso News 38*, 1977,19,p.8-10, 4 figs. (Home Repairs Foundation)

Drieëndertig kanonnen wachten op hun bergers. *Amigoe* 4.I.1977,p.11;10.I,p.2. (L.D. Gerharts, 'Barham'.)

DUBELAAR, C.N.: Het Afakaschrift in de afrikanistiek. *NWIG 47*, 1970, p.294-303. — Review of David Dalby, The indigenous scripts of West Africa and Surinam, *Afr. Lang. Stud. 9*,1968.

DULLER, H.J.: (review) Jaap van Soest. Olie als water, 1976. *Boletin Estudios Latinoamer. y Caribe 23*, dd.XII.1977 (1978), p.129-132.

Dutch slave-trade & Dutch slavery. *Kontakto Antiano 9*, 1977, 9,p.3-5,7-10.

Economen lichten situatie op Sint Eustatius door. *Amigoe* 29.XI.1968,p.9.

Economie St. Maarten... (Commissie van Onderzoek Bovenwindse Eilanden). *Amigoe* 31.III.1969.

Eerste besprekingen Koninkrijkswerkgroep geëindigd. *Beurs* 24.I.1979,p.3.

Eerste verkiezingen in de republiek Suriname. *Suriname informatie* 7, dec.1977, p. 3-14, ill.

(EIKELENBOOM, H.J.):...over ontwikkeling internationaal telefoon- en telexverkeer. Op symposium St. Maarten... *Amigoe* 22.V.1978,p. 4 & 7, portr.

Eilandsraad gaat accoord met aangepast volkslied. *Amigoe* 21.VII.1978,p.3. Also: 27.VIII,p.1.

EISMA, D. & GAAST, S.J. VAN DER & MARTIN, J.M. & THOMAS, A.J.: Suspended matter and bottom deposits of the Orinoco Delta. *Neth. J. Sea Research 12*, 1978, 2, p. 224-251, 11 figs. (Data of Guyana shelf compared.)

Elections Ww-Islands. *Kontakto Antiano 11*, 1979, *4*, p.9-16.

Elgin Campi filmt onder water voor Duel in de diepte. *Amigoe* 10.VII.1978,p.2, portr. (Bonaire)

ESSED, F.E.: Mens en natuur in evolutie en revolutie. *Bull. Faculty Nat. Resources Univ. Suriname 1*, p. 19-57.

FABER, W.R.: Lepra in een niet-endemisch gebied. *Sur. Med. Bull 3*, 1979, 3, p. 97-10(

FEEKES, Francisca: Banabekies en ponpons. Banabekies and Ponpons. *Suralco Magazine* . 1978, *3*, p. 22-25, 4 figs. (Songbirds)

FEEKES, Franciska: Colony-specific song in Cacicus cela (Icteridae, Aves): The pass-word hypothesis. *Ardea 65*, 1977, p. 197-202, 2 figs. (On the Bana-bikkie of Surinam)

FEENSTRA, Gerbrand: Drs. A.J. Butter in een proefschrift over de economie van ons laatste koloniale erfdeel. *Folia Civitatis 32*, 23.VI.1979, nr *39.*

FELTER, U.A.E.: Reageerbuisbabies. *Sur. Med. Bull 3*, 1979, 1, p.1-4.

FOCKE, Jaap W.: Holocene development of coral fringing reefs. leeward off Curaçao and Bonaire. *Marine Geology 28*, 1978, p. M31-M41, 7 figs.

FOCKE, Jaap W.: Limestone cliff morphology and organism distribution on Curaçao. *Leidse Geol. Meded. 51*, 1978, 1, p. 131-150, 29 figs.

FOCKE, Jaap W.: Limestone cliff morphology on Curaçao, with special attention to the origin of notches and vermetid/coralline algal surf benches ('corniches', 'trottoirs'). *Ztschr. Geomorph. N.F. 22*, 1978, 3, p. 329-349, 6 figs.

FOCKE, J.W.: Subsea (0-40m) terraces and benches, windward off Curaçao, Netherlands Antilles. *Leidse Geol. Meded. 51*, 1978, 1, p. 95-102, 12 figs.

FOCKE Jaap W.: & GEBELEIN, Conrad D.: Marine lithification of reef rock and rhodolithes at a fore-reef slope locality (-50m) off Bermuda. *Geol. & Mijnb. 57*, 1978, 2, p. 163-171, 10 figs.

(FONTAINE, Jos): Antiek in Suriname. Antique in Suriname. *Suralco Magazine 10*, 1978 (Feb. 1979), 4, p. 20-24 (25), 8 figs.

(FONTAINE, Jos): De Brokopondo Joint Venture overeenkomst, 1958 — 20 jaar — 1978. 20 years Brokopondo Agreement. *Suralco Magazine 10*, 1978 (Feb. 1979), *4*, p. 2-5, 4 figs.

FONTAINE, Jos: Id-Ul-Fitr. — The Evangelical Brother Community in Suriname. — Two centuries Mother Church. *Suralco Mag. 10*, 1978, *2*, p. 2-5, 6-16, 17-19; 5 + 10 + 4 figs. (Dutch and Engl. text)

FONTAINE, Jos: 100 jaar Buiten Sociëteit 'Het Park'. 100 years 'Park' club. *Suralco Magazine 9*, 1977, 4, p.18- (25), 10 figs. + cover picture.

FONTAINE, Jos: (Vorderingen in) West Suriname. Progress in West Suriname. *Suralco Magazine 9*, 1977, *4*, p.1-9, 14 figs.

Fort Oranje weer fort. *Amigoe* 29.IX.1978,p.13, 3 figs.

Fr. Andreas Corsini † 2.XII.1968. *Amigoe* 4.XII.1978, p.8, portr.

FREDERICUS, Frère: Iets over schelpen. *Stinapa 14* (*Aruba*), 1977, p 16-19, 1 fig. (general data)

FRETEY, Jacques & HOOGMOED, Marinus Steven & LESCURE, Jean: Étude taxinomique de Rhinoclemmys punctularia punctularia (Daudin)... *Zool. Meded. Leiden 52*, 1977, 6, p.63-80, 5 figs., pl.1 excl. (Surinam)

FUNG-KON-SANG, W.E.: Rootstocks for grapefruit in the coastal clays of Surinam. *Sur. Landb. 25*, 1977 (publ.1979), 1,p.14-19.

GENOWAYS, Hugh H.: Zoogeography of Antillean bats. Zoogeography in the Caribbean. *Spec. Publ. Acad. Nat. Sci. Philad. 13*, 1978, p. 53-97, 9 figs.

Gepensioneerden van Shell Curaçao richten nieuwe federatie op. *Beurs* 8.VIII.1975,p.2, 2 figs.

GERHARTS, L.D.: Grootste park op Antillen. *Amigoe* 12.V.1979. (National Park Washington-Slagbaai, Bonaire.)

GOMEZ, Delwyn: Werkelijk professionele aanpak van het Arubaanse toerisme dwingende noodzaak. *Beurs* 29.XI.1977,p.7,portr.

GIJZEL, Wim P.: The effects of some biocides on the ecosystem of a man-made lake. *Man-made lakes and human health*, Paramaribo, 1979, p.39-40.

GIJZEL, Wim Piet & ADHIN, Shanti D. & OENRAWSINGH, Indradj: Abnormal hemoglobins in Surinam. I. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, p.1-8.

GOMES CASSERES, C.: The Antilles and the FEA — the implications of recent U.S. petroleum policy for the Netherlands Antilles refining industry. *Lustrum van een ideaal*, Uitg. Hogeschool N.A. 6, 1976, p.146-191.

GOOS, Jos.: Sfeer koel in Suriname bij begin staatsbezoek. *Utr. Nwsbl.* 9.II.1978. — Suriname is onafhankelijk maar nog wel aanhankelijk. 11.II. — Buitenlandsezaken bitter gestemd na ruzie met Suriname. 3.II. — Op zoek naar aluminium. 25.II; ill.

GOSLINGA, Cornelis Ch.: Curaçao as a slave-trading center during the war of the Spanish Succession (1702-1714). *NWIG 52*, 1977, 1/2,p.1-50.

Gouverneur grijpt in. Aruba en Curaçao gedwongen schuld af te lossen. *Amigoe* 5.III.1979.

GOVAARS, Ron: De Bijlmerexpress werd de heen en weer express. *Beurs* 18.XI.1977,p.12, 3 figs.

GOVAARS, Ron: Vee voor Suriname. *Telegraaf* 26.IX.1977, — Het dubbelspel van Betico,3.XII. — West-Suriname Project... 19.IX.1978. Ill. Ruud van der Linden.

GRINTEN, W.C.L. VAN DER: Zetelverplaatsing van vennootschappen. *Lustrum van een ideaal*, Uitg. Hogeschool N.A. 6, 1976,p.58-71.

GROOT, Silvia DE: (review) Richard Price, The Guiana Maroons, 1976. *NWIG* 52, 1978, p. 167-169.

GUILE, E.E. & SIMONS-BARROW, R.S. & MIRANDA, J.C. DE & HULL, B. & VRIES, C. DE: An outbreak of dengue in Surinam: Epidemiologic findings. *Sur. Med. Bull. 3*, 1979, 3, p. 119-127, 1 fig.

HAAREN-HENRIQUEZ, Jeanne VAN: Van Soest's 'Trustee of the Netherlands Antilles'. *Amigoe* 2.VI.1978.

HARTOG,J.: Curaçao in de Spaanse Successieoorlog. *Amigoe* 5 & 18.X.1978, 20.XI (4).

HARTOG,J.: De Monsanto's op het eiland Curaçao... *Amigoe* 10.VIII.1978,p.6.

HARTOG,J.: Openbare bibliotheken en boekhandels op de eilanden rondom. *Amigoe* 20.X.1977 (1)...22.XI (7), 24.XI (8)... 29.XI (90); 14.II.1978 (10).

Haya van Someren (VVD) na Antillenreis: Op tijd bakens verzetten. *Amigoe* 8.VII.1978,p.5. (From *Elseviers Weekblad*)

HAVEMAN, Ben: Bij God en Aruba kan alles. *Volkskrant* 14.VII.1979. (Interv. Henny Eman)

HEIDE, J. VAN DER: Stability of diurnal stratification in the forming Brokopondo Reservoir in Suriname, S. America. *Verh. Intern. Verein. Limnol. 20*, 1978, p. 1702-1709, 4 figs.

HEIDE, J. VAN DER: Stratification in the filling phase of the man-made Lake Brokopondo in Surinam (S.America). *Hydrobiol. Bull.* (*Netherl.*) *12*, 1978, p. 85-96.

HEINEMANN, Sandra J. & BELKIN, John N.: Collection records of the Project 'Mosquitoes of Middle America'. 11. Venezuela... Surinam. *Mosquito Systematics 10*, 1978, p. 365-459. (Suriname p.447-458)

HEIJ, Kees: Vogels van 'nos dushi Aruba'. *Stinapa 14* (*Aruba*), 1977, p. 54-83, (51) figs.

Henk de Wit overleden. Oud-hoofdredacteur Beurs- en Nieuwsberichten. *Beurs* 15.IV.1978, p.7. (1943-1946)

Henk Timmer voor Aruba Rotary Club over economie ... (en Aruba's onafhankelijkheid). *Amigoe* 3.IX.1977,p.9. — ... over toekomst werkgelegenheid in bouwsector. 2.III.1978,p.9. (From ATIA-news.)

HENRIQUEZ, N.E.: Diësrede Mr. — t.g.v. opening Akademisch Jaar 1978-1979. Enkele aspekten van kollectieve arbeids-verhoudingen. *Beurs* 18 & 19.IX.1978.

HERWEIJER, J.P. & FOCKE, J.W.: Late Pleistocene depositional and denudational history of Aruba, Bonaire and Curaçao (Netherlands Antilles). *Geol. & Mijnb. 57.* 1978, 2, p.177-187, 13 figs.

Het onderwijsbeleid op Curaçao. *Beurs* 27.XII.1975 (3)... 6.I.1976 (slot).

Historisch Genootschap werd op 12 januari opgericht. *Beurs* 15.I.1979, p.3, 1 fig.

(Hogere Technische School)... *Beurs* 3.IV.1978, p. 6, 3 figs. ; also 1.XII.1977.

HOOGMOED, M.S.: Species diversity in northern South America as a consequence of climatic fluctuation. *Acta bot. neerl. 27,* 1978,2,p.146-147. (Guianas)

HOVE, H.A. TEN & WEERDENBURG, J.C.A.: A generic revision of the brackish-water serpulid Ficopomatus... *Biol. Bull. 154*, 1978, p. 96-120. (Incl. Curaçao specimens.)

Indianen van Suriname. *Suriname Bulletin* (Sur.-Comité, Amsterdam) *8*, 1977, *4*, p. 1-16, 10 figs.

Is uitwisseling op onderwijsgebied met Latijns-Amerika reëel? *Beurs* 30.III.1976,p.2.

JACKSON, J.P(atricia): Amendment to the married woman's bill of rights. *Kontakto Antiano 10*, 1978, *12*,p.9-11 & 13.

JACOBI, E.F.: Natuurbescherming in Suriname. *Artis 23*, 1978, 5, p. 156-161, 10 figs.

Jagernath Lachmon (Mr). Curriculum vitae i.v.m. 30-jarig parlementair jubileum. *Dharm Prakash 4*, 1979, 6, p.17-20,portr.

JANSEN, Eef: Toeristenvogels. *Amigoe* 26.V.1978,p.11, 2 figs. (Aruba)

JANSEN VAN GALEN, John: Aruba ziet Curaçao niet zitten. *Avenue* 6, June 1978, p.72-77, 11 col. phot. by Maya Pejic.

JONG, P.E. DE & JONG — VAN DEN BERG, L.T.W. DE & DONKER, A.J.M. & STATIUS VAN EPS, L.W.: The role of prostaglandins and renin in sickle-cell nephropathy. A hypothesis. *Neth. J. Med. 21*, 1978, p. 67-72, 1 fig.

JONKERS, D.A.: Vogels kijken in Suriname. *Het Vogeljaar 26*, 1978, 5, p.242-245, ill.

Juancho Everts, De vak-man-politicus. Akshon Sosial-Kristian. *Amigoe* 12.IV.1979 p.5, 3 figs.

KAAY, H. VAN DER, see: Malaria-Symposium, *Sur. Med. Bull. 3*, 1979, 2.

Kabinet Rozendal afgetreden. *Amigoe* 6.IV.1979.

Karnavalsviering 1977. *Beurs* 22.II.1977. — (Kinderkarnaval) 14.II.

Kamer van koophandel reageert op diesrede Mr. Saleh. *Beurs* 26.XI.1976 ; cf. 11.IX.

Kleinindustrie biedt toekomst voor Statia. Dennis Sprott na 25 onderwijsjaren. *Amigoe* 18.IV.1978, p.11, portr.

KLETTER, G.G. & L'ISLE, A.L. VAN DE: Report on a case of porphysia in Surinam. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978,p.46-53.

KREEKE, Guido VAN DE: Steeds meer Antillianen nemen de wijk naar Nederland. *Telegraaf* 7.X.1978,p.17, 4 figs.

KNIGHT-JONES, Phyllis: New Spirorbidae (Polychaeta: Sedentaria) from the East Pacific, Atlantic, Indian and southern oceans. *Zool. J. Linn. Soc. 64,* 1978, p. 201-240, 18 figs. (Two new serpulid worms from Curaçao, Klein Curaçao and Bonaire.)

KOEK-NOORMAN, J. & HOGEWEG, P. & MAANEN, W.H.M. VAN & WELLE, B.J.H. TER: Wood anatomy of the Blakeeae (Melastomataceae.). *Acta Bot. Neerl. 28*, 1979, 1, p. 21-43, 12 figs. (Incl. Surinam plant species.)

KOK, Michiel: Meerjarenplan derde fase. *Kristòf 4*, 1977, 1,p. 27-42.

KOK, M. & SOEST, J. VAN: (review) Antilliaanse economie en ondernemerschap, bij H.J. Duller, 1975. *Kristòf 4*, 1978, 4, p. 198-202.

Koninkrijksoverleg van start. *Amigoe* 17.I.1979.

Kourantier Jose Maria Hellburg vijfig jaar in de journalistiek. *Beurs* 17.V.1978. (Palu Djo), portr.

KROEF, Marja: Bananen in Suriname. *Onze Wereld 22*, 1978,3,p.5-7. — Vrouwen van Suriname, *11*, p. 16.

Kuminda por nada. *Kontakto Antiano 11*, 1979, *1*, p.3-5, 7-9.

Page 72

Missing

From

Original

KROOK, Leendert: Surinam. In: R.W. Fairbridge, *The Encyclopedia of World Regional Geology, I: Western Hemisphere*, 1975,p. 480-492, 10 figs.

KROOK,L. & MULDERS, M.A.: Geological and related pedological aspects of the Upper Coesewijne Formation. *Meded. Geol. Mijnb. Dienst Sur. 21*, 1971, p. 183-208, 11 figs., loose map 1 : 1,000,000.

KUNST, A.J.M.: Het advies van twee Curaçaose juristen in een strafzaak uit 1796. *Lustrum van een ideaal, Uitg. Hogeschool N.A.* 6, 1976,p.15-27.

KUYP, E. VAN DER: A note on schistosomiasis in Surinam. *Sur. Med. Bull. 1*, 1977,p.12-14.

KUYP, E. VAN DER: Ascaris lumbricoides and Trichuris trichiura in rural Surinam. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978,p.54-78, 2 figs.

KUYP, E. VAN DER: De geschiedenis van de openbare gezondheidszorg in Suriname. *Sur. Med. Bull 1*, 1977, p. 32-33 (1933-1944) ; 56-62 (1944-1951) ; — preventieve gezondheidszorg in Suriname, p. 117-144.

KUYP, E. VAN DER: De oorlog tussen mens en ziekteverwekker. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, 4,p.138-141.

KUYP, E. VAN DER: Hookworm in rural Surinam. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978,p.16-39.

KUYP, E. VAN DER: Infant and maternal mortality in Surinam, 1963-1970. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, p. 9-12.

KUYP, E. VAN DER: Schistosomiasis mansoni in Surinam. I. General remarks. II. Geographical distribution. *Sur. Med. Bull. 3*, 1979, p. 8-13 & 101-110, 2 & 4 figs.

KUYP, E. VAN DER: Surinam Red Cross. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, 4, 128-134.

KUYP, E. VAN DER: Transmissiemodi van infectie- en metazoaire ziekten bij de mens. *Sur. Med. Bull. 2*, 1978, 1,p.94-115.

KUYP, E. VAN DER: Use of legumes in Surinam. *Sur. Med. Bull. 1*, 1977,p.35-51.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
26-8-'80

ARCHIVAL SOURCES TO THE HISTORY OF THE NETHERLANDS ANTILLES

A CHALLENGE FOR ARCHIVISTS AND HISTORIANS

The Netherlands Antilles constitute no exception to a more general Caribbean pattern in that the majority of their earlier historians were of European origin. The last few decades, however, some discrepancy has emerged. Much later and to a much lesser degree than most other territories of the region the Netherlands Antilles started to go through the process of conscientization that gave birth to a historiography *of, for,* and (especially) *by* the proper citizens of the respective countries. More than anyone else I realize that the subject of this article might have had another flavour if it had been done by someone who is not only Curaçaoan by heart (like I feel) but also by birth.[1]

A second preliminary remark should be made. Done by a historian instead of an archivist, the following article clearly presents a consumer's point of view. The result is far from complete, and may certainly benefit from further research.

This article is meant to survey the main archival collections, both governmental and private; to mention the descriptions of and source publications from those collections; and to discuss historical research done and to be done. For practical purposes the subject has been divided into four parts. The caesuras usually applied to the history of the Netherlands Antilles — and derived mainly from the political history of Curaçao — have been faded out in order to let them coincide with the partitions used for archival collections. They relate to the Spanish period (from the end of the fifteenth to

the middle of the seventeenth century), the old colonial period (the seventeenth and eighteenth century), the modern colonial period (the nineteenth and first half of the twentieth century), and the contemporary period. For obvious reasons more attention will be paid to the second and third, than to the first and fourth periods.

1. The Spanish period

In the Archivos de Indias at Sevilla, numerous documents relate to the era between Columbus' voyages at the end of the fifteenth century and the conquest of certain Caribbean islands by the Dutch in the first half of the seventeenth century. At the same place, 'travellers through the times' may bring to light many data on Curaçao, Bonaire and Aruba, on St. Eustatius, St. Martin and Saba (as well as other former Dutch West Indian possessions) in the years when they were not any longer part of the Spanish colonial empire. Of the documents relating to the period from 1621 to 1648 quite a few have been published by Wright, and from the years 1639 and 1640 some have been printed by Maduro. But I would not be surprised if in Sevilla there was much more to be found than Wright, Maduro, Cardot and Goslinga have incorporated in their books.[2] However, given the lack of good entries and inventories, it is not to be expected that for the time being the Archivos de Indias will be combed out more thoroughly by a student of Dutch West Indian history. A description and analysis of Curaçao's position as a stepping stone between Hispañola and continental Latin America will have to wait for future historians.

2. The old colonial period

Most archival sources to the history of our islands under the first and second West India Companies and during the succeeding Napoleonic era are deposited in the Netherlands, especially in the General State Archives (GSA) at The Hague and in the Municipal Archives at Amsterdam. The GSA collections do not only include archives formed in the Netherlands, but also archival series formed in the West Indies by the local administrations. The latter have been transferred to Europe at the beginning of this century with the

argument that they should be saved from complete destruction.[3] Nevertheless, until very recently, those collections were not given much more care in the Netherlands than they had been given in the Caribbean.[4] Anticipating the return of the 'transferred archives', a project was put in hand last year to make a major part of the transferred documents (and some of the WIC-archives) available at the Central Historical Archives (CHA) in Curaçao in the form of microjackets.[5] With an eye to the conscientization mentioned in my introduction, it is regrettable that the selection of the documents to be microfilmed is not being done by one or more historians of Antillean origin, but by Dutch historians.

In addition to the large GSA collections, numerous smaller archival collections relevant to the history of the Netherlands Antilles are to be found in the Netherlands. It would carry me too far to mention them here, and this can be omitted all the more as they have been enumerated already by ROESSINGH.[6]

Outside the Netherlands important archival sources to our history in the years 1621-1816 lie in the United States, where part of the papers of Curaçao's administration found their way through Peter Stuyvesant and were rediscovered at Albany (N.Y.) after more than three centuries; in London at the Public Record Office, especially for the two periods of English government in Curaçao, and on the role of St. Eustatius in the American war of independence; in Paris at the Archives Nationales, in particular for the history of the island of St. Martin, peacefully shared by French and Dutch since 1648; in Rome, mainly with regard to missionary activities; in Copenhagen, on the settlements and commercial activities of the Curaçao Jews in the Virgin Islands; and, finally, in Sevilla, as has been mentioned before.

Finally, archival materials of interest for this period can be found within the Netherlands Antilles. From the old WIC-archives some solated documents or even series were overlooked when the greater part of those archives were transferred to the Netherlands. Among the private archival collections the major ones are those of he plantations (mainly titles, deeds, and inventories), and of the hurches and the synagogue (diaries, and registers of birth, narriage and death). But an important part of the ecclesiastical rchives has been lost in the fire of the catholic bishop's palace in

1969, and from other private collections much has disappeared (and still does disappear) through neglect, alienation and collectors' crazes.

Not all archival collections mentioned have been described from the viewpoint of their relevance to the history of the Netherlands Antilles. In 1955 already MEILINK-ROELOFSZ published her 'Survey of archives in the Netherlands pertaining to the history of the Netherlands Antilles', a detailed summary covering the material in the General State Archives;[7] the article was revised for the first Caribbean Archives Conference in 1965.[8] More recently VAN OPSTALL made a somewhat comparable survey for students of slavery and plantations.[9] More detailed are the anonymous manuscript inventories of the two Dutch West India Company archives. Later, BIJLSMA made inventories of the archives transferred from the Dutch West Indian islands immediately upon their arrival in The Hague.[10] The publications mentioned together constitute a fairly good introduction, but for more detailed studies additional indices would be useful. The making of such indices is being considered in connection with the micro-jacket-project. For the other collections in the Netherlands I referred already to ROESSINGH's excellent *Guide to the sources in the Netherlands for the history of Latin America,* which also covers the Netherlands Antilles.

Of the old archives in the United States SCHILTKAMP has published a general enumeration that does not pretend to be exhaustive but is quite workable.[11] No selective surveys exist on sources for Antillean history in the archives of London, Paris, Copenhagen, Rome or Sevilla. In some archives — like Sevilla's — such a survey can certainly only be made at the cost of disproportionate effort; but in other places — and here I would like to think of London in particular — a rather modest effort may produce the heuristic framework that is indispensable for the promotion of Antillean historiography. I offer no opinion on the question how this task has to be divided among historians and archivists.

At home, we find similar work to be done. Since MEILINK-ROELOFSZ' provisional and incomplete description in 1966,[12] no thorough surveys (let alone inventories) have been made of the non-transferred government archives and of the older private collections within the Netherlands Antilles. The list of a few plan-

tation archives, published by FELHOEN KRAAL as early as in 1956,[13] waits for the additions that are most probably going to be made by RENKEMA and VISMAN. For lack of inventories, we do not know what has been lost from the bishop's archives in 1969.

The horror-stories that are circulating with regard to the government archives from the old and new colonial period are more than false rumours if one is to believe an expert's survey made only three years ago.[14] Apparently the Netherlands Antilles are caught in a paradoxical situation: from one side they demand that the voluminous archives, transferred half a century ago because of neglect, be returned, but from the other side they do not demonstrate their ability to take care even of the small quantities that were left behind. The well-established departments for restoration and microfilming of the Antillean archival service nowadays devote their capacities almost completely to nineteenth and twentieth century documents; one may ask whether under the circumstances their employers apply the right priorities. What has been left of archival materials from the seventeenth and eighteenth century should, as far as such has not yet been done, immediately be deposited with the Central Historical Archives; here those archives should be inventoried, restored and microfilmed with absolute priority and on the shortest term possible.

After the preceding survey it is not surprising that almost all source publications on the discussed period have been distilled from the collections in the General State Archives in The Hague. HAMELBERG's series of documents were far from complete or balanced, but had the virtue of being the first.[15] Later came L'HONORÉ NABER's edition of the 13-volume history of the WIC during its early years by contemporary DE LAET.[16] More recently the official documents rélating to the slave rebellion of 1795 have been published by the CHA in Curaçao (be it from GSA-sources).[17] Last year saw the publication of the impressive *Plakaatboek,* containing all colonial laws of the seventeenth and eighteenth century that could be found.[18]

In the meantime rather few historians have devoted their time to monographs on the history of the Netherlands Antilles in the old colonial period. I already mentioned the names of GOSLINGA and

SCHILTKAMP, who did notable research, and should add now the valuable studies by VAN GROL, the EMMANUELS, KNAPPERT and ATTEMA, and the (less accurate) works of HAMELBERG and HARTOG.[9] With those publications the seventeenth and eighteenth centuries have certainly not been dealt with exhaustively. One might even say that the main sources to the history of the period, the archives of the West India Companies, have still hardly been explored.

Although some of the islands of the Netherlands Antilles were of particular importance as international commercial centres, their economic history has never been studied in detail. Very little is known, e.g., about their roles in the slave trade,[20] and about their other economic relations, especially in the staple trade, with their Caribbean and continental neighbours; the internal economy of the islands has also still to be described in more than generalizing or oblique ways. Such studies on internal and international economic relations would contribute substantially to a more general economic history of the Dutch West Indies under Companies' rule. For the latter, financial (including monetary) history will also be an undispensable component. The origin, volume, destination and other qualifications of the capital-flows involved in trade, public administration and defense, are attractive subjects for research and may fit into economic as well as social and political history.

As long as no new inventories and detailed registers have been made of the Companies' archives, it remains an open question whether they contain sufficient data for research in social history that might lead us further than the general description of early Curaçao society by HOETINK.[21] In this connection it should be stressed that even the largest and most cosmopolitan of the Dutch West Indian islands had a population of not yet 15.000 at the end of the eighteenth century: a microcosmos.

In the field of political, administrative and legal history, subjects are easier to be defined. During the next few years it may be expected that the Law Department of the University of the Netherlands Antilles will initiate several studies on the operation of Old Dutch and Roman law under the tropical sun.

3. The new colonial period

The principal archival sources to the history of the nineteenth and early twentieth century are again to be found in the Netherlands and in Curaçao. Minor quantities, but with important data, may be expected in London, at the Public Record Office, in the company archives of Shell and in the private papers of the Godden family (who since 1871 exploited Curaçao's phosphates); in Washington, especially on the nineteenth century expansion across the Caribbean of U.S. economic interests, and elsewhere in the United States, such as the headquarters of the various oil companies; in Caracas, in particular with regard to the intricate Dutch-Venezuelan political relations, but also on economic relations between Curaçao and the ports of the mainland; in Bogotá, in Rome, in Paris, in Copenhagen, and probably even in Madrid. Not much can be said of any of them, as — as far as I am aware — no researcher has ever visited those places with the specific purpose of collecting data on new Antillean history.

In the Netherlands, the main repository is again the General State Archives, where two main collections should be discerned. In the first place there are the Dutch govermental archives from the period 1813-1939. The most conspicuous of these for our purpose are the collections formed within the Ministry for the Colonies, but those of the General State Secretariat and of the Ministry of Foreign Affairs should not be ignored. In the second place there are again archives transferred from the West Indies. They must be distinguished in two parts: the documents for the years between 1816 and 1828, which have been transferred first, together with the old WIC-archives; and the documents for the period 1828-1845 (together with a few records from later years) that have been transferred a decade after the WIC-archives.

Relatively few family-archives are accessible in public repositories; I only mention the papers of VAN DEN BOSCH, VAN GROL, and ROLLIN COUQUERQUE in the General State Archives for their relevance to our subject. Among the company-archives in public repositories (according to DE BOOY & LOOIJENGA there are about one thousand of them)[22] not even a dozen are of interest for the history of the Netherlands Antilles. Much more worthwhile are

the company-archives in the private, mostly corporate, hands of the Royal Dutch/Shell Group at The Hague, of OGEM at Rotterdam, and of the Royal Netherlands Steamship Company, the Curaçao Trading Company, the Curaçao Mining Company, Royal Dutch Airlines KLM, and the ABN-Bank at Amsterdam — to mention only the bigger Dutch companies operating in the Netherlands Antilles.

On the islands of the Netherlands Antilles there are in the first place some governmental records on the years prior to 1845. They have been overlooked at the time of the transfers of 1916, 1920 and 1930, and have since fallen into further neglect. For the years from 1845 to 1939 most government documents rest at the Central Historical Archives in Curaçao. In 1939 a decimal classification to subject was introduced for general use in the government registry. During the years that followed an enormous number of documents was picked rather arbitrarily from the pre-1939 series and regrouped into well over 2000 subject files, most of which are now to be found in the Central Historical Archives. The subject files are far from complete and have no detailed inventories, whereas, for the ransacked series, no record has been kept that tells what documents have or have not been taken out. So the completeness of the old series and new files combined can never be checked.[23] Moreover, the divisions and subject classifications used lead to many misunderstandings. Nevertheless it should be admitted in fairness that the artificial system facilitates a first exploration of many a historical subject, and thus has its advantages at the rather embryonic stage of development of historical research in the Netherlands Antilles.

Among the important collections of nineteenth and early twentieth century government documents outside the CHA, the most voluminous probably is the archive of the Court of Justice in Curaçao. Close seconds are the archives of the Recorder of Mortgages (since 1869), also in Curaçao, and the older parts of the records of the island government of Aruba, in Oranjestad. A similar collection of records in the government offices of St. Martin has been destroyed by fire in 1974. In Curaçao the central office of the island government has no such records, because until 1951 the administration of this island and of the colony as a whole coincided almost

completely; older documents may here be found with the specific departments and services. The Office of the Domain has deeds etc. dating back to the eighteenth and sometimes even seventeenth century. The piles of archival documents at the Public Works Department (mostly late nineteenth and early twentieth century) still lie in about the same state of decay that shocked MEILINK-ROELOFSZ in 1966.[12] The older registers of births etc. at the Registrar's Office are in good order and well kept.

With regard to the nineteenth and early twentieth century the Netherlands Antilles have many more private archival collections than is usually assumed. In the first place there are the sequels to the ecclesiastical and plantation records mentioned before; here the corresponding remarks on loss by fire, neglect, and alienation apply. Next, reference should be made to the archival sources of Curaçao's St. Elisabeth Hospital (since 1855), of the masonic lodges, and of burial and other societies. Many data for our history rest in company archives, of which only the most prominent can be mentioned here. The extensive records of Shell differ from those of the company's headquarters in The Hague in that Curaçao has more on local details and Holland has more on overall policy. The other Dutch companies in the Netherlands Antilles, such as the Royal Netherlands Steamship Company, OGEM, KLM and the mining company, keep almost no older archives, because these have been destroyed or sent to the metropolitan headoffices. Among our own Curaçao enterprises, the oldest and one of the biggest of the still existing commercial firms is S.E.L. Maduro & Sons (since 1837); they have a great quantity of documents, but only a small part of these are kept in good order. Of the financial institutions, the Centrale Bank van de Nederlandse Antillen has remarkably complete archives, going back to 1828. The records of the Spaar- en Beleenbank van Curaçao (savings and pawn bank, since 1850) and of the Curaçaosche Hypotheekbank (mortgage bank, since 1875) have been handed over to the Central Historical Archives a few years ago. Lago Oil and Transport Company, Exxon's subsidiary in Aruba, has probably the most important company records outside Curaçao; but no outsider has ever been allowed to cast even a distant glance at their files, and until now nobody of Lago itself was able or willing to tell in what condition

these files are and what they may contain.

The list of private archival caches can not be complete. Almost weekly smaller or (rarely) bigger collections are brought to light, sometimes by lucky accident, sometimes by the increasing awareness of their owners or keepers. However, until today the official archival service never initiated a co-ordinated and well-directed treasure-hunt. Yet a complete survey of all private archival sources to the history of the Netherlands Antilles would greatly enhance the promotion of our historiography. Archivists, historians, and the generally interested public (as e.g. united in the St. Eustatius Historical Foundation and the Curaçao Historical Society) should together make an effort to form such a thesaurus.

A complete catalogue would not only facilitate research but might also be an aid in the struggle against the often thoughtless destruction of useful archival sources. To halt this destruction, the CHA might expedite the introduction of the new archival legislation which has lingered on since 1973, and might also develop an active policy of conservation. This policy should then aim to work along two lines at th same time. Firstly, a kind of field service operating from the CHA can give expert advice to the owners and keepers of old records, both governmental and private. And, secondly, the CHA can stimulate the transfer of dispersed collections (again: governmental as well as private) to the CHA, whether in property or in custody, and with or without additional agreements on the accessibility of the documents concerned. The lack of shelfroom and storage space — subject of justified complaints by the CHA since many years — may not any longer be used as an excuse to postpone such a policy of active acquisition. The conditions of many archives have become too delicate for that.

What inventories have been made of the archival sources to new Antillean history? At the General State Archives, most collections stemming from Dutch public administrations have been inventoried, those of the Ministry for the Colonies from 1814 to 1900 by FASEL.[24] The records transferred from the West Indies have partly (for the years up to 1828) been included in BIJLSMA's inventories,[10] partly (for the period after 1828) summed up in type-

written inventories by an anonymous archivist. Inventories are also available of a few family-archives at the GSA, notably the papers of VAN DEN BOSCH.[25] Among the company archives, the good inventories of the records at Shell's headquarters are commendable.[26] I am not informed on professionally done inventories of other company, family of ecclesiastical collections in the Netherlands relevant to Antillean history.

Within the Netherlands Antilles the remnants of the transferred nineteenth century archives ask for the same note as the left-overs of the older transferred archives: since the indicative list compiled by MEILINK-ROELOFSZ in 1966 no further surveys or inventories have been made.[12] The records of the period 1845-1939 have been removed various times over the last forty years, they have been regrouped time and again, and carry at least three serial numbers on each unit. The provisional entry, made by BOSKALJON,[27] had since long to be replaced by a new, equally provisional, listing of all records at the Court of Justice, recently made by J.Th. DE SMIDT (a job has been done in the last few years. In addition, the accessibility of the artificial subject files has been improved by some sort of alphabetical topical index.[28] In the meantime the CHA has sent several members of its staff abroad for archival training on elementary and secondary level. The return of one assistant with special training in the making of inventories has already given a fresh impetus to this indispensable work at the CHA.

Leaving the CHA, I mention the preliminary inventory of the records at the Court of Justice, recently made by J. TH. DE SMIDT (a visting professor of law history) and some students of the University of the Netherlands Antilles.[29] In Aruba one man has made a start with the older archives of the island government, but for lack of assistance he has no prospect of finishing this work within the near future. None of the older collections deposited with the various departments of the Curaçao island government have inventories; neither do any plans exist for the making of such lists. The excuse that those records belong to current administrations can not be taken seriously for the documents dating from before 1939.

Shell Curaçao has a reasonable entry to its company records, be it not of the same quality as the inventories at The Hague. Beside this one, I know only of provisional lists of the old records of the Bank

van de Nederlandse Antillen, the Spaar- en Beleenbank van Curaçao and the Curaçaosche Hypotheekbank, made by myself and a number of students over the last decade.[30] A few years ago the management of S.E.L. Maduro & Sons showed some willingness to have their archives put in order and listed, but no followup has been given to this idea after a change of the guard. In this connection it may be useful to say that the making of inventories of company archives must not be viewed as inevitably leading to the *immediate* opening of these records to the public; a company can also bring some order in its old documents with a view to a more remote future.

Publications of sources to the history of the Netherlands Antilles in the nineteenth and early twentieth century are relatively scarce. DE HULLU and DE GAAY FORTMAN published some documents from the beginning of the last century.[31] BORDEWIJK printed the basic documents on constitutional developments in the nineteenth century.[32] VAN ZANEN took care of the works of physician David Ricardo Caprilles.[33] Remotely allied to Antillean history is VAN NOUHUYS' publication of documents relating to the first all-steam crossing of the Atlantic by a ship called 'Curaçao' and heading to this island.[34] Together with the inevitable reprints of old travel-stories,[35] the list is then complete. Which is regrettable, for in Willemstad as well as in The Hague and elsewhere there are quite a few documents that are not easily accessible but are basic to any study of Antillean history and should for this reason be widely available. I think of the annual governor's reports with their statistical annexes, especially those of the early nineteenth century but also the later ones; the studies and documents that bear on the emancipation of the slaves (think e.g. of the reports of the Royal Commission of 1853); selections from laws and by-laws; documents on Curaçao-Venezuelan relations; and many more that can be added to this arbitrary bid. An enormous field lies fallow for archivists and historians.

As a consequence of the better conditions of the archives, the availability of non-manuscript sources such as newspapers, books and pamphlets, and of nonwritten visual and oral sources, it is no wonder that more has been published on the nineteenth and twenti-

eth century than on the previous ages. However, there are still various gaps to be filled, and not only for shorter periods or very specialised areas but often also for wider themes and for the whole time-span. So the political history for this century and a half has hardly been studied. BORDEWIJK paid attention to legal aspects only, and KASTEEL and VAN HELSDINGEN concentrated on the years after 1940.[36] The numerous articles by DE GAAY FORTMAN can not fill the gap.[37] Among the topics that still deserve to be studied I mention only a few: Dutch colonial policy and the reaction to it in the islands; the relations amongst the islands of the Netherlands Antilles (a very relevant subject, as the islands nowadays threaten to split on the way to independence); the history of political pressure groups and the representation of the people in general (for the latter a research project has been initiated recently in Curaçao).

In the field of international relations, the political relations between Curaçao and Venezuela are the only ones that have been subjected to certain investigations, although the works of CORPORAAL and GOSLINGA are both limited to the nineteenth century and leave the more recent developments to others.[38] Much might also be said on the relations with Colombia, Suriname, Cuba, the Dominican Republic, and Jamaica. They can not be studied from a purely political point of view and will have to be seen in the context of international economic relations.

On the economic history of the nineteenth and twentieth century a general survey has been published by VAN SOEST.[39] Certain themes have been further elaborated by DE JONG, HARTOG, and VAN SOEST, or are right now being worked by RENKEMA.[40] But many aspects deserve further investigations: transport and communications, the government's role in the promotion of economic development, Aruba in the era of the oil refinery, etc. In the preparation of several research projects, the complete absense of historical-demographic studies will be noticed as a vacuum that has also to be filled.

The social history has attracted some attention through the works of GOSLINGA, HOETINK, EMMER and RÖMER.[41] Among the missing links here is the history of the labour movement in general and of the labour unions in particular. In the socio-cultural field, finally, the numerous smaller publications on church

history[42] present many facts but less insights; they should be deepened and integrated in a book-length study. Almost nothing has been done on the history of education and educational institutions.[43] The histories of Antillean music and literature have not yet been printed, with the exception of fragments by BOSKALJON and DEBROT.[44] Architecture has certainly not been exhausted with the precious book of OZINGA.[45] In health care also ample opportunities are left after the reader of STATIUS VAN EPS & LUCKMAN-MADURO;[46] the hospital is at present the subject of a historical investigation.

4. THE CONTEMPORARY PERIOD

The main documental data for the history of the Netherlands Antilles after 1940 still form part of current administrations and can not be considered as archival sources in the full sense. The few series that have been closed are affected by legal standards of accessibility. This goes e.g. for the complete archives of the Ministry for the Colonies during the second world war, and for its successors after 1945.[47] They come under the Dutch law that only documents older than 50 years are open to the public. There is, however, a tendency to reduce this term to 30 years, and in many places the keepers of archives anticipate the formalization of that development.

Less rigorous rules on accessibility in the United States, where important sources for the history of the Netherlands Antilles in the second world war are to be found in Washington. I do not know what rules are applied to this respect in London, Paris and Caracas, and no archival authority in the Netherlands Antilles could inform me on this.

Under the administrative regulations of 1939 all government records remained with the General Secretariat of the Governor in Curaçao.[48] This body was split into several services in 1968/1969.[49] The CHA then received most archival material that was over 30 years old, i.e. dating back to before the year 1939. The Central Office of Registry and Archives got the rest: files on current affairs as well as files that were no longer in demand but had been formed after 1939 (the latter may also contain documents

taken from pre-1939 records). The head of the Central Registry has now made a plan to hand over the closed files (the so-called static parts) of his collection to the CHA. These archives are well kept and indexed professionally. Also this Office has made a start with an advisory service on behalf of other administrations, in particular of the Antillean government. For future archivists and historians much will depend on the results of this field service.

When the separate islands of the Netherlands Antilles received a certain degree of self-government, in 1951, the island government of Curaçao established a new administration of its own and also took over certain departments and services of the former colonial administration. The island governments of Aruba, Bonaire and St. Martin converted the existing dependencies of the central administrations into their own administrations as well. The islands work with a decimal code that is almost identical to the code used by the Central Registry — which makes work easier for historians-to-be. The day to day management of the various collections is not of the same standard quality in all islands. Moreover the main registries in Curaçao and Aruba do not control the archives of the different departments and services, although experience shows that such a control is most desirable.

In principle the records of the central and islands' governments are not open to the public, although in practice they may sometimes be consulted with the express consent of the responsible minister or island government. This implies that even documents from pre-war years which happen to rest in those archives are not directly and unconditionally accessible. This situation will change with the introduction of a new archival legislation. It is expected that under the new law documents of over 30 years of age will be open to the public, but only in so far as they are deposited with the CHA. At the same time the law will stipulate the obligation that all archival materials of over 30 years old in any of the central or islands' administrations be transferred to the CHA. (An extra argument for the soonest introduction of this law lies in the fact that the CHA's capacity to act as recipient has then to be expanded, and more shelfroom may then also come available for the acquisition of non-governmental archives at the same time).

No studies on the contemporary history of the Netherlands Antilles have been based predominantly on the use of archival sources. VAN HELSDINGEN comes close to being an exception; he saw and made use of the archives of the Ministry for the Colonies.[36] KASTEEL saw some government documents in Curaçao, and more recently VAN SOEST had access to the files of the Central Registry and of a few departments of the island government of Curaçao.[39] The other studies of contemporary developments rely heavily on published sources or on verbal information, and are sociological or anthropological rather than historical.[50] Obviously, ample freedom to consult the relevant records is an absolute condition for any serious historical research on the Netherlands Antilles during the second world war, on constitutional developments up to 1954, on labour relations, on economic developments, etc.

5. TENTATIVE CONCLUSIONS

(a) The study of history by the proper citizens of the Netherlands Antilles should be stimulated, as a contribution to the processes of cultural conscientization and political decolonization.
(b) A general survey should be made of all archival collections, both within and outside this country, relevant to the history of the Netherlands Antilles.
(c) A policy of active acquisition by the Central Historical Archives, in Curaçao, is an urgent necessity with regard to the remaining archival sources (both governmental and private) from the seventeenth and eighteenth century, and is highly desirable for archival collections from the nineteenth and early twentieth century.
(d) Pending the establishment of a new public records office-building in Curaçao, the shelfroom and storage space of the CHA should be extended considerably on short notice.
(e) A dialogue should be initiated between all persons actively involved in the study of Antillean history. Such a discussion should aim at the identification of the blank and weak spots in our knowledge, and should also lead to the indication of the periods and themes that are to be studied with some priority.

NOTES

1. An earlier version of this article was submitted as a discussion-paper to the Eleventh Conference of Caribbean Historians, Curaçao, 5-10 April 1979. The author wishes to thank Mr. W.E. FORTIN for his friendly cooperation in the preparation of that paper.

2. WRIGHT, I.A. — *Nederlandse zeevaarders op de eilanden in de Caraïbische Zee en aan de kust van Columbia en Venezuela.* Deel I en II, 1621-1641, 1635-1648. Utrecht, 1934.
MADURO, A.J. — *Documenten uit de jaren 1639 en 1640, welke zich in de 'Archivo General de Indias' bevinden... Documentos de los años 1639 y 1640 que se encuentran en el Archivo de Indias en Sevilla...* Willemstad, 1961.
CARDOT, C.F. — *Curazao Hispánico: Antagonismo Flamenco — Español.* Caracas, 1973.
GOSLINGA, C.Ch. — *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Cost, 1580-1680.* Assen, 1971.

3. Royal Decrees of 22 December 1915, 7 July 1919, and 12 May 1930.

4. See a.o. M. VAN OPSTALL — De koloniale archieven dienen beschermd te worden. *Trefpunt,* october 1972, p. 239-241.

5. PAULA, A.F. — *A microfiche project to complete the Archives of the Netherlands Antilles.* Working paper for the Second Caribbean Archives Conference, (1975).

6. ROESSINGH, M.P.H. — *Guide to the sources in the Netherlands for the history of Latin America.* The Hague, 1968.

7. MEILINK-ROELOFSZ, M.A.P. — A survey of archives in the Netherlands pertaining to the history of the Netherlands Antilles. *West-Indische Gids 35,* 1955, p. 1-38.

8. MEILINK-ROELOFSZ, M.A.P. — *A survey of the archives pertaining to the history of the Netherlands Antilles in the General State Archives in the Hague.* Paper for the First Caribbean Archives Conference, 1965.

9. OPSTALL, M.E. VAN — Archival sources in the Netherlands. *Comparative perspectives on slavery in new world plantation societies* (edited by Vera Rubin and Arthur Tuden), New York, 1977, p. 501-509.

10. BIJLSMA, R. — Het oud Archief van Curaçao en onderhoorige eilanden Bonaire en Aruba. *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven 42* (1). Annex 12. The Hague, 1920 (p. 617-687).
BIJLSMA, R. — Het oud Archief van Curaçao en onderhoorige eilanden Bonaire en Aruba. Supplement. *Verslagen omtrent 's Rijks oude archiven 47* (1). Annex 8. 1924 (p. 133-144).
BIJLSMA, R. — De oude archieven van St. Eustatius, Sint-Martin en Saba. *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven 47* (1). Annex 7. 1924 (p. 99-132).

11. SCHILTKAMP, J.A. — *De geschiedenis van het notariaat in het octrooigebied van de West-Indische Compagnie.* The Hague, 1964.

12. MEILINK-ROELOFSZ, M.A.P. — *Een archiefreis in West-Indië.* Report, 16 May 1966. Also published in *Nieuwe West-Indische Gids* 46 (3), Dec. 1968, p. 261-287, and 47 (1), Sep. 1969, p. 67-90.

13. FELHOEN KRAAL, J. — Libraries and archives for research in West Indian history. With an appendix on a collection of Curaçao plantation archives. *West-Indische Gids 37* (2/4), 1957, p. 71-92.

14. MEERENDONK, H.J. VAN — *Advies inzake de archiefdiensten van de Nederlandse Antillen.* (unpublished report) 2 April 1976.

15. HAMELBERG, J.H.J. (ed.) — *Documenten behoorende bij 'De Nederlanders op de West-Indische eilanden'. — I. Curaçao, Bonaire, Aruba.* Amsterdam, 1901. — *II. St. Eustatius, Saba, St. Martin.* Amsterdam, 1903.

16. HONORÉ NABER, S.P.1' (ed.) — *J. de Laet: Iaerlyck verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in dertien boeken, 1624-1636.* 4 vols., The Hague, 1931-1937.

17. *1795 de slavenopstand op Curaçao: een bronnenuitgave van de overheidsdocumenten.* Curaçao, 1974.

18. SCHILTKAMP, J.A., and J.Th. DE SMIDT (eds.) — *West Indisch Plakaatboek. Publikaties en andere wetten alsmede de oudste resoluties betrekking hebbende op Curaçao Aruba Bonaire. I, 1638-1782.* Amsterdam, 1978.

19. See note 2 for GOSLINGA, and note 11 for SCHILTKAMP.
GROL, G.J. VAN — *De grondpolitiek in het West-Indische domein der Generaliteit. — I. Algemeen historische inleiding.* The Hague, 1934 — *II. De rechtstoestand van het grondbezit.* The Hague, 1942.
EMMANUEL, I.S. and S.A. EMMANUEL — *History of the Jews of the Netherlands Antilles.* 2 vols., Cincinnati, 1970.
KNAPPERT, L. — Geschiedenis van de Nederlandse Bovenwindse eilanden in de 18e eeuw. *West-Indische Gids 11,* 1929/1930, p. 353-386, 421-436, 513-541, 559-574; *12,* 1930/1931, p. 31-42, 73-84, 161-178, 279-290, 325-338, 423-440, 471-484, 573-590; *13,* 1931/1932, p. 177-202, 249-268, 545-568; *14,* 1932, p. 25-41.
ATTEMA, Y. — *St. Eustatius, a short history of the island and its monuments.* Zutphen, 1976.
HAMELBERG, J.H.J. — *De Nederlanders op de West-Indische eilanden.* 2 vols., Amsterdam, 1901, 1903.
HARTOG, J. — *Aruba, zoals het was, zoals het werd.* Aruba, 1962.
HARTOG, J. — *Curaçao, van kolonie tot autonomie.* Aruba, 1961.
HARTOG, J. — *De Bovenwindse eilanden St. Maarten, Saba, St. Eustatius, eens gouden rots, nu zilveren dollars.* Aruba, 1965.
HARTOG, J. — *Bonaire, van indianen tot toeristen.* Aruba, 1957.

20. Some of the islands that today form part of the Netherlands Antilles played an important role in the international slave trade. Studies on this subject by Dutch authors (e.g. UNGER, POSTMA, EMMER, VAN WINTER) have all been done from an African and/or Dutch point of view, touching only tangentially on the islands; until now, no com-

parable study from a (Dutch) Antillean point of departure exists.

21. HOETINK, H. — *Het patroon van de oude Curaçaosche samenleving.* Leiden, 1958.

22. BOOY, E.P. DE, and A.J. LOOIJENGA — *Overzicht van archieven van particuliere ondernemingen berustend in openbare archiefbewaarplaatsen.* N.pl., 1975.

23. It is not even known how many of such artificial files have been made; one can still find them in the attics of government offices.

24. FASEL, W.A. — *Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën, 1814-1849.* Idem, *1850-1900.* The Hague, 1954. See also:
PIRENNE, L.P.L. (ed.) — *De Rijksarchieven in Nederland.* 2 vols., The Hague, 1973; and
WONDAAL, H.G. and R. BRAAD — *Overzicht van de archieven geplaatst in het hulpdepot van het Algemeen Rijksarchief in Schaarsbergen.* The Hague, 1975.

25. JONGH, G.J.W. DE — *Beschrijving van een verzameling stukken afkomstig van Johannes van den Bosch en enige van zijn nakomelingen.* N.pl., 1968,

26. VOERMAN, V.P. — Selectie en inventarisatie van het archief van Shell Internationale Petroleum Maatschappij B.V. *Nederlands Archievenblad 79,* 1975, special edition.

27. *Inhoud inventaris Boskaljon.* Typescript, n.pl., n.y., 104 pp.

28. *Klapper op de objectendossiers van het Centraal Historisch Archief.* N.pl., 1970.

29. *Archief Hof van Justitie. Inventaris.* N.pl., 1978.

30. *Curaçaosche Bank. Voorlopige inventaris Oud-Archief.* Typescript, 16 pp. (made in 1973).
Inhoud (van het archief van de N.V. Curaçaosche Hypotheekbank). Typescript, 10 pp. (made in 1973).
(Lijst van documenten in het archief van de Spaar- en Beleenbank van Curaçao). Manuscript, 35 pp. (made in 1976).

31. HULLU, J. DE — Bonaire in 1816. *West-Indische Gids 4,* 1923, p. 505-511.
HULLU, J. DE — Aruba in 1816. *West-Indische Gids 5,* 1923, p. 371-382.
HULLU, J. DE — Curaçao in 1817. *Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 67,* 1913, p. 563-609.
GAAY-FORTMAN, B. DE — Brieven van den Commissaris-Generaal van de (Nederlandsche) West-Indische bezittingen J. van den Bosch aan den Minister voor de Marine en de Koloniën (1827-1829). *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 51,* 1930, p. 189-335.

32. BORDEWIJK, H.W.C. — *Ontstaan en ontwikkeling van het staatsrecht van Curaçao.* The Hague, 1911.
BORDEWIJK, H.W.C. — *Handelingen over de reglementen op het beleid der Regering in de koloniën Suriname en Curaçao.* The Hague, 1914.

33. ZANEN, G.E. VAN — *David Ricardo Caprilles: student, geneesheer, schrijver.* Assen, 1969.

34. NOUHUYS, J.W. VAN — *De Eerste Nederlandsche Transatlantische Stoomvaart in 1827 van Zr.Ms. Stoompakket 'Curaçao'.* The Hague, 1927.

35. BOSCH, G.B. — *Reizen in West-Indië en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika.* 3 vols., Utrecht, 1829, 1836, 1843.
BRUSSE, A.T. — *Curaçao en zijne bewoners.* Curaçao, 1882.
HERING, J.H. — *Beschrijving van het eiland Curaçao en de daaronder behorende eilanden Bon-Aire, Oroba en Klein Curaçao.* Amsterdam, 1779.
SIMONS, G.J. — *Beschrijving van het eiland Curaçou, uit verschillende bronnen bijeenverzameld.* Oosterwolde, 1868.

36. For BORDEWIJK, see note 32.
KASTEEL, A.C.T. — *De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen.* The Hague, 1956.
HELSDINGEN, W.H. VAN — *De Eilandenregeling Nederlandse Antillen.* The Hague, 1963.
HELSDINGEN, W.H. VAN — *De Staatsregeling van de Nederlandse Antillen van 1955.* The Hague, 1956.
HELSDINGEN, W.H. VAN en Th. VAN DER PEYL — *Het Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden.* The Hague, 1957.

37. DE GAAY FORTMAN has been a prolific writer; most of his publications are mentioned in NAGELKERKE, G.A. — *Nederlandse Antillen. Literatuuroverzicht vanaf de 17e eeuw tot 1970.* Leiden, 1973, pags. 32-38.

38. CORPORAAL, K.H. — *De internationaalrechtelijke betrekkingen tusschen Nederland en Venezuela, 1816-1920.* Leiden, 1920.
GOSLINGA, C.Ch. — *Curaçao and Guzman Blanco: a case study of small power politics in the Caribbean.* The Hague, 1975.

39. SOEST, J. VAN — *Trustee of the Netherlands Antilles: a history of money, banking and the economy...* Curaçao, 1978.

40. JONG, TH. DE — *De krimpende horizon van de Hollandse kooplieden. Hollands welvaren in het Caribisch zeegebied, 1780-1830.* Assen, 1966.
HARTOG, J. — *Het verhaal der Maduro's... 1837-1962,* Aruba, 1962.
HARTOG, J. — *U.S. Consul in the 19th century Curaçao. The life and works of Leonard Burlington Smith.* Aruba, 1971.
SOEST, J. VAN — *Olie als Water. De Curaçaose economie in de twintigste eeuw.* Curaçao, 1976.

41. GOSLINGA, C.Ch. — *Emancipatie en emancipator.* Assen, 1956.
HOETINK, H. — *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving.* Assen, 1958.
EMMER, P. — *Engeland, Nederland en Afrika en de afschaffing van de slavenhandel in de negentiende eeuw.* Leiden, 1974.
RÖMER, R. — *Un pueblo na kaminda. Een sociologisch-historische studie van de Curaçaose samenleving.* Curaçao, 1977.

42. Notably by BRADA (1951, 1961), DALHAUS (1924), EUWENS (1932), HARTOG (1970), LATOUR (1949, 1951), and NOOIJEN (1945-55, 1974).

43. PRINS, F.W. — *Latent taaltalent.* Zeist, 1974.

44. BOSKALJON, R. — *Honderd jaar muziekleven op Curaçao.* Assen, 1958.
DEBROT, N. — Verworvenheden en leemten van de Antilliaanse literatuur. *Cultureel Mozaïek van de Nederlandse Antillen* (onder redactie van R.A. Römer), Zutphen, 1977, p. 96-138.

45. OZINGA, M.D. — *De monumenten van Curaçao in woord en beeld.* The Hague, 1959.

46. STATIUS VAN EPS, L.W., and E. LUCKMAN-MADURO (eds.) — *Van scheepschirurgijn tot specialist. 333 jaar Nederlands-Antilliaanse geneeskunde.* Assen, 1973.

47. LAAR, E. VAN — *A survey of the archives in the Netherlands pertaining to the history of the Caribbean area.* The Hague, 1975.

48. Government Orders of 21 December 1938 nr. 2716, and of 12 October 1945 nr. 8027[b].

49. Government Decisions of 8 December 1967 nr. 20, and of 26 August 1969 nr. 34 (Official Publications 1967 nr. 210 and 1969 nr. 128).

50. Works by CRANE (1971), MARKS (1973), ABRAHAM-VAN DER MARK (1973), GREEN (1974), ANDERSON & DYNES (1975) and VERTON (1977).

Dr. JAAP VAN SOEST
Tinweg 20, Curaçao.

THE SIPALIWINI ARCHEOLOGICAL COMPLEX OF SURINAM: A SUMMARY

Since 1962 chipped stone implements and projectile points, dating from the Lithic times, have been found on various spots in the Sipaliwini savanna of southern Surinam. As yet, totally 29 surface sites are known, all presumably belonging to the same cultural assemblage, the Sipaliwini complex (BOOMERT 1975). Related Lithic workshops, camp sites, and individual finds have been discovered in Guyana and Venezuelan Guyana. The aim of this paper is to provide a brief description of the Sipaliwini industry, its distribution, cultural affiliations, and dating.

The Sipaliwini complex does not necessarily represent the earliest Amerindian culture in the Guianas. Another early Lithic stone industry has been reported from five sites in the neighbourhood of Tupuquén (Tupuken, Tupeken) near the confluence of the Cuyuni and Yuruari rivers in eastern Venezuela (cf. Map). According to CRUXENT (1971, 1972a, 1972b), the Tupuquén complex is characterized by numerous large, coarse flake artifacts, manufactured by battering pebbles at stone anvils. The implements are made of locally available stone material, basalt and quartz.

Though typologically different, CRUXENT suggests that the Tupuquén complex may be as old as the Late Pleistocene Camare and Manzanillo industries of north-west Venezuela. The Camare complex, represented by several sites on the highest terraces of the Río Pedregal in the Venezuelan state of Falcón, is marked by crude chopping tools and large trimmed flakes, knives or scrapers, made of quartzite (BRYAN 1973; ROUSE & CRUXENT 1963b). Artifacts

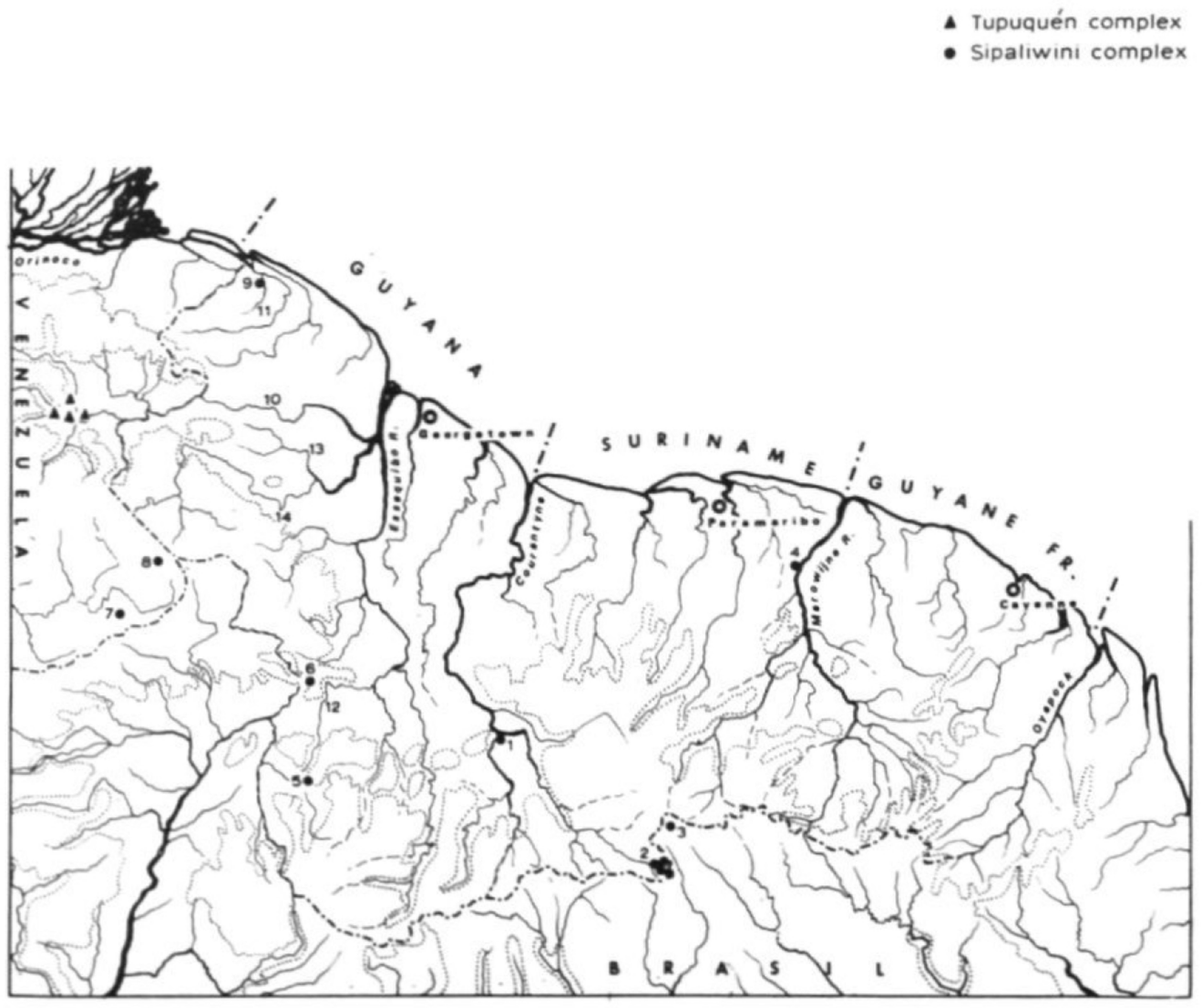
of fossil wood define the Manzanillo complex, named after a suburb of Maracaibo. They include coarse choppers, knives and scrapers (CRUXENT 1962, 1968, n.d.; ROUSE & CRUXENT 1963b). At the Rancho Peludo site charcoal from a disturbed layer with Manzanillo-type artifacts yielded a radiocarbon date of 13,920 ± 200 BP* (Y-1108-IV; cf. DEEVEY *et al.* 1967; STUIVER *et al.* 1963). Both chopper industries are thought to be ancestral to the Andean Biface Tradition, known from numerous sites in western South America, as far south as northern Chile and north-western Argentine (LANNING 1970; LANNING & PATTERSON 1967; SCHOBINGER 1969; WILLEY 1971).

Choppers as well as crudely flaked true bifacial tools, possibly knives, are found in what is considered to represent the earliest Biface complex of South America, Las Lagunas of the upper-middle Pedegral terraces (ROUSE & CRUXENT 1963b). Las Lagunas presumably predates the El Jobo complex of the lower-middle terraces. ROUSE & CRUXENT include Camara, Las Lagunas as well as El Jobo in the Joboid series. The El Jobo industry is characterized by choppers, knives, plano-convex scrapers, and lanceolate projectile points. Various radiocarbon dates are available for the El Jobo kill-sites, Muaco and Taima-taima in the same general region. They suggest a conventional date for the El Jobo complex between c. 14,000 and 12,000 BP (cf. CRUXENT 1958, 1967, 1970; CRUXENT & ROUSE 1956; ROUSE & CRUXENT 1957, 1958/1959; dates summarized by BRYAN 1973; BRYAN *et al.* 1978; LYNCH 1974; ROUSE & CRUXENT 1963a).

The El Jobo people appear to have been hunters of large mammals, such as the Mastodon, the Megatherium (a giant sloth), and the horse, which became extinct at the close of the Pleistocene. They probably also collected wild plant foods. Contrary to El Jobo, stone projectile points are lacking in the Camare, Manzanillo, and Las Lagunas industries. ROUSE & CRUXENT (1963b) suggest that wooden spears with fire-hardened points may have been used instead. If CRUXENT is right, and Tupuquén would constitute another complex in the same chronological range, spears like these

*BP = years Before Present, i.e. AD 1950.

must have been included in the toolkit of the earliest Guiana Paleo-Indians as well. However, as the Tupuquén material has only been mentioned in some short preliminary notes by CRUXENT, it is not possible to evaluate the evidence satisfactorily as yet.

MAP OF THE GUIANAS, SHOWING LOCATIONS OF EARLY LITHIC SITES.
(Drawing by J.P. Boogerd, Instituut voor Prehistorie, Leiden.)

Legend Sipaliwini-complex sites:

1. Camp Jaguar, New River
2. Sipaliwini savanna
3. Pouso Tiriyó, Parú savanna
4. Jorka creek
5. Palikúa creek
6. Good Hope, Ireng river
7. Icabarú river
8. Urequén, Kukenán river
9. Morowhanna, Barima river
10. Cuyuni river
11. Barima river
12. Rupununi river
13. Puruni river
14. Semang river

CHARACTERISTICS OF THE SIPALIWINI COMPLEX

The Sipaliwini savanna (c. 63,000 ha) forms part of a larger, rainforest-bordered savanna complex, extending on both sides of the watershed and political border between Surinam and Brazil. The Brazilian part of this complex, the Parú savanna, is estimated to be 9 to 10 times as large as its Surinam counterpart. It is an undulating country, mainly between 275 and 375 m above sea level, covered with high grasses and scattered gnarled treelets, next to forest islands. Between the hills and mountains humid valleys are situated, often with periodically inundated swamps, in which characteristically Moriche palms grow. The underlying rocks include volcanics (chiefly rhyolites) and granites; the soil is loamy.

Already in 1962 the pedologist H. DOST found Lithic stone artifacts in the Sipaliwini savanna area (DOST 1962). Subsequently, the sylviculturalist F.C. BUBBERMAN surveyed the region in 1968, and together with the geologist J.J. JANSSEN in 1969 and 1972. They discovered a large number of archaeological remains, among which various Lithic camp sites and workshops (BUBBERMAN 1972, 1973, 1974). Furthermore, according to BUBBERMAN (pers. comm.), an individual find of the Sipaliwini complex was made by the late PROTÁSIO FRIKEL near Pouso Tiriyó in the Parú savanna.

As yet, systematc excavations have not been executed in the Sipaliwini region. The find spots are situated on the tops of a number of low, grass-covered hills, especially in the central part of the savanna. Due to erosion, here the raw materials for implements and weapons, quartz and rhyolite, are abundantly found on the surface. By far most of the finds are kept in the Surinaams Museum (Paramaribo). Apparently, they have been collected selectively, whereas adequate documentation with respect to their exact provenance is scarce. Consequently, the present description, based on the study of the finds in the museum during 1975, has to remain a preliminary one.

At the Sipaliwini-complex sites mainly waste stone flakes are found. Waste cores, hammerstones, and finished products are less well represented. Crude, heavy choppers, made by battering a piece of rhyolite with an oval or rounded hammerstone, are character-

istic. They are often bifacially worked, in cross section more or less oval, and up to 22 cm long. Percussion-made flake tools include relatively thin and flat, ovoid knives, which show some secondary trimming around the edges. Thicker but smaller flakes, provided with flat and smooth lower surfaces, may represent heavy scrapers. They are plano-convex in cross-section.

Smaller artifacts have been found as well. They comprise thin flake scapers and knives, pointed pebbles, obviously small hammerstones, next to projectile points. The points encompass four different types. All are made of finely rechipped thin rhyolite or quartz blades. About 80% is triangular in shape and provided with somewhat convex sides and flat or concave bases. Their mean length is 5.5 cm. Stemmed spearheads are less numerous. They are about 7 to 8 cm long and provided with more or less contracting stems with flattened bases, pronounced shoulders and large, triangular blades. Some stemmed points even have small shoulder barbs (BOOMERT 1977).

Apart from the Sipaliwini-Parú area, individual finds of Sipaliwini-complex affiliation have been reported from several locations in Guyana and Surinam (cf. Fig. 1). They indicate that the Sipaliwini complex formerly extended far beyond the present savanna region, and probably was widespread throughout the Guianas during Lithic times. The Surinam finds include an unstemmed, triangular projectile point with hollow base, before 1949 found in the Jorka creek near Langa Tabriki in the Marowijne (Maroni) district, and a plano-convex artifact without secondary retouch, possibly representing a scraper, recently found at Camp Jaguar on the New River, about 10 km south of its confluence with the Coeroeni rier (pers. comm. by J.P. BERRANGÉ).

Stemmed spearheads of Sipaliwini type are known from various sites in Guyana: from Good Hope on the Ireng river (EVANS & MEGGERS 1960), and the Palikúa creek (ROTH 1929; EVANS & MEGGERS 1960), both in the Rupununi district, from the Cuyuni river (ROTH 1924, 1929; EVANS & MEGGERS 1960), and from the Semang river (WILLIAMS 1978), both in the Mazaruni-Potaro district, as well as from the Barima river in the North West district (ROTH 1924, 1929; EVANS & MEGGERS 1960). Moreover, LOVÉN (1935) describes a number of stemmed projectile points with 'rela-

tively long barbs' next to unstemmed points, apparently found in the neighbourhood of Morowhanna, Barima river area, which are kept in the British Museum, London. Finally, a projectile point from the Rupununi river, deposited in the Göteborg Museum, is mentioned by LINNÉ (1929), and a quartz one, found in one of the placer gold mines of the Puruni river, by QUELCH (1891). As far as known, the mentioned points from Guyana are made of jasper, chalcedony, or quartz. Stems are tapering and flattened or rounded at their bases, whereas the Palikúa and Morowhanna specimens are provided with shoulder barbs. Blades are more or less triangular; some have notched sides. The stemmed points from Guyana may be somewhat longer (up to 16 cm) than those from the Sipaliwini savanna.

Sipaliwini-like lithic objects are known from the adjoining Venezuelan territory (state of Bolívar) as well. DUPOUY (1956/1957, 1960) describes individual finds of plano-convex scrapers from the Icabarú river and from Urequén on the Kukenán river, next to stemmed projectile points from the Paragua and Chiguano rivers in Guayana. The artifacts are made of jasper, chalcedony or quartz. Moreover, a camp site or workshop of a closely related complex has been discovered by CRUXENT in a small savanna near Canaima in the upper Caroní river area. It is characterized by choppers, bifacially worked flat knives, plano-convex scrapers, hammerstones, and up to 7.5 cm long triangular projectile points with contracting stems. The artifacts are almost exclusively made of jasper (CRUXENT 1971, 1972a; ROUSE 1964; ROUSE & CRUXENT 1963b). The Canaima and Sipaliwini complexes appear to represent the same industry of core and flake tools, widespread in the Guianas and beyond during Lithic times. Apart from the shared range of artifact types, the sites are marked by the predominant use for implements and weapons of fine-grained, massive rocks with conchoidal fracture, such as rhyolite, jasper, and chalcedony (cf. BOOMERT & KROONENBERG 1977).

Without doubt the Canaima and Sipaliwini complexes are related to the Las Casitas complex, represented by a number of workshops on the lowermost Pedregal terraces in north-west Venezuela. According to ROUSE & CRUXENT, Las Casitas forms the latest complex of the Joboid series in Falcón. Typical artifacts include

choppers, knives, plano-convex scrapers, hammerstones, and projectile points of quartzite. Lanceolate, in cross-section lenticular, and 5 to 10 cm long El Jobo points with flat, rounded, or slightly concave bases predominate; c. 5 cm long stemmed projectile points of Canaima type are less well represented (BRYAN 1973; CRUXENT 1971, 1972a, n.d.; CRUXENT & ROUSE 1958/1959; ROUSE & CRUXENT 1963b).

Apart from Falcón, an individual find of an El Jobo point is known from Bejuma in the neighbourhood of the Lago de Valencia (DUPOUY 1952). The absence of El Jobo points in Venezuelan Guayana, Guyana and Surinam indicates that the Canaima and Sipaliwini complexes form a late, eastern offshoot of Las Casitas, starting around the time when the El Jobo points had died out. WILLEY (1971) includes Las Casitas in his concept of a Proto-Archaic 'Andean Hunting-Collecting Tradition', for the beginning of which he accepts a date between 9000 and 8500 BP. In the opinion of ROUSE & CRUXENT (1963b), Las Casitas and Canaima can be dated between 8000 and 7000 BP, but ROUSE & ALLAIRE (1978) seem to prefer earlier dates, i.e. between 10,000 and 8000 BP. However, radiocarbon dates are not available, either for Las Casitas or for Sipaliwini and Canaima.

In south-east Brazil stemmed projectile points of Canaima type appear to have been manufactured from c. 10,000 BP onwards (BELTRÃO 1974; NELKEN-TERNER & MACNEISH 1977; WILLEY 1971). The only Amazonian finds are represented by two projectile points with contracting stems and shoulder barbs from the middle Tapajós river area (SIMÕES 1976), and three unstemmed points from the lower course of the same river (KATZER 1901; cf. also LINNÉ 1929). The last-mentioned specimens remind of the small, triangular and unstemmed Sipaliwini points with concave or straight bases. Apparently, they functioned as arrowheads rather than spearheads. Points like these are conspiciously absent from the individual Lithic finds of Guyana, with the exception of those from the Barima area.

Arrowheads like these possibly indicate a final stage of the Sipaliwini complex, as yet unknown from Guayana and interior Guyana. Consequently, it would seem that there is some evidence that the Sipaliwini complex can be divided into an earlier phase, identical to

Canaima and widespread throughout the Guianas, and a later phase, as yet restricted to Surinam and coastal Guyana, both of which might have had Amazonian connections. On the other hand, stemmed points appear to have survived in coastal and eastern Venezuela long after c. 7000 BP. From a site near the Apure rapids in the upper Orinoco river stemmed points are known, accompanied by a number of sherds of an as yet unidentified style (ROUSE & CRUXENT 1963b), whereas a single stemmed point with triangular blade has been found at the Punta Gorda shell midden on Cubagua Island offshore Venezuela, associated with tools of the Manicuaroid Punta Gorda complex as well as Saladoid trade sherds (CRUXENT & ROUSE 1958/1959). The Punta Gorda complex may be dated between 2150 and 1450 BP (ROUSE & ALLAIRE 1978). Furthermore, individual finds of stemmed points are known from Margarita Island (DE BOOY, cited by OSGOOD & HOWARD 1943), and Fila de Indio, near Caracas (CRUXENT & ZUCCHI 1964).

ENVIRONMENT AND ECONOMY

The Canaima/Sipaliwini people appear to have been small-game hunters and collectors of wild vegetable foods, hunting and gathering in a more or less restricted territory. They probably lived as family groups or extended family bands in small camps, which were easily shifted (EVANS 1964; SANDERS & MARINO 1970). It has often been suggested that the Paleo-Indians and their immediate successors were adapted to open environments, dry savannas and savanna-woodlands (LATHRAP 1968; LYNCH, cited by COHEN 1977). Most of the site locations of the Canaima/Sipaliwini people point to a similar situation. If so, they may have been affected to a certain extent by the one or more changes in effective precipitation, which presumably took place in northern South America during the period of their existence.

Palynological, biological, and geomorphological research has shown that as the result of a repeated succession of relatively dry and wet periods at least during the Pleistocene the extent of the tropical forest has not constantly been the same. When relatively dry conditions prevailed, grass-savannas and savanna-woodlands could expand, whereas the forest was reduced to enclaves or

refuges. The reverse occurred during wet periods (cf. VAN DER HAMMEN 1974; MEGGERS 1974, 1975, 1977, 1979; MEGGERS & EVANS 1973; VUILEUMIER 1971; WYMSTRA & VAN DER HAMMEN 1966).

As yet, a satisfactory chronological framework of the climatic and vegetational sequence of South America is still lacking, however. Although changes in effective precipitation appear to have taken place in Amazonia and adjacent regions during the Holocene as well, it has not been proven as yet that they caused vegetational alterations as profound as during the Pleistocene (cf. ABSY 1979); WHITTEN 1979). Without such a generally accepted framework of the supposed vegetational succesion in the mentioned area it seems unwise already to speculate about its possible implications for the aboriginal Lithic groups and their means of subsistence, i.e. the hunting fauna and available vegetable foods. Furthermore, the early Amerindians may have contributed themselves to the extension and maintenance of the savannas during dry and wet periods respectively by means of burning the vegetation in order to facilitate effective hunting, as is still done nowadays (JANSSEN 1974; cf. EDEN 1974).

An environmental factor which certainly has affected the Sipaliwini people of at least the northern part of the Guianas is the regular and rapid rise of the sea level during Early Post-Pleistocene times. According to various authors, the Early Holocene transgression terminated between c. 6500 and 6000 BP (BRINKMAN & PONS 1968; ROELEVELD & VAN LOON 1979). Although the evidence for habitation of the present coastal area of the Guianas during Sipaliwini times is not overwhelming, at least the stemmed and unstemmed spear- and arrowheads from the Barima river area, mentioned by ROTH and LOVÉN, point in this direction. It is true that south of Morowhanna and west of the Aruka river residuary hills are found (BRAMLEY 1961; MCCONNELL 1962), but most of the Barima-Kaituma area of north-west Guyana is characterized by vast eustatic peat swamps, underlain by pyrite-rich clays, which appear to have been deposited as early as the Mara period, thus during the Early Holocene sea level rise. In that period vertical sedimentation prevailed under an actively growing vegetation of brackish mangrove swamp forests, consisting of almost purely *Rhi-*

zophora mangle, to which the sea had easy access. However, it should be noted that north-west Guyana is still subjected to a strong subsidence, as a result of which the relative sea level rise continues up to present times in the region (BRINKMAN & PONS 1968; VAN DER HAMMEN 1963, 1966; PONS 1966).

If the Sipaliwini/Canaima people were indeed adapted to open vegetation types, it is reasonable to suggest that, as a result of the growing marine influence in the coastal area, they left this region entirely at some unspecified date during their existence. On the other hand, some groups may have adapted themselves to the changing environmental conditions in the coastal area. A kind of transhumance pattern, involving seasonal inland hunting next to coastal or lowland hunting and collecting, may have existed. However, it should be kept in mind that the only scraps of possible evidence for habitation of the present coastal area during Late Sipaliwini times are provided by not more than two individual finds: the unstemmed points from Morowhanna in coastal Guyana and from Jorka creek in north-east Surinam. Athough this last site is not situated in the Surinam coastal plain, it is relatively near by it.

REFERENCES

ABSY, M.L. (1979) *A palynological study of the Holocene sediments in the Amazon basin.* Amsterdam.

BELTRÃO, M.C. DE MORAES COUTINHO (1974) Datações arqueológicas mais antiguas do Brasil. *Anais da Academia Brasileira de Ciências 46:* 211-251.

BOOMERT, A. (1975) *Archeologische vindplaatsen in Suriname.* Rapport Surinaams Museum, Paramaribo.

BOOMERT, A. (1977) Prehistorie. In Bruyning, Voorhoeve & Gordijn (eds.) *Encyclopedie van Suriname:* 506-515. Amsterdam/Brussel.

BOOMERT, A. & KROONENBERG, S.B. (1977) Manufacture and trade of stone artifacts in prehistoric Surinam. In: Van Beek, Brandt & Groenman-van Waateringe (eds.): *Ex Horreo. IPP 1951-1976:* 9-46. Cingula 4, Amsterdam.

BRAMLEY, K. (1961) *Geological survey of British Guiana — Mabaruma SW — Quarter Degree Sheet 0859 SW.* Georgetown.

BRINKMAN, R. & PONS, L.J. (1968) *A pedo-geomorphological classification and map of the Holocene sediments in the coastal plain of the three Guianas.* Soil Survey Papers 4, Wageningen.

BRYAN, A.L. (1973) Paleoenvironments and cultural diversity in Late Pleistocene South America. *Quaternary Research 3:* 237-256.

BRYAN, A.L. & CASAMIQUELA, R.M. & CRUXENT, J.M. & GRUHN, R. & OCHSENIUS, C. (1978) An El Jobo Mastodon kill at Taima-taima, Venezuela. *Science 200:* 1275-1277.

BUBBERMAN, F.C. (1972) Stenen schrijven geschiedenis. *Stichting Surinaams Museum Mededelingen 9:* 3-22.

BUBBERMAN, F.C. (1973) Rotstekeningen in de Sipaliwinisavanne. *Nieuwe West-Indische Gids 49:* 129-142.

BUBBERMAN, F.C. (1974) Uit Suriname's prehistorie. Archeologie, de basis onzer kennis. *Suralco Magazine* (1): 1-9.

COHEN, M.N. (1977) *The food crisis in prehistory. Overpopulation and the origins of agriculture.* New Haven/London.

CRUXENT, J.M. (1958) Discovery of a Paleo-Indian Lithic industry in Venezuela (Summary). *Proceedings of the Twenty-second International Congress of Americanists, Copenhagen 1956:* 412-414.

CRUXENT, J.M. (1962) Artifacts of Paleo-Indian type, Maracaibo, Zulia, Venezuela. *American Antiquity 27:* 576-579.

CRUXENT, J.M. (1967) El Paleo Indio en Taima-taima, Edo Falcón, Venezuela. *Acta Científica Venezolana 18, Supl. 3:* 3-17.

CRUXENT, J.M. (1968) Theses for meditation on the origin and distribution of man in South America. In: *Biomedical challenges presented by the American Indian:* 11-16. Pan American Health Organization, Scientific Publication *165.*

CRUXENT, J.M. (1970) Projectile points with Pleistocene mammals in Venezuela. *Antiquity 44:* 223-225.

CRUXENT, J.M. (1971) Apuntes sobre arqueología Venezolana. In: Arroyo, Cruxent & Soto de Atencio: *Arte Prehispánico de Venezuela:* 19-59. Caracas.

CRUXENT, J.M. (1972a) El paleoindio en Venezuela. *Revista Venezuela suya 1:* 4-13.

CRUXENT, J.M. (1972b) Tupuquén: un yacimiento con lítica de tipo Paleo-Indio. *Acta Científica Venezolana 23, Supl. 1:* 17.

CRUXENT, J.M. (n.d.) Noticia sobre tres estaciones arqueológicas con artefactos líticos de tipo Paleo Indio, en Venezuela. Separato de *Origens do Homem Americano:* 16 pp. Instituto de Pré-História da Universidade de São Paulo.

CRUXENT, J.M. & ROUSE, I. (1956) A Lithic industry of Paleo-Indian type in Venezuela. *American Antiquity 22:* 172-179.

CRUXENT, J.M. & ROUSE, I. (1958/1959) *An archeological chronology of Venezuela.* Pan American Union, Social Science Monographs 6. Washington, D.C.

CRUXENT, J.M. & ZUCCHI, A. (1964) Descripción de una punta de flecha de cuarzo. *Boletín Informativo. Departamento de Antropología. Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas 3:* 18.

DEEVEY, E.S. & FLINT, R.F. & ROUSE, I. (eds.) (1967) *Radiocarbon measurements: comprehensive index, 1950-1965.* Yale University, New Haven.

DOST, H. (1962) *Verslag van een bodemverkenning op de Sipaliwinisavanne 19-30 juli 1962.* Rapport Dienst Bodemkartering, Paramaribo.

DUPOUY, W. (1952) Sobre una punta lítica de tipo singular en Venezuela. *Acta Venezolana 1:* 80-89.

DUPOUY, W. (1956/1957) Dos piezas de tipo Paleolítico de la Gran Sabana, Venezuela. *Boletín del Museo de Ciencias Naturales 2/3:* 95-102.

DUPOUY, W. (1960) Tres puntas líticas de tipo Paleo-Indio de la Paragua, Estado Bolívar, Venezuela. *Boletín del Museo de Ciencias Naturales 5/6:* 7-14.

EDEN, M.J. (1974) Palaeoclimatic influences and the development of savanna in southern Venezuela. *Journal of Biogeography 1:* 95-109.

EVANS, C. (1964) Lowland South America. In: Jennings & Norbeck (eds.): *Prehistoric man in the New World:* 419-450. Chicago/London.

EVANS, C. & MEGGERS, B.J. (1960) *Archeological investigations in British Guiana.* Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology Bulletin *177.*

HAMMEN, T. VAN DER (1963) A palynological study on the Quaternary of British Guiana. *Leidse Geologische Mededelingen 29:* 125-180.

HAMMEN, T. VAN DER (1966) De palynologie van het Guiana-bekken. *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijskundig Genootschap 83:* 128-138.

HAMMEN, T. VAN DER (1974) The Pleistocene changes of vegetation and climate in tropical South America. *Journal of Biogeography 1:* 3-26.

JANSSEN, J.J. (1974) Uit Suriname's prehistorie. De Surinaamse Indianen, wie waren zij en waar kwamen zij vandaan. *Suralco Magazine (1):* 10-20.

KATZER, F. (1901) Zur Ethnographie des Rio Tapajós. *Globus 79:* 37-41.

LANNING, E.P. (1970) Pleistocene man in South America. *World Archaeology 2:* 90-111.

LANNING, E.P. & PATTERSON, T.C. (1967) Early man in South America. *Scientific American 217:* 44-50.

LATHRAP, D.W. (1968) The 'hunting' economies of the tropical forest zone of South America: an attempt at historical perspective. In: Lee & Devore (eds.): *Man the hunter:* 23-29. Chicago.

LINNÉ, S. (1929) *Darien in the past. The archaeology of eastern Panama and north-western Colombia.* Göteborgs Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles Handlingar, femte följden *(A) 1:3.*

LOVÉN, S. (1935) *Origins of the Tainan culture, West Indies.* Göteborg.

LYNCH, T.F. (1974) The antiquity of man in South America. *Quaternary Research 4:* 356-377.

MCCONNELL, R.B. (1962) *Provisional geological map of British Guiana — scale 1:1,000,000. Georgetown.*

MEGGERS, B.J. (1974) Environment and culture in Amazonia . In: Wagley (ed.): *Man in the Amazon:* 91-110. Gainesville.

MEGGERS, B.J. (1975) Application of the biological model of diversification to cultural distributions in tropical lowland South America. *Biotropica 7:* 141-161.

MEGGERS, B.J. (1977) Vegetational fluctuation and prehistoric cultural adaptation in Amazonia: some tentative correlations. *World Archaeology 8:* 287-303.

MEGGERS, B.J. (1979) Climatic oscillation as a factor in the prehistory of Amazonia. *American Antiquity 44:* 252-266.

MEGGERS, B.J. & EVANS, C. (1973) A reconstituição da pré-história amazônica. Algumas considerações teóricas. In: M.F. SIMÕES (ed.): *O Museu Goeldi no ano do sesquicentenário:* 51-69. Museu Paraense Emílio Goeldi, Publicações avulsas *20.*

NELKEN-TERNER, A. & MACNEISH, R.S. (1977) Séquences et conséquences des modalités américaines de l'adaptation de l'homme au Pléistocène. *Bulletin de la Société Préhistorique Française 74:* 293-312.

OSGOOD, C. & HOWARD, G.D. (1943) *An archeological survey of Venezuela.* Yale University Publications in Anthropology *27.*

PONS, L.J. (1966) Geogenese en pedogenese in de Jong-Holocene kustvlakte van de drie Guyanas. *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 83:* 153-172.

QUELCH, J.J. (1891) Unique stone adze. *Timehri 5:* 175-176.

ROELEVELD, W. & VAN LOON, A.J. (1979) The Holocene development of the Young Coastal Plain of Suriname. *Geologie en Mijnbouw 58:* 21-28.

ROTH, W.E. (1924) An introductory study of the arts, crafts and customs of the Guiana Indians. *38th Annual Report of the Bureau of American Ethnology (1916-1917):* 25-745.

ROTH, W.E. (1929) *Additional studies of the arts, crafts, and customs of the Guiana Indians.* Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology Bulletin *91.*

ROUSE, I. (1964) The Caribbean area. In: Jennings & Norbeck (eds.): *Prehistoric man in the New World:* 389-417. Chicago/New York.

ROUSE, I. & ALLAIRE, L. (1978) Caribbean chronology. In: Taylor & Meigham (eds.): *Chronologies in New World Archaeology.* Studies in Archaeology series. New York/San Francisco.

ROUSE, I. & CRUXENT, J.M. (1957) Further comment on the finds at El Jobo, Venezuela. *American Antiquity 22:* 412.

ROUSE, I. & CRUXENT, J.M. (1963a) Some recent radiocarbon dates for western Venezuela. *American Antiquity 28:* 537-540.

ROUSE, I. & CRUXENT, J.M. (1963b) *Venezuelan archaeology.* New Haven.

SANDERS, W.T. & MARINO, J. (1970) *New World Prehistory.* Englewood Cliffs.

SCHOBINGER, J. (1969) *Prehistoria de Suramérica.* Barcelona.

SIMÕES, M.F. (1976) Nota sobra duas pontas-de-projétil da bacia do Tapajós (Pará). *Boletim do Museu Paraense Emilio Goeldi. Antropologia 62.*

STUIVER, M. & DEEVEY, E.S. & ROUSE, I. (1963) Yale natural radiocarbon measurements VIII. *Radiocarbon 5:* 312-341.

VUILEUMIER, B.S. (1971) Pleistocene changes in the fauna and flora of South America. Present speciation patterns of the South American biota resulted from Pleistocene climatic changes. *Science 173:* 771-780.

WHITTEN, R.G. (1979) Comments on the theory of Holocene refugia in the culture history of Amazonia. *American Antiquity 44:* 238-251.

WILLEY, G.R. (1971) *An introduction to American archaeology.* Volume *2: South America.* Englewood Cliffs.

WILLIAMS, D. (1978) A stemmed projectile point from the Semang river.*Journal of Archaeology and Anthropology 1:* 55.

WYMSTRA, T.A. & VAN DER HAMMEN, T. (1966) Palynological data on the history of tropical savannas in northern South America. *Leidse Geologische Mededelingen 38:* 71-90.

Drs. A. BOOMERT
Inst. voor Prae- en
Protohistorie, Univ.
van Amsterdam

DE INDIANEN VAN DE WESTINDISCHE EILANDEN IN DE HISTORISCHE PERIODE

Wanneer in overzichtswerken over het Caraïbisch gebied het onderwerp 'Indianen' wordt behandeld (iets dat vaak genoeg nagelaten wordt), dan gebeurt dit als regel zeer kort en wordt gewoonlijk gesteld dat deze op de Westindische eilanden in de vroeg-koloniale periode vrijwel geheel verdwenen zijn: uitgemoord door de conquistadores, bezweken aan de dwangarbeid in de mijnen, aan besmettelijke ziekten, en door massale zelfmoorden om aan de terreur van de Spanjaarden te ontkomen. Enkele schrijvers weten nog te vermelden, dat een klein restant van de oorspronkelijke bevolking deze genocide overleefd heeft en nu nog in een uithoek van het Caraïbisch gebied te vinden zou zijn. Meestal wordt Dominica genoemd als laatste schuilplaats van de weinige overlevenden van de Indiaanse bevolking van de Westindische eilanden. Soms maakt men ook nog melding van een klein aantal al dan niet van gemengde afkomst zijnde afstammelingen van de autochtone bevolking op nog enkele andere eilanden, zoals Trinidad en Cuba. Doch de aanduidingen hierover zijn meestal erg vaag.

Het standaard werk over de Indianen van het Caraïbisch gebied (Volume 4 van het *Handbook of South American Indians: The Circum-Caribbean Tribes* uit 1948) is voornamelijk archeologisch en ethnografisch georiënteerd, en de post-Columbiaanse ontwikkelingen m.b.t. de Indiaanse bevolking van de Westindische eilanden worden slechts summier en soms zelfs incorrect weergegeven (zie bijv. het commentaar van TAYLOR, 1949 en 1951: 41).

Over de huidige situatie van de Indiaanse resten op de Westindische eilanden is naar mijn weten geen enkel overzicht geschreven.

Het doel van dit artikel is dan ook om deze lacune op te vullen door het geven van een overzicht van de lotgevallen van de Indianen van de Caraïbische eilanden (vnl. Arawakken en Cariben) van 1492 tot heden, waarbij de nadruk zal liggen op het identificeren van die groepen welke zich nog tot in deze eeuw hebben weten te handhaven. Dit betekent dat de archeologie, ethnografie en demografie van de Indiaanse bevolking relatief weinig aandacht zal krijgen.

Voor archeologische en ethnografische gegevens wordt verwezen naar STEWARD (1948) en de daarin vermelde uitgebreide bibliografie. Voor het vraagstuk van het bevolkingsaantal van de Indianen van de Westindische eilanden omstreeks 1492 is DENEVAN (1976) zeer verhelderend: Hieruit blijkt dat het aantal Indianen op de Westindische eilanden ten tijde van Columbus beduidend groter is geweest dan de ongeveer 500.000, die men dit gebied lange tijd heeft toebedacht. DENEVAN zelf komt in zijn 'epilogue' tot een schatting van 5.850.000 voor de Westindische eilanden in het jaar 1492. Over de aard en het karakter van de Caribën, die door vele vroege schrijvers als primitieve, wrede en bloeddorstige kannibalen afgeschilderd werden (een goed excuus om hen uit te roeien of tot slaaf te maken en hun gebied in bezit te nemen), vindt men lezenswaardige informatie in TAYLOR (1949, 1951) en MOORE (1973), waar met deze mythe afgerekend wordt.[1]

Hispaniola

De op dit eiland levende Indianen waren Arawakken (Taino en Ciquayo). De landbouw was hun voornaamste bestaansmiddel en manioc was het voornaamste gewas dat verbouwd werd. De bevolkingsschattingen van Hispaniola ten tijde van de ontdekking door Columbus variëren van minder dan 100.000 tot meer dan 8.000.000!! (zie: DENEVAN, 1976). Geen van de oorspronkelijke bronnen geeft echter een schatting die lager ligt dan 1.000.000, en degenen die schattingen van ongeveer 100.000 of minder geven (die alle van de 19e of 20e eeuw dateren) doen dit op basis van incorrecte vooronderstellingen, zoals VERLINDEN (1968) die aannam dat de Taino van Haïti primair primitieve jagers-verzamelaars in plaats van landbouwers waren (hoewel de bronnen zich duidelijk uitspreken over het tegendeel), of gaan mede uit van de achterhaal-

de veronderstelling dat Noord Amerika in 1492 slechts 1.000.000 inwoners had en dat daarom een relatief klein eiland als Hispaniol niet evenveel of meer inwoners gehad kan hebben (zoals ROSENBLAT, in: DENEVAN, 1976).

Wij kunnen aannemen, dat de bevolking van Hispaniola in 1492 tenminste 1.000.000 is geweest en waarschijnlijk zelfs 3.000.000 bedragen heeft; het aantal van LAS CASAS (1969: 37), wiens getuigenissen betrouwbaarder zijn gebleken dan men lange tijd gemeend heeft (zie o.a. SÉJOURNÉ, 1971). Deze talrijke inheemse bevolking viel al gauw ten slachtoffer aan de goudlust van de Spanjaarden: In de mijnen waar ze gedwongen te werk gesteld werden, kwamen duizenden van hen om. Duizenden anderen werden gedood tijdens mislukte opstanden tegen het Spaanse schrikbewind, pleegden zelfmoord, stierven van de honger, of bezweken aan de door de Spanjaarden meegebrachte besmettelijke ziekten (LAS CASAS, 1969; ROUSE, 1948).

In 1507 waren er nog maar 60.000 Indianen op Hispaniola en dit aantal nam verder af tot nog maar 4.000 in 1533. In dat jaar kreeg een Cacique uit oostelijk Hispaniola, ENRIQUILLO geheten, die de Spanjaarden niet onderworpen kregen, tenslotte een eigen gebied toegewezen, waar hij en zijn volgelingen ongestoord konden blijven leven. Deze nederzetting kreeg de naam Boyá en werd de enige plaats op het eiland, waar de Indianen als aparte bevolkingsgroep nog lange tijd bleven voortbestaan. Overal elders gingen ze vóór het einde van de 18e eeuw op in de veel talrijkere negerslavenbevolking. (De eerste negerslaven waren al in 1508 naar Hispaniola gebracht om de uitstervende Indianen als werkkracht te vervangen) (KRIEGER, 1930).

In het stadje Boyá, waar de laatste vrije Indianen van Hispaniola hun toevlucht gevonden hadden en dat ongeveer 30 mijl ten noorden van de hoofdstad Santo Domingo (stad) van de República Dominicana ligt, leefden in 1717 nog maar een honderdtal raszuivere Indianen (BERTHELOT, 1885-1901). Tegen 1800 waren deze Indianen van Boyá reeds allen van gemengd ras. In de loop van de 19e eeuw schijnen dezen steeds meer hun eigen karakter verloren te hebben en in de rest van de bevolking te zijn opgegaan. Want, hoewel FEWKES (1907:31) nog melding maakt van de 'pueblo Boyá, north of the capital, where the descendants of the early natives still

live', en BERTHELOT (1885-1901) bovendien gewag maakt van het feit dat vele bewoners van het centrale bergland en het noordelijk deel van het eiland in die tijd nog Indiaanse raskenmerken vertoonden, stelt GONZÁLEZ (1978), dat 'no identifiable Amerindian group remains'.

Cuba

Volgens ROUSE (1948) werd Cuba ten tijde van Columbus grotendeels bewoond door de Arawak sprekende Taino en Sub-Taino. Het westelijk deel van het eiland daarentegen was de woonplaats van de Ciboney Indianen, over wiens taal niets bekend is.

De schattingen van de bevolking van Cuba omstreeks 1492 lopen uiteen van 16.000 tot 600.000 (ROUSE, 1948:542). Wat over de bevolkingsschattingen van Hispaniola reeds eerder gezegd is, is ook hier van toepassing: Degenen, die zeer lage schattingen voorstaan, zoals THOMAS (1971), lijken in het algemeen de Conquista zó vooringenomen te bezien, dat ze in deze 'glorierijke' episode in de Spaanse geschiedenis nauwelijks een dode Indiaan ontdekken.

Op grond van geruchten dat op Cuba goud aanwezig was, zond koning FERDINAND VAN SPANJE in 1510 een expeditie naar Cuba. De periode die hierop volgde, is in grote lijnen dezelfde als die in Hispaniola in de eerste jaren na de aankomst van de Spanjaarden: Slavernij, dwangarbeid, massale zelfmoorden, bloedige opstanden, en besmettelijke ziekten roeiden het merendeel van de inheemse bevolking binnen enkele tientallen jaren uit (CASTELLANOS, 1959; LAS CASAS, 1969; PORTUONDO DEL PRADO, 1957). Dat de Spanjaarden 'in due time were to eliminate, through a process of genocide, all of the Cuban Indians' (FONER, 1962: 17) is echter niet juist.

In 1550, na de officiële afschaffing van het 'repartimientos'-systeem, waarin de Indianen onder de Spanjaarden verdeeld werden om dwangarbeid te verrichten, waren er namelijk nog enkele duizenden Indianen in leven in de buurt van de Spaanse nederzettingen, vnl. in oost-Cuba. Bovendien leefden er toen nog groepen 'cimarrones' ('wilde' Indianen en gevluchte negerslaven) in de bossen en holen van westelijk Cuba van waaruit zij overvallen pleegden op de Spanjaarden (WRIGHT, 1910). Voor het doden van deze

Cimarrones werden door de Spanjaarden beloningen uitgeloofd, hetgeen er toe leidde dat het merendeel ervan uitgemoord werd. Er zijn echter overleveringen als zouden enkele kleine groepen Cimarrones nog tot in het midden van de 19e eeuw in west-Cuba geleefd hebben (ROUSE, 1948). Verder zijn in 1763, toen Spanje Florida aan Engeland afstond, tachtig gezinnen Calusa Indianen uit de Spaanse missienederzettingen in zuidelijk Florida naar noordwestelijk Cuba, dat toen nog Spaans bleef, getrokken (SWANTON, 1946). Over de verdere lotgevallen van deze groep zwijgt de literatuur. Wij kunnen echter aannemen dat deze Calusa Indianen in de loop der tijd als aparte ethnische groep hebben opgehouden te bestaan.

In het begin van de 19e eeuw waren er nog vijf Indiaanse nederzettingen in oostelijk Cuba (Yara, bij Baracoa; Dos Brazos, tussen Baracoa en Yateras; La Guïra, bij Yateras; El Caney, bij Santiago; en Jiguaní). In midden Cuba was een Indiaanse nederzetting in de buurt van de stad Camagüey en in noord Cuba te Guanabacoa, in de buurt van Havana (ROUSE, 1948). Hier leefden ze armoedig en economisch afhankelijk van en in constant contact met de heersende Spaanse elite, waardoor ze hun culturele eigenheid op den duur verloren.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw werden er bovendien enkele duizenden Maya Indianen van het schiereiland Yucatán, die tijdens de 'War of the Castes' tegen de blanke overheersers gevangen genomen waren, als dwangarbeiders naar oostelijk Cuba gestuurd. De werkomstandigheden waren echter zodanig dat het merendeel binnen enkele jaren omkwam (MACGAFFEY & BARNETT, 1962).

CULIN (1902), die in 1901 naar Cuba reisde naar aanleiding van berichten dat er nog 'a tribe of wild Indians' in de bergen van oostelijk Cuba leefde, vond nog op verschillende plaatsen in de provincie Oriente nederzettingen met een bevolking, die van (meestal gedeeltelijk) Indiaanse afkomst was: In de buurt van Guantánamo leefde nog een groep geheel geacculturéerde Indianen. In het stadje El Caney daarentegen, dat in het midden van de 19e eeuw nog een overwegend Indiaanse bevolking had (EYMA, 1860), leefde nog maar één hoogbejaarde Indiaan. Te La Gueira, bij Yateras, vond hij een nederzetting van ongeveer 200 Indianen. In El Cobre leefde indertijd ook nog een aantal Indianen, evenals te Yara, drie mijl van Baracoa, waar hun aantal 600 à 700 bedroeg, en te Dos Brazos

(tussen Yateras en Baracoa) waar 100 Indiaanse gezinnen leefden (CULIN, 1902). Helaas is het verblijf van CULIN onder deze Indianen zeer kort geweest, en is zijn rapport erover vrij onzorgvuldig geschreven, waardoor een groot aantal vragen onbeantwoord blijft. Wat wel uit zijn rapport blijkt is, dat al deze Indianengroepen straatarm en in zeer sterke mate geacculturéerd waren, dat het merendeel van gemengde (meestal Indiaans-blanke) afkomst was en dat de eigen taal waarschijnlijk door niet één van hen meer gesproken werd.

NUÑEZ JIMÉNEZ (1959), die ongeveer 50 jaar later dan CULIN onderzoek verrichtte naar de Indianen in zuidoostelijk Cuba, vond nederzettingen van hen zowel in het zuidwesten van de provincie Oriente in de Sierra Maestra (vnl. langs de oevers van de Yara Rivier), als in de Sierra del Purial in het zuidoosten van de provincie, in de buurt van Baracoa (1959:562), o.a. nabij Yateras (de streek die door CULIN bezocht was). En ook hij merkt over de Cubaanse Indianen, met name die welke in de Yara vallei wonen, op: 'Estos indios cubanos arrastran una vida atrasada y mísera'. Hoe groot hun huidige bevolkingsaantal is, valt niet met zekerheid te zeggen, want 'No census ever made a seperate mention of Cuban Indians, and they have usually been classed as white' (THOMAS, 1971:1528).

Bahama eilanden

De Arawaknaam voor de bewoners van de Bahamas was Lucayo. Ze spraken een Arawak taal. Over hun cultuur is vrij weinig bekend, daar de Lucayos vrij vroeg na hun 'ontdekking' uitstierven. Wel weet men dat hun voornaamste bestaansmiddel de visserij was en dat zij het ijzer niet kenden. De oudste rapporten beschrijven de Lucayos als vriendelijke en vredelievende mensen.

LAS CASAS (1969) schatte hun oorspronkelijke aantal op meer dan 500.000. ROUSE (1948) houdt het op slechts 40.000, en dit zou volgens hem waarschijnlijk nog een te hoge schatting zijn, terwijl CRATON (1962:39) in het kielzog van de 'reductie woede' de kroon spant met een schatting van 'about 20,000'.

De Spanjaarden die in de vroege 16e eeuw de Bahamas aandeden, vonden hier geen kostbaarheden. 'The one commodity which the islands possessed and the Spaniards desired was their Lucayan

population' (CRATON, 1962: 38). Op Hispaniola was namelijk een groot tekort aan arbeidskrachten ontstaan. Tussen 1500 en 1520 werd de gehele bevolking van deze eilanden door de Spanjaarden naar Hispaniola getransporteerd, waar ze hetzelfde lot ondergingen als de oorspronkelijke bewoners van dat eiland. LAS CASAS (1969:37) moest dan ook in 1552 constateren dat er niet één meer in leven was.

Van tijd tot tijd verschenen er nadien echter berichten over het nog bestaan van kleine groepen overlevenden. O.a. CULIN (1902: 185) hoorde van een inwoner van Little Abaco, dat in het binnenland ervan nog '... wild Indians, survivors of the original Lucayans, were still living in primitive savagery. They never ventured down the plantations, and as far as could be learned, had never been seen by any white man'; en tot 1926 deden er zelfs geruchten de ronde dat in het binnenland van Andros een 'lingering tribe of primitives' leefde (CRATON, 1962:17). Latere onderzoekingen hebben deze geruchten echter niet kunnen bevestigen.

Alles wijst er op, dat de vaststelling van LAS CASAS, dat de Bahamas tegen 1550 geheel ontvolkt waren door toedoen van de Spanjaarden, juist is.

Jamaica

Ook dit eiland was ten tijde van Columbus bewoond door Arawak Indianen. ROUSE (1948:544) plaatst hun cultuur, evenals die van de Indianen van centraal Cuba, in de 'Sub-Taino cultural group'. Hij vermeldt bovendien dat de schattingen over hun bevolking omstreeks 1492 variëren van 60.000 tot 600.000, en dat 'The people were gentle and peaceable and at first received the Spaniards with hospitality.'

Over de geschiedenis van de Jamaica Arawakken na 1509, toen de Spanjaarden hier met de kolonisatie begonnen, kunnen wij kort zijn. In de woorden van ROBERTS (1948:91-92): 'As in all the other islands of the Greater Antilles, the Spaniards destroyed the Arawak people by plain butchery or by forcing them into a servitude they could not survive'. In 1523 werd een opstand van hen tegen de Spaanse onderdrukker bloedig neergeslagen. Enkele groepen Arawakken slaagden erin naar het binnenland te ontkomen,

waar zij later door talrijke gevluchte negerslaven (die sinds 1517 ingevoerd waren) gevolgd werden. Zij werden de 'Cimarrones' (= wilde mensen) van Jamaica; een naam die later verbasterd werd tot 'Maroons'.

In de loop der tijd gingen de gering in aantal zijnde Arawak-Maroons op in de veel talrijkere neger-Maroons, doch 'Indian physical characteristics are to be noted even today among these people' (ROBERTS, 1948:92). Als afzonderlijke bevolkingsgroep hebben de Indianen van Jamaica echter al in de 18e eeuw opgehouden te bestaan.

LOWENTHAL (1972) vermeldt dat op Jamaica, evenals op Trinidad, Creolen van lichte huidskleur vaak beweren gedeeltelijk van Indiaanse afstamming te zijn. Hij suggereert hierbij, dat de claims van deze Jamaicanen niet op feiten berusten, doch slechts bedoeld zijn om hun iets donkere huidskleur te kunnen verklaren zonder toe te hoeven geven dat men negerbloed heeft. ROBERTS' verklaring met betrekking tot de Maroons, evenals de vaststelling van BOSCHAN (1916:183), dat in het begin van deze eeuw nog enkele afstammelingen van de Indianen 'zu Parotee Point auf Jamaika' leefden, zetten echter een vraagteken achter de algemeengeldigheid van deze veronderstelling van Lowenthal.

Puerto Rico

De eerste Europeanen die Puerto Rico aandeden, rapporteerden dat het eiland dicht bevolkt was. Hun schattingen lopen uiteen van 200.000 tot 600.000. Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw zijn in het algemeen veel lagere schattingen van de pre-Columbiaanse bevolking gegeven: BRAU bijvoorbeeld geeft een schatting van 16.000 en FEWKES (1907) 'at least 30,000'. DE HOSTOS (1948: 540) geeft echter een minimumschatting van 'about 200,000' in 1511, d.w.z. na 3 jaar contact met de Spanjaarden (en dus reeds enkele jaren van bevolkingsafname). Bij deze schatting baseerde hij zich op feitelijke gegevens uit de oorspronkelijke bronnen en archeologische bevindingen.

Het merendeel der Indianen die Puerto Rico omstreeks 1500 bewoonden, was Arawak. In enkele delen van oostelijk Puerto Rico leefden bovendien nog Cariben. Deze waren veel minder talrijk dan

de Arawakken en nog maar vrij korte tijd op Puerto Rico gevestigd. De cultuur van de Arawakken was evenals hun taal sterk verwant aan die van de Arawakken van Hispaniola.

Op enkele duizenden na kwamen de Puertoricaanse Indianen binnen enkele tientallen jaren na de komst van de Spanjaarden om, op eenzelfde wijze als dit reeds beschreven is met betrekking tot de Indianen van Hispaniola en Cuba (WAGENHEIM, 1970; WAGENHEIM & JIMÉNEZ DE WAGENHEIM, 1973).

In de afgelegen berggebieden van het eiland slaagden enkele groepen erin om aan de Spanjaarden te ontkomen en deze hebben nog lange tijd hun eigen identiteit weten te handhaven. BRAU haalt een census van 1787 aan waaruit blijkt dat er in dat jaar nog 2.302 Indianen op Puerto Rico geteld werden; d.w.z. 2% van de toenmalige bevolking was Indiaan (BABIN, 1971:35). Dezen hebben in de loop van de 19e eeuw steeds meer van hun culturele eigenheid verloren. FEWKES (1902, 1907) die in het begin van deze eeuw in Puerto Rico veldwerk verricht heeft, vond dat met name in het oosten van Puerto Rico, in de buurt van de stad Luquillo en de El Yunque en Cacique bergen, een belangrijk deel van de bevolking van (tenminste gedeeltelijk) Indiaanse afkomst was, en dat het Spaanse dialect dat hier gesproken werd veel meer Indiaanse woorden bevatte dan elders in Puerto Rico. Ook de plaatselijke folklore was van gedeeltelijk Indiaanse afkomst. Bovendien vond hij in de bergen van westelijk Puerto Rico in de streek die Indiera genoemd wordt een bevolking waarvan een belangrijk deel van overwegend Indiaanse afkomst was, iets dat ook door BABIN (1971) gemeld wordt.

Hoewel dus een niet onbelangrijk deel van de Puertoricaanse bevolking van gedeeltelijk Indiaanse afkomst is, zijn de Indianen op Puerto Rico als aparte ethnische groep met een eigen sociale organisatie verdwenen. De laatste tijd is er echter een zekere herleving van dit 'Indiaanse bewustzijn' onder een aantal Puertoricaanse nationalisten te bespeuren; een bewust teruggrijpen op het Indiaanse deel van hun afstamming. Zij beschouwen zichzelf primair als 'Boricua' (=de naam waarmee de Arawak sprekende Indianen van Puerto Rico zichzelf aanduidden) en niet als Puertoricaan.[2] Dit heeft trouwens bij een bepaald gedeelte van de Puertoricaanse bevolking reeds langere tijd geleefd. De laatste jaren is deze beweging echter

nog sterker geworden.

Virgin Islands

Over de oorspronkelijke bewoners van deze eilanden-groep ten oosten van Puerto Rico is nog minder bekend dan over die van de Indianen van de omliggende eilanden. ROUSE (1948) laat zien dat het zelfs niet duidelijk is of het nu Arawakken of Cariben waren, en waagt zich niet aan een bevolkingsschatting. Evenals de Lucayos van de Bahamas, werd de bevolking van deze eilanden namelijk in het begin van de 16e eeuw door de Spanjaarden bij systematische mensenjachten gevangen genomen om slavenarbeid te gaan verrichten in de mijnen van Hispaniola (LAS CASAS, 1969:77), waar ze al snel omkwamen. MITCHELL (1968:83) schrijft dan ook laconiek: 'Later arrivals found no Indians'.

Kleine Antillen tussen de Virgin Islands en Guadeloupe

De eilandengroep tussen de Virgin Islands en Trinidad werd ten tijde van de eerste contacten met de Europeanen bewoond door Cariben. De noordelijke eilanden, zoals Saba, St. Eustatius, Anguilla en St. Martin werden, evenals de naburige Virgin Islands door Spaanse slavenhalers al gauw ontvolkt. Toen in het begin van de 17e eeuw met de kolonisatie van de landen aangevangen werd, trof men er geen inheemse bevolking meer aan.

Op enkele van de noordelijke eilanden hebben de kolonisten (met name de Nederlanders) daarop zelf ook 'Rode Slaven' (op naburige eilanden of op de 'Wilde Kust' in Zuid Amerika 'gevangen') ingevoerd om plantagearbeid te verrichten. In 1665 waren er ruim 400 van hen alleen al op St. Eustatius. In datzelfde jaar overvielen de Engelsen de Nederlandse eilanden en voerden alle slaven als buit mee naar de eilanden die in Engels bezit waren (HARTOG, 1964). En sindsdien wordt van Indianen op deze eilanden geen melding meer gemaakt.

St. Kitts, Nevis, Montserrat, Antigua en Barbuda werden niet geheel leeggeroofd door de Spanjaarden in de 16e eeuw, waarschijnlijk omdat de talrijkere bevolking ervan aan de Spanjaarden succesvollere weerstand kon leveren. De Franse en Engelse kolo-

nisten, die in het begin van de 17e eeuw met de inbezitname van de eilanden begonnen, stuitten hier op een bevolking die al slechte ervaringen met Spaanse slavenhalers gekend had en niet van plan was om haar land zonder slag of stoot af te staan. Zolang zij de kans tot gewapende weerstand hadden, streden zij fel tegen de kolonisten. Op St. Kitts verenigden de elkaar beconcurrerende Fransen en Engelsen zich zelfs noodgedwongen om de Cariben gezamenlijk uit te roeien, iets dat pas na jaren strijd gelukte (VAN KOL, 1904).

Op Antigua ging het niet anders, zoals blijkt uit een 'act' uit de *'Laws of the Presidency'* uit het jaar 1693 ('An Act to encourage the destroying of the Indians and Taking their Periagoes'). In de *revised Collection of the Laws of the Island of Antigua* van 1805 werd bij deze Act aangetekend: 'obsolete'. De wet had haar doel bereikt! (LUKE, 1947). Ook de andere eilanden laten eenzelfde beeld zien. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vanaf de 19e eeuw geen Indianen meer op deze eilanden aangetroffen werden, en dat KUCZYNSKI (1953:274) over de volkstelling op de Britse Leeward Islands in 1946 vermeldt: 'The enumerators apparently did not come across any aboriginal Indians.'

Guadeloupe

De eerste kolonisatiepogingen van Guadeloupe werden al in het begin van de 16e eeuw door de Spanjaarden gedaan, doch zonder succes: In 1515 sloegen de Cariben van het eiland een Spaanse aanval onder leiding van PONCE DE LEÓN af, en in 1520 werd een poging van DIEGO COLÓN, gouverneur van Hispaniola, om het eiland in bezit te nemen, verijdeld (TAYLOR, 1951).

De daarop volgende honderd jaar verliepen vrij rustig. In 1635 echter begonnen de Fransen met de kolonisatie van het eiland. Twee edellieden met 500 ondergeschikte mannen en vrouwen zetten toen hier voet aan wal. Na een korte periode van vrede, waarin de Cariben de Franse kolonisten zelfs van voedsel voorzagen, begonnen de Fransen, nadat ze door de Cariben van Dominica en St. Vincent aangevallen waren, in 1636 een uitroeiingsoorlog tegen de Cariben van Guadeloupe. Binnen enkele jaren was de Caribische bevolking van het eiland vrijwel geheel verdwenen: uitgeroeid of gevlucht naar het naburige Dominica (VAN LENNEP COSTER,

1842; LASSERRE, 1961). Enkele gezinnen Cariben slaagden er echter in zich op het noordelijk en oostelijk deel van Grande Terre te handhaven: NEVEU-LEMAIRE (1921) meldt het bestaan van nog 5 à 6 Caribische gezinnen in 1660 in oostelijk Guadeloupe, en LASSERRE haalt de volkstelling uit 1710 aan, die een totaal van 76 Cariben op Guadeloupe aangeeft. Zelfs in het begin van de 19e eeuw leefden er nog 'eenige enkele huisgezinnen' der oorspronkelijke bewoners op het eiland (E. MEINICKE, 1831:615, geciteerd in BOSCH, 1836). LASSERRE (1961) bericht zelfs over het bestaan van een Cariben Reservaat in noordelijk Grande Terre (bij Pointe de la Grande Vigne, in het noordoosten van de nederzetting Anse-Bernard) in de 19e eeuw.

Sindsdien zijn deze weinige overlevenden geleidelijk aan in de veel talrijkere niet-Indiaanse (vnl. neger-) bevolking opgegaan (LASSERRE, 1961); PAPY (1964:220) vermeldt dan ook dat, hoewel een aantal families op Guadeloupe er zich op voor laten staan van Caribische afstamming te zijn, dit een te verwaarlozen deel van de hedendaagse bevolking is, en dat 'on n'y discerne que très exceptionellement les caractères somatiques des amérindiens'. Iets dat bevestigd wordt door LASSERRE (1961), die alleen in de buurt van het vroegere Cariben Reservaat een 'Métis' ontmoette met duidelijk herkenbare Indiaanse trekken. Bovendien, niet iedereen die op Indiaanse afkomst aanspraak maakt, is ook daadwerkelijk van Indiaanse afkomst. (Volgens LASSERRE, 1961, is het merendeel hiervan van gedeeltelijk Chinese of Indische afstamming.) Verder zijn niet alle mensen met een Indiaanse inslag, die men nu op Guadeloupe vindt, tevens afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners van het eiland. Een aantal Cariben van Dominica namelijk zijn de laatste tientallen jaren op zoek naar werk naar naburige eilanden, met name Guadeloupe, getrokken en een enkele van hen is op Guadeloupe gebleven (VÉRIN, 1961).

Een zeer klein gedeelte van de huidige bevolking van Guadeloupe is dus van gedeeltelijk Indiaanse afkomst. Als afzonderlijke groep zijn ze echter in de 19e eeuw verdwenen.

La Désirade en Marie-Galante, laten eenzelfde beeld zien. Op Marie-Galante leefden in 1680 nog maar 14 Cariben (op een totale bevolking van 1.276), en ook deze verdwenen na vrij korte tijd (LASSERRE, 1950). Op La Désirade dat pas in de 18e eeuw gekoloni-

seerd werd, handhaafden de Cariben zich iets langer (LASSERRE, 1957), doch ook hier stierven ze mettertijd uit.

Dominica

Op zijn tweede reis naar de Nieuwe Wereld ontdekte Columbus op zondag 3 november 1493 dit eiland (vandaar de naam Dominica). Verstoken van waardevolle goederen of edele metalen, en voorzien van een bevolking die zich succesvoller verdedigde dan de Arawakken van de Grote Antillen, deden de Spanjaarden geen pogingen het eiland te koloniseren. In 1627 tenslotte schonk Karel I van Engeland het eiland aan de EARL VAN CARLISLE. Van een kolonisatie van het eiland kan men de hierop volgende 140 jaar echter nauwelijks spreken: Dominica was tesamen met St. Vincent het sterkste bolwerk van de Cariben, die hun gebied hier zó succesvol verdedigden, dat de twee eilanden in 1660 tot neutraal gebied verklaard werden: Engeland noch Frankrijk zouden er aanspraak op maken en de twee eilanden zouden in bezit van de Cariben blijven. In de vele koloniale Frans-Engelse oorlogen is ook Dominica vaak het toneel van strijd geweest, doch bij de Vrede van Aken (1748) werd nogmaals de neutraliteit van Dominica gegarandeerd, en de in de oorlog zeer verzwakte Caribische bevolking bleef meester van het eiland (BELL, 1937; LUKE, 1947; TAYLOR, 1938).

In 1759 tenslotte maakte Engeland zich meester van het eiland onder het voorwendsel dat de Fransen het Verdrag van Aken geschonden hadden door plantages op Dominica te vestigen. Bij de Vrede van Parijs (1763) werd Dominica officieel aan Engeland toegewezen. De Cariben van Dominica, die in 1700 nog zeker 2.000 leden telden, waren tegen die tijd verder in aantal gedaald tot minder dan 300. Bij de verdeling van het land onder de Engelse kolonisten na de officiële Britse machtsovername in 1763, werd een gebied van maar 232 acres voor de Caribische bevolking gereserveerd in een afgelegen deel van het eiland.

De sterk in aantal gereduceerde Cariben gaven na enkele jaren de gewapende strijd tegen de overmachtige Engelse kolonisten op en trokken zich terug op het afgelegen noordoostelijk deel van het eiland, ver weg van het centrum van de kolonisatie Roseau, in zuidwestelijk Dominica. ATWOOD (in: LUKE, 1947) schatte hun aantal

n 1791 op nog maar 20 à 30 gezinnen.

Gereduceerd tot een machteloze minderheid verloren de Cariben behalve hun zelfstandigheid in de loop van de 19e eeuw ook hun eigen taal en een groot deel van hun culturele eigenheid, en vervielen zij in een moedeloze apathie. Dit proces werd door hun zwakke politieke en economische positie mogelijk gemaakt, en door de bekeringsijver van enkele Franse katholieke missionarissen die elke uiting van 'heidendom' de kop indrukten, na ongeveer 1850 versneld. Toen OBER (1880) hen bezocht, leefden er op Dominica, behalve op het kleine 'reservaat' aan de oostkust, tussen Mahoe River en Crayfish River, tevens kleine groepen Cariben te North End (tussen Pegoua en Marigot), Wesley (La Soie), Calibishie, Penville, Morne Caraïbe en Délice (TAYLOR, 1938). De totale bevolking ervan was minder dan 400 en hiervan waren slechts 20 gezinnen van onvermengd ras. Bovendien 'but a few, of the older men and women, can speak the original language' (OBER, 1880:100.).

In het begin van de 20ste eeuw stierven tenslotte de laatste Cariben, die de eigen taal nog vloeiend konden spreken (NEVEU-LEMAIRE, 1921; TAYLOR, 1938). De ridiculisering en onderdrukking van deze uiting van de Caribische eigenheid door de priesters en de Engelse autoriteiten hadden uiteindelijk succes geboekt, evenals dit al eerder op het gebied van de godsdienst gebeurd was. Desondanks bleven vele Caribische woorden nog in het taalgebruik van de Cariben voortleven, evenals hun vroegere religie niet geheel verdween na de overgang tot het katholicisme.

In 1903 werd het kleine reservaat van de Cariben op oostelijk Dominica uitgebreid tot een gebied van ongeveer 3.700 acres. De hier levende Cariben telden toen een bevolking van ongeveer 400 tot 500, waarvan er ongeveer 100 tot 150 van zuiver Caribische afkomst waren. De overigen, de 'Bâtards', waren van gemengde Caribisch-Creoolse afstamming (BELL, 1937; TAYLOR, 1938).

In de loop van deze eeuw is de bevolking van het reservaat regelmatig door sociale wetenschappers, journalisten, e.d. bezocht, hetgeen o.a. geresulteerd heeft in een vrij groot aantal geschriften over hen (zie bijv. BANKS, 1956; BELL, 1937; FEWKES, 1922; VAN KOL, 1904; NEVEU-LEMAIRE, 1921; TAYLOR, 1935, 1936, 1938, 1941, 1952; THOMAS, 1953). Uit deze geschriften blijkt o.a. dat het cultuurverlies onder deze Cariben niet zo groot en onherstel-

baar is geweest als men vaak gedacht heeft. Ook kan men eruit af lezen dat hun aantal weer is gaan toenemen, en dat hun apathie en levensmoeheid geleidelijkaan steeds meer verdwenen is. Tevens is de houding ten opzichte van de eigen identiteit en cultuur veranderd: Vond TAYLOR in de jaren '30 nog dat de Caribische 'informants' van hem bang waren om als 'achterlijk' beschouwd te worden of om aan de katholieke priester verraden te worden, wanneer ze toegaven kennis te hebben van oude gebruiken van hun volk, nu 'the Caribs often exaggerate their Carib-ness and jealously preserve what remains of their culture' (BANKS, 1956). En de laatste jaren is dit zo ver gegaan, dat zelfs contact gezocht werd met traditionele Indiaanse groeperingen in Noord-Amerika (LAYNG, 1975). Bovendien heeft een Carib, FAUSTULUS FREDERICK, een boek over het leven van zijn volk in het reservaat geschreven (FREDERICK & SHEPHERD, 1971).

Het proces van rasvermenging met de negerbevolking van Dominica is echter geleidelijk voort blijven schrijden, doch niet op zulk een grote schaal als bij de Caribische restanten op St. Lucia en St. Vincent: Het merendeel van de nu ongeveer 1700 tellende Cariben van Dominica (LAYNG, 1975), is nog steeds van overwegend Indiaanse afkomst, hoewel waarschijnlijk slechts enkele tientallen geheel onvermengd zijn (LOWENTHAL, 1972).

Het merendeel van de Cariben leeft nog steeds in de twee nederzettingen van het reservaat, Bataca en Salybia, en verdient het levensonderhoud met visvangst of landbouw. Daarnaast is het vervaardigen van boten uit uitgeholde boomstammen en handgevlochten manden, en seizoenarbeid, nog bron van inkomsten.

Sinds de 'Carib War' in september 1930, toen de 'Chief' van de Cariben door de Engelse autoriteiten afgezet werd, wordt het reservaat bestuurd door een 'Carib Council', bestaande uit 6 leden. Welke gevolgen het onafhankelijk worden van Dominica in november 1978 voor de Cariben, en met name voor de status van het reservaat, heeft gehad, is nu nog niet duidelijk.

Martinique

In 1635 stichtte de Franse planter DÉNAMBUC met 100 man een kolonie op het eiland Martinique. De verhouding met de inheemse

Cariben was in het begin goed. Deze stonden de kolonisten zelfs vrijwillig het zuidelijk en het westelijk deel van het eiland af. Toen de kolonisten echter steeds verder hun gebied uitbreidden, besloten de Cariben om hen met behulp van hun rasgenoten van de naburige eilanden te verdrijven. Deze oorlog duurde tot 1658, toen de Cariben tenslotte na een hevige Franse aanval de strijd opgaven en vluchtten naar de naburige eilanden Dominica en St. Lucia, die nog in Caribische handen waren (BENOIST, 1963; VAN LENNEP COSTER, 1842; VÉRIN, 1961). Niet alle Cariben zijn toen echter van het eiland verdwenen: Een aantal Franse kolonisten had in de eerste jaren Caribische vrouwen gehuwd, en deze bleven met hun gezinnen op het eiland wonen. Bovendien wijst NEVEU-LEMAIRE (1921) er op dat aan de oostkust van Martinique nog een Caribische familie 'à la pointe La Rose' leefde, en maakt VÉRIN (1961) melding van enige documenten, waaruit blijkt dat in de 18e eeuw nog enkele Cariben in de parochie Marin in het zuidoosten van Martinique leefden.

REVERT (1949, geciteerd in PAPY, 1949:224) meldt dat zelfs nu nog 'il existe encore des familles qui s'engorgeuillissent d'avoir maintenu jusqu'à nos jours la pureté du sang caraïbe coulant dans leurs veines'. BENOIST (1963) daarentegen gelooft dat de weinige families op Martinique, die claimen van Indiaanse afstamming te zijn, waarschijnlijker een Chinese voorvader hebben dan een Indiaanse. (In het midden van de 19e eeuw hebben zich namelijk enkele honderden Chinezen op het eiland gevestigd). LOWENTHAL (1972) geeft bovendien aan, dat op de Franse Antillen kleurlingen van gedeeltelijke negerafkomst uittreksels uit het geboorteregister konden kopen, waarop hun afstamming als 'Caribisch' of als 'Indiaans' vermeld werd, en 'for a sufficient award even a black man might be proclaimed Indian' (LOWENTHAL, 1972:185). Om daarom echter te besluiten dat alle Martinicanen, die op Indiaans bloed aanspraak maken, dit ten onrechte doen, zoals LOWENTHAL suggereert, lijkt mij gegeven de eerder genoemde feiten echter niet verantwoord.

St. Lucia

Dit eiland werd door Columbus op zijn vierde reis, in 1502, ontdekt. In 1605 trachtten de Engelsen het eiland op de Cariben te

veroveren, hetgeen mislukte. Een tweede kolonisatiepoging in 1639 was evenmin succesvol: Uit wraak voor een Engelse hinderlaag op Dominica vernietigden de Cariben de kleine Engelse kolonie op St. Lucia in 1640. In 1650 probeerden de Fransen hun geluk. De leider van de Franse kolonisten, ROSSELAN, huwde een Caribische vrouw en wist zo de vrede met de inheemse bevolking te bewaren. Hierdoor gelukte deze poging wel. Na zijn dood braken er echter toch oorlogen met de Cariben uit die tot aan het einde van de 17e eeuw, met tussenpozen, geduurd hebben (VÉRIN, 1959, 1961).

Tegen het einde van de 17e eeuw was de inheemse bevolking van St. Lucia sterk in aantal afgenomen. LABAT, die het eiland in 1700 bezocht, schrijft zelfs dat er toen geen Cariben meer leefden. VÉRIN (1961) betwijfelt dit, daar LABAT's bezoek slechts zeer kort was en er nog op een kaart van JEFFRYS uit 1775, aan de oostkust van het eiland (tussen de huidige steden Louvet en Anse Mabouya) een 'Carbet of the Caribs' aangegeven wordt. Deze nederzetting bestaat nu niet meer. Wel is VÉRIN (1959, 1961) er in geslaagd een vissersdorp in zuidwestelijk St. Lucia te localiseren, dat door een tweehonderdtal bijna geheel geacculturereerde Cariben van gemengde Indiaans-Creoolse afkomst bewoond wordt. Of de bewoners van dit dorpje (La Pointe Caraïbe) van de oorspronkelijke bewoners van dit eiland afstammen, of van Indiaanse imigranten van de naburige eilanden Martinique en St. Vincent is niet helemaal duidelijk.

De eerste documenten, waarin melding wordt gemaakt van Cariben in La Pointe, stammen namelijk pas uit de tweede helft van de 18e eeuw. Bovendien spreekt de ligging van het dorp tegen de hypothese dat de La Pointais primair afstammen van de Cariben die in de 17e eeuw op St. Lucia leefden: De kolonisatie van de eilanden der Kleine Antillen begon namelijk steeds aan de vruchtbare westkust van elk eiland, en de Cariben trokken zich daarop terug op het onherbergzame oostelijke deel. La Pointe Caraïbe echter, ligt aan de zuidwest zijde van het eiland. Verder heeft VÉRIN een overlijdensacte uit het einde van de 18e eeuw gevonden van een jonge Caribische vrouw van La Pointe waarvan de (eveneens Caribische) moeder afkomstig was van Martinique. En VÉRIN zelf kon van de oudste inwoonster van La Pointe nog de overlevering vernemen dat in de tijd dat St. Lucia nog Frans was een Carib uit St. Vincent zich te

La Pointe was komen vestigen.

Het feit dat JEFFRYS nog in 1775 een Caribische nederzetting op St. Lucia's oostkust vermeldt, die later nooit meer bewoond terug-gevonden is, duidt op de mogelijkheid, dat een aantal van de in dat dorp levende Cariben misschien, na het definitief staken van alle vijandelijkheden tussen Cariben en kolonisten, naar de vruchtbare streek in zuidwestelijk St. Lucia getrokken zijn; dat ze zich te La Pointe gevestigd hebben en dat er van tijd tot tijd Caribische immigranten uit Martinique en St. Vincent zich bij hen aangesloten hebben.

Over de huidige situatie van de Cariben van La Pointe heeft alleen VÉRIN (1959, 1961) geschreven. Hij laat zien dat de verklaring in een uit 1937 stammend Engels rapport ('An economic Survey of the Colonial Empire'), dat de '... aboriginal population of the island... is now entirely extinct', en de gegevens van de 1946 Census m.b.t. de Cariben op St. Lucia (volgens deze telling in totaal slechts 13) (KUCZYNSKI, 1953) niet juist zijn, daar hij te La Pointe Caraïbe een tweehonderd mensen van gedeeltelijk Caribische afstamming aantrof, die zichzelf ook als Carib indentificeerden. Geen van de ongeveer 200 La Pointais heeft echter ook maar enige kennis van de Caribische taal. Hun cultuur wijkt niet af van de hem omringende Creolen. De weinige Caribische cultuurelementen die nog aanwezig zijn, vindt men ook onder de Creoolse bevolking van St. Lucia. Allen zijn van gemengd Indiaans-Creoolse afstamming, en slechts een dertigtal vertoont zeer duidelijk Indiaanse raskenmerken. Bovendien vinden er de laatste tijd meer huwelijken met Creolen plaats. En het zijn vaak de nakomelingen van deze verbintenissen, die het meest prat gaan op hun Caribische (d.w.z. niet-neger)afstamming.

Door economische noodzaak gedwongen is een deel van de La Pointais sinds Wereldoorlog II naar Engeland of naar andere Westindische eilanden getrokken.

St. Vincent

Tesamen met Dominica is St. Vincent in de 17e en 18e eeuw het sterkste bolwerk van de Cariben tegen de Europese kolonisatoren geweest. Op St. Vincent werden de Cariben in de eerste helft van de

17e eeuw bovendien nog versterkt door negerslaven: Omstreeks 1635 schijnen twee Spaanse schepen voor de kust van St. Vincent vergaan te zijn. De aan boord zijnde negerslaven zochten hun toevlucht bij de Cariben van St. Vincent, die hen als bondgenoten behandelden. In de jaren daarop trokken vele negerslaven die de plantages op de naburige eilanden (met name Barbados) ontvlucht waren ook naar St. Vincent en namen de taal en levenswijze van de daar levende Cariben over.

In 1676 waren er al ongeveer 3.000 'Zwarte' Cariben op St. Vincent (d.w.z. Cariben van gemengde, doch overwegend negroïde, afkomst), naast de talrijke 'Yellow Caribs'. Omstreeks 1700 waren de Zwarte Cariben al ver in de meerderheid en had er vrij veel rasvermenging plaatsgevonden tussen de twee groepen. In de loop van de 18e eeuw werd dit verschil in aantal nog groter. Tegen 1763 waren er op elke 'Yellow Carib' 10 'Black Caribs' op St. Vincent (TAYLOR, 1951).

Hoewel St. Vincent tesamen met Dominica in 1660 door Engeland en Frankrijk tot neutraal gebied verklaard was en dit in 1748 bij de Vrede van Aken nog bevestigd werd, is het eiland in de 18e eeuw een twistappel geworden tussen Frankrijk, Engeland, en de Cariben die zich meestal met de Fransen verbonden. In 1763 tenslotte werd bij de Vrede van Parijs beslist dat St. Vincent Engels zou worden. 10 Jaar later werden de Cariben gedwongen om het zuidelijk deel van het eiland aan de Engelse kolonisten af te staan. In de tijd van de Amerikaanse Vrijheidsoorlog (1779-1783) slaagden de Cariben erin om met behulp van de Fransen het hele eiland weer onder controle te krijgen. Doch in 1783 werden zij weer door de Engelsen teruggedrongen op het noordelijk deel van het eiland.

In 1795 trachtten de Cariben, die zich door landhongerige Engelse kolonisten bedreigd voelden, wederom de Engelsen met Franse hulp te verdrijven van het eiland. Ondanks aanvankelijke grote successen, liep deze oorlog toch op een nederlaag voor de Cariben uit: Nadat de Engelsen versterking uit het moederland gekregen hadden, werden de Cariben verslagen. Het overgrote merendeel van de 5.000 toen op St. Vincent levende Cariben werd daarop door de Engelsen naar het eiland Balliceaux, ten zuiden van St. Vincent, gedeporteerd en van daaruit naar het eiland Ruatan in de Baai van Honduras. Van hieruit verspreidden zij zich over het

kustgebied van Honduras, Belize en Nicaragua. Hier leven nu nog enige tienduizenden nakomelingen van hen onder de naam Black Carib of Garif, als een aparte ethnische groep met een eigen taal, het Carib, dat nog steeds gesproken wordt (CONZEMIUS, 1928; GONZÁLEZ, 1969; TAYLOR, 1951).

Dit was echter niet het einde van de Cariben op St. Vincent: Een aantal dat niet aan de strijd had deelgenomen, kreeg toestemming om op het eiland te blijven wonen (LUKE, 1948) en anderen ontsnapten aan de deportatie door het binnenland in te vluchten. In 1805 kregen zij echter gratie en in datzelfde jaar kreeg een groep van de op St. Vincent achtergebleven Cariben een 'reservaat' van 250 acres te Morne Ronde in noordwestelijk St. Vincent toegewezen (OBER, 1880). De Cariben te Morne Ronde waren bijna allen Zwarte Cariben, toen OBER hen in de vorige eeuw bezocht. Bovendien schrijft hij dat op het noordoostelijk deel (bij Sandy Bay?) nog enkele 'families of pure Yellow Caribs' leefden, in totaal minder dan 6. Alleen de oudere mannen en vrouwen konden toen nog de eigen taal spreken.

Volgens o.a. VAN KOL (1904), FEWKES (1907), en ROBERTS (1948) zijn deze laatsten der Cariben van St. Vincent allen bij de uitbarsting van de Souffrière in 1902 omgekomen, en in de *Economic Survey of the Colonial Empire 1937* wordt dan ook gesteld dat 'no traces of the original Carib population now survive' (in: KUCZYNSKI, 1953: 433). Uit andere werken blijkt echter dat dit niet het geval was (CONZEMIUS, 1928; HODGE, 1922; LUKE, 1948): Een vrij groot aantal Zwarte Cariben heeft namelijk naar het zuidelijk deel van het eiland weten te vluchten dat niet door de vulkaanuitbarsting getroffen werd. CONZEMIUS (1928) meldt dat een aantal van de vroegere bewoners van Morne Ronde nu te Campden Park en Claire valley, bij Kingston in zuidelijk St. Vincent leefde.

LUKE (1948) maakt melding van een nederzetting van 900 Zwarte Cariben te Rose Bank, die 230 acres bouwland te Morne Ronde in gemeenschappelijk bezit hadden en van een verdere 1.000 te Owia in het uiterste noorden van het eiland. De weinige overgebleven 'echte' Cariben van St. Vincent (de 'Yellow Caribs'), zo schrijft hij, waren wèl bijna allen bij de uitbarsting van de Souffrière in 1902 omgekomen: 'One family alone of pure Caribs sur-

vive in St. Vincent into the second decade of this century' (LUKE, 1948:10). En deze zijn naar alle waarschijnlijkheid in de loop van deze eeuw in de Zwarte Caribenbevolking opgegaan. De Zwarte Cariben leven nog steeds op St. Vincent als een aparte ethnische groep. Veel van hun culturele eigenheid is echter, evenals hun taal, verloren gegaan. Hun aantal bedraagt nu meer dan 3.000.

Grenada

Dit eiland werd in 1650 door M. DU PARQUET van de Franse Westindische Compagnie van de plaatselijke Cariben 'gekocht', en kort daarop begon men met de kolonisatie ervan aan de westzijde van het eiland.

De Indianen op het westelijk deel van het eiland, die van de 'verkoop' van hun eiland niets begrepen hadden, probeerden de kolonisatie van hun gebied te voorkomen door gewapende overvallen op de Fransen. Deze reageerden hierop met een vernietigingsoorlog. In februari 1651 waren nog maar een 40-tal Cariben op het westelijk deel van Grenada in leven. Zij werden door de Fransen achtervolgd tot aan het noordwestelijke uiteinde van het eiland. Liever dan zich over te geven, sprongen zij zich te pletter van de klippen die hier loodrecht uit zee oprijzen. De plaats waar dit gebeurde staat nu nog bekend als de Morne des Sauteurs, de Springershoogte (LUKE, 1947; TAYLOR, 1951). Dit was volgens LUKE (1947:643) 'the end of the Caribs in Grenada'. Echter: Op het oostelijk deel van het eiland, dat nog niet gekoloniseerd was door de Fransen, leefden nog Cariben die hun rasgenoten van het westelijk deel wreekten door bloedige represailles. Volgens TAYLOR (1951) werden ook zij enige jaren later door de Fransen uitgeroeid. Deze uitroeiing is echter niet volledig geweest, want LABAT (geciteerd in VÉRIN, 1961, en ook in TAYLOR, 1951) zegt dat in 1700 nog enkele 'carbets' (nederzettingen) van de Cariben op het oostelijk deel van het eiland waren.

OBER (1880) meldt dat de laatsten der Cariben van Grenada tenslotte in de tweede helft van de 18e eeuw uitstierven, iets dat door de volkstelling van 1946 niet bevestigd wordt. Deze namelijk vermeldt dat van de 72.387 bewoners van het eiland er 113 Cariben waren (KUCZYNSKI, 1953). Hoevelen hiervan nakomelingen

zijn van de inboorlingen van Grenada, en hoevelen van hen immigranten zijn uit de Caribische nederzettingen van de naburige eilanden Dominica en St. Vincent is echter niet duidelijk.

Barbados

Toen de Engelsen dit eiland in 1627 koloniseerden, vonden zij het onbewoond: De Cariben die Barbados ten tijde van Columbus bewoonden, waren in de vroege 16e eeuw naar alle waarschijnlijkheid door Spaanse slavenhalers naar de mijnen van Hispaniola weggevoerd. In de tijd daarop zijn er echter weer Indianen op Barbados 'geïmporteerd': Allereerst een groep van ongeveer 40 Arawakken uit de Guyana's, en later Indianen die men ving op de naburige eilanden of het vasteland van Zuid Amerika — en na de Oorlog van Koning Philip in New England (1675-1676) ook gevangengenomen Indianen uit die streek — om evenals de negers als slaaf op de plantages te werken (HANDLER, 1968, 1969). Talrijk zijn ze echter nooit geweest: In 1684 bijvoorbeeld maakten de Indianen slechts 0,2% van de totale bevolking (66.170) uit (WELLS, 1975). En volgens HANDLER (1968) zijn de weinige Indianen die in het begin van de 18e eeuw nog op Barbados verbleven, in de loop van de 18e eeuw in de veel talrijkere negerbevolking opgegaan, en hebben zij toen als herkenbare bevolkingsgroep opgehouden te bestaan. In tegenspraak hiermee lijkt een waarneming van VAN KOL (1904, p. 20) die in de haven van Bridgetown nog een aantal 'ziekelijk uitziende Indianenkleurlingen' aantrof. Of dit echter afstammelingen waren van de Indianen die in de vroege 18e eeuw op Barbados leefden, of dat zij Cariben van de naburige eilanden waren, is niet duidelijk. De volkstelling van 1946 meldt in ieder geval geen Indianen op Barbados (KUCZYNSKI, 1953).

Trinidad

Toen het eiland in 1492 door Columbus 'ontdekt' werd, was het bewoond door een talrijke Indiaanse bevolking. Hun bestaansmiddelen waren zowel landbouw, visvangst als jacht. Over het relatieve belang van elk hiervan, evenals over hun cultuur is zeer weinig bekend. Zelfs weet men niet zeker of de bevolking alleen uit Arawak-

ken bestond of dat daarnaast ook Cariben op het eiland leefden. Waarschijnlijk bestond het merendeel uit Arawakken (NEWSON, 1976; ROUSE, 1948).

De schattingen van de bevolking in de vroeg-historische periode lopen uiteen van enkele tienduizenden tot enkele honderdduizenden. De vroeg-16e eeuwse bronnen spreken echter steeds van een totale bevolking van tenminste 200.000. De mensenjachten van de Europese slavenhalers, besmettelijke ziekten en de pogingen van de Indianen om de kolonisatie van hun eiland door de blanken tegen te gaan, reduceerden de bewoners al gauw sterk: In 1570 meldt men een bevolking van 100.000; in 1589: 50.000; en in 1593: 35.000 (NEWSON, 1976). Na enkele mislukte pogingen, werd tenslotte in 1597 een definitief begin gemaakt met de kolonisatie van het eiland door de Spanjaarden. Tijdens de 200 jaar durende Spaanse heerschappij 'the Indian population was decimated and its culture profoundly modified' (NEWSON, 1976:3). Onder Spaanse controle leefden de Indianen verspreid in een aantal missienederzettingen in een soort semi-slavernij. Tegen 1797, toen de Britten de macht overnamen, was de Indiaanse bevolking gedaald tot slechts 1082 (ROUSE, 1948:519), maar in het binnenland leefden nog enkele kleine groepen die zich aan de Spaanse controle hadden weten te onttrekken. 34 Jaar later telde men nog 726 Indianen op Trinidad, en in het begin van deze eeuw werd nog maar een 200-tal gerapporteerd, waarvan het merendeel in de vroegere missienederzetting Arima leefde (FEWKES, 1907, 1922; ROUSE, 1948). FEWKES vond niet één volbloed Indiaan onder hen, noch iemand die de eigen taal nog spreken kon.

In de loop van deze eeuw zijn de Indianen van Arima verspreid geraakt over het noordelijk deel van Trinidad, vanwege de noodzaak elders werk te gaan zoeken als landarbeiders (LUKE, 1948). Op 30 augustus echter, de dag van Santa Rosa de Lima, de patroonheilige van Arima, stromen de 'Cariben'[3] van Arima naar de stad om het feest van hun patroonheilige te vieren.[4] LUKE schatte hun totale aantal op slechts 100 in de jaren '40. Hij vermeldt bovendien dat deze 'Cariben' nog een eigen hoofd, de zgn. 'Carib Queen' hadden (een titel, erfelijk in de vrouwelijke lijn). In zijn tijd was dit de 89-jarige Mrs. MARY WERGES, die toen al 70 jaar dit 'ambt' bekleedde.

Toen TWISTON-DAVIS (1963) Arima bezocht, was deze Carib Queen onlangs op 113-jarige leeftijd gestorven en opgevolgd door haar 75-jarige dochter, Mrs. ELIZABETH MARTINEZ. TWISTON-DAVIS (1963:204) hoopte van haar nog ethnologisch waardevolle informatie te verkrijgen over oude gebruiken en overleveringen van haar volk, doch: 'I was struck sadly by the fact that this delightful old lady knows nothing of her forbears... All that was left to the Queen of her Carib inheritance was the fine Mongolian features and proud bearing'. De nakomelingen van de Indianen van de andere oud-missienederzettingen, die eveneens verspreid onder de rest van de bevolking van Trinidad leefden, waren even sterk geacculturéerd.

Het totale aantal Indianen op Trinidad is nu zeker 1.000. Zij zijn van gemengde (meestal Indiaans-blanke) afstamming; en leven, zonder een eigen cultuur, taal en sociale organisatie. Alleen de Indianen van Arima hebben nog een rest van organisationele binding in de vorm van hun jaarlijkse festival te Arima op 30 augustus en hun Carib Queen, een titel die weinig inhoudt.

Aruba

Toen het eiland omstreeks 1500 voor het eerst door Europeanen bezocht werd, was het volgens HARTOG (1953) bewoond door Arawakken van de Caiquetio stam, die ook het aangrenzende vasteland en de naburige eilanden Bonaire en Curaçao bewoonden. In 1515 haalde DIÉGO SALAZAR in opdracht van de onderkoning van Hispaniola ongeveer 2.000 Indianen van Aruba, Bonaire en Curaçao ter verrichting van arbeid in de mijnen. De rest van de bevolking werd om het leven gebracht. Enkele jaren later voerde de Spanjaard JUAN DE AMPUÉS een aantal Indianen van Hispaniola terug naar de Benedenwindse Eilanden, en stichtte er een kolonie (GOSLINGA, 1957). In 1636 tenslotte veroverden de Nederlanders Aruba op de Spanjaarden, waarop deze zich met de Indiaanse bevolking op het aangrenzende vasteland terugtrokken. Nadat de rust op Aruba weergekeerd was, trokken groepen Indianen vanuit het vasteland, waarschijnlijk uit de streek ten westen van het Meer van Maracaïbo (waar de Indiaanse bevolking toen nog in strijd was met de Spanjaarden) naar Aruba.

De Indianen die hier onder Nederlands bewind leefden, waren legaal vrij, maar in de praktijk 'broodarme slovers' (HARTOG, 1953) die vaak herendiensten moesten verrichten. Het Indiaanse element is sindsdien op Aruba vrij sterk vertegenwoordigd gebleven: In 1806 bijvoorbeeld waren er van de 256 gezinshoofden op Aruba 141 van Indiaanse afkomst. En in 1816 waren er nog 564 'echte' (= onvermengde) Indianen op een totale bevolking van 1.732 (HARTOG, 1953). Bovendien werden er in de 18e en 19e eeuw 'Rode Slaven' op de Wilde Kust (Península de Guajira en de kuststreek ten westen ervan) gevangen en op de Benedenwindse Eilanden verkocht.

BOSCH (1836) meldde dat reeds in zijn tijd de Arubaanse Indianen, die toen voornamelijk op het noordwestelijk deel van het eiland woonden, door rasvermenging en de langdurige contacten met de rest van de bevolking hun culturele eigenheid grotendeels verloren hadden. Hij schrijft bovendien (1836:151) dat ze 'allengs hunne oorspronkelijke taal' verleerd hadden en de toenmalige blanke bewoners van Aruba de Indianen nog maar één keer de eigen taal hadden horen spreken 'en dat was... als zij dronken waren'. GATSCHETT (1885) weet te melden dat de taal van de Arubaanse Indianen omstreeks 1800 uitgestorven was, terwijl volgens LEEMANS (1904, in: WAGENAAR HUMMELINCK, 1959) de laatste Indiaan van Aruba die nog de eigen taal kon spreken en nog aan gebruiken van zijn volk vasthield, omstreeks 1840 gestorven was. In ieder geval kon de onderzoeker A.L. PINART (1890, in: WAGENAAR HUMMELINCK, 1957) nog maar enkele woorden uit de mond van een paar hoogbejaarde Indianen optekenen. Ook VAN KOOLWIJK (1881, 1882) had niet meer succes. De Indiaanse raskenmerken waren indertijd nog vrij zuiver bewaard gebleven daarentegen (VAN KOOLWIJK, 1882). Zelfs VAN KOL (1904:261) noemt Aruba nog het 'eiland der Indianen'. Doch evenals VAN KOOLWIJK (1881, 1882) begaat hij de vergissing deze Indianen Cariben te noemen.

In de loop van de 19e eeuw hebben de Indianen op Aruba als aparte ethnische groepering, met een eigen taal, culturele eigenheid en sociale organisatie, opgehouden te bestaan, hoewel nu nog ongeveer tweederde deel van de bevolking van overwegend Indiaanse afkomst is.

Curaçao

Voor de periode 1500-1635 verwijzen wij naar wat geschreven staat onder het hoofd 'Aruba' in dit artikel. Alleen was Curaçao in 1634, toen de Nederlanders het eiland veroverden, dichter bevolkt: Er leefden niet minder dan 1415 Indianen en 32 Spanjaarden (VAN KOL, 1904; ZONDERVAN, 1914). Het merendeel verliet daarop echter het eiland. In 1635 waren er nog maar 75 op Curaçao over (VAN KOL, 1905; HARTOG, 1961, zegt slechts 50), waardoor men overging tot het invoeren van negerslaven.

Na 1635 echter trokken groepen Indianen van het naburige vasteland, die met de Spanjaarden in oorlog waren, naar de Benedenwindse Eilanden. In het begin van de 18e eeuw leefden zij nog als afzonderlijke bevolkingsgroep op Curaçao 'om en nabij de Ceru Biento bij Barber, op Sefrein ten Noordoosten van de St. Christoffel en Bartolbaai' (HARTOG, 1961:331). Hun aantal was in vergelijking met de Indianen van Aruba en Bonaire echter veel geringer, en door geleidelijke rasvermenging verdwenen de Indianen van Curaçao in de tweede helft van de 18e eeuw als apart bevolkingselement. Volgens de *Curaçaosche Courant* van 1828 zou de laatste raszuivere Indiaan omstreeks 1788 gestorven zijn. En in een rapport van 1791 wordt nog melding gemaakt van slechts enkele nietraszuivere afstammelingen van de Indianen (HARTOG, 1961). Het is dan ook niet te verwonderen, dat VAN KOOLWIJK (1881:68) vermeldt: 'Tevergeefs heb ik er [op Curaçao] naar de Indiaansche type gezocht, ...'. ZONDERVAN (1914) maakt wel nog melding van het bestaan van enkele Indianen op Curaçao in het begin van deze eeuw, doch deze waren van het vasteland afkomstig. (Waarschijnlijk nakomelingen van de Rode Slaven, die tot in het begin van de 19e eeuw aan de 'Wilde Kust' gevangen werden). Deze maakten een verwaarloosbaar klein deel van de totale bevolking uit.

Bonaire

Wat over de periode 1500-1636 gezegd is over Aruba, is in grote lijnen ook van toepassing op Bonaire: De oorspronkelijke bewoners waren Arawakken van de Caiquetio stam; in 1515 werd het eiland door de slavenhaler SALAZAR leeggehaald en een tiental jaar la-

ter weer bevolkt door een klein aantal Indianen die JUAN DE AMPUÉS meegevoerd had naar de nieuwe Spaanse kolonie. En in 1636 werd het eiland door de Nederlanders veroverd, waarop de aanwezige bevolking naar het vasteland trok op instigatie van de Spanjaarden. Onder het Nederlandse bewind vestigden zich ook hier Indianen van het vasteland, die met de Spanjaarden in oorlog waren.

De negerslaven die op Bonaire ingevoerd werden, overtroffen echter al gauw de aanwezige Indianen in aantal. Tevens vond er vrij veel rasvermenging plaats. Toch waren er in 1806 nog 284 Indianen op een totale bevolking van 945 (HARTOG, 1957). In 1816 echter meldt een officieel rapport dat er in die tijd geen 'echte' Indianen meer op Bonaire waren. HARTOG verklaart deze tegenspraak door te veronderstellen dat de 284 'Indianen' in 1806 geen raszuivere Indianen waren, doch slechts van gemengde hoewel overwegend Indiaanse afkomst. Want alleen in 1816 had de volkstelling de instructie enkel 'echte' Indianen als zodanig te vermelden. Doch daarnaast bestaat er een overlevering, welke HARTOG eveneens vermeldt, dat de laatste 'echte' Indianen van Bonaire het eiland massaal verlaten zouden hebben, uit onvrede over het feit dat van hun diensten gebruik werd gemaakt zonder enige vergoeding, terwijl hen niet eens toegestaan werd om een veekoraal van meer dan 25 geiten te houden of om enig ander vee te hebben. (Het feit dat omstreeks 1806 op Bonaire problemen waren met de Indianen over de 'vrije teelt' levert mijns inziens een aanwijzing dat deze overlevering wel eens niet geheel legendarisch zou kunnen zijn.) Wat hiervan ook waar moge zijn, het feit blijft, dat BOSCH (1836:295) nog in zijn reisbeschrijving opmerkt: 'Als men op Bonaire komt, zou men, aan het uiterlijk voorkomen der menschen, meenen, dat nog der zelver helft uit oorspronkelijke Indianen bestond; men verzekerde mij echter stellig, dat er niet een meer geheel onverbasterd gevonden wordt,' en dat vooral in het dorp Noord di Saliña het Indiaanse element nog sterk vertegenwoordigd was. Doch ook hier was de Indiaanse bevolking vermengd met 'Vrije Kleurlingen'.

Ook nu nog leeft in Noord di Saliña, dat in 1948 een bevolking van 359 had, het Indiaanse element nog voort; en wat de rest van Bonaire betreft: 'Het aantal Bonairanen, dat thans nog in lichaamsbouw en karaktereigenschappen een herkomst van Indianen ver-

raadt, is zeer gering. Buiten Noord di Saliña, dat altijd als een gehucht van Indianen is aangeduid, treft men er slechts zo hier en daar aan, en dan nog steeds sterk verbasterd'. (HARTOG, 1957:76).[5]

NOTEN

1. Het is dan ook verwonderlijk dat er nog in deze tijd auteurs te vinden zijn, die in werken welke een zekere aanspraak op wetenschappelijkheid menen te mogen maken, de Cariben nog steeds op stereotype wijze afschilderen als 'Untermenschen'. Zie bijv. HARTOG (1964, p. 4), die de Cariben als: 'onbeschaafd en weerzinwekkend' karakteriseert, en enige pagina's verder (p. 9) de uitspraak doet: 'Bruut als de Cariben waren in het dagelijks leven, zo woest en vals waren zij in de oorlog'!

2. Dit blijkt o.a. uit een aantal ingezonden brieven aan de Indiaanse krant, *Akwesasne Notes.* LOLITA LEBRON (1975) scheef bv.: 'I am a Puerto Rican Freedom Fighter, proud in humble gladness of my Indian blood. The finest vein in my life. My country — a Native Indian Nation by heritage — salutes you in solidarity and fraternal Brotherhood. We shall overcome. The Great Spirit blesses us. Tu hermana del corazon, Lolita Lebron.'; en SALVADOR AGRON (1975): 'Brother, the Spaniards and the Americans have always taught that the Indians were completely exterminated [on Puerto Rico] — but this is another white lie. We are still around and still trying to liberate Puerto Rico so it can truly reflect a more perfected form of primitive communalism, which is the heritage that we have received from the first people of Boriquén.'

3. De Indianen van Trinidad worden nu gewoonlijk met de naam Cariben aangeduid. Naar alle waarschijnlijkheid waren hun voorvaderen echter Arawakken.

4. Op die dag voerden de 'Cariben' o.a. een toneelstuk op over een vroeger opperhoofd van hun volk, Hyarima genaamd. Het handelt vooral over diens uiteindelijk succesloze strijd tegen de Spaanse kolonisatoren. Dit toneelstuk is trouwens niet door henzelf, doch door een vroegere burgemeester van Arima voor hen geschreven.

5. Te Playa Grandi (Noord Bonaire) bijvoorbeeld troffen JONKMAN en WAGENAAR HUMMELINCK (pers. med.) bij een bezoek in 1967 zulk een familie van gedeeltelijk Indiaanse afkomst aan.

BIBLIOGRAFIE

AGRON, S. Letter to the editor. *Akwesasne Notes,* 1975, 7 (3): 45.
BABIN, M.T. *The Puerto Ricans' spirit.* New York: Collier Books, 1971.
BANKS, E.P. A Carib village in Dominica. *Social and Economic Studies,* 1956, *5:* 74-86.
BELL, H.H. The Caribs of Dominica. *Journal of the Barbados Museum and Historical Society,* 1937, *5:* 18-31.
BENOIST, J. Les Martiniquais; anthropologie d'une population métissée. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris,* 1963, *(9) 4:* 241-432.
BERTHELOT, A.-M. Haïti. *La Grande Encyclopédie,* 1885-1901, *19:* 729-744.

BOSCH, G.B. *Reizen in West-Indië en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika.* Tweede deel. Utrecht: L.E. Bosch, 1836.
BOSCHAN, G. *Die Sitten der Völker.* Dritter Band. Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1916.
CASAS, B. DE LAS (zie: LAS CASAS).
CASTELLANOS, J. *Crónica de la rebeldia de los Indios Cubanos (1520-1550).* La Habana: Imprente de la Universidad de la Habana, 1959.
CONZEMIUS, E. Ethnographical notes on the Black Carib (Garif). *American Anthropologist n.s.,* 1928, *30:* 183-205.
CRATON, M. *A history of the Bahamas.* London: Collins, 1962.
CULIN, S. The Indians of Cuba. *Bulletin of the Free Museum of Science and Art of the University of Pennsylvania,* 1902, *3:* 185-226.
DELAWARDE, R.P.J.-B. Les derniers Caraïbes. *Journal de la Société des Americanistes, n.s.,* 1938, *30:* 167-204.
DENEVAN, W.M. (ed.) *The native population of the Americas in 1492.* Madison: The University of Wisconsin Press, 1976.
EYMA, X. *Les Peaux Rouges.* Paris: Michel Lévy Frères, 1860.
FEWKES, J.W. Prehistoric Porto Rico. *Science,* 1902, *16:* 94-109.
FEWKES, J.W. The aborigines of Porto Rico and neighboring islands. *Twenty-fifth Annual Report of the Bureau of American Ethnology, 1903-1904.* Washington, 1907.
FEWKES, J.W. A prehistoric island culture area of America. *Thirty-fourth Annual Report of the Bureau of American Ethnology, 1912-1913,* 35-268. Washington, 1922.
FONER, P.S. *A history of Cuba and its relations with the United States.* Volume I: 1492-1845. New York: International Publishers, 1962.
FREDERICK, F. & SHEPHERD, E. *In our Carib Indian village.* New York: Lothrop, 1971.
GATSCHETT, A.S. The Aruba language and the Papiamento jargon. *Proceedings of the American Philosophical Society,* 1885, *22:* 299-305.
GONZÁLEZ, N.L.S. *Black Carib household structure.* Seattle: University of Washington Press, 1969.
GONZÁLEZ, N.L.S. Dominican Republic. *Encyclopaedia Britannica: Macropaedia,* 1978, *5:* 943-948.
GOSLINGA, C.Ch. Juan de Ampués, vredelievende Indianenjager. *De West-Indische Gids,* 1957, *37:* 169-187.
HANDLER, J.S. The Amerindian slave population of Barbados in the seventeenth and early eighteenth centuries. *Caribbean Studies,* 1968, *8:* 38-64.
HANDLER, J.S. Aspects of Amerindian ethnography in 17th century Barbados. *Caribbean Studies,* 1969, *9:* 50-72.
HARTOG, J. *Aruba.* Aruba: Gebroeders de Wit, 1953.
HARTOG, J. *Bonaire.* Aruba: Gebroeders de Wit, 1957.
HARTOG, J. *Curaçao.* Deel I. Aruba: D.J. de Wit, 1961.
HARTOG, J. *De Bovenwindse Eilanden.* Aruba: De Wit N.V., 1964.
HODGE, F.W. Administrative Report. *Thirty-fourth Annual Report of the Bureau of American Ethnology, 1912-1913.* Washington, 1922.
HOSTOS, A. DE The Ethnography of Puerto Rico. In: Steward, J.H. (Ed.) *Handbook of South American Indians.* Volume 4: The Circum-Caribbean Tribes, 1948: 540-542.
KOL, H. VAN *Naar de Antillen en Venezuela.* Leiden: A.W. Sijthof, 1904.
KOOLWIJK, A.J. VAN De Indianen-Caraïben, oorspronkelijke bewoners van Curaçao. *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap,* 1881, *5.* 57-68.
KOOLWIJK, A.J. VAN De Indianen-Caraïben, oorspronkelijke bewoners van het eiland Aruba (West-Indië). *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap,* 1882, *6:* 222-229.

KRIEGER, H.W. The Aborigines of the ancient island of Hispaniola. *Annual Report of the Smithsonian Institution for 1929,* 473-506. Washington: U.S. Government Printing Office, 1930.
KUCZYNSKI, R.R. *Demographic survey of the British colonial empire. Volume III: West Indian and American Territories.* London: Oxford University Press, 1953.
LAS CASAS, B. DE *Kort relaas van de verwoesting van de West-Indische eilanden.* Amsterdam: De Arbeiderspers, 1969.
LASSERRE, G. Marie-Galante. *Les Cahiers d'Outre-Mer,* 1950, *3;* 123-152.
LASSERRE, G. La Désirade, une petite île guadeloupéenne. *Les Cahiers d'Outre-Mer,* 1957, *10:* 325-366.
LASSERRE, G. *La Guadeloupe.* Tome I. Bordeaux: Union Française d'Impression, 1961.
LAYNG, A. Letter to the editor: Caribs of Dominica. *Akwesasne Notes,* 1975, 7(1): 44.
LEBRON, L. Letter to the editor. *Akwesasne Notes,* 1975, 7(5): 46.
LENNEP COSTER, G. VAN *Aanteekeningen gehouden gedurende mijn verblijf in de West-Indiën in de jaren 1837-1840.* Amsterdam: J.F. Schleyer, 1842.
LOWENTHAL, D. *West Indian Societies.* London: Oxford University Press, 1972.
LUKE, H. Remnants of a Caribbean conquering race, I. *The Crown Colonist,* 1947, *17:* 639-543.
LUKE, H. Remnants of a Caribbean conquering race, II. *The Crown Colonist,* 1948, *18:* 9-10.
MAC GAFFEY, W. & BARNETT, C.R. *Cuba.* New Haven. HRAF Press 1962.
MITCHELL, C. Our Virgin Islands: 50 Years under the flag. *National Geographic,* 1968, *133:* 66-103.
MOORE, R.B. Carib 'Cannibalism': A study in anthropological stereotyping. *Caribbean Studies,* 1973, *13:* 117-135.
NEVEU-LEMAIRE, M. Les Caraïbes des Antilles. *La Geographie,* 1921, *35:* 127-146.
NEWSON, L.A. *Aboriginal and Spanish colonial Trinidad.* London: Academic Press, 1976.
NUÑEZ JIMÉNEZ, A. *Geografía de Cuba.* Segunda Edición. La Habana: Editorial Lex, 1959.
OBER, F.A. *Camps in the Caribbees.* Edinburgh: David Douglas, 1880.
PAPY, L. Paysages et gens de la Martinique. *Les Cahier d'Outre-Mer,* 1949, *2:* 359-370.
PAPY, L. La Guadeloupe. *Les Cahiers d'Outre-Mer,* 1964, *17:* 215-230.
PINART, A.L. Aperçu sur l'île d'Aruba, ses habitants, ses antiquités, ses pétroglyphes. Notes Manuscript, Paris, 1890. (Gepubliceerd als appendix in: WAGENAAR HUMMELINCK, 1957: 122-126).
PORTUONDO DEL PRADO, F. *Historia de Cuba.* Sexta Edición. La Habana: Editorial Minerva, 1957.
ROBERTS, A.R. *Lands of the Inner Sea.* New York: Coward-McCann Inc., 1948.
ROUSE, I. The Arawak. In: STEWARD, J.H. (Ed.) *Handbook of South American Indians.* Volume 4: The Circum-Caribbean Tribe, 1948: 507-540 + 542-546.
SÉJOURNÉ, L. *Altamerikanische Kulturen.* Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1971.
STEWARD, J.H. (Ed.) *Handbook of South American Indians. Volume 4: The Circum-Caribbean Tribes.* Washington: United States Government Printing Office, 1948.
SWANTON, J.R. *The Indians of the Southeastern United States.* Washington: United States Government Printing Office, 1946.
TAYLOR, D.M. The island Caribs of Dominica, B.W.I. *American Anthropologist, n.s.,* 1935, *37:* 265-272.
TAYLOR, D.M. Additional notes on the island Carib of Dominica, B.W.I. *American Anthropologist, n.s,* 1936, *38:* 462-468.
TAYLOR, D.M. The Caribs of Dominica. *Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology. Bulletin 119. Anthropological Papers, No. 3.* Washington: United Govern-

Pages

139-154

Missing

From

Original

ment Printing Office, 1938.
TAYLOR, D.M. Columbus saw them first. *Natural History,* 1941, *48:* 40-49.
TAYLOR, D.M. The interpretation of some documentary evidence on Carib culture. *Southwestern Journal of Anthropology,* 1949, *5:* 379-392.
TAYLOR, D.M. The Black Carib of British Honduras. *Viking Fund Publications in Anthropology, 17.* New York: 1951.
TAYLOR, D.M. Tales and legends of the Dominica Caribs. *Journal of American Folklore,* 1952, *65:* 267-279.
THOMAS, H. *Cuba.* London: Eyre & Spottiswoode, 1971.
THOMAS, L. La Dominique et les derniers Caraïbes. *Cahiers d'Outre-Mer,* 1953, *6:* 37-60.
TWISTON-DAVIES, S. Carib Indians: a vanishing race. *Contemporary Review,* 1963, *204:* 203-204, 208.
VÉRIN, P. Sainte-Lucie et ses derniers Caraïbes. *Cahiers d'Outre-Mer,* 1959, *12:* 349-361.
VÉRIN, P. Les Caraïbes à Sainte Lucie depuis les contacts coloniaux. *Nieuwe West-Indische Gids,* 1961, *41:* 66-82.
VERLINDEN, C. Le 'repartimiento' de Rodrigo de Albuquerque à Española en 1514: Aux origines d'une importante institution économico-sociale de l'empire colonial espagnol. In: *Mélanges offerts à G. Jacquemyns:* 633-646. Université Libre de Bruxelles, 1968.
WAGENAAR HUMMELINCK, P. Rotstekeningen van Curaçao, Aruba en Bonaire: II. *De West-Indische Gids,* 1957, *37:* 93-126;
WAGENAAR HUMMELINCK, P. Studies on the physical anthropology of the Netherlands Antilles: I. Indiaanse skeletvondsten op Aruba en Curaçao. *De West-Indische Gids,* 1959, *39:* 77-92.
WAGENHEIM, K. *Puerto Rico.* New York: Praeger Publishers, 1970.
WAGENHEIM, K. & JIMÉNEZ DE WAGENHEIM, O. (eds.) *The Puerto Ricans.* Garden City, New York: Anchor Press/Doubleday, 1973.
WELLS, R.W. *The population of the British Colonies in America before 1776. A Survey of census data.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975.
WRIGHT, J.A. *Cuba.* New York: The MacMillan Company, 1910.
ZONDERVAN, H. Curaçao. I. Aardrijkskundig overzicht: 251-255. In: BENJAMINS, H.D. & SNELLEMAN, J.F. (Eds.) *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië.* 's Gravenhage: M. Nijhoff, 1914.

F.L. WOJCIECHOWSKI
Psychologisch Lab.,
Katholieke Universiteit
Nijmegen

HET 'OUDE' BONAIRIAANSE WOONHUIS

ENIGE AANTEKENINGEN BIJ EEN FOTO-OVERZICHT[1]

KONINKLIJK INSTITUUT 11-3-81 VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VOORWOORD

Bonaire, het zonnige eiland met zijn mooie naam en zijn stille 'hoofdstad' Kralendijk heeft, voor wat betreft het bouwen in steen, een ruim anderhalve eeuw oude traditie. Veel oude huizen staan aan de Breedestraat, ver familielid van New Yorks Broadway. Bonaire's bouwstijl is ontstaan in een zeker isolement; de verschillende stromingen in de architectuur hebben er nauwelijks invloed op uitgeoefend. Een ander kenmerk van de architectuur op het eiland is, dat het gaat om gebouwen van een bescheiden omvang. Dat geldt ook voor de 'landhuizen' die Bonaire rijk is, dit in tegenstelling met Curaçao waar het, vooral wat betreft de landhuizen, om zeer monumentale panden gaat. Overigens ontbreken grote, zelfs zeer grote, huizen op Bonaire niet: o.a. het Gezaghebbershuis en de Pasanggrahan zijn gebouwen die de vergelijking met Curaçao zeker kunnen doorstaan.

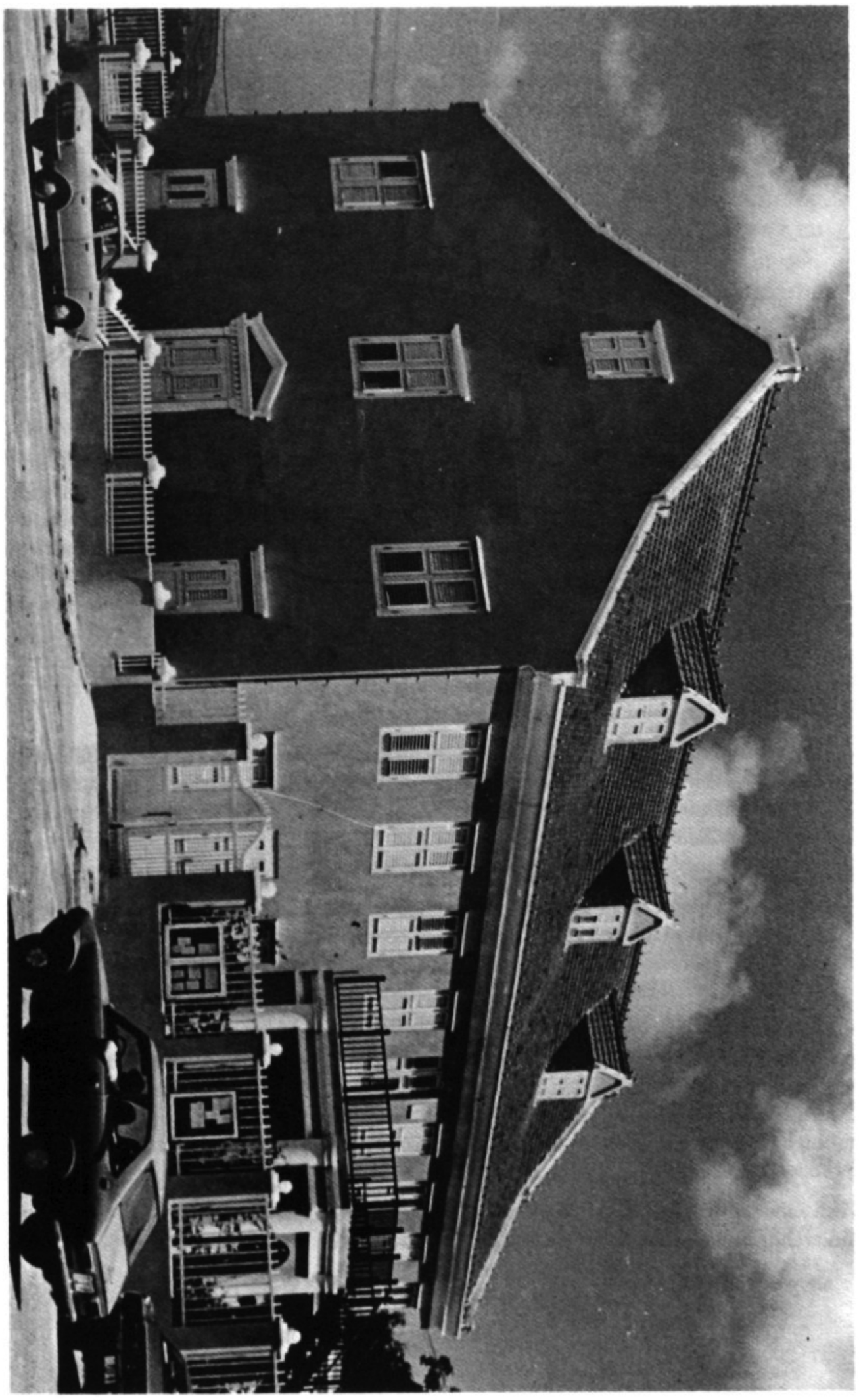
Het is evenwel niet de omvang die de esthetische waarde van een huis of ander bouwwerk bepaalt. De huizen op Bonaire, hoe bescheiden ook, zijn niet alleen op zichzelf mooi, ze leveren in relatie met elkaar en met het landschap een essentiële bijdrage aan het eigen karakter van het eiland.

Veel aandacht is er tot nu toe niet aan geschonken. Het is daarom bijzonder verheugend, dat ANK KLOMP, wetenschappelijk hoofdmedewerker aan het Instituut voor Culturele Antropologie aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, een belangrijk deel van haar waarnemingen en ingewonnen informatie tezamen met een aantal foto's in het hierna volgende artikel heeft vastgelegd.

Het Bonairiaanse huis doet daarmee zijn intree in de literatuur van de Nederlandse Antillen. Velen zullen met Mw KLOMP en mij hopen, dat deze eerste aanzet zal bijdragen tot de vergroting van de waardering van het traditionele huizenbezit op Bonaire. Nog steeds maakt dit een ongebruikelijk hoog percentage uit van de totale bebouwing. Nog steeds zijn deze huizen kennelijk voor vele bewoners zo waardevol dat men ze als vanzelfsprekend goed onderhoudt.

Toch zal de bewoner door het oog van de bezoeker moeten leren kijken, om het eigene van zijn architectuur volledig naar waarde te kunnen schatten.

Prof. dr. ir. C.L. TEMMINCK GROLL

Aan L.D. GERHARTS

Bonaire, 'zoet Bonaire', in de woorden van ANTHONIE DONKER[2], ontleent veel van zijn aantrekkelijkheid aan zijn vriendelijke, goed-verzorgde huizen, los bijeengevoegd in een aantal kleine kernen. De huizen zijn opgetrokken in een weinig pretentieuze, maar zeer harmonieuze, traditionele bouwstijl. Daarnaast vindt men er gebouwen in de publieke sfeer die al evenzeer worden gekenmerkt door eenvoud en evenwichtigheid. De nieuwbouw is tot nu toe niet storend; de nieuwe woonwijken bevinden zich buiten de oude kernen, terwijl de nieuwe gebouwen in Kralendijk en andere plaatsen (veelal winkels) hoewel meestal niet fraai, niet erg opvallend zijn. Dat Bonaire een gaaf stadsgezicht[3] en vele gave dorpsgezichten kent is mede te danken aan de op zichzelf ongelukkige omstandigheid, dat het in economisch opzicht is achtergebleven ten opzichte van bijv. de buur-eilanden Curaçao en Aruba, waardoor de vraag naar nieuwbouw, met name in de verzorgende sector, beperkt gebleven is. Reden tot gerustheid in deze is er echter niet. Wanneer de aandacht wat meer op de afzonderlijke huizen wordt gericht, valt het op dat verschillende fraaie panden onbewoond zijn en zich in een verregaande staat van verwaarlozing bevinden. Andere mooie huizen zijn in korte tijd door verbouwing onherkenbaar veranderd. Wat dit laatste betreft, het valt te verwachten dat, gezien de veranderde eisen die aan het wonen worden gesteld en de grotere mogelijkheden om de verlangens op dit gebied te verwezenlijken, het aantal ingrijpende verbouwingen zal toenemen. Verhoogde bouwactiviteit kan ook verwacht worden, wanneer de verlenging van de start- en landingsbaan van het vliegveld het beoogde doel heeft bereikt, namelijk de ontplooiing van het toerisme. Hetzelfde geldt voor andere initiatieven welke de bedoeling hebben om verbeteringen in de economische toestand van het eiland tot stand te brengen. Het is daarom van groot belang dat men zich beraadt over de vraag hoe de architectonische schoonheid van Bonaire het best bewaard kan blijven; het antwoord op die vraag zal overigens ook voor het toerisme niet zonder betekenis zijn.

---

1. Het Gezaghebbershuis in Kralendijk, thans bestuurskantoor. Gebouwd omstreeks 1837; gerestaureerd in 1972 (foto T.G., 1976).

Op Bonaire is men er zich over het algemeen niet van bewust dat het bij de huizen in traditionele stijl gaat om een waardevol erfgoed dat bescherming verdient. Het nieuwe heeft meer prestige dan het oude. 'Oud' is vaak synoniem met 'armoedig' en armoede is voor velen nog geen verschijnsel uit een ver, wat pittoresk verleden.[4] De meeste Bonairianen geven daarom de voorkeur aan een nieuw huis boven een oud, maar deze regel kent belangrijke uitzonderingen. Er zijn Bonairianen die hun huis met veel zorg en ten koste van grote financiële offers in oude stijl in stand houden. Ook bij de overheid is men zich er van bewust dat de oude architectuur aandacht en bescherming verdient. Dit blijkt o.a. uit de schitterende restauraties van het Gezaghebbershuis (het huidige bestuurskantoor), de Pasanggrahan en het 'huis van Van der Dijs', alle in Kralendijk, en van het Magazina di Rey bij Rincón. De twee eerstgenoemde restauraties kwamen mede tot stand op instigatie van de 'Adviesraad voor Culturele Samenwerking' en werden grotendeels gefinancierd met ontwikkelingsgelden; de andere twee projecten waren locale initiatieven, die ook uit plaatselijke fondsen werden bekostigd. De rapporten van Prof. TEMMINCK GROLL, die al geruime tijd aandacht schenkt aan de monumentenzorg op de Nederlandse Antillen, zijn daarvoor vanzelfsprekend van groot belang.

Uit een artikel getiteld 'Stichting Monumentenzorg op Bonaire van urgent belang' (in de *Beurs- en Nieuwsberichten* van 13 september 1974) blijkt, dat het probleem ook in het algemeen meer in de belangstelling is gekomen. Overigens, hoe groot de urgentie is heeft de schrijver van het artikel wellicht niet eens beseft; één van de huizen waarvoor aandacht gevraagd werd en waarvan de restauratie werd aangekondigd, is inmiddels afgebroken. Hieraan moet echter direct worden toegevoegd, dat de eigenaresse van het oude pand, Maduro en Curiël's Bank, op de vrijgekomen ruimte een prachtig 'nièuw oud gebouw' (foto 42) deed verrijzen (ontwerp: Plan D2), waarover één van de sprekers bij de in gebruikstelling als bankgebouw terecht opmerkte, dat het verdiende direct op de monumentenlijst geplaatst te worden!

Het onderhavige artikel heeft, evenals het stuk in de *Beurs,* de bedoeling Bonaire's traditionele architectuur meer in de belangstelling te brengen en een bijdrage te leveren aan het tot stand komen van een doelmatige bescherming ervan. Het richt zich voorname-

lijk op de woonhuizen, die, juist omdat ze als zo 'gewoon' beschouwd worden, het meeste gevaar lopen. Het hoofdbestanddeel van dit artikel wordt gevormd door een keuze uit 144 foto's, welke voor het merendeel werden gemaakt in 1970 en 1971, met het doel een inventarisatie te maken van de architectonisch interessante huizen en publieke gebouwen op Bonaire.[5]

Een en ander vond plaats tijdens een antropologisch onderzoek.[6] De huizen op Bonaire vormden geen specifiek onderwerp van studie; enerzijds ontbrak daarvoor de tijd, anderzijds de bouwkundige deskundigheid. De tekst geeft slechts een aantal kanttekeningen, welke voornamelijk van sociale en historische aard zijn. Hierbij komen aan de orde:
de betekenis van het huis voor de Bonairianen;
huizen in relatie tot het nederzettingspatroon en de middelen van bestaan;
soorten huizen naar materiaal en vorm;
historische bronnen over huizen op Bonaire;
problemen waarmede een instelling voor monumentenzorg, gericht op de huizen op Bonaire, rekening dient te houden.

De betekenis van het (eigen) huis

Een huis, een eigen huis, is voor een Bonairiaan een erg belangrijk bezit. Pas als je een eigen huis hebt, heb je iets bereikt. Vroeger moest een man eerst zorgen voor een eigen huis (plus inrichting) en dan pas kon hij aan trouwen denken. Tegenwoordig is het bezit van een eigen huis geen voorwaarde meer voor een huwelijk, maar elke Bonairiaan streeft er toch naar zo snel mogelijk een eigen huis te verwerven. Men vindt het betalen van huur zonde van het geld: 'je krijgt er niets voor'. Zodra men enig geld overhoudt, probeert men aan een stuk grond te komen – het is gemakkelijk om grond in erfpacht te verkrijgen – en wanneer men daarin geslaagd is, schaft men een hoeveelheid *blokki* (cementblokken) aan en kan de bouw beginnen. Al naar men geld en tijd heeft werkt men aan het huis, bijgestaan door vrienden en verwanten. Als er geen kink in de kabel komt, is het in één of twee jaar gereed. In het recente verleden deed men overigens vaak vier jaar over de bouw

van een huis. Dit betrof dan mensen die op Aruba of Curaçao werkten en slechts de vakanties ter beschikking hadden. In het eerste jaar bracht men de fundering aan, in het tweede jaar de muren, in het derde jaar het dak en in het vierde jaar werd het geheel afgewerkt.

Tegenwoordig worden ook veel huizen door aannemers gebouwd voor eigen rekening of in opdracht. Het wederzijds dienstbetoon begint wat uit de tijd te raken; de moderne arbeidsverhoudingen laten ook minder ruimte voor de traditionele vormen van hulpverlening.

Uit de gegevens van de volkstelling van 1960[7] blijkt dat 76% van de hoofden van huishoudens een eigen huis bewoont. Ook bij jongeren is het ideaal van een eigen huis niet afwezig. Bij een enquête onder leerlingen van de M.A.V.O. en E.T.A.O., welke in 1971 werd gehouden, werd de vraag gesteld wat ze zouden doen als ze opeens een hoop geld zouden krijgen. Van de jongens (mannen worden geacht voor een huis te zorgen) antwoordden er 10 dat ze dan een huis zouden kopen, 3 zeiden het geld te willen bewaren tot ze zouden trouwen (waarbij de aanschaf van een huis en meubilair de grootste uitgave betekent), terwijl 8 er een auto voor wilden kopen. Het aantal belangstellenden voor een eigen huis is niet bijzonder groot, gezien het totaal van 124 respondenten, maar is toch wel opmerkelijk voor kinderen op die leeftijd. Het grootste aantal antwoorden luidde overigens 'sparen' (48), een antwoord dat zich goed laat rijmen met die interesse voor een eigen huis.

Sociaal gezien is het erg belangrijk dat de Bonairianen zoveel waarde hechten aan het bezit van een eigen huis. Hierdoor heeft men ook in slechte tijden — Bonaire's werkloosheidscijfers variëren, met uitzondering van een enkel goed jaar, tussen de 15 en 20% — een dak boven het hoofd en hoeft er niet elke week of elke maand huur te worden opgebracht. In de tweede plaats (en dat is ook voor de monumentenzorg van groot belang) worden eigen huizen in de regel beter onderhouden dan huurhuizen. Op Bonaire onderhoudt men over het algemeen zijn huis nog 'vanzelfsprekend goed' constateert TEMMINCK GROLL (1967:39); maar ook op Bonaire gaat volgens hem het onderhoud achteruit (1977:III/23). Er is nog een andere kant aan die gehechtheid aan het eigen huis waarmee een instelling voor

monumentenzorg te maken zou kunnen krijgen: een Bonairiaan doet niet gauw afstand van zijn huis. Van de onbewoonde min of meer vervallen huizen die men op Bonaire aantreft, behoort een deel aan mensen die misschien al meer dan dertig jaar op Aruba of Curaçao wonen. Ze willen hun huis echter niet verkopen, want mochten ze terugkomen dan kunnen ze weer in hun eigen huis gaan wonen.

Bij de voorkeur van een eigen woning dient wel een kanttekening gemaakt te worden. In 1972 is men op Bonaire begonnen met de bouw van volkswoningen. Het is niet ondenkbaar dat dit een verandering ten gunste van het betrekken van huurhuizen teweeg zal brengen. De volkswoningen zijn ook naar het oordeel van de Bonairianen mooi en tegen redelijke prijzen te huur. Ze worden ook opmerkelijk goed onderhouden door de bewoners.

Het is niet verwonderlijk, dat het huis ook een plaats inneemt in de relaties van de mensen met het bovennatuurlijke. Het is bijv. gebruikelijk om een nieuw huis te laten inzegenen door een R.K. priester (meer dan 90% van de bevolking van Bonaire is Rooms Katholiek). Ook begraaft men wel wat geld en brood onder elk der hoeken van de vloer: genoemde zaken zouden er dan nooit ontbreken. Vroeger slachtte men soms een kip als de regenbak bij het huis gereed gekomen was. Dit gebeurde dan op de vloer van de bak, die hierdoor zeker waterdicht zou zijn. Een andere lezing — hiermee niet in strijd — is, dat de bak dan altijd vol zou zijn. Enkele andere gebruiken in deze sfeer, waaraan overigens door lang niet iedereen waarde wordt gehecht, zijn: het aanbrengen van een kruis op een huis in aanbouw om de boze geesten op een afstand te houden (niet altijd weet men waarom men dit doet), het voor het nieuwe jaar uitroken van het huis met wierook '*pa manda fuka bay*', d.w.z. om ongeluk het huis uit te jagen, alsook het schoonmaken van een huis met een water dat geluk brengt. Tot slot van deze onvolledige opsomming: er zijn mensen die het niet prettig vinden wanneer een bezoeker het huis via een andere deur verlaat als waardoor deze het huis heeft betreden; het geluk zou wel eens met de persoon is kwestie mee kunnen gaan.

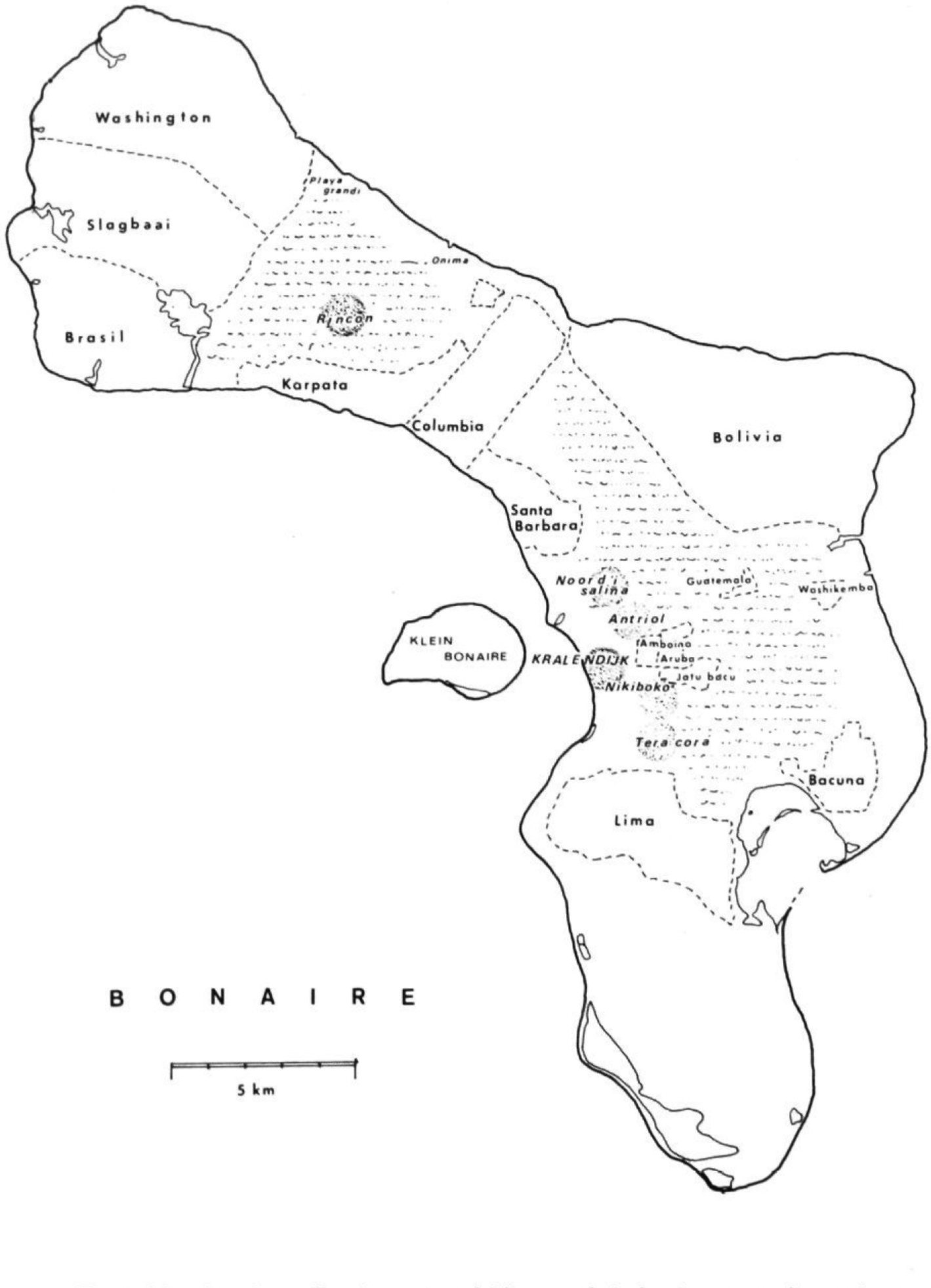

Fig. 1. Schetskaartje van Bonaire, met aanduiding van de in de tekst genoemde woonkernen en plantages. Het gebied dat bij benadering als landbouwareaal van de (vroegere) kleine boeren kan worden beschouwd is grof-gearceerd. — Bonaire heeft een oppervlakte van 287 km²; grootste lengte ongeveer 35 km; aantal inwoners in 1978 omstreeks 9000.

HUIZEN IN RELATIE TOT HET NEDERZETTINGSPATROON EN DE MIDDELEN VAN BESTAAN

Opmerkelijk genoeg hebben veel Bonairianen niet één huis, maar twee. Het ene huis staat in het dorp (of de stad), het andere in de *kunuku.* In tegenstelling met bijv. de eilanden Aruba en Curaçao, die in hoofdzaak gekenmerkt worden door een verspreid nederzettingspatroon, kent Bonaire dorpsnederzettingen. Hoewel de huizen in een dorp op aanzienlijke afstand van elkaar kunnen staan, is er toch duidelijk sprake van een eenheid. Buiten de dorpen ligt het landbouwareaal, de *kunuku.* De term 'platteland' benadert de betekenis van dit woord enigszins. Maar *kunuku* wordt nog in een meer specifieke betekenis gebruikt, namelijk in de zin van een bepaald stuk landbouwgrond. Veel Bonairianen hebben zo'n *kunuku* in eigendom of in huur en wonen er ook af en toe. Ze houden er wat geiten en soms ander kleinvee en verbouwen er naast sorghum (*maishi chikitu*) wat groenten en fruit, tenminste als er genoeg regen valt. In landbouw-economisch opzicht zijn deze activiteiten niet erg belangrijk meer. Het gebruik ervan is nu in de meeste gevallen vergelijkbaar met dat van volkstuintjes in Europa: men heeft een beroep of een pensioen dat voor de inkomsten zorgt en het landje is er meer voor de liefhebberij. Deze liefhebberij is niet beperkt tot mensen uit een bepaalde laag van de bevolking. Ook ambtenaren, onderwijzers en winkeliers hebben vaak een *kunuku.* Overigens, niet iedereen die een *kunuku* bezit, benut deze ook; het zijn vooral de oudere mensen die nog met animo de landbouw bedrijven.

Het huis dat de Bonairiaan in het dorp heeft is de hoofdwoning. Dit huis wordt goed onderhouden; het is — wanneer de middelen het toelaten — voorzien van modern comfort en hier staan ook de goede meubelen. Het *kunuku*-huis is soms een echt huis, soms is het niet meer dan een schuurtje (*rancho*), maar het komt vrijwel altijd op de tweede plaats. Op de *kunuku* doe je oude kleren aan en gebruik je je oude spullen op. Normaal gesproken woont men in het huis in het dorp en gaat men na het werk en in de weekeinden naar de *kunuku*. Alleen mensen die geen ander werk (meer) hebben trekken 's morgens vroeg al naar de *kunuku* om 's avonds weer in het dorp terug te keren.

Vroeger, toen de landbouw en verwante activiteiten nog Bonaire's vrijwel enige middelen van bestaan waren, d.w.z. tot ongeveer de jaren dertig van deze eeuw, zag het woonpatroon er anders uit. Door de week was het dorp zo goed als verlaten. De mensen verbleven dan òf op hun eigen *kunuku* om akkers en beesten te verzorgen òf waren te vinden op de plantages of in de zoutpannen van de grootgrondbezitters waar zij als werkvolk dienst deden. In de regentijd probeerde iedereen zich vrij te maken voor het werk op het eigen land. 's Zaterdags keerde men terug naar het dorp om inkopen te doen en om 's zondagsochtens naar de (vroeg)mis te gaan. 's Zondagmiddags trok men al weer naar de *kunuku.* Een klein aantal families volgt dit woonpatroon nog altijd; zij zijn alleen in het weekend enige tijd in hun huis in het dorp te vinden. Anderen zijn de laatste jaren weer meer op hun *kunuku* om hun geiten tegen diefstal te beschermen. Ook zijn er Bonairianen die alleen over een *kunuku*-huis beschikken. Dit geldt bijv. voor de bewoners van Playa Grandi, een buurtschap ten noorden van Rincón. Dat zij in de *kunuku* blijven wonen berust op gewoonte en op een keuze voor 'buiten wonen'. Vaak gaat deze voorkeur gepaard met een nog vrij intensieve landbouwpraktijk.

Ook de grootgrondbezitters, waarvan hierboven sprake was, bezaten twee huizen, één in de 'stad' (de *shon,* de aanzienlijken, woonden allemaal in Kralendijk) en één op de plantage. Vaak woonde in het plantagehuis een *vitó,* een opzichter. Dat laatste was zeker het geval als de plantage-eigenaar niet op Bonaire maar op Curaçao gevestigd was. Maar ook de landheer vertoefde door de week wel in zijn plantagehuis. Zijn vrouw en kinderen bleven gewoonlijk in de stad. De vrouwelijke *shon* deden geen werk op de plantage. Dit in tegenstelling met de vrouwen uit de volksklasse, die voor vrijwel alle werk werden ingezet, zowel op het land (van de *shon* of van henzelf) als in de zoutpannen. De kinderen van de *shon* moesten ook naar school (in Kralendijk) en het zou voor hen niet doenlijk zijn geweest om de afstand van Kralendijk naar de plantage iedere dag tweemaal af te leggen (zie fig. 1). Met de gebrekkige wegen en vervoersmiddelen van die dagen was zo'n tocht een hele onderneming.[8]

Het particulier grootgrondbezit op Bonaire, dat zich tot ongeveer het einde van de tweede wereldoorlog heeft gehandhaafd, ontstond

in de jaren zestig van de vorige eeuw. Voor die tijd was Bonaire een gouvernementsplantage waar particuliere vestiging niet was toegestaan. Na de afschaffing van de slavernij achtte het gouvernement een lonende exploitatie echter niet mogelijk. In 1868 werd daarom een openbare verkoping gehouden, waarbij een vijftal grote kavels variërend van 600 tot 4000 ha en de zoutpannen in het zuiden van Bonaire onder de hamer kwamen. Vóór 1868 waren al enkele plantages of *kunuku* in particuliere handen overgegaan en ook ná 1868 werd de verkoop van gouvernementsgrond voortgezet. De kostgronden van de gewone man bleven buiten deze verkopingen; overigens kon ook hij grond in eigendom krijgen. De grootgrondbezitters gebruikten hun grote *kunuku* voor extensieve landbouw en een aantal andere activiteiten. Er werden geiten, schapen, paarden, koeien en ezels gehouden en voorts werden gewassen als aloë en sorghum verbouwd. Het winnen van zout (waar mogelijk) alsook het verzamelen van dividivi peulen (voor de bereiding van looizuur) en van mest (voor de suikerplantages elders in het Caraïbisch gebied) vormden activiteiten die aan de opbrengst van plantages bijdroegen. Wat deze laatste twee producten betreft, de meeste mest kwam van de *kunuku* van de kleine boeren en de meeste dividivi peulen van de (overgebleven) gouvernementsgronden, waar zij door de kleine man verzameld werden. Voor de kleine boeren/landarbeiders vormden zij een welkome mogelijkheid om wat bij te verdienen.

Als opkopers fungeerden de grootgrondbezitters: zij waren namelijk niet alleen hereboeren maar ook kooplieden. Zij exporteerden de producten van hun eigen plantages, tezamen met die welke ze van derden inkochten, naar Curaçao en naar andere (ei)landen. Tevens importeerden zij een grote verscheidenheid aan artikelen: levens- en genotmiddelen als suiker, koffie, maismeel, rijst, boter, sterke drank, maar ook stoffen, schoeisel, gereedschappen enz. De indeling van de huizen van de *shon* weerspiegelde deze bezigheden. In het stadshuis was de benedenverdieping vaak ingericht als magazijn en winkel; de familie woonde boven. Soms ook was de nering ondergebracht in een belendend pand. Op de *kunuku* van de *shon* was naast een woonhuis of een woongedeelte ook een magazijn annex verkoopruimte te vinden.

Vanzelfsprekend bestond Bonaire's bevolking in de eerste helft

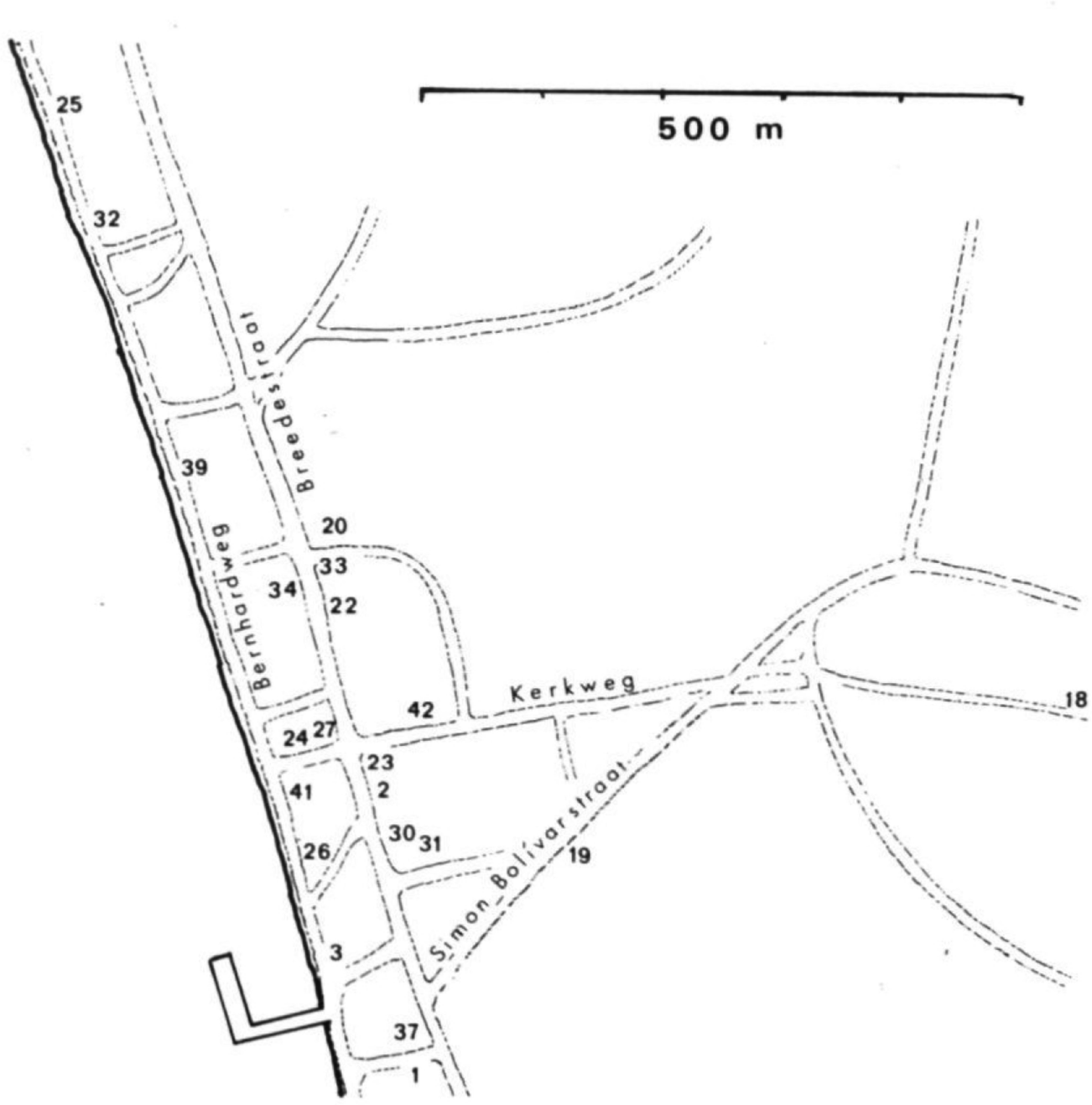

Fig. 2. Aanduiding van de ligging van de in de tekst genoemde huizen en andere gebouwen in Kralendijk-centrum en Kralendijk-noord ('Playa pabao'). De nummering is die van de foto's.

van deze eeuw niet alleen uit kleine boeren/arbeiders en grootgrondbezitters, er waren ook 'middenstanders' als winkeliers, ambachtslieden en ambtenaren. In het algemeen kan men zeggen dat de verschillen in welvaart hun neerslag vonden in de grootte en het uiterlijk van de woningen, alsook in de inrichting daarvan, zonder dat er van duidelijke scheidslijnen sprake was.

SOORTEN WOONHUIZEN

Ten dienste van de beschrijving zou ik een drietal typen willen onderscheiden op basis van het gebruikte materiaal voor de muren en het dak en het aantal bouwlagen, een indeling die overigens nogal arbitrair is.

a. Het huis met muren van takken en leem (eventueel van steen) en een dak van stro (sorghum stengels).

b. Het huis met muren van steen of van cementblokken, met een pannendak. Alle woonruimten op de begane grond.

c. Het huis met muren van steen (of cementblokken?), een pannendak en een verdieping.

a. — Het huis van takken *(cas di bara)*[9] of stenen *(cas di piedra)* met een dak van sorghum stro *(dak di pal'i maishi)* is het meest eenvoudige Bonairiaanse huis. In de dorpen is op dit moment slechts in een enkel geval een dergelijk huis nog in gebruik. Voor zover daar nog te vinden, dienen zij meestal als opslagruimte *(magazina).* In de *kunuku* daarentegen komen zij nog veelvuldig voor, zij het vaak in allerlei stadia van ontbinding. Het *cas di bara* was het goedkoopste huis omdat vrijwel iedereen dit met behulp van vrienden of familie zelf kon bouwen, terwijl voor het optrekken van een stenen huis de

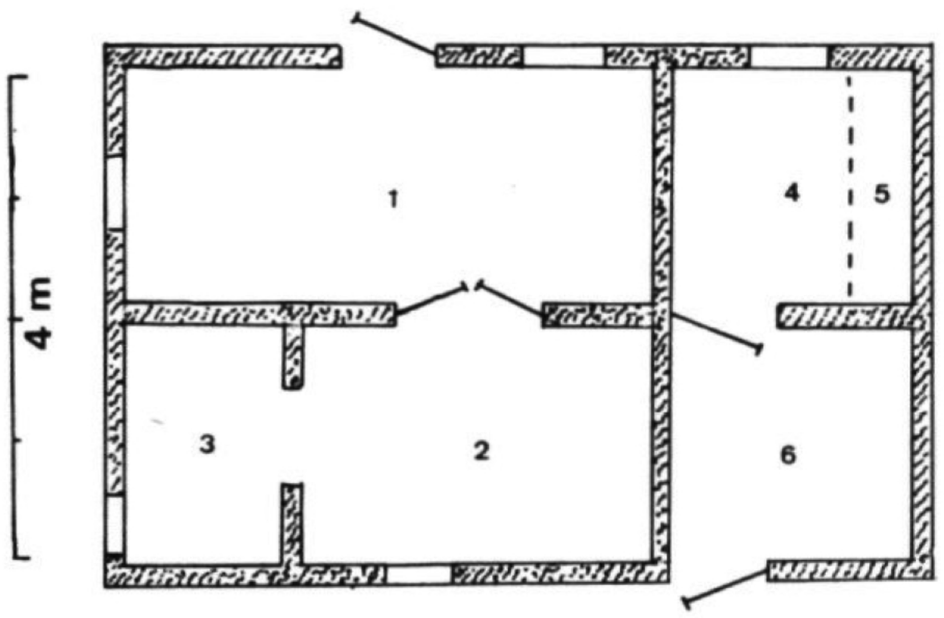

Fig. 3. Plattegrond van een *cas di bara:* het huis op foto 17.1 = slaapkamer voor grote kinderen. 2 = slaapkamer voor kleine kinderen. 3 = slaapkamer voor de ouders. 4 = keuken. 5 = kookplaats (*fogón,* met 3 of 6 stenen). 6 = 'douche'.

hulp van een metselaar nodig was. Het is het meest oorspronkelijke woonhuis van Bonaire, wanneer we de Indiaanse periode, waarover vrijwel geen gegevens bestaan, buiten beschouwing laten. De muren van een *cas di bara* bestaan uit een vlechtwerk van takken tussen wat zwaardere stammetjes, opgevuld en aangesmeerd met een mengsel van leem, gras en mest. Wanneer zo'n wand droog en hard is geworden wordt hij met een kalklaag afgewerkt. OZINGA (1959:16) spreekt van 'primitief vakwerk' (in de zin van bijv. de Duitse vakwerkbouw). Het schilddak wordt gevormd door een geraamte van stammetjes en dunnere takken waarop de strobedekking wordt gebonden. Als bijzonderheid kan nog worden vermeld dat de stammetjes en takken werden gekapt met wassende maan om rotting van het hout te voorkomen. In 1971 vervaardigde een man in Playa Grandi nog een schuurtje op de hier beschreven wijze, zij het dan met een onorthodox dak. De foto's van deze bouw geven een duidelijk beeld van de constructie (foto's 14 en 15). Het grondpatroon van het *cas di bara* is rechthoekig, maar er kunnen allerlei uitbouwsels aanwezig zijn, bijv. een *ramada,* een voorportaal van cactushout *(flambew)* (foto 9). De luiken en deuren van een dergelijk huis werden eveneens uit cactushout vervaardigd. De vloeren waren van zand en leem of van platte stenen met zand ertussen.

Het *cas di piedra* met een strodak (foto 16) heeft eenzelfde grondvorm als het *cas di bara.* De muren van dit huis werden gemaakt van natuurstenen die met mortel, een mengsel van kalk, zand en water, bijeen werden gevoegd. Soms waren de muren onderaan aanzienlijk dikker dan boven. Vanzelfsprekend vormde dit stenen huis een wat solidere constructie dan het *cas di bara.*

Het *cas di bara* en het *cas di piedra* hadden meestal maar twee kamers, één voor de ouders om in te slapen en één voor de kinderen. Men kookte buiten onder een boom. 'Douchen' deed men ook buiten, als het donker was. De meeste mensen deden hun behoeften in de *mondi,* het struikgewas rond de huizen. Een enkele familie had echter *bestu,* een soort 'huuske' dat op het erf stond. Varkens vormden de opruimdienst (deze werden overigens voor ze werden geslacht opgesloten en gevoerd om ze weer 'schoon' te krijgen). Het *cas di bara* waarvan hier de plattegrond wordt weergegeven (fig. 3) is met zijn 5 vertrekken een 'late' vorm; het gedeelte rechts, waar zich de keuken de douche bevinden, is later toege-

voegd, hetgeen op de foto van dit huisje (foto 17) ook duidelijk te zien is.

b. — Het huis met muren van steen of cementblokken *(blokki)* en een pannendak *(dak di panchi)* is het 'typische' Bonairiaanse huis dat bepalend is voor het karakter van de dorpen op het eiland en van delen van Kralendijk. De muren, vroeger van natuursteen gebouwd, werden later van cementblokken opgetrokken. Deze werden met onderbrekingen vanaf 1927 op Bonaire zelf vervaardigd, als bouwmateriaal werden ze echter pas na de tweede wereldoorlog algemeen. Tegenwoordig worden alle huizen van cementblokken gemaakt. De dakpannen kwamen ook van Bonaire zelf, althans vanaf 1866 toen er op Bonaire een dakpannenfabriek werd opgericht. In 1867 werd deze gevolgd door een tweede; beide hebben tot in de eerste wereldoorlog gewerkt (HARTOG 1957:214, 215, 299). Het pannendak had een groot voordeel boven het strodak, omdat het kon worden gebruikt om het regenwater in een regenbak *(reenbak)* op te vangen; voor het droge Bonaire natuurlijk uiterst belangrijk. In zijn grondpatroon is dit huis, evenals het eerste type rechthoekig (zie fig. 4). In de regel is het daarbij 'geleed', d.w.z. heeft het een voorgalerij *(hadrei dilanti)* en soms ook nog een achtergalerij *(hadrei patras)* (o.a. foto's 5, 7, 8, 18 en 40). De voorgalerij steekt

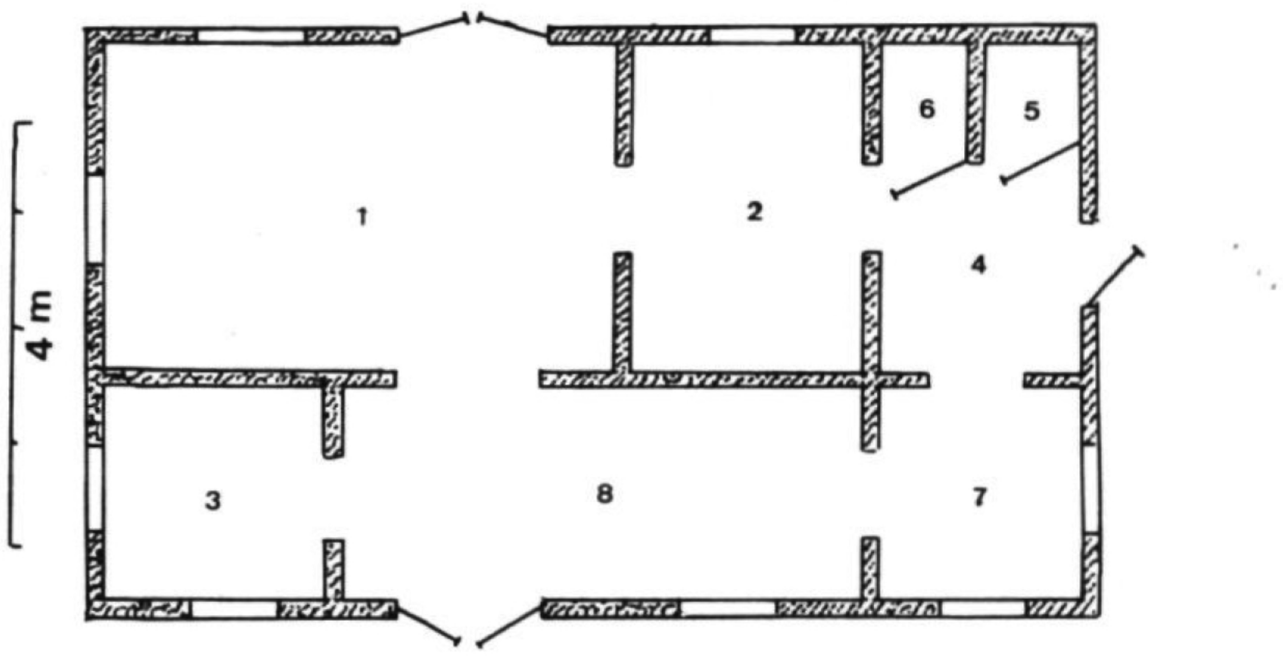

Fig. 4. Plattegrond van een stenen huis *(blokki)* met voorgalerij. 1 = *sala*, 'woonkamer'. 2 = slaapkamer. 3 = slaapkamer. 4 = keuken. 5 = w.c. 6 = douche. 7 = bijkeuken. 8 = *hadrei dilanti*, voorgalerij.

soms aan één of twee kanten buiten het centrale deel van het huis uit. Dit centrale deel van het huis is gedekt met een zadeldak tussen twee topgevels of een schilddak, de *hadrei* meestal met een aansluitend lessenaarsdak. Wanneer deze huizen wat royaler zijn uitgevoerd, hebben zowel de galerij(en) als het middendeel een schilddak. Het meest uitgebreide exemplaar heet dan een huis met 'drie hoofden' *tres kabes* (foto's 19 en 39).

Bij het karakteristieke uiterlijk van dit type huis hoort verder een *fornu,* een uitgebouwde stenen oven met een schoorsteentje en de reeds genoemde regenbak. De *fornu* werd aan de westkant gebouwd i.v.m. de heersende — oostelijke — windrichting (foto's 5 en 18). De glasloze raamopeningen kunnen gesloten worden met eenvoudige houten luiken *(bentana di blat)* of zijn voorzien van blinden met beweegbare louvres *(shutters).* Tegenwoordig worden de houten louvres vaak vervangen door glazen louvres *(sunset).* Binnendeuren, indien aanwezig (vaak doet een gordijn dienst als afscheiding) zijn van hout gemaakt en dikwijls voorzien van *shutters.* Afhankelijk van de welstand zijn de vloeren van zand en leem, cement, hout (vroeger) of tegels.

c. — Bij de huizen van stenen (of cementblokken?) gebouwd, die voorzien zijn van een pannendak en een verdieping, gaat het zowel om de echte herenhuizen als om de huizen van de beter gesitueerde middenstand van eertijds. Dit neemt niet weg dat men ook wel een enkel herenhuis kan vinden dat geheel gelijkvloers is gebouwd. In het laatste geval hebben we te doen met een soort vergrote versie van het 'typische' Bonairiaanse huis, type b (foto 20).

Vrijwel alle huizen met een verdieping staan in Kralendijk want daar woonden de *shon* en andere welgestelden. Er zijn echter uitzonderingen: in Nikiboko staat ook een dergelijk huis (foto 35); de plantagehuizen van Bacuna (foto 36), Jatu Bacu (foto 12) en Guatemala hebben eveneens een verdieping en hetzelfde is het geval met het merkwaardige huis bij de vuurtoren in de plantage Bolivia (foto 43). Binnen het genre huizen met een verdieping zou men twee soorten kunnen onderscheiden. Eén type heeft een verdieping over de gehele oppervlakte van het huis, een ander heeft slechts een verdieping boven het middendeel of van een gedeelte daarvan (zie foto's 22, 23, 26, 33 en 34). Deze laatste vorm verdient bijzondere

aandacht. Het betreft hier een specifiek Bonairiaans type, dat op de eilanden Aruba en Curaçao niet of nauwelijks wordt aangetroffen.[10]

Zoals aangegeven, waren de landheren vroeger naast plantagehouder ook koopman. In hun huizen was daarom de benedenverdieping ingericht als winkel en opslagruimte (foto's 23, 34). In een enkel geval wordt de benedenverdieping nu nog als winkel gebruikt.

Deze verdiepingshuizen zijn ook gebouwd van natuurstenen die met mortel zijn samengevoegd. Of er ook huizen in deze stijl zijn opgebouwd met cementblokken is mij niet bekend. De raamopeningen in deze huizen kunnen bij het winkelgedeelte vaak gesloten worden met gewone luiken, terwijl in de rest van het huis de raam-

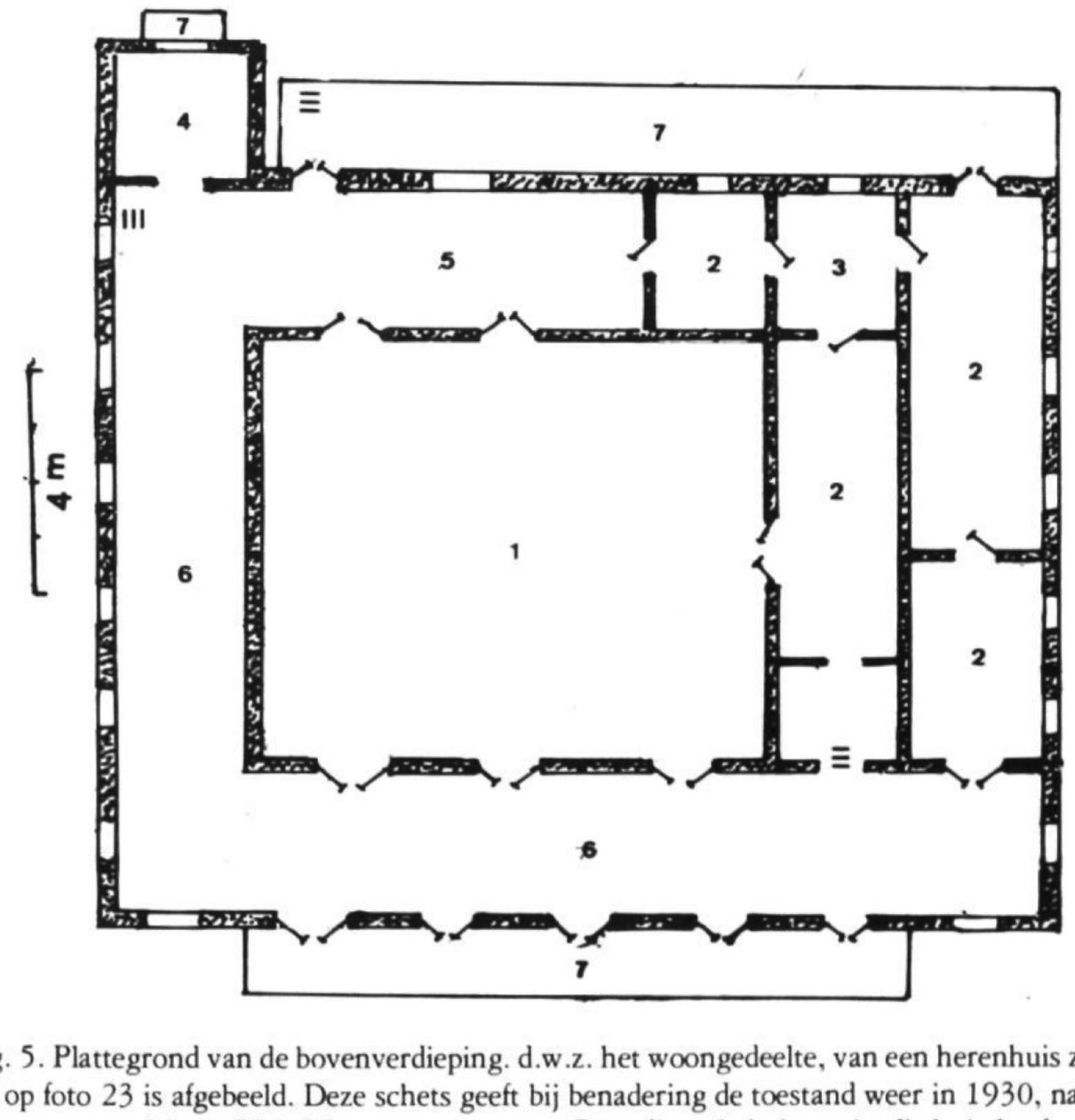

Fig. 5. Plattegrond van de bovenverdieping. d.w.z. het woongedeelte, van een herenhuis zoals op foto 23 is afgebeeld. Deze schets geeft bij benadering de toestand weer in 1930, naar gegevens van Mevr. J.M. MEYER — VAN DER REE, die enkele jaren in dit huis heeft gewoond. 1 = *sala,* 'woonkamer'. 2 = slaapkamer. 3 = badkamer. 4 = keuken. 5 = eetkamer. 6 = galerij. 7 = balkon. III = trap.

openingen voorzien zijn van luiken met louvres. De vloeren zijn van hout, cement of betegeld.

Fig. 5 moge een indruk geven van het woongedeelte, d.w.z. de bovenverdieping van een herenhuis. Dit betreft het huis waar nu de discotheek 'E Wowo' gevestigd is (foto 23).

Met deze beschrijving van de wat betreft architectuur interessante huizen zijn de meeste woningen aan de orde gekomen. Er zijn echter huizen die buiten de gemaakte indeling vallen en zeker de moeite waard zijn. Zo zijn er enkele aardige houten huizen (foto 25) en huizen waarvan mij niet bekend is van welk materiaal ze zijn gemaakt. Ook zijn er enkele bouwwerken die niet tot de categorie woonhuizen kunnen worden gerekend en evenmin als openbare gebouwen beschouwd kunnen worden, maar die toch bescherming verdienen. Bijv. de opslagruimte in Kralendijk met zijn boeiende gevellijn (foto 24) en het winkelpand aan de Breedestraat (foto 27) dat waarschijnlijk nooit als woonhuis is gebruikt. Bovendien gaat het bij restauratie niet alleen om de interessante panden zelf, maar ook om de omgeving en de algehele 'aankleding'. Oude hekken en muren bijv. dienen daarom bij het behoud betrokken te worden, zoals ook in het artikel in de *'Beurs'* wordt opgemerkt.

Bij het lezen van deze beschrijving zijn er ongetwijfeld vragen gerezen over de aanduiding 'oud' met betrekking tot de huizen in traditionele stijl, al staat dat 'oud' ook tussen aanhalingstekens. Immers waar er sprake is van cementblokken als bouwmateriaal is het duidelijk dat deze huizen, althans voor een deel, niet erg oud kunnen zijn. De beschikbare bronnen wettigen de conclusie dat een aantal Bonairiaanse huizen meer dan honderd jaar oud zijn; de meeste huizen in traditionele stijl zijn echter in deze eeuw gebouwd. Het blijkt dat men tot in de jaren vijftig en bij uitzondering nog later, van de 'oude' stijl gebruik heeft gemaakt.

HISTORISCHE BRONNEN OVER HUIZEN

HARTOG (1957) geeft een drietal staatjes van o.m. het huizenbezit van het 'land', d.w.z. van de overheid, aan het begin van de 19de eeuw. De staatjes hebben betrekking op de jaren 1810, 1824 en 1828. Ze geven de volgende informatie (letterlijk geciteerd):

1810 (1957:140)

1 stro huis op Seroe Moreno[11]
1 panne magazijn
1 stro huis op de Fontein
1 dito daar de commandant in woont
1 dito daar de chirurgijn in woont
1 dito voor 't Hospitaal, zeer vervallen
1 dito daar de kapitein der slaven[12] in woont voor 't Fort

1824 (1957: tegenover p. 62)

1. Het huis, Magazijn, Wagthuis in 't Fort	P. 2.000,—
2. Een Magazijn aan de Rincond met pannendak	1.500,—
3. Een Huis naast het Fort waar den 1ste opzichter inwoond met pannendak	800,—
4. Een d°. in het land waar de Chirurgijn inwoond met stroodak	150,—
5. Een d°. waar de Chirurgijn ingewoond heeft, thans onbewoond	30,—
6. Een d°. aan di Fontein op stutten met stroo bedekt (reparable)	30,—
7. Een d°. of Loots aan de oude zout Pan thans vereischt een nieuw Dak	50,—

[Een peso was toen ongeveer *f* 1,80 waard.]

1828 (1957:140)

Het Huis in het Fort	*f* 2.600,—
Het magazijn op de Rinkon	2.000,—
Het huis bewoond door den 1en opzigter	1.200,—
Het huis bewoond door een chirurgijn	.200,—
Het huis bestemd voor het hospitaal	600,—
De huizen op de Fontijn en zoutpan	600,—

In 1810 blijken alle landshuizen nog 'van stro' te zijn, *cas di bara* dus waarschijnlijk. Wat er onder een 'pannemagazijn' moet worden verstaan is minder duidelijk. Een opslagplaats voor dakpannen terwijl alle daken nog van 'stro' zijn? Het kan, misschien waren de pannen bedoeld voor het 'magazijn op de Rinkon', dat op de staatjes van 1824 en 1828 voorkomt en een pannendak blijkt te bezitten.

2. Enkele huizen aan de oostzijde van de Breedestraat te Kralendijk (foto T.G., 1976).

3. De vroegere Pasanggrahan in Kralendijk, nu in gebruik voor overheidsdiensten. In 1980 gerestaureerd (foto 1971).

Wanneer het magazijn in Rincón (foto 28) precies is gebouwd blijkt niet, maar in elk geval dus vóór 1824. Hiermee is het nà het fort in Kralendijk, voor zover nu bekend, het oudste gebouw op Bonaire. Deze omvangrijke opslagplaats (ca. 30 bij 7 m), bekend onder de naam *'Magazina di Rey'* diende als bewaarplaats van het voedsel van de slaven. In 1820 waren er al 321 landsslaven op Bonaire (VAN LENNEP COSTER 1836:146).

Dat voedsel kwam in een nat jaar in de vorm van sorghum (*maishi chikitu)* mogelijk van Bonaire zelf, maar in een droog jaar moest het worden ingevoerd. HARTOG (1957:209,210) vermeldt dat de landbouw (bedoeld wordt de akkerbouw) aan het begin van de 19e eeuw onbelangrijk was en het merendeel van de 'mais' (dit kan zowel echte mais zijn als sorghum) werd aangevoerd uit Curaçao. TEENSTRA (1837:191), die Bonaire in 1828/29 en 1833/34 bezocht, schrijft: 'Landbouw bestaat hier bijna in het geheel niet. De mais komt er nog minder voort dan te *Curaçao*'. Overigens, wanneer het andere 'Magazijn des Konings' werd opgetrokken, het (nog bestaande) gebouw op de plantage Amboina bij Kralendijk, is ook niet precies bekend. Uit het geciteerde overzicht blijkt dat het in 1828 nog niet bestaat. De eerste melding ervan komt van VAN LENNEP COSTER, die Bonaire o.m. in 1837 heeft bezocht. Hij schrijft n.a.v. een bezoek aan de plantage (1842:75): 'Dit veld doorgegaan zijnde, kwam men bij het groote steenen magazijn, dat het Gouvernement tot berging van het voedsel van de slaven heeft doen bouwen.'

Om terug te keren tot de huizen, waarschijnlijk bezat de overheid in 1824 al zeker één stenen huis: het huis 'waar den 1ste opzichter inwoond' want dat heeft immers een pannendak. HARTOG (1957:140) vermoedt dat de commandeur[13] nog in een strohuis woonde. Dat is niet onmogelijk maar waarschijnlijk is het niet. VAN LENNEP COSTER, die Bonaire in 1820 voor de eerste maal bezocht, geeft er geen uitsluitsel over. Hij vertelt (1836:147) over de huizen die hij aantrof het volgende: 'In de baai bij de ankerplaats is een fort... Rondom hetzelve zijn de huizen van eenige der voornaamste inwoners, zijnde de overige woonhuizen op het eiland hier en daar verspreid. Geen van allen zijn zeer prachtig, bestaande de huizen uit twee vierkante vertrekken, waarin men geene zoldering

4. Een complex met stro gedekte huisjes in Rincón Oost (no. 450). In 1971 was dit gehee nog bewoond en in prima staat; in 1976 was alles onbewoond en vervallen (foto 1971)

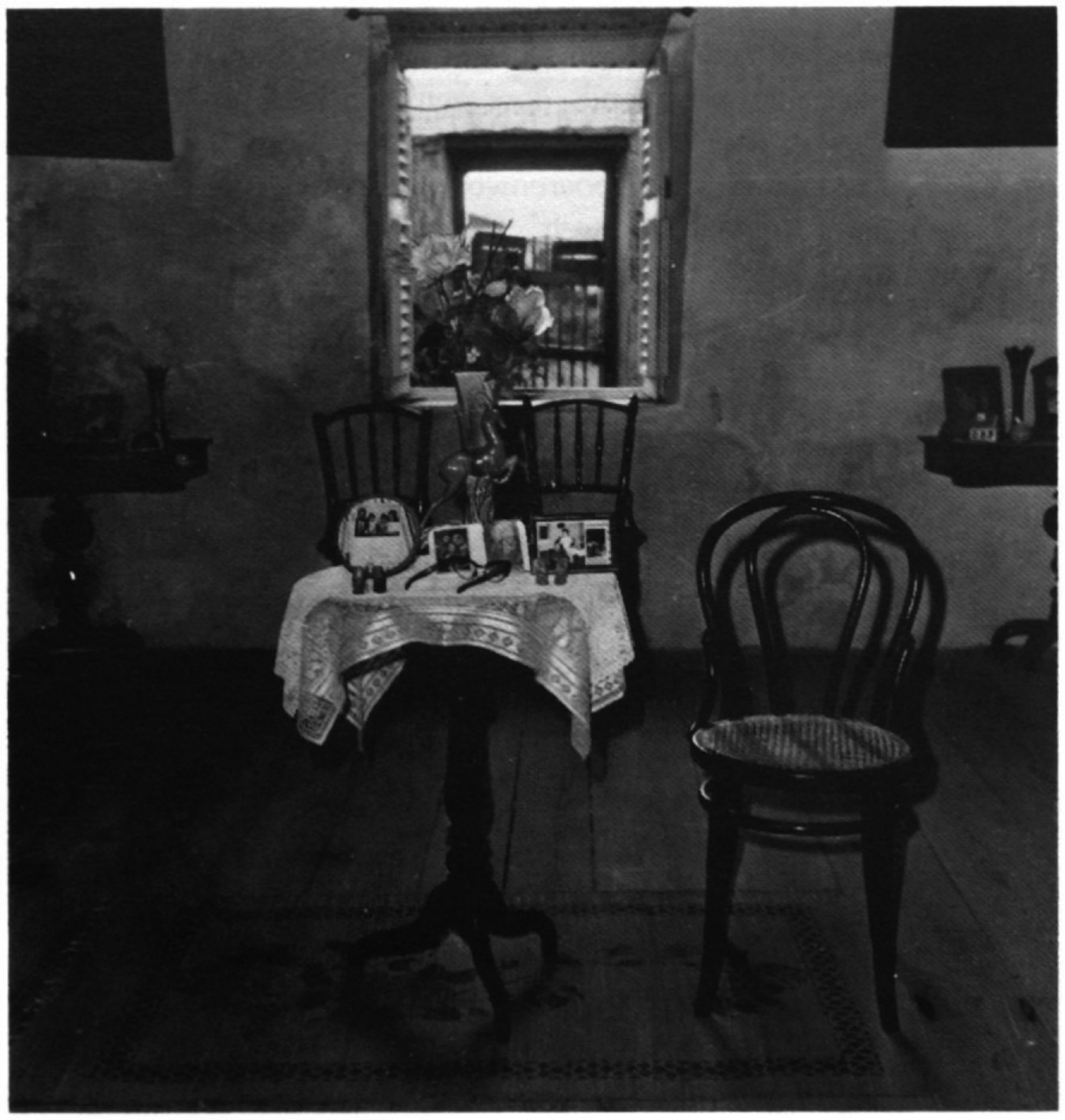

5. Een mooi, in stijl onderhouden huis in Rincón Zuid (no. 342) met *hadrei* (galerij), regenbak (links, op het oosten) en uitgebouwde oven met schoorsteen (rechts, op het westen) (foto 1971).

heeft, maar tegen het dak van stroo aanziet, doch dezelfde zijn zeer wit bepleisterd, en zijn meestal voorzien van twee openingen of vierkante gaten, die des avonds door een luik gesloten worden, hierdoor wordt het daglicht ontvangen; in een woord zij hebben allen veel gelijkenis naar kleine boerenwoningen, zoo als men op het platte land bij ons te lande aantreft'. Over de muren van deze huizen wordt hier niets gezegd. Waren zij van steen of van takken? Over het huis van de commandeur wordt ook niets speciaals opgemerkt. Zou hij minder goed gewoond hebben dan zijn 1ste opzichter? Hiertegen pleit het verslag van dominee BOSCH, die Bonaire in 1822 (twee jaar na het bezoek van VAN LENNEP COSTER) aandeed. Hij noemt enerzijds 'eenige middelmatige huizen, toebehorende aan blanke ingezetenen', in Kralendijk en anderzijds 'een gehucht of dorp van strooijen hutten' dat Noord'i Saliña moet zijn. BOSCH verbleef in de 'woning van de Kommandeur', waar hij het 'koel en aangenaam' vond (1836: 284-285). Gezien de termen die hij gebruikt en het gegeven dat er meer 'huizen' blijken te zijn, moet het aannemelijk geacht worden dat de commandeur in een stenen huis woonde. De wijze waarop BOSCH (1836:328) zijn onderkomen in Rincón beschrijft in vergelijking met de omgeving, bevestigt deze gevolgtrekking: 'Wij namen onzen intrek in eene zindelijke aan den lande toebehoorende woning... Ik had zoo vast en gerust geslapen als de Negers in de hutten, in welker midden mijne woning stond'. Overigens ontbreekt merkwaardig genoeg deze 'aan de lande toebehorende woning' op het lijstje van 1824. Daarbij komt dat HARTOG (1957:141) meedeelt, dat eerst in 1829 de opdracht werd gegeven om een gouvernementswoning in Rincón te bouwen, omdat er behoefte was aan een gouvernementshuis in die plaats.

Wat de commandeur betreft, vijftien jaar later kreeg hij in ieder geval een representatieve behuizing: het Gezaghebbershuis zoals we dat nu kennen (het huidige bestuurskantoor (foto 1)). Dit dateert van ± 1837 toen met de bouw ervan werd begonnen (VAN LENNEP COSTER 1842:73). Waar de huizen van de 1ste opzichter en de chirurgijn, die in 1824 en 1828 genoemd werden, hebben gestaan is moeilijk te achterhalen, zodat wij niet weten of er nog resten van zijn.

Het in 1828 genoemde hospitaal is waarschijnlijk het gebouw dat bekend staat als 'het oude hospitaal', aan zee gelegen in Playa

6. Een ouderwets Bonairiaans interieur. Thonet stoelen waren op het eiland zeer algemeen; mahoniehouten meubilair (zoals de afgebeelde tafeltjes) werd vroeger op Bonaire zelf vervaardigd. In dit oude huis is de vloer nog van hout (foto 1971).

7. Een huis in traditionele stijl, met een aan beide zijden uitstekende voorgalerij, in Antriol (foto 1971).

8. Het zijaanzicht van een huis in Rincón. Het lijkt alsof in het aardige hekje de raamversiering wordt herhaald (foto T.G., 1966).

9. Een *cas di bara* (huis van takken) op een *kunuku* (stuk land) ten oosten van Nikiboko. Het huisje heeft een *ramada* (voorportaal) van cactushout (foto 1971).

10. Dakconstructie van het hierboven afgebeelde *cas di bara* (foto 1971).

Pabao (foto 32) dat in 1837 geheel vernieuwd is (VAN LENNEP COSTER 1842:73). Dat het hier om dit gebouw gaat, kan o.m. worden afgeleid uit de opmerkingen van dominee VAN DISSEL, welke hieronder worden weergegeven.

Wat de huizen van particulieren betreft, noemde BOSCH reeds de waarschijnlijk stenen huizen in Kralendijk. Deze huizen moeten ten noorden van het fort gestaan hebben, zoals valt op te maken uit latere waarnemingen. BOSCH (1836: 284,285) is hierover nogal onduidelijk. Deze dominee, die — omdat er zo'n frisse passaatwind waaide welke ook zijn verblijf in de woning van de commandeur had veraangenaamd — in staat was om na het ontbijt nog een wandeling te maken 'zonder dat de gal er door overliep, of er bederf in de vochten kwam', zegt over de locatie van deze huizen: 'Westwaarts, nabij het fort, staan langs het zuidelijk zeestrand, op korte afstanden van elkander, eenige middelmatige huizen'. Omdat VAN LENNEP COSTER (1842:73) in 1837 deze huizen aantrof aan de westzijde van het fort, moeten wij wel aannemen dat het hier om de noordkant gaat die immers nu ook wordt aangeduid met *pabao,* d.w.z. westelijk. Hij heeft het over 'verscheidene goede huizen, die weldra, als zij met zoogenaamde kralen voor het vee door steenen muren omgeven zullen zijn, een goed regelmatig geheel zullen daarstellen'. Deze huizen zijn gebouwd nà 1820 want VAN LENNEP COSTER, die Bonaire van dat jaar nog kende, schrijft (1842:73) over zijn bezoek in 1837, dat Kralendijk, dat kennelijk kort te voren die naam had gekregen, 'in huizen van betere bouworde aanmerkelijk toegenomen (was).'

De overgrote meerderheid van de bevolking, slaven zowel als 'vrijlieden', woonden echter, zo blijkt, in 'strooijen hutten', *cas di bara.* Want in 1823, een jaar na BOSCH' bezoek, waren er 150 woonhuizen van particulieren op het eiland, waarvan slechts 4 gemetseld. Bovendien zijn er nog 75 'magazijntjes' (HARTOG 1957:162). Aan de 'oostzijde' van het fort stonden in 1837 volgens VAN LENNEP COSTER (1842:73) 'nog meestal niet dan ellendige hutten'. In 1859 waren er 523 woonhuizen, waarvan 152 te Kralendijk (HARTOG 1957:162, niet vermeld wordt hoeveel stenen huizen hierbij zijn).

Voor een beeld van het jaar 1856 beschikken we over een lithografie van de hand van VAN HEEMSKERCK VAN BEEST (foto 29),

11. Het huis op de *kunuku* 'Washikemba' na een fikse regenbui. Nieuw aangebrachte cactusstammetjes vormen een afrastering voor de geiten (foto 1971).

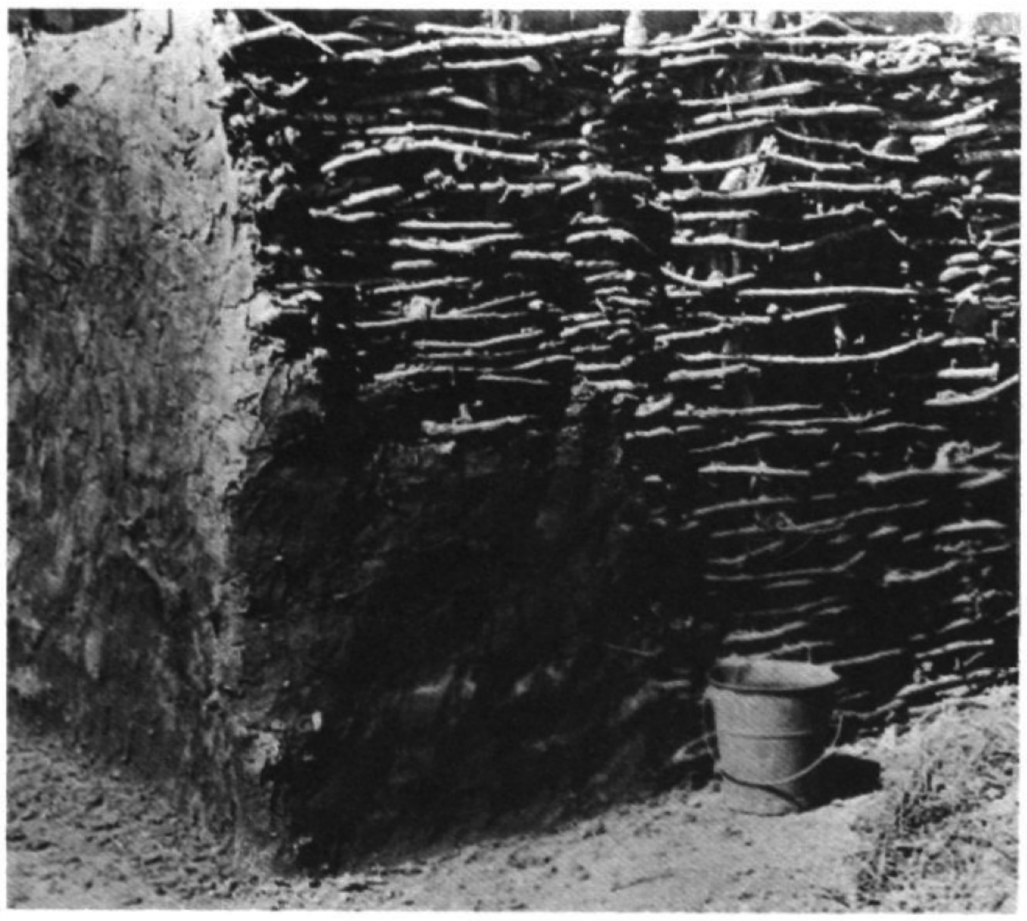
12. Het huis op de *kunuku* 'Jatu Bacu' (foto 1971).

13. Het huis op de *kunuku* 'Santa Barbara' (foto 1971).

14. Het vlechtwerk van stammetjes en takken voor een muur van een *cas di bara* (foto 1971).

15. Het aansmeren en opvullen van een muur van een *cas di bara* geschiedt met een mengsel van leem, mest en gras (foto 1971).

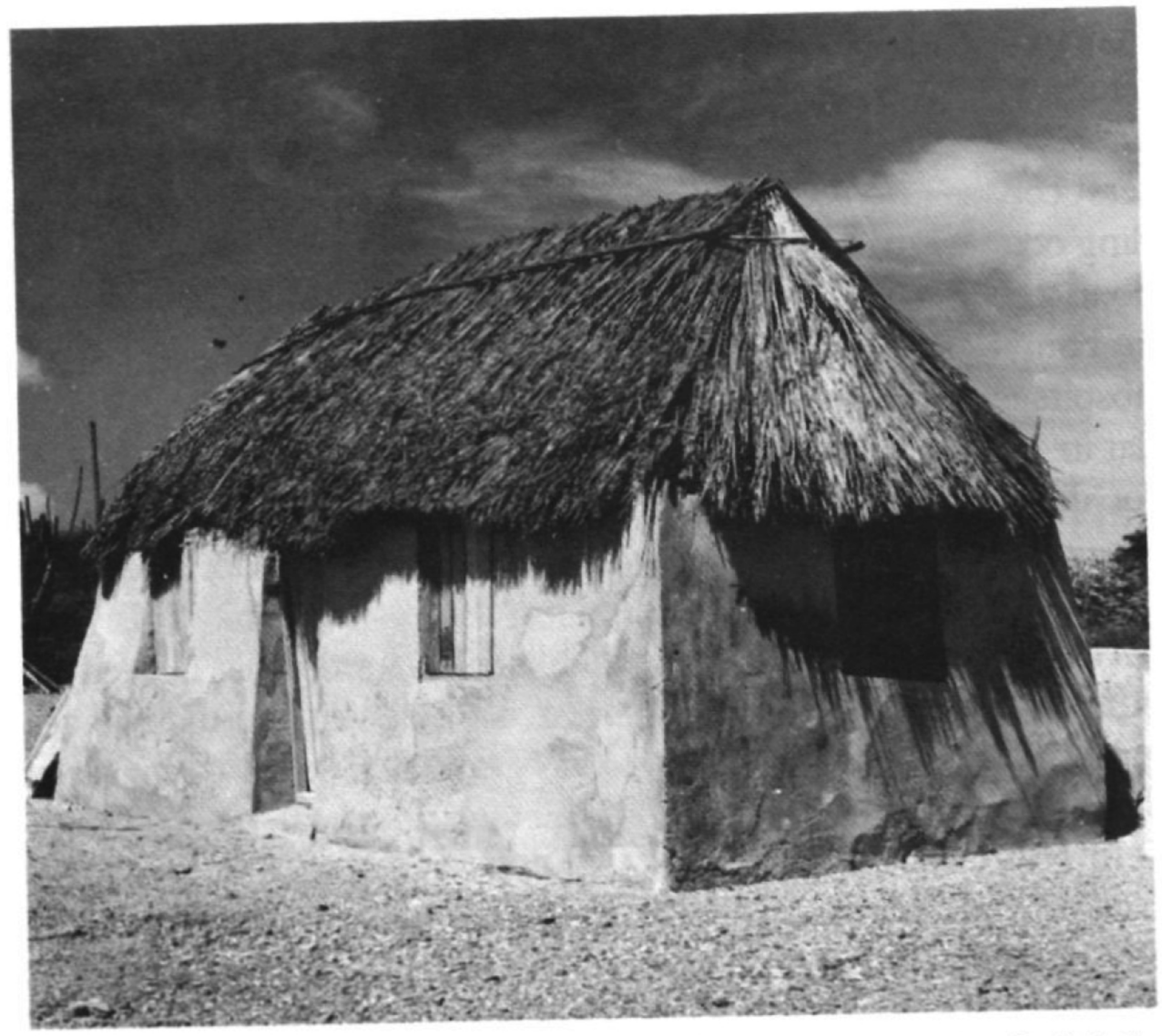
voorstellende de rede van Kralendijk, gemaakt naar een tekening van VOORDUIN, die evenals hij marine-officier was. De *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen* (1969:555) noemt zijn werk uiterst consciëntieus. Behalve het gezaghebbershuis zijn op de afbeelding ook de huizen zichtbaar die ten noorden daarvan stonden en al door VAN LENNEP COSTER werden genoemd. Het meest noordelijke bouwwerk dat wordt weergegeven is waarschijnlijk het slavenhospitaal, dat twee torentjes bezat. HARTOG (1957:173) vermeldt dat in 1840, toen er een epidemie onder de slaven was uitgebroken, tot de inrichting van een lazaret besloten werd. Hij deelt tevens mee dat dit bouwwerk o.m. twee torenvertrekken had. Niet begrijpelijk is zijn opmerking dat het lazaret in een bepaald huis 'op de berg' zou komen. Op de bekende plaats langs de kust is geen berg of heuvel te vinden. Vreemd is ook dat hier van een nieuwe vestiging sprake lijkt te zijn, terwijl VAN LENNEP COSTER (drie jaar eerder!) al sprak van een geheel vernieuwd hospitaal.

In 1868 bezoekt dominee VAN DISSEL Bonaire. Aan hem (1868: 476-478) danken we o.a. de volgende aantekeningen over Kralendijk en omgeving in die dagen, waarin ook hetgeen op de prent van VAN HEEMSKERCK VAN BEEST te zien is, te herkennen valt:

'Het gezigt op de reede is niet onaardig. Men ontwaart eerst den toren van de roomsch-katholieke kerk, die landwaarts in staat, in de dus genoemde *Savannah* dan het torentje van het protestantsche kerkje; digt bij den dijk gelegen en het hoog uitstekende gouvernementsgebouw, de woning van den gezaghebber. Het fortje (indien het dien naam dragen mag) wordt aangeduid met eene vlag.

Komt men van den noordkant binnen, dan vaart men eerst eenige kleine huisjes voorbij, die op den zeedijk, op onregelmatigen afstand van elkander zijn gebouwd en er onaanzienlijk uit zien, totdat men het hospitaal of ziekenhuis gewaar wordt, dat al vrij wonderlijk in elkaar zit, doch in de laatste jaren, naar ik verneem, groote verbeteringen heeft ondergaan. Daarna beginnen de huizen wat grooter te worden, eenige ten minste, ze staan wat meer op of bij elkander; het heeft iets van een dorp dat niet groot is.

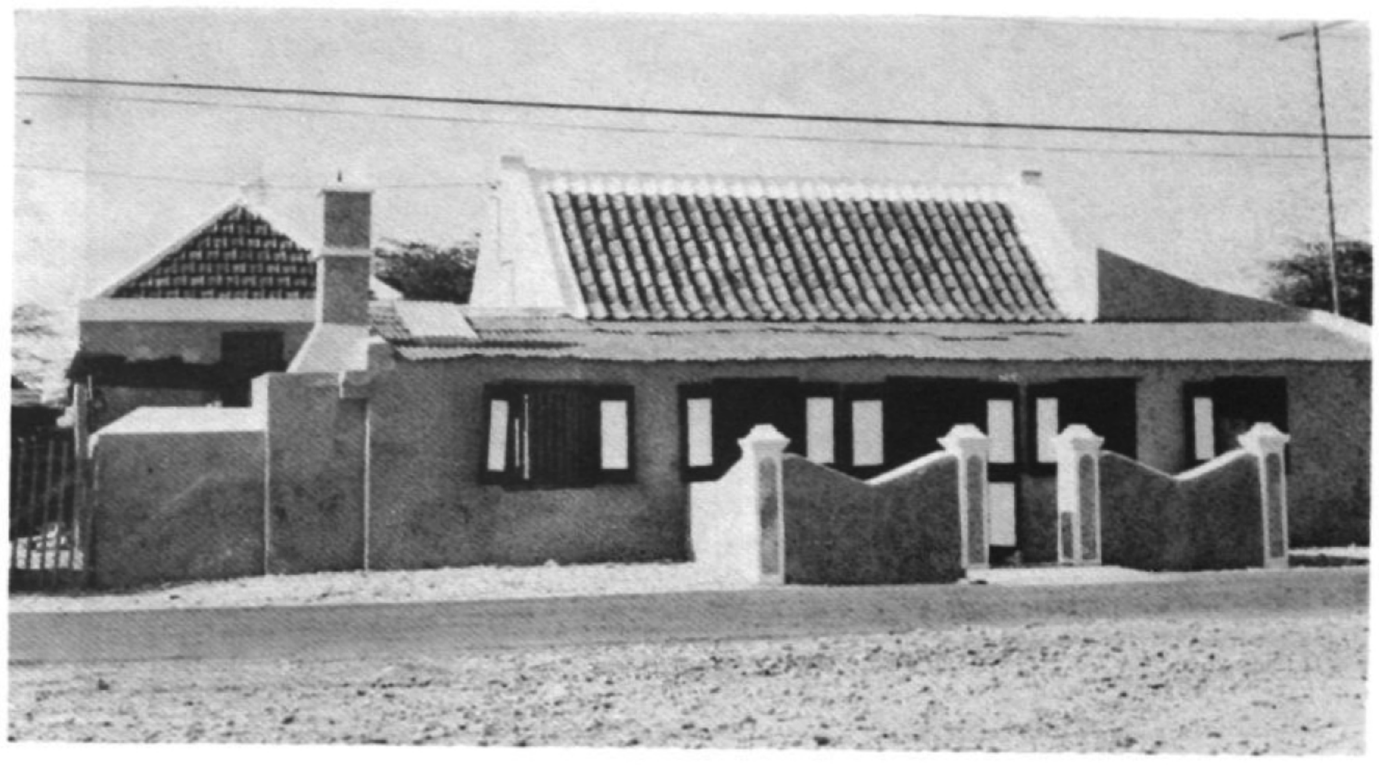
Het gouvernementshuis is een groot, fraai gebouw, aan den zuidkant met een ruim boven balkon; onder het gebouw zijn gouvernements pakhuizen en kantoren; voor het gebouw eene groote plaats, Koraal geheeten, met vrij hoog opgeschoten kokosboomen. Het ge-

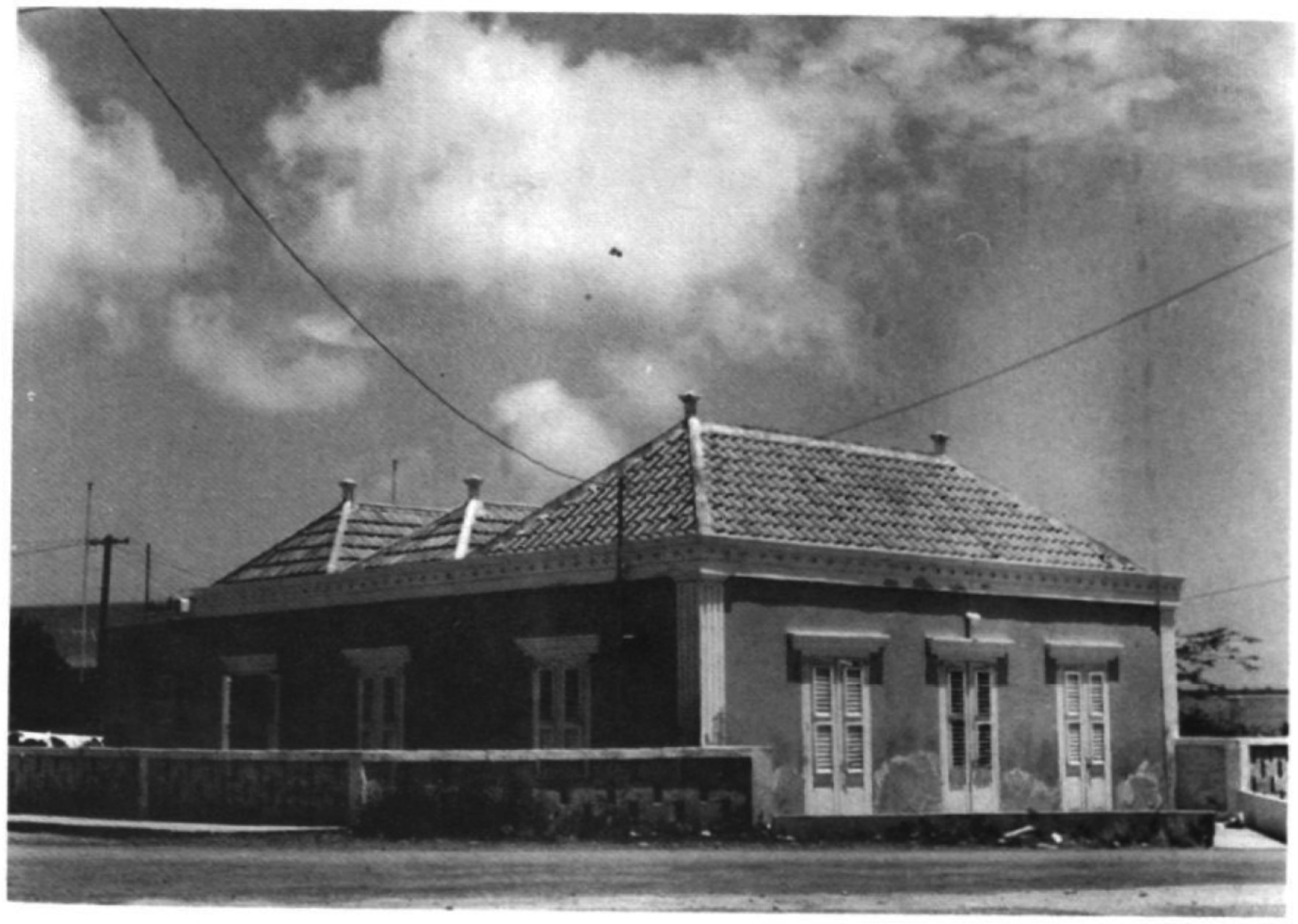
16. Een stenen huisje met strodak in Playa Grandi, dat nu als schuurtje in gebruik is (foto 1971).

17. Een in onbruik geraakt *cas di bara* op een ***kunuku*** ten oosten van Nikiboko. Dit is het huisje waarvan de plattegrond is weergegeven (foto 1971).

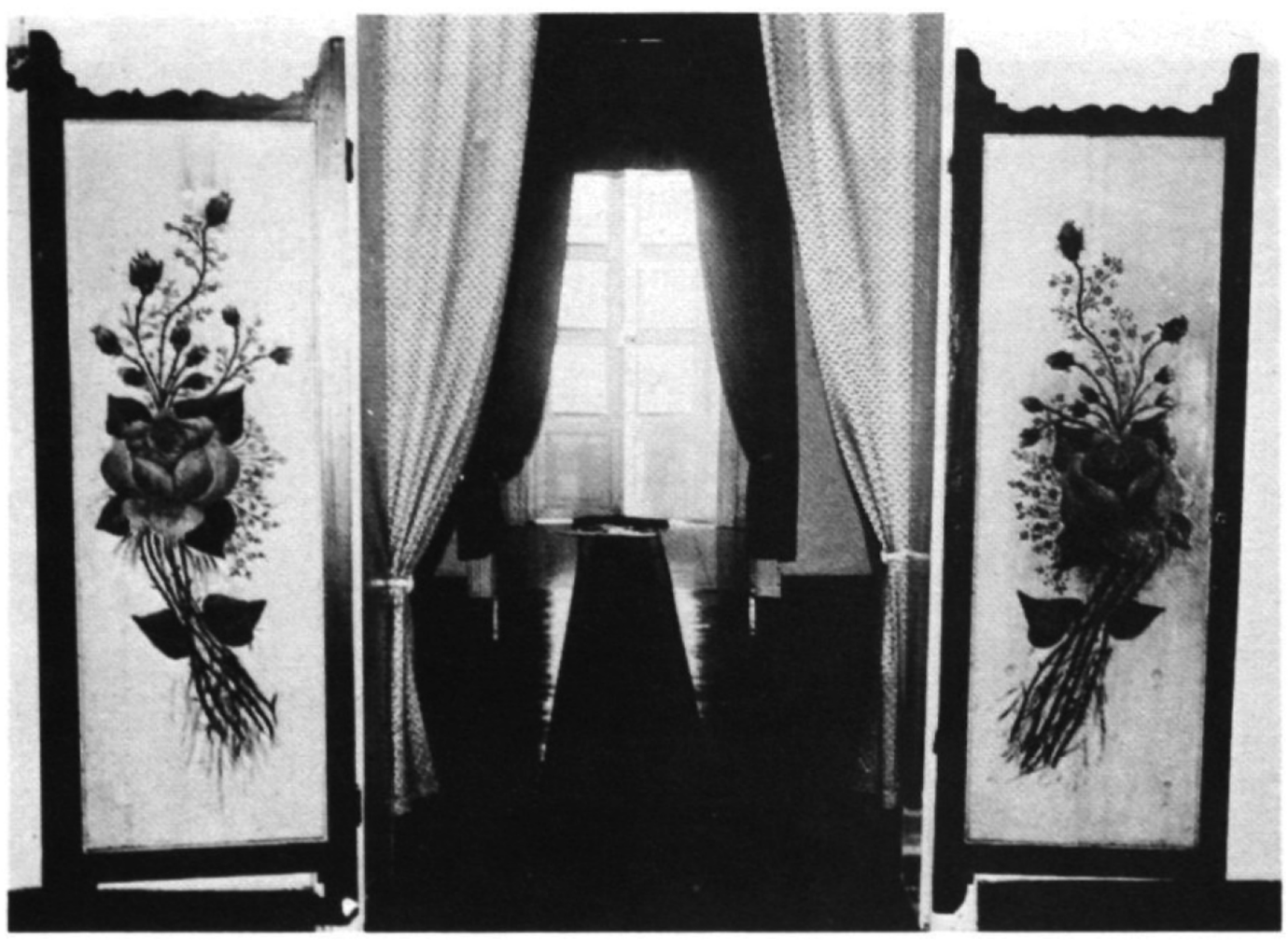
18. Een 'typisch' Bonairiaans huis net ten oosten van Kralendijk (Nikiboko Noord, no 267). De oven en de regenbak liggen aan de westzijde (foto 1971).

19. Een huis met 'drie hoofden' aan de Simón Bolivarstraat in Kralendijk (foto 1971).

20. Een herenhuis in Kralendijk (Prinses Mariestraat no. 2) met een fraaie voorgevel. Het huis is geheel begane-gronds gebouwd (foto 1971).

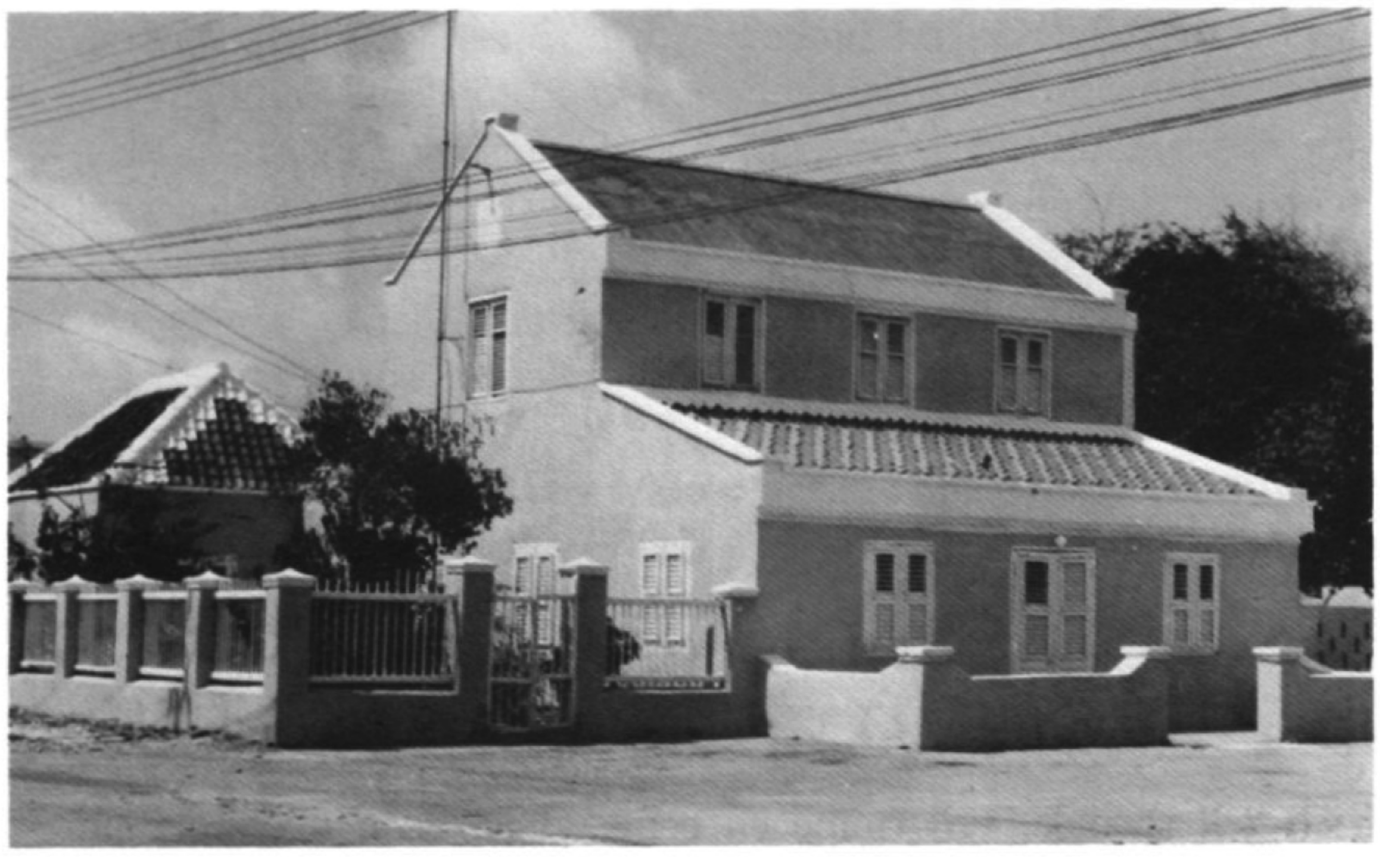

21. Een doorkijk in het hierboven afgebeelde huis: door de *sala* (woonkamer) naar de voorgalerij en voordeur (foto 1971).

heel is met een hekwerk omgeven. Ten zuiden van het gouvernementsgebouw is het fortje, eene soort van vervallen bastion, in een van welks schietgaten een oud, onbruikbaar kanon ligt te verroesten; aan dat fortje is nog een gouvernementshuis verbonden, dat ter beschikking van den gezaghebber is. Verderop zijn nog eenige verspreid liggende, door rolsteenen paden verbonden woningen, en men heeft Kralendijk, zooals het dorp geheeten wordt, reeds bekeken...

Nu zijn er in de *Savannah,* eene woeste vlakte die bij eenigen regen dadelijk onder water staat doch spoedig opdroogt en een ware stofwoestijn is, noord- en oostwaarts digt bij den dijk eenige vrij goede en ruime huizen gebouwd, onder welke ook dat behoort, waarin de zusters der liefdadigheid wonen, gewoonlijk nonnen genoemd, en die eene school hebben ingerigt. In de nabijheid daarvan is de op zich zelf staande, vrij ruime en eenvoudige, doch net ingerigte roomsch-katholieke kerk; de ruime pastorij grenst er aan. In de nabijheid daarvan zijn weder eenige kleine wooningen, doch die fraai gelegen zijn, daar de tussschenruimte, waarin zij van elkander staan, door wat boom en struikgewas is gevuld; men noemt dat gehucht: Rieba piedra[14], dat wil zeggen: boven op de steenen, omdat het er zeer klippig is... Verder op, oost- en zuidwaarts, zijn twee buurten, uit verspreid liggende woningen bestaande, de eene Mundo nobo[15] of de nieuwe wereld genoemd, de andere Nikiboko...
Het drinkwater is er zeer schaarsch. Weinige regenbakken vindt men bij de in de laatste jaren van steen opgetrokken huizen. Te voren waren alle huizen, zoals er ook nu nog tusschen de anderen verspreid liggen, hutten van teenen of twijgen met klei aangestreken en dat gewit, de vloeren zijn ook nog in vele, zelfs steenen huizen, uit kalk en tras vervaardigd, waarover men zand strooit.'

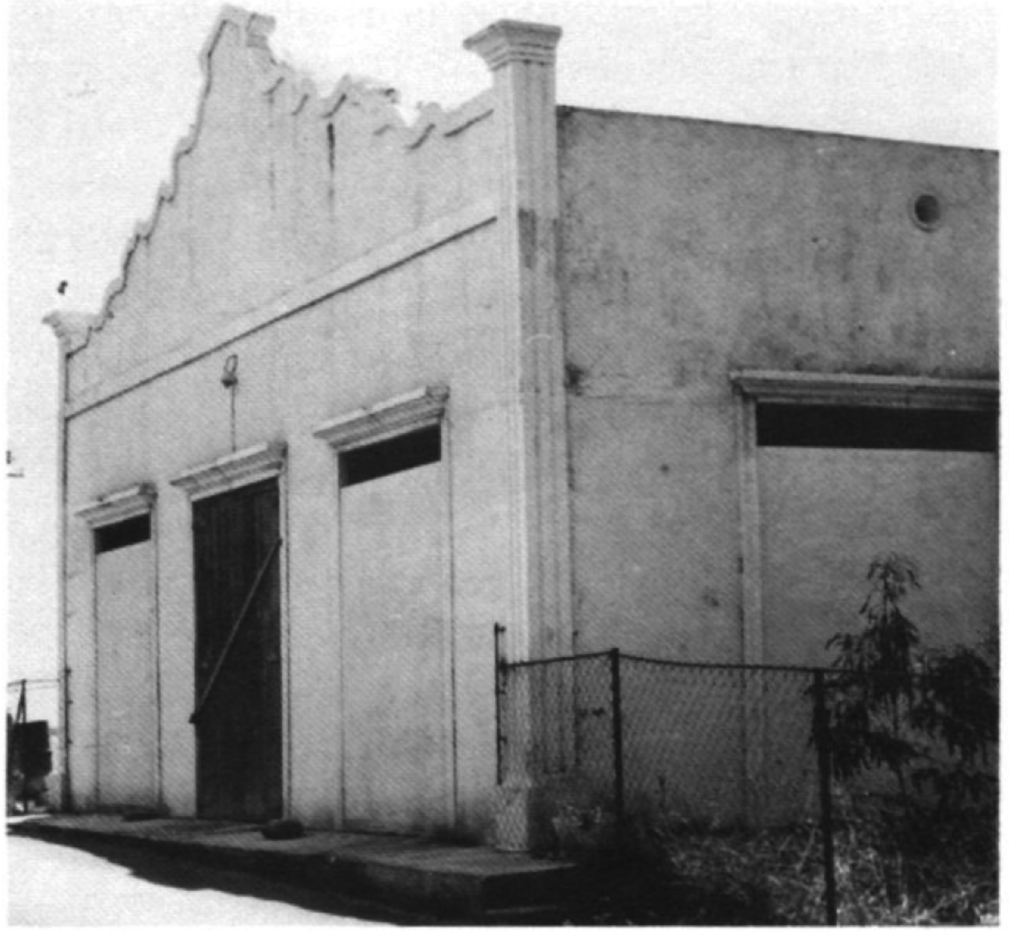
Ook 'de Rincon' werd door VAN DISSEL bezocht. Hij heeft het (1868:481) o.m. over 'de pastorij, die pas nieuw van steen was opgetrokken' en zegt verder: 'De Rincon... was voor eenige jaren slechts een klein gehucht, uit eenige armzalige hutten bestaande; langzamerhand echter vermeerderde de bevolking, omdat het aangenaam in een dal is gelegen en de grond, behalve eenige rotsachtige plekken, zeer vruchtbaar is'. Jammer genoeg vermeldt hij niet of er ook stenen huizen waren gebouwd (behalve dan de pastorie). On-

22. Een mooi voorbeeld van het specifieke Bonairiaanse huis met een verdieping over slechts een gedeelte van het grondoppervlak. Dit huis staat aan de Breedestraat te Kralendijk (foto 1971).

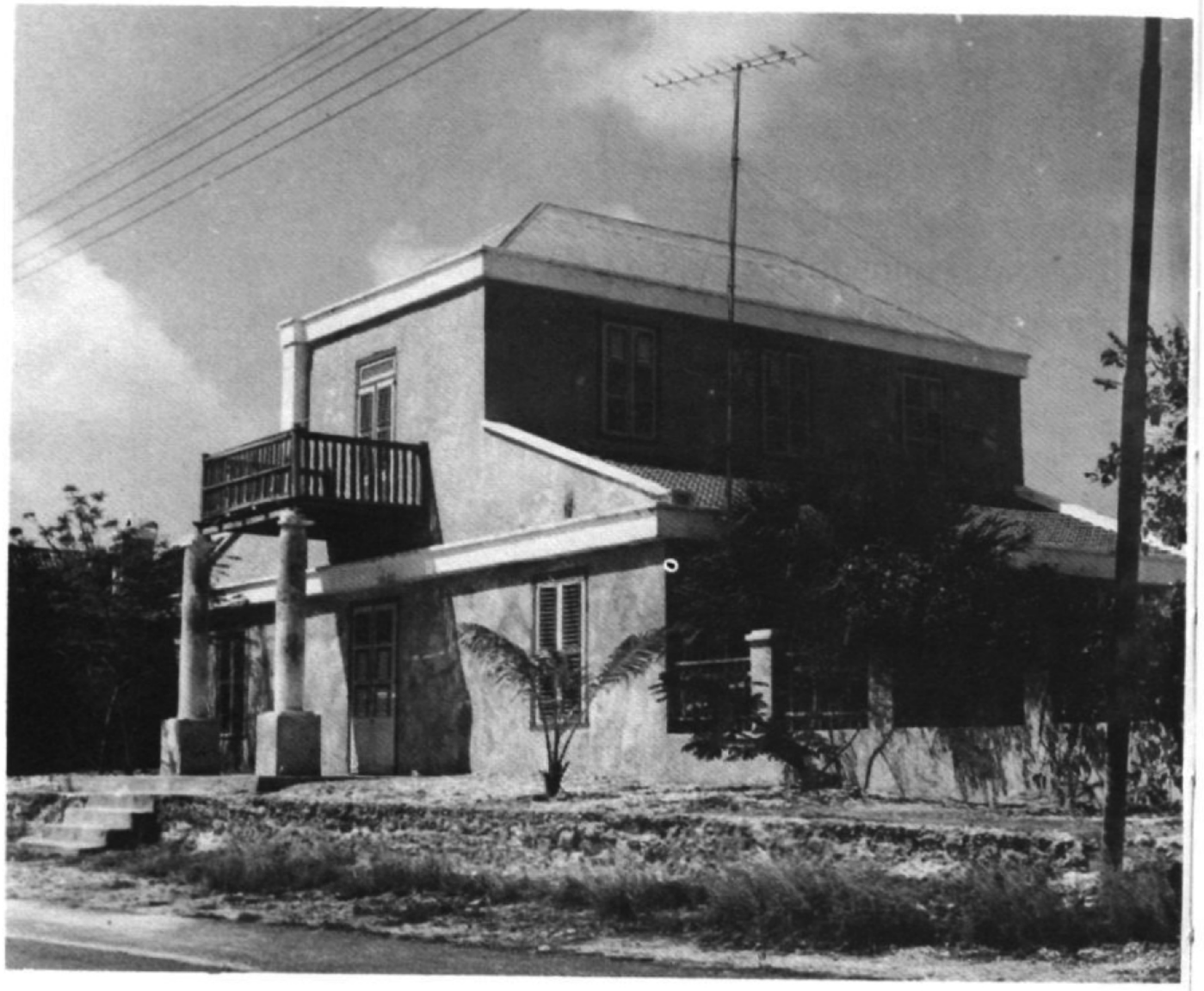
23. Dit huis in het centrum van Kralendijk (Breedestraat 13) behoort tot de grootste huizen van het eiland. Het woongedeelte was boven; de benedenverdieping diende als magazijn en winkel (zie ook de plattegrond). Thans is er de discotheek 'E Wowo' in gevestigd (foto 1971).

24. Opslagplaats met grillig afgezoomde voorgevel aan de Curaçaostraat te Kralendijk (foto 1971).

25. Houten huisje in Kralendijk noord (Playa Pabao 11) (foto 1971).

26. Een herenhuis aan zee, dat bijdraagt aan het karakteristieke beeld van de rede van 'Playa' (Kralendijk) (foto 1971).

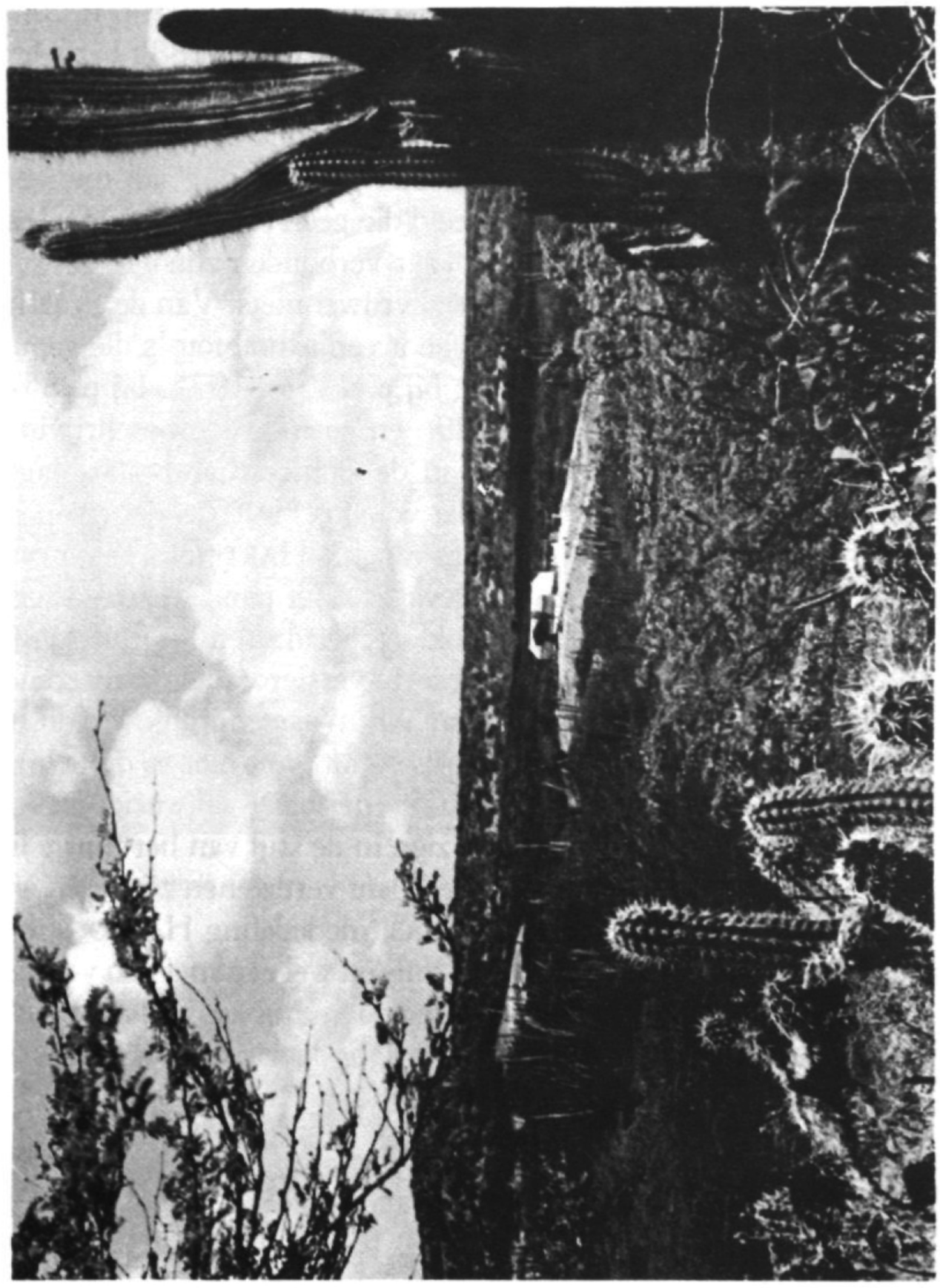

27. Winkelpand in oude stijl aan de Breedestraat in Kralendijk; nu een Chinees restaurant en de winkels van 'Cambes' en St. Jago (foto 1971).

geveer 20 jaar later blijken er echter stenen huizen te zijn in Rincón: de geoloog MARTIN (1887:146) die Bonaire in 1885 bezocht, schrijft:[16] 'Behalve de propere kerk... ziet men in Rincón slechts uiterst bescheiden, stenen huisjes met helder wit schilderwerk naast vele erbarmelijke strohutten'. Hij voegt er nog aan toe: 'de stenen huizen zijn in kamers verdeeld die geen plafond bezitten en daarom onder het dak allen met elkaar verbonden zijn'.

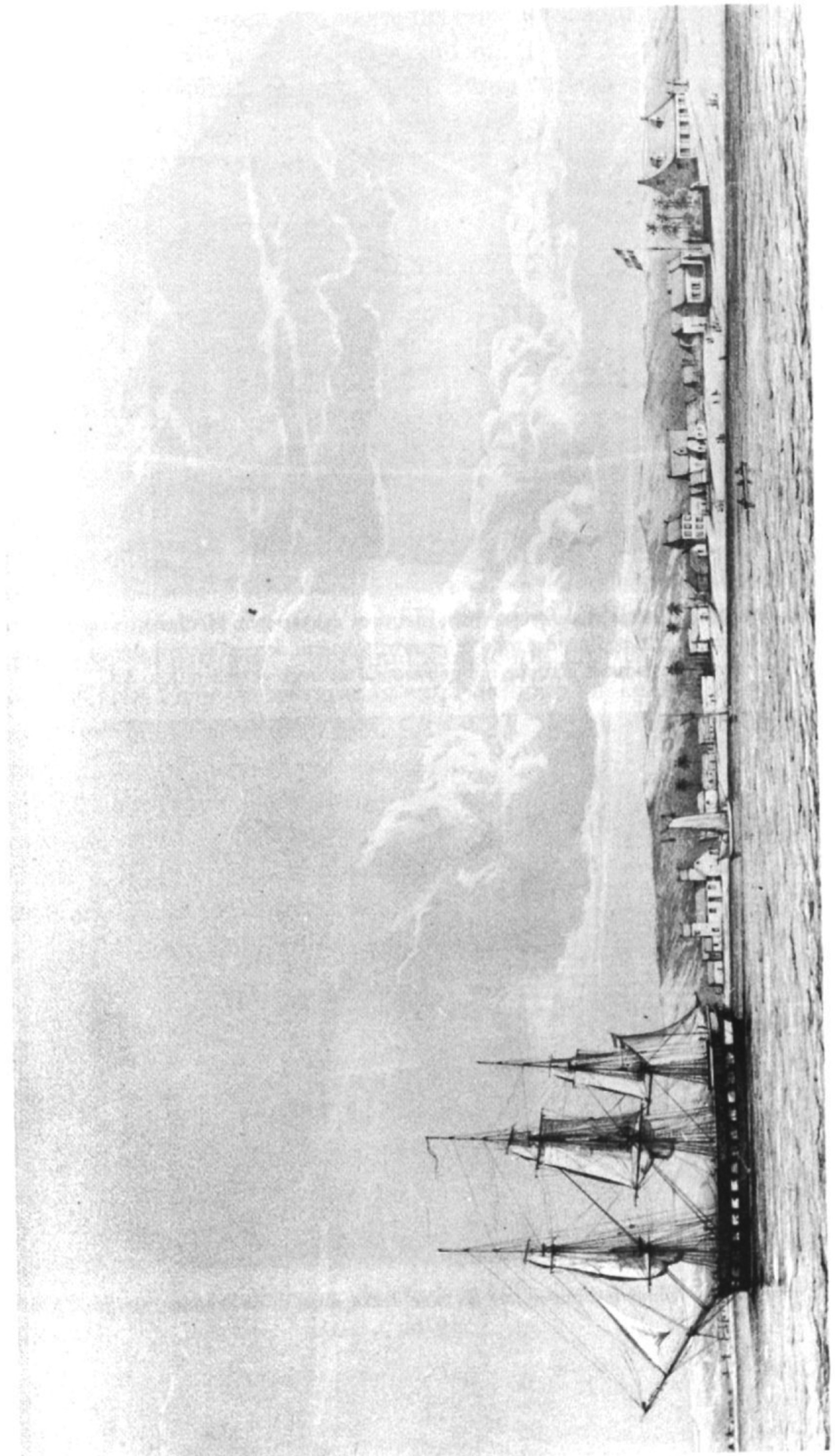
Over Kralendijk vermeldt MARTIN vrijwel niets. Van de situatie in deze plaats krijgen wij enig idee door een aantal foto's die gepubliceerd zijn door HARTOG (1957, bij p. 15, en 1975, bij p. 85). HARTOG dateert deze foto's op 1896 en geeft er een beschrijving bij waaruit blijkt dat de panden van de Chinees/Cambes/St. Jago winkel (foto 27), alsook het huis dat volgens HARTOG door wijlen REMIGIO BOOI werd bewoond en dat van JOS HART (foto 34) er ongeveer zo uitzagen als thans het geval is. Het pand waarin discotheek 'E Wowo' is gevestigd, is ook afgebeeld. Een foto uit 1920 (HARTOG 1975:39) toont dit perceel, versierd met schitterend 'kantwerk' en voorzien van een fraai hek. Waarschijnlijk was dit in 1896 al zo, maar de foto uit dat jaar is op dit punt niet zo duidelijk. In ieder geval zijn deze versieringen nu niet meer aanwezig. De foto's laten voorts een aantal huizen zien in de stijl van het huisje in de Breedestraat (foto 30), huizen welke nu verdwenen zijn. Eén ervan behoorde toe aan LEON NICOLAAS (mededeling HARTOG); op dezelfde plaats staat nu ook een oud huis en wel een met een verdieping toegeruste woning (foto 33). De andere huizen zijn door moderne bebouwing vervangen, namelijk door de winkel van HEITKÖNIG en het (oude) pand van Maduro & Curiel's Bank.

Een foto in het *Bonaire-nummer* van *Neerlandia* (Orgaan van het Algemeen Nederlands Verbond) van 1907 toont nog een tweetal huizen in de stijl van het huisje in de Breedestraat (foto 30). Het ene is waarschijnlijk het pand waar in 1975 restaurant 'The Beefeater' werd gevestigd, het ander is niet meer te herkennen in de thans bestaande bebouwing. In het zelfde nummer van *Neerlandia* worden enige beschrijvingen gegeven van het Bonaire van ongeveer 1907. Een zekere luitenant SNIJDERS, die Bonaire waarschijnlijk in 1904 bezocht spreekt met betrekking tot Kralendijk (1907:190-192) over 'de nette huizen, met hunnen roode en blauwe daken en hunnen aardige dakvensters' maar voegt er later aan

28. Het 'Magazina di Rey', dat op een lage heuvel benoorden de weg van Rincón naar Onima is gelegen, is — na het fort van Kralendijk — het oudst-bekende gebouw op het eiland. Dit 'Magazijn des Konings' werd uit kalksteenblokken opgetrokken tussen 1810 en 1824. Nadat het tot een nauwelijks herkenbare ruïne was vervallen, werd het in 1975 weer opgebouwd (foto 1976).

29. Gezicht op de rede van Kralendijk in 1856: Lithografie van J.E. VAN HEEMSKERCK VAN BEEST naar een tekening van G.W.C. VOORDUIN.

30. Het aardige huisje in de Breedestraat met twee dakkapellen: Het laatst overgebleven exemplaar van een type huis dat rond de eeuwwisseling in deze straat vrij algemeen moet zijn geweest. Het is reeds geruime tijd onbewoond en sterk vervallen (foto T.G., 1966).

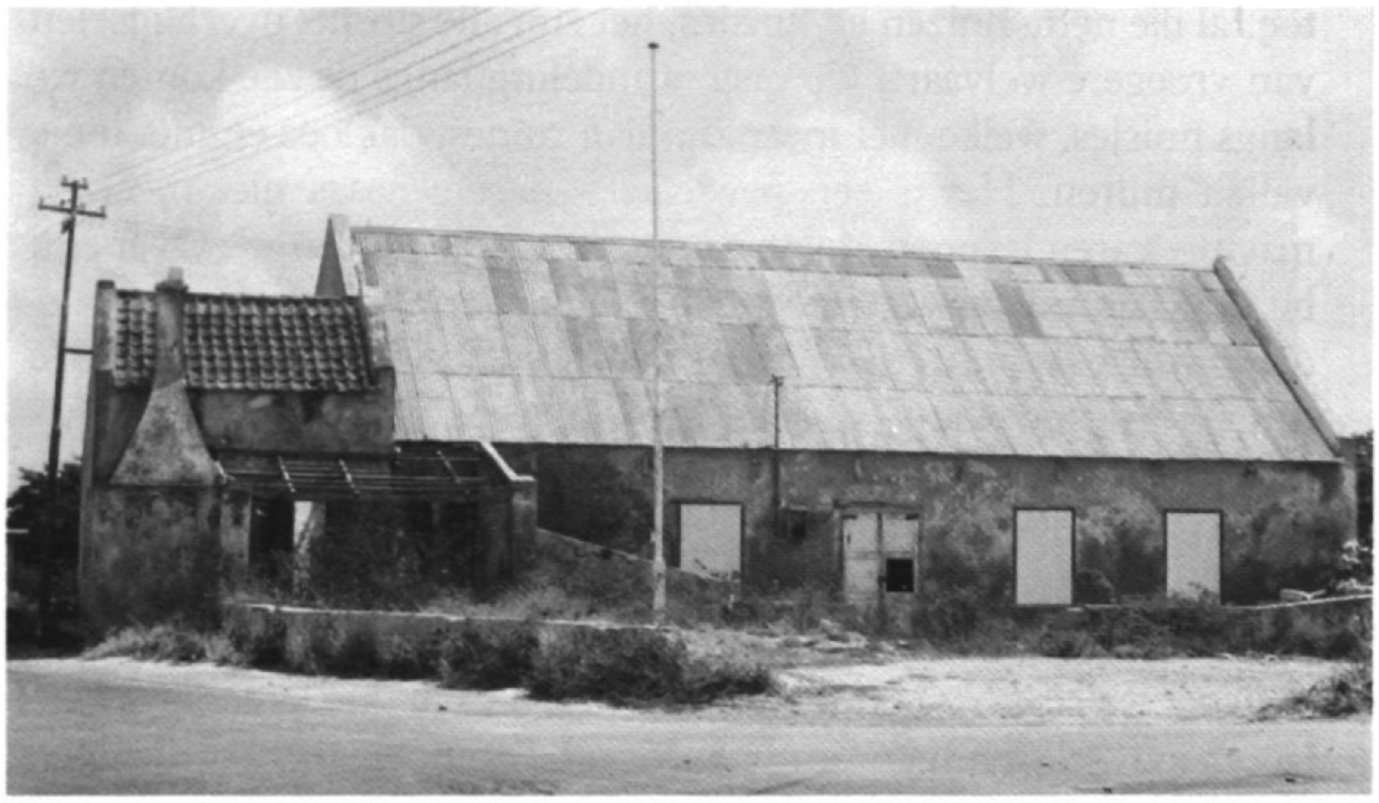

31. Bebouwing achter het huisje met de twee dakkapellen in de Breedestraat (foto T.G. 1976).

toe 'al die nette huizen en huisjes, het zijn alle slechts overblijfselen van vroegere welvaart. Op onze wandeling langs de zee komen we langs huisjes, welke niet meer zijn dan ruïnes, dakloos en met ingevallen muren. Het is een bewijs, dat de eigenaars niet meer bij machte waren hunnen kleine woning te onderhouden...'. Over zijn bezoek aan Rincón vertelt hij o.m. 'Ook de huisjes maken een goeden indruk. Toch treffen we ook hier weder enige ruïnes aan'. De distriktmeester woont volgens hem in 'eene gewone negerhut'.[17] Of dit betekent dat met 'huisjes' stenen huizen worden bedoeld, blijkt echter niet.

Het hoofd der Openbare School, KRIJT (1907: 197, 198, 200) schetst in het *Bonaire-nummer* een beeld van Kralendijk en omstreken. Hij beschrijft de Breedestraat vanuit het zuiden bezien (zonder overigens de naam van de straat te noemen): 'Nu krijgen wij een rechten en goeden weg voor ons, in 't begin begrensd door goede woonhuizen, verderop door vele en daaronder zeer groote winkels'. De foto's bij die tekst geven van de Breedestraat ongeveer dezelfde indruk als de foto's in HARTOG'S publikaties. Rond de R.K. kerk en pastorie '...ligt een menigte huizen verspreid' zo vervolgt KRIJT. Over de bebouwing van Nikiboko en Tera Cora wordt niets vermeld, van 'Deentera' (Antriol) daartegen wel: 'Enkele steenen woonhuizen veraangenamen hier het oog te midden van die menigte armoedige hutten van gevlochten takken met leem bepleisterd en met daken van maisstroo'. Over Zuid Kralendijk *(Playa Pariba)* deelt KRIJT in een ander stukje ongeveer hetzelfde mee als SNIJDERS: 'rechts enkele goedonderhouden woningen in grillige wanorde neer gezet, maar de vele ruïnes wijzen U op verval'.

KRIJT beschrijft voorts een tochtje naar Lac en naar de plantage Bacuna. '...ten laatste naderen wij het nette woonhuis met omliggende stallen, wagenhuis en wachterhuisjes, schapen- en geitenkralen'. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit het huis is dat nu nog op Bacuna staat (foto 36). Dit huis lijkt qua type op het huis in Nikiboko dat als opschrift draagt '1885 Pueblo Novo' (*Beurs* 1974; foto 35). Een foto bij een ander artikel van KRIJT (1907:211) toont een gezicht op de plantage Slagbaai'. Het grote magazijn dat daar nu nog staat is goed zichtbaar, de verdere bebouwing is minder duidelijk.

32. Dit gebouw is waarschijnlijk het vroegere slavenhospitaal, dat door VAN LENNEP COSTER en VAN DISSEL wordt genoemd. De twee torenvertrekken welke het vroeger had (zie de prent van VOORDUIN) zijn verdwenen (foto 1971).

33. Het huis dat toebehoorde aan Leon Nicolaas, Breedestraat no. 19. Het is net als de huizen op de foto's 22 en 26, van het specifiek Bonairiaanse type: een verdieping over slechts een gedeelte van het grondoppervlak (foto 1971).

Interessant zijn tenslotte enkele mededelingen van Pastoor EUWENS in het *Bonaire-nummer*. Hij schrijft (1907:201) 'Bejaarde inwoners van het eiland herinneren zich nog zeer goed hoe in hun jongen tijd 't fort en 't gouvernementshuis [gezaghebbershuis] op Kralendijk nagenoeg de eenige gebouwen waren in die omgeving. Slechts cactusstruiken groeiden ter plaatse, waar zich nu een lange rij huizen aan weerszijden van het fort uitstrekt. In diezelfde mate zijn ook de buurtschappen Dentéra, Nikebóki, Tera Corá en vooral het dorp Rincón uitgebreid. Op Kralendijk zijn die woningen bijna allen naar een vast model uit bergsteen en klei opgetrokken, met kalk bepleisterd en geel of grijs gekleurd. In die buurtschappen zijn het merendeel der huizen niet veel meer dan hutten, soms van ruwe planken getimmerd en met zink bedekt, meestal echter van rijshout gevlochten, met leem bestreken en met een dak van maisstroo.'

Wij besluiten dit historisch overzicht van de huizen op Bonaire met een sprong naar het jaar 1948. In het gedenkboek *Oranje en de Zes Caraïbische Parelen* beschrijft C.E.B. HELLMUND het Bonaire van die dagen. Op p. 487 wijst hij er op dat vele Bonairianen nu een redelijk inkomen hebben door de komst van de olie-industrie op Aruba en Curaçao; ze werken veel op de schepen die de olie uit Maracaibo halen. HELLMUND vervolgt dan: 'Het bedrag, dat van hen per postwissel binnenvloeit is belangrijk. Vele huizen en huisjes, die in de omgeving van Kralendijk en in Rincón verrezen, zijn dan ook met deze spaarpenningen gebouwd. De Bonairiaanse arbeider is erg op een eigen huis gesteld en zal, zodra hij wat overgespaard heeft, een begin maken met het bouwen van een huisje'. We zijn hiermee inmiddels dicht bij het heden gekomen; het is overigens interessant te zien dat ook door HELLMUND de liefde van de Bonairiaan voor een eigen huis gesignaleerd wordt.

Ik meen dat we uit datgene wat de geschreven bronnen ons leren en wat we verder van de geschiedenis weten, ongeveer het volgende kunnen concluderen. Wanneer wij de Indianen, waarvan zo weinig bekend is, buiten beschouwing laten, waren Bonaire's eerste huizen van takken, leem en stro gemaakt: het *cas di bara* dat we nu nog op veel plaatsen in de *kunuku* tegenkomen. Deze huizen bleef men waarschijnlijk bouwen totdat de olie-industrie welvaart begon te

34. *Een groot herenhuis aan de Breedestraat in Kralendijk, eigenaar Jos. Hart. Boven woongedeelte, beneden magazijn en winkel (foto 1971).*

35. Het huis in Nikiboko dat als opschrift draagt: '1885 Pueblo Novo.' Het is al lange tijd onbewoond (foto 1971).

36. Het huis op de *kunuku* 'Bacuna': Waarschijnlijk hetzelfde huis dat 'bovenmeester' KRIJT op zijn tochtje naar Lac, omstreeks 1907, aantrof. Het wordt nu niet meer gebruikt en is sterk vervallen (foto 1971).

37. Het kerkje van de Verenigde Protestantse Gemeente aan het Wilhelminaplein te Kralendijk, ingewijd in 1847 (foto 1971).

38. Mooi, gaaf huisje in Rincón (Rincón 313) (foto 1971).

39. Huis met de *tres kabes* (drie hoofden) aan de Bernhardweg te Kralendijk: geboortehuis van de schrijver en vroegere gouverneur van de Nederlandse Antillen, COLA DEBROT (foto 1971).

brengen, ongeveer in de jaren dertig. Niettemin waren er al in 1823 stenen huizen, vier van particulieren en misschien twee of drie (één in Rincón?) van het gouvernement. Eén huis bevond zich mogelijk in het fort in Kralendijk (het huis van de commandeur), één net erbuiten (het huis van de 1ste opzichter); de huizen van particulieren stonden ten noorden van het fort. In 1837 (VAN LENNEP COSTER) zijn een aantal nieuwe huizen verrezen in die buurt. Ook nu staan daar huizen in oude stijl. Het zou aardig zijn te weten of zij nog dateren uit de eerste helft van de vorige eeuw. Misschien is dit het geval met het 'huis van Van der Dijs'. EUWENS vertelt in 1904 dat Kralendijk volgens de oudere mensen in hun jeugd dus laten we zeggen ± 1850, slechts enkele stenen huizen telde. Uit de foto's door HARTOG gepubliceerd, valt op te maken dat de bebouwing van het centrum van Kralendijk er in 1896 al ongeveer zo uitzag als nu. Het ligt daarom voor de hand te veronderstellen dat het grootste deel van deze bebouwing tot stand kwam nadat Bonaire werd opengesteld voor particuliere vestiging, d.w.z. in de tweede helft van de jaren zestig van de vorige eeuw.

Wat betreft de dorpen rond Kralendijk kunnen we vaststellen dat hier in 1886 al enige stenen huizen te vinden waren (VAN DISSEL), van Rincón weten we dit met zekerheid voor het jaar 1885 (MARTIN). Het is echter waarschijnlijk dat Dominee BOSCH zich in 1822 in Rincón al in een stenen huis ter ruste heeft begeven.

De meeste stenen huizen, zowel in Kralendijk als in de andere nederzettingen, zijn echter van veel recenter datum: de gegevens uit het *Bonaire-nummer* van *Neerlandia* en het artikel van HELLMUND wijzen dit uit. In het algemeen kan men zeggen dat de meeste huizen dateren uit de tijd toen er door de olie-industrie ook enige welvaart naar Bonaire kwam. Dit wordt bevestigd door de mededelingen van informanten. Dat veel huizen nog relatief jong zijn, blijkt in bepaalde gevallen ook uit het gebruikte bouwmateriaal: cementblokken. Deze werden, zoals reeds opgemerkt, pas vanaf 1927 op Bonaire vervaardigd.

Het is duidelijk dat het bovenstaande betoog enkele speculaties bevat. Daarom zijn de bronnen zelf uitvoerig geciteerd, zodat door aanvullend onderzoek eventueel gemakkelijk correcties kunnen worden aangebracht. Vele dateringen van huizen zijn door gesprekken met bewoners en andere Bonairianen te achterhalen.

40. Huis in traditionele stijl in Noord'i Saliña (no. 416) (foto 1971).

41. Het 'huis van Van der Dijs' aan de Bernhardweg in Kralendijk. Het werd in 1978 gerestaureerd en is nu in gebruik voor eilandsdiensten (foto T.G., 1966).

42. Fraai aangepaste nieuwbouw in het centrum van Kralendijk: Het gebouw van Maduro en Curiëls Bank (ontwerp Plan D2) (foto 1978).

43. Het onbewoonde huis bij de vuurtoren op de plantage Bolivia, slechts op enkele tientallen meters van de steile rotskust in het uiterste noordoosten van Bonaire. Het woongedeelte is hooggelegen, ter bescherming tegen het door de Oostpassaat opgezweepte water dat bij tijden het terras overspoelt (foto 1971).

PROBLEMEN ROND HET BEHOUD

De 'oude' Bonairiaanse huizen zijn dus meerendeels van vrij recente datum, maar daarom niet minder waard om in stand gehouden te worden. Dat zich daarbij problemen voordoen is vanzelfsprekend. Het eerste probleem is van culturele aard en behelst de vraag of men wel de behoefte voelt om het oude Bonairiaanse woonhuis te bewaren. In de inleiding werd reeds opgemerkt dat de meeste Bonairianen zich van het bijzondere van hun huizen niet bewust zijn. Om met 'heemschut'-ogen naar eigen huis te kijken zou voor velen iets geheel nieuws zijn. Voorlichting via de pers en de radio en onderricht op scholen zouden van veel nut kunnen zijn. Ook zou in de toeristenfolders meer aandacht aan de locale architectuur geschonken kunnen worden, waardoor het waardevolle daarvan wellicht meer tot de bewoners doordringt. Het lijkt mij dat een goede voorlichting niet zonder succes zal blijven. De overheid is zich, gezien haar activiteiten van de laatste jaren, van het belang van restauratie bewust; zij heeft het goede voorbeeld en verdient hiervoor alle lof. Hetzelfde geldt voor de particulieren die hun huis in stijl in stand houden. Daarnaast zijn er gelukkige ontwikkelingen als het aangepast bouwen door Maduro en Curiël's Bank. Bovendien zijn de Bonairianen zo gesteld op hun eiland, dat het niet moeilijk moet zijn hen te overtuigen van het belang van het behoud van de karakteristieke huizen. Hierbij moet worden aangetekend dat het *cas di bara* niet meer aan de huidige wooneisen (althans voor permanent gebruik) voldoet, al moet worden opgemerkt dat zo'n huis volgens vele Bonairianen niet onprettig was.[18]

Een aantal van deze huisjes zou als museum-exemplaar bewaard dienen te blijven.

Een tweede probleem is dat de Bonairiaan niet vertrouwd is met het idee dat derden, bijv. de overheid, iets te zeggen zouden hebben over zijn huis; over het eigen huis heb je het volledige beschikkingsrecht en iedere inbreuk daarop zou dan ook als een onrecht worden gevoeld. In het algemeen lijkt het daarom af te raden om met maatregelen te komen die het beschikkingsrecht aantasten. Veeleer zal men het moeten zoeken in voorlichting, waardoor mogelijk het wonen in oude huizen aan status wint. Daarnaast kunnen het geven van financiële tegemoetkomingen voor restauratie

en bijv. het scheppen van fiscale aftrekmogelijkheden voor onderhoudskosten, zoals door TEMMINCK GROLL (1977:II/11) gesuggereerd, een belangrijke rol spelen.

Wat betreft het beschikkingsrecht moet wellicht een uitzondering gemaakt worden voor een aantal unieke panden zoals te vinden in de Breedestraat in Kralendijk. Afbraak c.q. grondige verandering van deze huizen zou het 'stadsgezicht Kralendijk' dermate ingrijpend wijzigen dat plaatsing op een monumentenlijst, die een aantal beperkingen oplegt aan de eigenaren, gerechtvaardigd lijkt. Gelukkig bestaat die mogelijkheid nu. Op 1 september 1979 werd de 'Monumentenwet' (Landsverordening van de 4e januari 1977 tot behoud van monumenten van geschiedenis en kunst) afgekondigd. Aanwijzing tot monument of tot beschermd stads- of dorpsgezicht is hierdoor mogelijk geworden.

Het tot stand komen van deze verordening is voor de monumentenzorg natuurlijk uiterst belangrijk. Echter veel hangt af van de toepassing; wat dit betreft ligt er een moeilijke taak voor de gelijktijdig ingestelde Monumentenraad. Bovendien kan met deze verordening in de hand weliswaar afbraak of een ingrijpende verbouwing verhinderd worden, maar het is niet mogelijk om eigenaren van monumentenpanden te dwingen hun bezittingen te onderhouden. Wat Bonaire betreft zal het met name een probleem zijn om eigenaren van waardevolle 'bouwvallen' ertoe te bewegen deze huizen te herstellen; immers wanneer deze huizen niet bewoond worden is het moeilijk ze in goede staat te houden. In sommige gevallen zullen de eigenaren, die de grond uit een oogmerk van speculatie hebben aangekocht, voor de instandhouding van de huizen niet veel voelen. Overheidssubsidies zouden hierbij nodig kunnen zijn. De Monumentenwet voorziet in de mogelijkheid een deel van de kosten af te wentelen op de landskas. Ook zou verhuur gepropageerd moeten worden in deze gevallen. Overigens behoeft niet elk vervallen pand in bewoonbare staat gebracht te worden; het door wind en weer aangetaste huis bij de vuurtoren in Bolivia (foto 43), met zijn wat afwerend, geheimzinnig karakter, is in zijn huidige staat wel zo indrukwekkend. Het zou in deze vorm geconserveerd kunnen worden.

Voor een aantal panden zal een nieuwe bestemming gezocht moeten worden. Dit geldt met name voor de plantagehuizen welke

niet meer in gebruik zijn. Voor het landhuis Karpata is inmiddels een gelukkige oplossing gevonden: het komt ter beschikking van de 'Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen (STINAPA)'. Een enkel ander landhuis is misschien geschikt te maken voor een restaurant. Voor een hotel zijn deze plantagehuizen meestal te klein; bovendien ligt maar een enkele dicht bij zee. Toch moet met de nodige vindingrijkheid wel een oplossing te bedenken zijn.

Behoud van oude huizen brengt ook een aantal technische problemen met zich mee. Eén ervan is de aanwezigheid van salpeter in de muren van natuursteen, waardoor de pleisterlaag op de muren aangetast wordt, met het gevolg dat men heel vaak moet schilderen om de muren een beetje toonbaar te houden. Het salpeter is afkomstig van het zoute water waarmee men de kalk, die voor de mortel gebruikt werd, bluste. Het blijkt moeilijk te zijn hiervoor een oplossing te vinden. De muren van de gebouwen van Fort Amsterdam in Willemstad zijn om die reden nieuw opgetrokken (in oude stijl).

Een ander probleem vormen de houten *shutters*. Aangezien zij kunnen rotten, moeten ze vaak geverfd worden. Bovendien zijn ze duur in aanschaf en laten ze in gesloten toestand geen licht door. De nieuwe glazen *shutters* hebben al deze nadelen niet en het is daarom goed te begrijpen dat men tegenwoordig daaraan de voorkeur geeft. Het zou misschien mogelijk zijn om met behulp van enige financiële steun de eigenaren aan te moedigen om, althans in de voorgevels, de houten *shutters* te bewaren. Wat de dakbedekking betreft, vermoedelijk is een golfplatendak goedkoper dan een pannendak; ook hier moet met enige goede wil en financiële hulp een oplossing te vinden zijn.

Een laatste probleem van technische aard is gelegen in het feit dat vele huizen niet meer aan moderne wooneisen voldoen of naar huidige opvattingen te klein zijn. Deskundigen zouden ideeën moeten ontwikkelen over de wijze waarop een verbouwing tot stand gebracht kan worden zonder dat het eigen karakter van de huizen verloren gaat. TEMMINCK GROLL (1977:II/10) tekent in zijn tweede rapport aan dat bepaalde monumenten (hij schrijft hier over de Nederlandse Antillen in het algemeen) reeds vele veranderingen ondergaan hebben, veranderingen, die bij meer kennis van zaken voor hetzelfde geld geen verminking, maar een verbetering had kunen betekenen. Mogelijkheden zijn er volgens deze deskundigen zeker.

Veel problemen zullen uiteindelijk van financiële aard blijken te zijn. Een arm eiland als Bonaire kan zich eigenlijk geen monumentenzorg veroorloven. Met restauratie wordt echter niet alleen een ideëel, maar ook een economische belang gediend, namelijk de ontwikkeling van het toerisme. HENRIQUEZ (1977:251) merkt terecht op dat de opbouw van een blijvend toerisme een illusie zal zijn, indien geen maatregelen worden genomen om het verval van het achterland milieu te voorkomen (met de term 'achterland milieu' wordt het landschap, inclusief bebouwing, anders dan zee en strand bedoeld). Het beschikbaar stellen van financiële middelen voor dit doel moet daarom alleszins verantwoord geacht worden. Voor grote projecten zou steun aangevraagd kunnen worden in de vorm van ontwikkelingshulp, zoals ook gebeurd is bij de restauratie van het Gezaghebbershuis en de Pasanggrahan. Dergelijke investeringen bevorderen daarnaast de werkgelegenheid op het eiland en zijn ook om die reden belangrijk. Het gouvernement zou een subsidieregeling kunnen treffen; hoe gering de bijdragen ook zouden zijn, subsidiëring zou niet alleen het onderhoud in 'stijl' bevorderen, maar vooral ook het probleem van de restauratie in de publieke belangstelling brengen. Ook zou gedacht kunnen worden aan overheidshulp bij restauraties in de vorm van het inzetten van arbeiders in het rouleersysteem voor werklozen.

Eenvoudig zullen de financiële problemen zeker niet op te lossen zijn; Bonaire's architectuur verdient echter, dat alle krachten voor haar behoud worden ingezet.

NOTEN

1. Mijn dank gaat uit naar Mw. Drs. L.J. WESTERMANN-VAN DER STEEN, die zich zeer heeft ingezet voor de realisering van deze publicatie; voorts naar de Heren L.D. GERHARTS, J.H.R. HERRERA, F.G. JANGA, Dr. J.H. SCHERER, Prof. dr. ir. C.L. TEMMINCK GROLL en Dr. J.H. WESTERMANN voor hun commentaar op een eerdere versie van dit stuk, en naar de Heren C.F. FINIES, Drs. G.M. KELDER en J.W. TJIETJIE voor hun assistentie bij het maken van de foto's. — Een speciaal woord van dank gaat uit naar Drs. LUIS J. DAAL, die — met de bedoeling om het belang van monumentenzorg op Bonaire bij een groter publiek bekendheid te geven — dit artikel heeft vertaald in het Papyamentu en in het Spaans. Het valt te hopen dat het mogelijk zal zijn om ook déze teksten in druk te doen verschijnen.
2. Zie de Literatuurlijst.

3. Kralendijk wordt locaal als 'stad' aangemerkt.

4. Om niet beledigend te zijn dient men daarom te spreken van 'een huis in oude stijl', en niet van een 'oud huis', zoals een Bonairiaanse assistent mij corrigerend bijbracht.

5. Deze foto's werden gemaakt op verzoek van Dr. J.H. WESTERMANN, bestuurslid van de 'Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen'. Bij deze stichting is ook de volledige foto-collectie ondergebracht. Een aantal foto's werd beschikbaar gesteld door Prof. TEMMINCK GROLL (in de onderschriften aangeduid met T.G.).

6. Het antropologisch onderzoek werd gefinancierd door de 'Stichting Wetenschappelijk Onderzoek van de Tropen' (WOTRO).

7. In de publicaties van de volks- en woningtelling van 1972 zijn geen gegevens over het woningbezit opgenomen.

8. Ook de kinderen van de gewone man gingen naar school, hoewel niet altijd regelmatig. De afstand van hun *kunuku* naar het dorp, waar de school gevestigd was, was in de meeste gevallen veel kleiner dan die van de grote plantages naar Kralendijk (zie het kaartje). De kinderen konden daarom lopend naar school, hoewel dit hun leerprestatie zeker niet gunstig beïnvloed zal hebben.

9. Dit type huis wordt op Curaçao en Aruba *cas di yerba* (huis van gras) genoemd.

10. Ik dank deze informatie aan Prof. TEMMINCK GROLL.

11. Welke plaats met Seroe Moreno werd aangeduid heb ik niet kunnen achterhalen.

12. HARTOG geeft aan dat waarschijnlijk bedoeld wordt 'de kapitein der Indianen'.

13. In het staatje van 1810 als commandant aangeduid; later (in 1848) werd de betiteling 'gezaghebber' ingevoerd.

14. Welke plaats met deze naam werd aangeduid is mij niet bekend.

15. Volgens HARTOG (1957: 118) is Mundo nobo, evenals Pueblo nobo, een oude naam voor Tera Cora. Tera Cora wordt op een kaart uit 1866 (Carte de l'île de Bon-Aire van A. CONRADI en E.E. JARMAN) inderdaad als Mundo novo aangeduid. Echter, het huis dat volgens het artikel in de *Beurs- en Nieuwsberichten* (1974) het opschrift '1885 Pueblo Novo' draagt, ligt in Nikiboko Noord.

16. Vertaald uit het Duits.

17. Waarschijnlijk betrof het slechts een kantoortje; de districtmeester van Rincón woonde in Kralendijk (mededeling L.D. GERHARTS).

18. Bij een onderzoek aan de Technische Hogeschool te Delft werd vastgesteld dat het materiaal dat werd gebruikt voor een *cas di bara* een hoge isolatiewaarde heeft; zulk een huis is daarom relatief koel (WEEBER 1977: 220, 223).

LITERATUUR

Anonymus, 1974. *Beurs- en Nieuwsberichten* (Antilliaans dagblad), 13.IX.1974.

BOSCH, G.B., 1836. *Reizen in West-Indië en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika II.* L.B. Bosch, Utrecht.

DISSEL, S. VAN, 1868. Eenige bijzonderheden omtrent het eiland Bonaire. *Bijdragen tot de Taal-, Land-, en Volkenkunde van Nederlandsch Indië (3) 3:* 470-486.

DONKER, A., 1959. Een half jaar op Bonaire. Gedicht. *Antilliaanse Cahiers 3,* 3: 6.

Encyclopedie van de Nederlandse Antillen, 1969. Elsevier, Amsterdam.

EUWENS, P.A., 1907. De tegenwoordige economische toestand van Bonaire. *Neerlandia 11,* 12: 201-204.

HARTOG, J., 1957. *Bonaire. Van Indianen tot toeristen.* Gebr. de Wit, Aruba.

HARTOG, J., 1975. *A short history of Bonaire.* De Wit Stores N.V., Aruba.

HELLMUND, C.A.B., 1948: Bonaire. In: *Oranje en de zes Caraïbische Parelen:* 486-492.

HENRIQUEZ, P.C., 1977. Monumenten en natuurbeheer. In: *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen.* De Walburg Pers, Zutphen: 227-262.

KRIJT, C.J., 1907. Kralendijk, de hoofdplaats van Bonaire, en omstreken. *Neerlandia 11,* 12: 197.

KRIJT, C.J., 1907. Een tochtje naar Lac, langs de plantage Bacuna. *Neerlandia 11,* 12: 200.

LENNEP COSTER, G. VAN, 1836. *Herinneringen mijner reizen naar onderscheidene werelddeelen.* J.F. Schleijer, Amsterdam.

LENNEP COSTER, G. VAN, 1842. *Aanteekeningen gehouden gedurende mijn verblijf in de West-Indiën in de jaren 1837-1840.* J.F. Schleijer, Amsterdam.

MARTIN, K., (1887) 1888. *Westindische Skizzen. Reise Erinnerungen.* E.J. Brill, Leiden. (*Bericht über eine Reise nach Niederländisch West-Indien* ... I)

'Monumentenwet', 1979. Landsverordening van de 4de januari 1977 tot het behoud van monumenten van geschiedenis en kunst, no. *3.* (Curaçao)

OZINGA, M.P., 1959. *De monumenten van Curaçao in woord en beeld.* Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

SNIJDERS, J.A., 1907. Inleiding. *Neerlandia 11,* 12: 189-193.

TEENSTRA, M.D., 1837. *De Nederlandsche West-Indische Eilanden in derzelver tegenwoordigen toestand. II.* Sulpke, Amsterdam.

TEMMINCK GROLL, C.L., 1967. *Monumentenzorg in Suriname en de Nederlandse Antillen.* Rapport, Driebergen.

TEMMINCK GROLL, C.L., 1977. *Monumentenzorg Nederlandse Antillen.* Rapport.

WEEBER, C.J.M., 1977. De oude en nieuwe architectuur. In: *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen.* De Walburg Pers, Zutphen: 216-227.

Drs. A. KLOMP
Instituut voor Culturele Antropologie ter Rijksuniversiteit
Heidelberglaan 2, Utrecht.

THE SURVIVAL OF THE SPANISH LANGUAGE IN TRINIDAD

In an article published not long ago, Dr. SYLVIA MOODIE attempted to correct the commonly held though erroneous view that the Spanish language no longer survives as a native language in Trinidad.[1] My own research based on field investigations undertaken during the later years of 1960 and the early 1970's clearly supports Dr. MOODIE's findings; it further confirms her conclusions that the Spanish spoken in Trinidad is closely related to 'the rustic and vulgar speech' of the Hispanophone Caribbean and shows no indication that, by virtue of its isolation, it has diverged from that spoken in the rest of the Caribbean.[2]

It is not entirely surprising that so many people are unaware of the fact that Spanish survives up to the present day in Trinidad, or that many of those who know of its existence believe it to have been brought here in the nineteenth century from Venezuela. In the first place, nearly two hundred years have elapsed since the island ceased to be a Spanish possession. Secondly, Spanish colonization and settlement had in any case been very precarious in nature and extremely limited in extent.[3] In such circumstances the disappearance of the language long before now would be the more likely consequence. It appears that its survival is to be ascribed to certain specific factors; the object of the present article is to examine these factors[4] and to emphasize their importance for the fact that in each of over fifty village/hamlets of Trinidad, I was able, in the course of my field investigations, to find some persons who were able to converse in the language of the island's first European settlers.

Even the most cursory study of the Spanish colonial period in

Trinidad reveals the state of neglect in which the island lay for almost the entire period it remained a Spanish colony. As late as 1762 after the island had been a Spanish possession for nearly three hundred years, the then Governor describes the principal towns at the time, San José de Oruña (St. Joseph) and Puerto España (Port-of-Spain), as existing 'in name only'. He further adds: 'ni en uno, ni en otro pueblo constaban diez y seis casas, que estas eran más depósito de animales ponzoñosos, como es culebras y demás de todo género, que habitaciones de gentes'.[5] And apart from these two miserable towns, the Amerindian missions were the only other form of 'organized living' in the period prior to 1783.[6] Moreover, in 1782 the total free Spanish population of the island (white and coloured) was well below 1,000.[7]

It is also important to note that when the island was eventually developed and more adequately settled in the last quarter of the eighteenth century, the overwhelming majority of colonists were not of Spanish but of French origin. As a result, during its last years as a Spanish possession, the island was predominantly French and its inhabitants spoke French and/or French Creole.[8] This paradoxical situation was the result of deliberate immigration policies proposed and implemented by Spain in a belated attempt to develop the untapped resources of this neglected island by attracting settlers and slaves to it. In 1776, the Spanish Crown issued a *Cédula de Población* offering favourable terms to settlers, Spaniards as well as non-Spaniards.[9] But the response to this first *Cédula* was not enthusiastic and it was the issue in 1783 of a second *Cédula de Población,* containing even more attractive incentives, that really marks the turning-point in the island's development.[10] The liberal terms of this *Cédula* were achieved largely through the efforts of a Frenchman from Grenada, ROUME DE ST. LAURENT.[11] The principal restrictions imposed on immigrants were that they were required to swear allegiance to the King of Spain and had to profess the Roman Catholic faith;[12] but even this last regulation appears to have been 'loosely applied'.[13]

The response was immediate and a mere six years after the issue of this *Cédula,* the population had soared to 18,918 of whom 2,151 were Europeans, 4,467 free coloured, 2,200 Amerindians and 10,100 slaves.[14] In 1782 the total free population had been but

2,813,[15] while the more complete figures which we have for 1778 show an overall population of 3,432, composed of 444 whites, 939 free coloured, 1,824 Amerindians and a mere 225 slaves.[16]

This sharp increase in population is accounted for by a large influx of French whites, free coloured and their slaves. Various contributory factors explain why this *Cédula* attracted immigrants primarily from the French islands and from those French islands recently ceded to the English.[17] Within a short period of time French citizens became numerically preponderant in this Spanish island and soon there were twenty Frenchmen to every Spaniard;[18] the dominant role played by the French in Trinidad's public life was immediately apparent and already in 1786 the Cabildo contained a large majority of French members, seven as compared with two Spaniards and one Irishman.[19] The post-1783 situation is succinctly summed up in the title given by ERIC WILLIAMS to one of the Chapters in this *History of the People of Trinidad and Tobago,* 'Spain reigns but France governs'.[20]

Nor was public life the only sphere of activity which was dominated by the new immigrants. On the contrary, the island became profoundly *francisé* in every aspect of its life and social customs. To quote JAMES MILLETTE: 'Mere numbers apart, it is not too much to say that the style and tone of the society was, and remained, predominantly French... French wines were drunk, French food eaten, French dress worn. At public balls French waltzes, minuets and country dances were all the rage.[21]

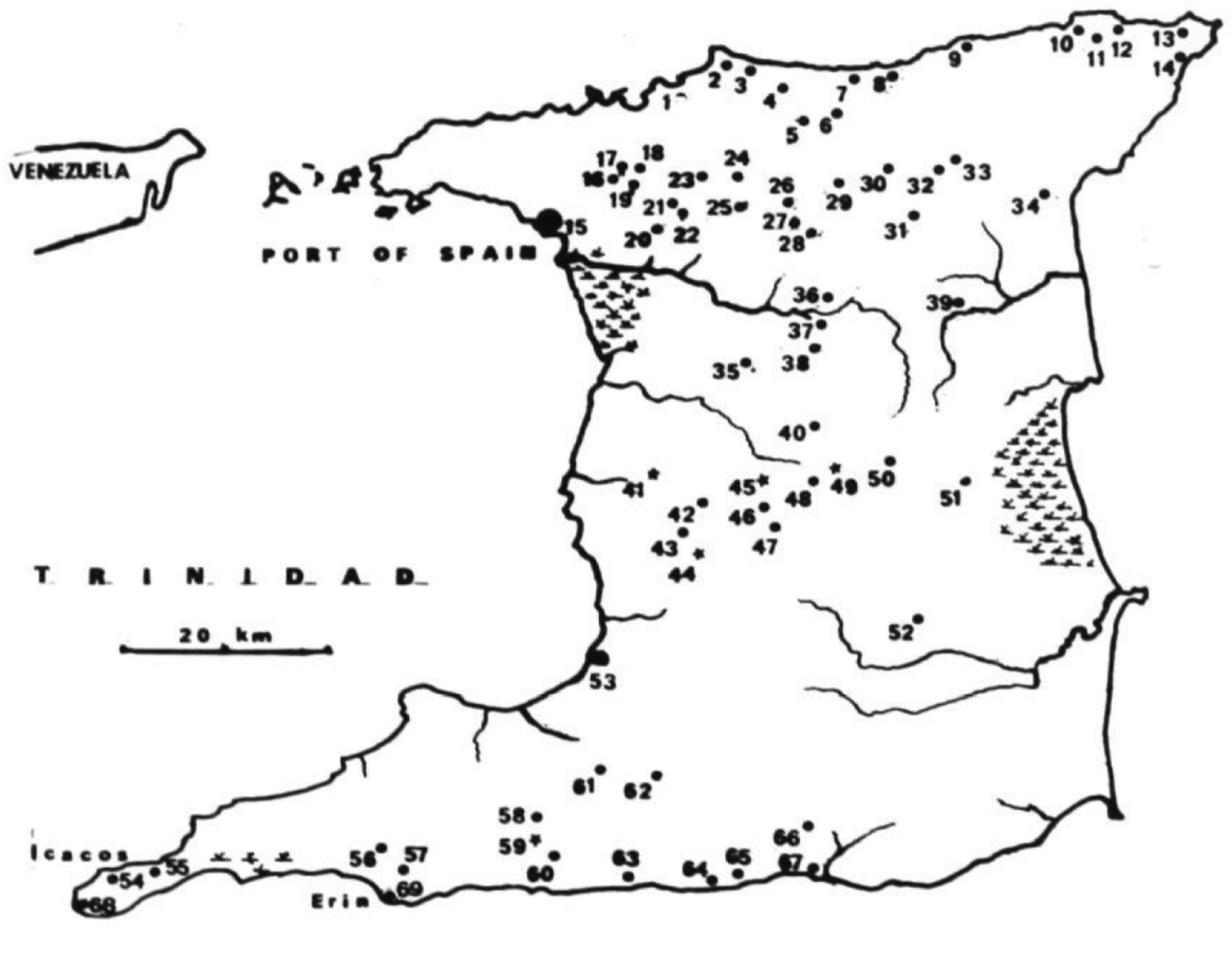
And an earlier historian comments similarly: 'Sauf les troupes et les hauts fonctionnaires, on n'y voyait que des colons français parmi lesquels un petit nombre d'Espagnols et de rares Irlandais et Anglais se trouvaient comme noyés. Moeurs, coutumes, langage, tout y était français.[22]

The implementation of the immigration scheme had been entrusted to Don JOSÉ MARÍA CHACÓN, the last and most effective of the Spanish Governors. His amazement at the dismal state of neglect in which the island lay when he arrived in 1784 after nearly 300 years of Spanish rule, is tellingly described by JOSEFINA PÉREZ APARICIO.[23] Within a few years, however, the island with its fertile virgin soil, which had until then been no more than 'un desierto enfermizo' had been transformed into 'uno de los más sóli-

dos establecimientos,'[24] thanks to the efforts and technical know-how and experience of the recent immigrants as well as their capital and labour.

What is significant is that even after the island became British in 1797, the French continued to be the dominant element in its population; this is clearly seen in the following early nineteenth century figures:

	White	Coloured	Total
French	1,095	2,925	4,020
Spanish	505	1,751	2,256
British	663	599	1,262
			7.538.[25]

In addition, the slave population which rose rapidly from 225 in 1778[26] to 10,009 in 1797,[27] was attached predominantly to French owners and therefore in all probability spoke French Creole, or *Patois* as it is locally known.[28] Of profound significance for us is the fact that this large body of French and French Creole speakers had important and far-reaching repercussions on the linguistic habits of the island's inhabitants.[29] French was widely used in business and official circles even before the British conquest: 'Toutes les écritures du commerce étaient tenues en français; les lois et les ordonnances locales n'étaient jamais promulguées qu'accompagnées d'une traduction française. Au cabilde et dans les tribunaux, les affaires se débattaient aussi bien en français qu'en espagnol; les témoins déposaient dans l'une ou l'autre langue, à leur convenance.'[30]

Sketch-map of Trinidad, indicating the situation of settlements in which Spanish survives (dots), and those in which Spanish is known to have been spoken recently but in which no Spanish-speakers were identified (asterisks, numbers 41, 44, 45, 49 and 59).

1 Las Cuevas
2 Fillete
3 Blanchisseuse
4 Morne la Croix
5 Peña Blanca
6 Brasso Seco
7 Tacariba
8 Cachipo
9 Matelot
10 Grande Rivière
11 Montevideo
12 Sans Souci
13 Toco
14 Cumaná
15 Port-of-Spain
16 Sta Cruz
17 La Pastora
18 Loango
19 Maracas
20 St. Joseph
21 Noel Trace
22 St. Johns Rd
23 Caura
24 La Pastora
25 Lopinot
26 Mausica
27 Cleaver Rd
28 Arima
29 Hts of Guanapo
30 Aripo
31 Valencia
32 Cumaca
33 Platanal
34 Matura
35 Las Lomas
36 Guanapo
37 San Rafael
38 Brazil
39 Sangre Grande
40 Talparo
41 Freeport
42 Gran Couva
43 Tortuga
44 Mayo
45 Flanagin Town
46 Brasso
47 Tabaquite
48 Namural
49 Mundo Nuevo
50 Tamana
51 Biche
52 Rio Claro
53 San Fernando
54 Fullerton
55 Cedros
56 Carapal
57 Rancho Quemado
58 Siparia
59 Quinam
60 Coora
61 Penal
62 Platanite
63 Morne Diablo
64 Marac
65 La Lune
66 Basse Terre
67 Moruga
68 Icacos
69 Erin

Patois became and remained the popular language even as late as the 1870's: 'le doux patois créole des îles françaises, relevé et comme assaisonné de mots espagnols bizarrement prononcées, en était et *en est resté la langue populaire*'.[31]

Patois was adopted as the *lingua franca* through which the various linguistic groups communicated with each other; it was acquired by most of the increasingly multiracial population, long established settlers or new immigrants, regardless of ethnic origins[32] and linguistic affiliation. It is clear, however, that while the Spanish-speakers also acquired Patois, at least some of them did so without renouncing Spanish. This all-pervasive influence of Patois might easily have hastened the disappearance of the Spanish language and led to its extinction during the course of the nineteenth century. Moreover, following on the conquest of the island by Britain towards the end of the eighteenth century, English was to be introduced as the official language; it became in the course of the nineteenth century an increasingly potent rival to all other languages, and in the twentieth its dominance was to become undisputed. For Spanish to have survived in the face of such competition, especially in the light of the low prestige it enjoyed is surprising[33] and warrants some explanation.

Partly responsible for this must have been the augmentation of the Spanish-speaking population through immigration from the Mainland which led to the strengthening and revivification of Spanish in nineteenth century Trinidad and its consequent survival into this century. These new immigrants arrived presumably speaking a type of Spanish which differed in no significant respect from that spoken on the island given the common linguistic heritage shared at the time by the inhabitants of the two areas, and came to the island as a result of two principal causes. Firstly, the political disturbances in Venezuela early in the nineteenth century led to a constant flow of refugees in its first decades. These refugees were both royalist and republican depending on the fluctuating fortunes of the Venezuelan struggle for independence, since Britain, in keeping with her policy of neutrality in the matter, had instructed the Governor, Sir RALPH WOODFORD, 'to receive... all natives of the Spanish Provinces without any reference to the part which they may have borne in the disturbances'.[34]

Each successive coup, whether republican or royalist-inspired, was therefore followed by a wave of immigrants seeking asylum in Trinidad from the opposing faction.[35] A few of these political refugees came from as far as Colombia as the effects of the Venezuelan War of Independence began to spread, involving other South American countries.[36] As a result of this, this number of Spanish-speakers in the island was increased by several thousands in the first third of the century.[37]

Moreover, later on this number was further boosted by the importation into the island of another group of Spanish-speakers, namely, *peón* labourers from the Mainland who were brought in to perform certain specific tasks for which they were considered particularly well suited — wood-cutting, stock-rearing, and labour on cocoa-estates.[38] The acute labour shortage in the island which led to this attempt to attract workers from the Mainland resulted largely from the fact that Trinidad was acquired by Britain and its development accelerated just as the movement for the abolition of the slave trade was reaching its climax. The importation of free *peones* from South America was seen as a possible solution to the problem of finding non-slave labour in a rapidly developing Colony and by the 1830's, just when South American immigration from political causes had died down, *peón* labourers were beginning to migrate to the island, attracted largely by its higher wages.[39]

This steady flow of Spanish-speakers into Trinidad during the first third of the nineteenth century is clearly important. MOODIE refers to an influx of Spanish-speaking people between November 1814 and January 1817,[40] and quite rightly comments on the significance of this for the survival of Spanish in the island. But immigration from the Mainland was of far longer duration and of greater intensity than is suggested in her article. This continuing immigration from the Mainland must have been important for the preservation of the language during at least the first half of the nineteenth century.[41]

These two groups of Spanish-speaking new-comers entering the country over a period of years might easily have been absorbed into the predominantly French population. Interestingly they were not, but rather gravitated towards the existing Spanish population thus

increasing and reinforcing it and giving the Spanish language in Trinidad a new lease of life. Consequently French and Spanish remained, for the first half of the nineteenth century, the two major languages of the island, and while French was clearly the more prestigious, Spanish remained firmly imbedded particularly in the more isolated rural areas. This is borne out by the fact that Governor Sir HENRY MACLEOD, in a despatch to the Secretary of State for the Colonies, dated 13 October 1841, points out that 'two-thirds of the natives still speak exclusively either Spanish or French.'[42]

By the middle of the nineteenth century therefore, the original small nucleus of Spanish-speakers in the island had been considerably augmented by:

(1) new Spanish settlers who had arrived as a result of the *Cédulas de población* and their slaves. (It must however be reiterated that the overwhelming majority of the new colonists were French).

(2) Royalist and republican refugees from the mainland.

(3) *Peón* labourers.

Some of the latter two groups did eventually return to their native land, but many of them settled in Trinidad.[43] They particularly favoured the districts of Erin, Icacos and Cedros,[44] presumably because of the proximity of these places to the Mainland — clandestine traffic between this part of the island and Venezuela being traditional with communication between the two places probably dating to pre-historic times.[45] But some also settled in the cocoa-growing Northern hills as well as in East and Central Trinidad.[46] Nor has Venezuelan immigration into Trinidad ended even today. After the wave of *peón* labourers had abated towards the middle of the last century there continued to be a slow but steady trickle of Venezuelans entering Trinidad (licitly or illicitly), and either settling permanently in the island or eventually returning to their native-land. There has also been a similar movement in the opposite direction. Those Venezuelan migrants who settled in the urban areas tended to be assimilated into Trinidadian English-based society, but those who moved into the Spanish-speaking enclaves have clung to their own traditions and have doubtless helped to perpetuate the language and customs of a common Hispanic background.

But in addition to those mentioned above, there remains a significant group which has without doubt contributed in no small measure to the preservation and continuity of the Spanish language in Trinidad. These are the Amerindians, the original inhabitants of the island, who appear to have been completely hispanicized at least in so far as language is concerned, by the time the British gained possession of the island.[47] Writing in the 1830's J.E. ALEXANDER expressed surprise that the Amerindians at Arima had lost all knowledge of their own language and spoke only Spanish, the language in which they were instructed at school.[48] The *Trinidad Chronicle* similarly records the fact that in the early decades of the nineteenth century the Amerindians had thoroughly assimilated Spanish language and culture and only a few of the older ones could with difficulty remember a few words of their own language.[49] Other nineteenth century writers make similar comments about the surviving indigenous inhabitants of the island; as late as 1866, W.H. GAMBLE writes: 'a few families of Indian descent are still... to be met with in different parts of the island, all speaking the Spanish language, and having preserved Spanish habits.'[50] And at the end of the nineteenth century similar observations were still being made.[51]

The loss of the Amerindians' own cultural traditions and their assimilation and identification with the Spanish must have been effected through contact, intermarriage and miscegenation with the Spanish settlers and their slaves[52] as well as through the priests into whose care they had been entrusted in the Missions. These missions, which replaced the *encomienda* system, were established in Trinidad in 1687 and originally had complete control, spiritual and physical, over the Amerindians.[53] The first Missions were established at Savana Grande (Princes Town), Naparima (San Fernando), Savanetà (Savonetta), Montserrat (Mayo), Arena (near Tumpuna), Guayaguayare, Mayaro and Moruga, but the latter two were abandoned at an early date.[54] However, the missionaries were expelled as a result of a Royal Decree of 1708;[55] around the middle of the eighteenth century other missionaries were admitted into the island and assumed charge of the three *misiones de doctrina,* Aricagua (San Juan), Tacarigua and Arouca, and of four of the previously established Missions, Naparima, Savaneta, Savana Grande and

Montserrat. They also founded new ones at Arima, Toco, Siparia, Matura, Point Cumaná and Salibia.[56] The concentration of a Spanish-speaking population in the nineteenth and early twentieth centuries in these specific areas must be considered an important factor for the survival of the Spanish language in these very places and their environs today. If, as has been suggested (cf. Note 52 *supra*), Spanish European settlers (and presumably their slaves) had moved to the vicinity of the missions to be near their source of labour, not only the geographical distribution, but also the ethnic composition of Trinidad's present-day Spanish-speaking population would be explained.[57]

Apart from the Missions, the principal areas of Spanish settlement in the nineteenth century were the former Spanish towns of Port-of-Spain (though during this period French and English became increasingly predominant), St. Joseph, and the coastal villages — Erin, Cedros, Icacos and Moruga in the South. This pattern of settlement remains reflected in the contemporary picture, the only modification being that encroaching urbanization and industrialization in some areas have tended to lead to the elimination of Spanish.[58] Today Spanish survives principally in the valleys of the Northern and Central Ranges and in the South.[58] But even in these areas, it is used only by 'the older heads'. Characteristically, I met no one under the age of thirty who was fluent in Spanish. Of a sample of fifty-two Spanish speaking people interviewed the age-distribution was as follows:

between 30 and 40 =	5	between 70 and 80 =	14
between 40 and 50 =	9	between 80 and 90 =	5
between 50 and 60 =	6	between 90 and 100 =	2
between 60 and 70 =	10	over 100 =	1

Most of these informants also spoke French Creole (forty-four), and with one doubtful exception all spoke and understood English; it may be noted that this one exception, though claiming ignorance of English, clearly could understand and speak some English but preferred not to do so.

It appears from the pattern revealed in the figures listed above and in the fact that no one under thirty was fluent in Spanish,[59] that

Spanish will disappear from the island before long. The accelerated decline in Spanish is a twentieth century phenomenon, since we have evidence that it was still vigorously preserved up to the end of the last century.[60] The disappearance of Spanish in this century may be ascribed to the following factors:

(1) The increasing prestige attached to English as the language of education, opportunity, and of social and economic advancement.

(2) Closely linked with the above is the growth and spread in this century of a system of primary education wich has obviously given much prominence to English, the medium of instruction.[61] Significantly, I was told by several non-Spanish speaking descendants of Spanish families that as children they were not taught Spanish for fear that it would 'spoil' their English.

(3) Less important but of some significance is the fact that traditionally the Spanish-speakers of Trinidad have been closely indentified with certain rural pursuits—tree-felling, hunting, labour on coffee or cocoa (but not sugar) estates, basketry (probably a craft inherited from the Amerindians): however, the spread of the sugar lands and increasing urbanization and industrialization have led to a more uniform English-based society and to the parallel decline of Spanish, and indeed, of the even more historically important Patois.

(4) In addition, improvements in the system of communication initiated in the later nineteenth century[62] and the popularization of the mass media which characterizes this century have obviously also contributed to the continuing process of linguistic standardization.

That the Spanish language in Trinidad appears to be heading for extinction is hard to deny. That it has survived into the 1970's against the strong competition of Patois and later English remains a source of surprise even to some Trinidadians.

It is indeed quite possible that it might have disappeared long before now had it not been for the fact that the original small Spanish-speaking population was reinforced by a steady flow of immigrants from the Mainland for a fair part of the nineteenth century *after the island became British.* But had these immigrants dispersed and assimilated into the general — at the time *francisé* population, the picture might still have been a rather different one.

It is because there was a pre-existent indentifiable nucleus of Spanish-speakers,[63] (many of whom were probably Amerindian in ancestry and most of whom were rural and/or originally Mission-based), to which the Spanish-speaking newcomers gravitated and which they thereby reinforced, that Spanish in Trinidad was given a new lease of life in the nineteenth century thus enabling the language to survive into the twentieth century. This also makes it possible for us to put forward the theory that the Spanish linguistic tradition in present-day Trinidad represents an unbroken continuity which dates back to the Spanish Colonial period.

FOOTNOTES

1. SYLVIA MARÍA MOODIE, The Spanish Language as spoken in Trinidad, *Caribbean Studies 13,* No. 1, 1973, pp. 88-94.

2. MOODIE, *art. cit.* This article contains a list of characteristics of Trinidad Spanish. Cf. R.W. THOMPSON, A preliminary survey of the Spanish Dialect of Trinidad, *Orbis 6,* 1957, pp. 353-372. We have evidence as early as 1825 that the Spanish spoken in Trinidad was 'normal'. Cf. KEMLIN M. LAURENCE, Is Caribbean Spanish a case of decreolization? *Orbis 13,* 1974, p. 497.

3. ERIC WILLIAMS, *History of the People of Trinidad and Tobago* (Port-of-Spain, 1962), Chap. III, and JAMES MILLETTE, *The Genesis of Crown Colony Government: Trinidad, 1783-1810* (Port-of-Spain, 1970), Chap. I. See also LINDA A. NEWSON, *Aboriginal and Spanish Colonial Trinidad* (London, New York and San Francisco, 1976), p. 98.

4. MOODIE and THOMPSON *(art. cit.)* only deal marginally with this point, the object and scope of their articles being different from the present one.

5. Letter from Governor JOSÉ ANTONIO DE GIL to the KING, March 30, 1762, Archivo General de Indias (Sevilla), Audiencia de Caracas, *Correspondencia con los Gobernadores de la Trinidad.* Legajo 150. I have modernised the spelling of the original.

6. MILLETTE, *op. cit.*, p. 6.

7. HOLLIS gives the total free populaton for 1782 as 2,813, of whom 2,082 were Amerindians. CLAUD HOLLIS, *A Brief history of Trinidad under the Spanish Crown* (Port-of-Spain, 1941), p. 81.

8. Cf. P.G.L. BORDE, *Histoire de l'île de la Trinidad sous le gouvernement espagnol* (Paris, 1876), Vol. II, pp. 264-265.

9. HOLLIS *op. cit.*, p. 79, and MILLETTE, *op. cit.*, p. 8.

10. This Cédula was published in Madrid in 1783 under the title *Real Cédula de Su Majestad que contiene el Reglamento para la población y comercio de la Isla de Trinidad de Barlovento.* An English translation of its apperas in GERTRUDE CARMICHAEL, *The History of the West Indian Islands of Trinidad and Tobago, 1498-1900* (London, 1961), pp. 363-369.

11. MILLETTE, *op. cit.*, pp. 9-13.

12. *Real Cédula...* Articles 1 + 2.

13. HOLLIS, *op. cit.*, p. 82.

14. HOLLIS, *op cit.*, pp. 81-82.

15. Cf. Note 7, *supra.*

16. *Correspondencia con los Gobernadores de la Trinidad — 1727-1787,* Archivo General de Indias, Audiencia de Caracas Legajo 150. In Trinidad the slave population was always small during 'the entire period of exclusive Spanish settlement.' CECIL ASHTON GOODRIDGE, *Land labour and immigration into Trinidad, 1783.* Unpublished Ph.D. Dissertation (Cambridge University, 1969), p. 4, Note. 6.

17. MILLETTE, *op. cit.*, and GOODRIDGE, *op. cit.*, pp. 29-32 + p. 51.

18. E.L. JOSEPH, *History of Trinidad* (Port-of-Spain), p. 172.

19. HOLLIS, *op. cit.*, p. 82.

20. WILLIAMS, *op. cit.*, Chapter V.

21. MILLETTE, *op. cit., p. 25.*

22. BORDE, *op. cit.*, Vol. II, p. 264.

23. JOSEFINA PÉREZ APARICIO, *Pérdida de la isla de Trinidad* (Seville, 1969), p. 33. This is based on *Informe de Chacón,* 25 October, 1794, Archivo General de Indias, Audiencia de Caracas, Legajo 153.

24. *Correspondencia con los gobernadores de la Trinidad,* 25 September 1785, Archivo General de Indias, Audiencia de Caracas, Legajo 150.

25. CARMICHAEL, *op. cit.*, p. 63.

26. *Correspondencia con los gobernadores de la Trinidad.* Archivo General de Indias, Legajo 150.

27. WILLIAMS, *op cit.*, p. 48.

28. J.J. THOMAS, *The Theory and Practice of Creole Grammar,* intro. by GERTRUD BUSCHER (London, 1969), p. ix.

29. Cf. THOMAS *op cit.,* p. x.

30. BORDE, *op. cit.,* Vol. II, p. 265.

31. BORDE, *op. cit.,* Vol. II, pp. 264-265; my italics.

32. Cf. THOMAS, *op. cit.,* p. x.

33. Cf. MOODIE, *art. cit.,* p. 89.

34. Public Reccord Office, London, Colonial Office Records, (here-after cited as C.O.) 295/6, BATHURST to WOODFORD, 28 September 1813, No. 5.

35. C.O. 295/37, WOODFORD to BATHHURST, 29 August 1815, no. 117, and C.O. 295/43, WOODFORD to BATHHURST, 25 June 1817.

36. C.O. 295/72, WOODFORD to BATHHURST, 3 October 1826, and C.O. 295/78 FARQUHARSON to Sir GEORGE MURRAY, 26 August 1828, no. 10.

37. Sir RALPH WOODFORD to ROBERT WILMOT, 23 Februari 1822, in House of Commons Papers relating to the Island of Trinidad, no. 32.

38. The only reference to *peón* labour on sugar estates that I have discovered appears in GOODRIDGE, *op cit.,* p. 132, Note 68. This reference shows that the *peones* were used for clearing land, a task for which they were always considered particularly well suited. Whether they were also engaged in field labour on the sugar estate proper does not emerge clearly from the source cited by GOODRIDGE.

39. Col. JAS. HAMILTON to Governor GRANT, 23 January 1833, encl. in GRANT to GODERICH, 4 April 1833, no. 41.

40. MOODIE, *art. cit.,* p. 89.

41. Citing Dom BASIL MATHEWS, *The Crisis in the West Indian Family* (Port-of-Spain, 1953), as his authority, but without giving a page reference R.W. THOMPSON *(art. cit.,* p. 39) suggests that the flow of immigrants from the Mainland was increased between 1870-1920 by others who, instructed by Spanish Capuchins, were responsible for the reintroduction of cacao'. However, this appears to be a misreading of MATHEWS, who, on p. 83 of the work cited, refers to the influence of the Spanish Capuchins at an earlier period when they had been responsible for the reintroduction of the extinct cacao cultivation. The dates 1870-1920 are described *(loc. cit.)* as the 'golden age of peasant proprietorship' and of cacao cultivaton and are not related to immigration from the Mainland.

42. Quoted by WILLIAMS, *op. cit.,* p. 197. According to WILLIAMS, in 1851 French was still the dominant language, but Spanish as well as French was used in Catholic Churches while Catholic children normally learned their catechism in one or other of these languages, *op cit.,* p. 201.

43. GOODRIDGE, *op. cit.*, p. 228. The 1891 census showed there were still some 3,000 Spanish-speaking foreigners in Trinidad, and mention is also made of 'a considerable resident Spanish population living among the hills'. C.O. 295/402, no. 225.

44. C.O. 295/97. Col JAS HAMILTON to Governor GRANT, 23 January 1833, encl. in GRANT to GODERICH, 4 April 1833, no. 41.

45. HUMBOLDT attests the existence of illegal trafficking between the island and the mainland at the end of the eighteenth century. A. VON HUMBOLDT, *Personal Narrative of Travels to the Equinocitial Regions of America during the Years 1799-1804,* trans. THOMASINA ROSS, 3 vols (London, 1852), Vol I, p. 332.

46. BRIDGED BRERETON, *A Social History of Trinidad, 1870-1900,* unpublished Ph.D. thesis (U.W.I., 1972), pp. 264-265.

47. The latest mention I have been able to find of a surviving Amerindian language in Trinidad appears in a reference to an eighteenth century Amerindian word-list from the island, published in Madrid in 1828, but I have unfortunately not been able to consult it. Cf. D.J. HOFF, The languages of the Indians of Surinam and the comparative study of the Carib and Arawak languages, *Bijdragen tot de taal, land en volkenkunde van Nederlandsch-Indië,* Vol. *3,* 1955, p. 344.

48. J.E. ALEXANDER, *Transatlantic Sketches* (London, 1833), Vol. I, p. 224.

49. *Trinidad Chronicle,* May 18, 1875.

50. W.H. GAMBLE, *Trinidad, Historical and Descriptive* (London, 1866), p. 29.

51. M.B. COTHONAY, *Trinidad: Journal d'un missionaire dominicain des Antilles Anglaises* (Paris, 1893), p. 99. NEWSON (*op. cit.*, p. 230), states that the sole remaining descendants of Trinidad's Amerindian population today live in Arima. This is not true since, today, as in Cothonay's time, throughout the island, and especially in the rural Spanish-speaking areas, traces of the Amerindian phenotype appear. Admittedly, it is not possible to find a pure-blooded Amerindian in Trinidad today, either in Arima or elsewhere, in view of the miscegenation which has taken place over the centuries. Cf. Note 57, *infra.*

52. GOODRIDGE suggests that the Spanish settlers began to cultivte areas near the missions in order to be near a supply of labour. *Op cit.*, p. 5.

53. HOLLIS, *op. cit.*, p. 67.

54. HOLLIS, *op. cit.*, p. 68.

55. *Ibid.*

56. HOLLIS, *op. cit.*, p. 78.

57. The racial composition of the Spanish-speakers clearly reflects the three groups which are identified with Spanish settlement — European, Negroid and Amerindian. The Spanish-speaker in Trinidad today is very often of mixed European, Negroid and

Amerindian stock, but of course individuals often approximate more closely to any one of the three racial types. Irrespective of their racial origins, however, they all tend to call themselves and to be called by others, 'pāyoles' < Sp. españoles.

58. See Map.

59. Cf. R.W. THOMPSON, *art. cit.*, p. 354. It must however be pointed out that children sometimes learn to speak Spanish from grand-parents but for various reasons they lose this facility as soon as they go to school.

60. L.A.A. DE VERTUEIL, *Trinidad: its Geography, Natural Resources, Administration, Present Condition and Prospects,* 2nd ed. (London, Paris, New York, 1884), p. 288 and p. 293; COTHONAY, *op. cit.*, p. 50, pp. 241-242 and p. 361.

61. BRERETON, *op. cit.*, pp. 318-19. The closing years of the nineteenth century and the early years of the twentieth century saw a great expansion at the Primary School level. Cf. SHIRLEY C. GORDON, *Reports and Repercussions in West Indian Education, 1835-1933* (London, 1968), p. 130. The effects of this must have begun to become apparent from the 1920's onwards.

62. DONALD WOOD, *Trinidad in Transition* (London, 1968), p. 268. Attempts to improve the primitive road system date to about 1870; these improvements together with the opening of a (now defunct) railroad system towards the end of the nineteenth century helped to bridge the gulf between the urban English-based society and many a rural Spanish-based settlement.

63. The Spanish-speaking population of Trinidad indeed coalesced to a certain extent with the rest of the rural population and underwent a process of creolization in which French influence played an important part. However, within the Creole structure the *pāyoles* have always maintained, and continue to maintain their own traditions e.g. music, dancing, songs, food, *oraciones,* superstitions, and above all, language. This sub-culture has doubtless helped to create a sense of group identity which has contributed to the persistence of this minority group and its traditions.

Mrs. K.M. LAURENCE
University of The West Indies
St. Augustine, Trinidad, W.I.

STUDIES ON THE PHYSICAL ANTHROPOLOGY OF THE NETHERLANDS ANTILLES: IV

A PRAE-COLUMBIAN SKELETON FROM BONAIRE

Abstract 229

INTRODUCTION 230

THE SKELETAL MATERIAL 231
Cranium (figs. 1-7) 232
Pelvis, sex and age (figs. 8-10) 244
Long bones, stature (figs. 11-13) 247

DATING 251

DISCUSSION 252

Samenvatting — Resumen 255

REFERENCES 257

ABSTRACT

The skeleton from Bonaire was found accidentally during building activities; these could be stopped long enough to collect the fragments of the skull and the post-cranial skeleton. These were sent to the author and after reconstruction proved eventually to form — however damaged — the most complete skeleton from the Lesser Antilles submitted to the author for a study.

Dating (C^{14}) put the skeleton at an age of 760 years ± 25 years B.P. a fact which a.o. confirmed the racial diagnosis of the skeleton as 'American Indian'. The sex was male and the individual must have reached an age of 40-50 years as testified by characteristics of the skull and of the pelvic fragments.

The skull proved to be hyperbrachycraneous (cranial index 86.55); high with regard to the length (height/length index 74.85) and low with regard to the breadth (height/breadth index 86.49). The upper facial index of 54.60 indicates that the facial skeleton is of medium width; the orbits are high (orbital index 85.71); the nose is rather narrow (nasal index 46.15). Evident signs of artificial cranial deformation are absent.

From the intact right radius and ulna the body length could be computed; the outcome — around 175 cm — looked surprisingly high if compared with present data of the living Indians on the nearby continent; not so however if historical accounts are taken into consideration.

In comparison with data gathered in the past from Venezuelan Indian groups and from the living it may be concluded that the Bonaire skeleton was slightly more brachycraneous, had a narrower nose and a slightly broader facial skeleton. The stature distinctly exceeds data based on the living in the north-western part of the South-American continent.

INTRODUCTION

Skeletal material from the Dutch Antilles, which is in such a reasonable state of preservation that either the skull or the skull and parts of the post-cranial skeleton can be submitted to a study is rare. Studies on Amerindian skeletal finds from this region are listed below in a chronological sequence:

KOEZE (1904): 4 skulls from Aruba and 1 skull from Curaçao.
TACOMA (1959, 1964 and 1965): 12 skulls from Aruba (of which 1 was already mentioned by KOEZE) and 1 skull from Curaçao; the latter originated from a discovery by RINGMA of skeletal remains of 6 individuals — see WAGENAAR HUMMELINCK (1959).
ENGELS (1970): 1 complete skeleton with a postmortal deformation of the skull.

The skulls mentioned are mostly medium-sized and most proved to be meso- to brachycraneous, high in comparison to the length and of medium height or low in comparison to the breadth. Sequelae of artificial (plano-frontal) cranial deformation were found in some of the specimens. The above studies do not mention stature with the exception of the publication of ENGELS wo discussed the subject extensively.

At the end of 1976 the local Antillen news-paper made mention of a skeletal find discovered during operations necessary for the building of a MAVO-school in Kralendijk on the isle of Bonaire. The building-activites could be stopped long enough to collect the skeleton as well as circumstances permitted; thereafter it was kept

in the custody of drs. E. AYUBI, head of the archaeological service of the Netherlands Antilles. Eventually, with the cooperation of drs. AYUBI and the formal permission of the 'Gezaghebber' of Bonaire, the skeleton was sent to the Anatomical Institute of the State University of Utrecht to be studied by the author. Much gratitude has to be expressed to drs. L.H. DAAL (office of the plenipotentiary minister in the Netherlands) who did all he could to promote this study and who greatly facilitated the contacts between the author and the local Antillean authorities; to dr. P. WAGENAAR HUMMELINCK and drs. L.J. VAN DER STEEN whose encouragement paved the way to a continuation of the series 'Studies on the Physical Anthropology of the Netherlands Antilles' which did start once in *De West-Indische Gids;* to mr. J. KEMPERMAN who not only took great pains to promote the expedition of this skeleton to the Netherlands but also reconstructed the skeletal parts from the fragments which were its remains. Mr. KEMPERMAN also expertly preserved the several resulting components of the skeleton by impregnation with polyvinylchloride ('Archaeoderm' — Filoform).

THE SKELETAL MATERIAL

From the fragments the skeletal components were reconstructed as well as possible; fragments and even whole bones proved to be missing but keeping in mind the skeletal remains which could be studied in the past, it can be stated without hesitation that the skeleton under discussion was by far the best preserved, the most complete and, last but not least, the most carefully treated find.

It proved to consist of:

— A nearly complete skull and lower jaw.

— More than half the amount of vertebrae, i.e. the axis and 4 cervical vertebrae, 11 thoracic vertebrae and fragments of the lumbar spine. Unfortunately the atlas was absent; it presence could have added information about the sex of the individual.

— The pelvis was represented by a heavily damaged os sacrum, the posterior half of the left and right os coxae and the corpus and upper ramus of the left os pubis.

— Fragments of the shoulder girdle and of the thoracic cage were present; so were the long bones of the arm and leg though most were heavily damaged at their epiphyseal ends; the left radius was missing.

It was ascertained very carefully that no fragments of a second skeleton were among the remains studied.

In the following are presented successively a description of the skull and the mandible together with their measurements and indices, a description of the pelvic remains with a discussion on the sex and age of the individual and the measurements and indices of the long bones and the stature derived from these data.

CRANIUM (fig. 1-7)

The speciment has a light brown color with lighter and darker spots; erosion is present in some places. Rather extensive damage is present in the region of the left coronary suture and the left pterion; the malar arch is absent on this side. This applies also — the extent of damage being slightly less — to the right side. Damaged also are the medial walls of the orbits. Damage of the base of the skull was not so extensive that a reconstruction of basion was impossible. In comparison with the earlier described finds from the Antilles the condition of this skull merits all praise.

The sex of the skull was thought to be male in view of the rather strong development of the areas of muscular insertion, the development of the tuber frontale and parietale relative to each other and the configuration of the upper rim of the orbit. The sexing of the skeleton as male was made not only on the base of the skull but also with a view to the characteristics of the post-cranial skeleton especially those of the dorsal parts of the innominate bone.

The age at death was estimated with the help of the pattern of closure of the cranial sutures as well as with the characteristics of the surface of the symphysis pubis. Traces of the sagittal suture are still visible, lambda shows up as a meeting-place of three thin undulating lines; ossification started in the middle of the sagittal suture. The ossification of the coronary suture slightly lags behind that of the sagittal suture. On the base of this closure-pattern it can

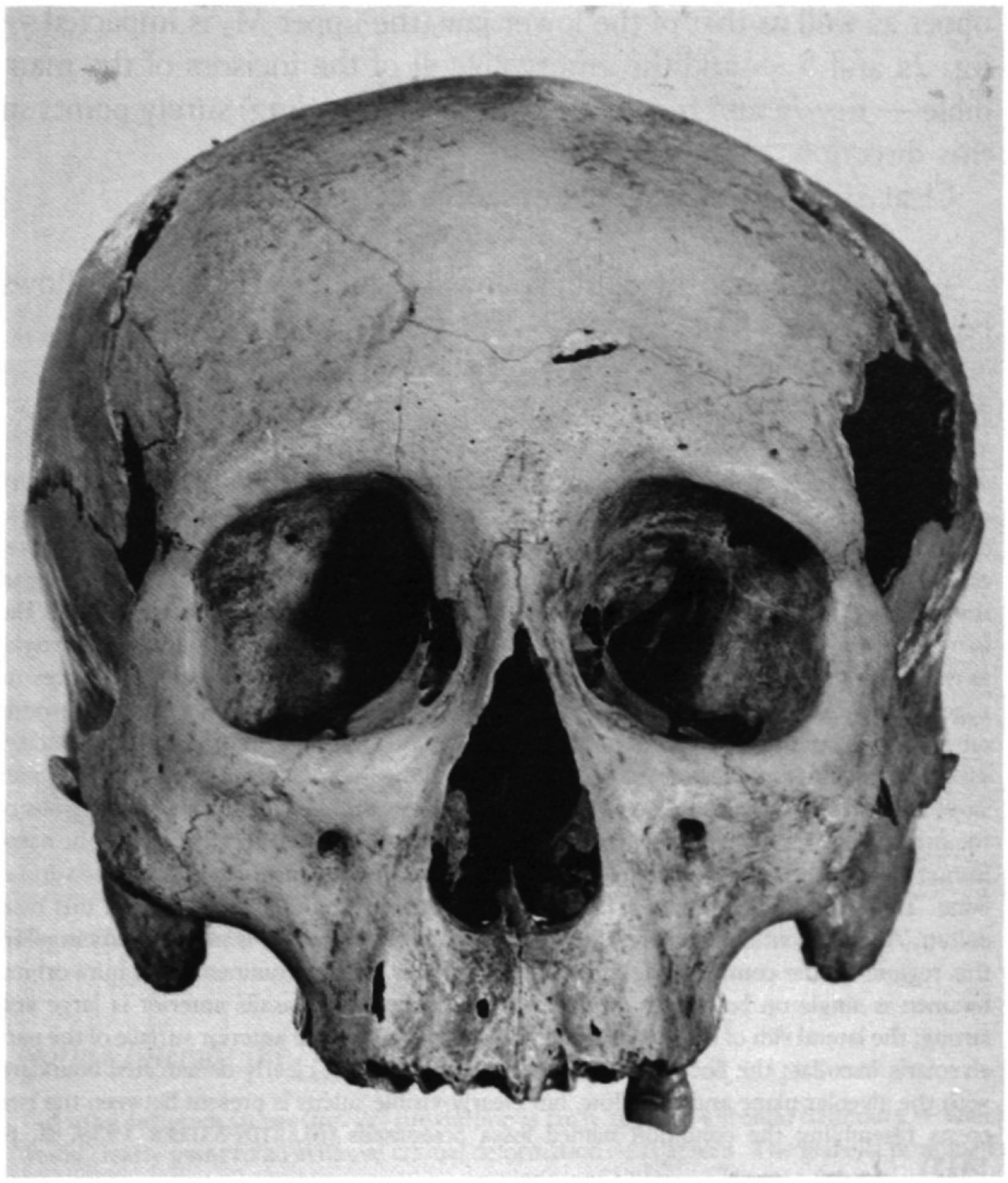

Figure 1: Norma frontalis.

be stated that the individual must have been middle-aged at death, probably exceeding the age of 40 years; an assessment which proved to be corroborated by the configuration of the symphyseal surface.

The question has to be answered if the individual was amerindian. The high, rather round orbits, the flatness and prominence of the infra-orbital region, the smallness of the alveolar part of the

upper as well as that of the lower jaw (the upper M_3 is impacted — fig. 2a and 5 — and the empty alveoli of the incisors of the mandible — fig. 7a and b — are a witness of crowding) surely points in this direction.

Clear signs of artificial deformation were absent.

A description of the skull, following the usual normae, follows below.

Norma Frontalis (fig. 1; table 1)

Apart from the damage mentioned before, the squama frontalis forms a regular convexity on which slight traces of the tubera frontalia can be felt rather than seen. The metopic suture is synostosed and shows its usual remains above the nasion. The left and right supra-orbital arcs form broad, distinct elevations above the medial half of the orbit; they merge in the midline to forms a slightly prominating glabella which slopes downwards towards the barely receding nasion. The supra-orbital rims are broad and strong and present on the right as well as on the left side a shallow, barely demarcated incisura supra-orbitalis; the processus zygomaticus ossis frontalis, equally strong as the rest of the orbital rim, slopes downwards on its way to the frontal process of the malar bone. The high orbits tend to rotundity, especially by the roundness of the infero-medial and the infero-lateral angle; their long axes slope from medio-superior to latero-inferior. As was mentioned before, the medial walls of the orbits were heavily damaged; the point 'naso-frontale' was left luckily intact. The naso-frontal suture presents in the midline an irregularity, probably due to an intercalated sutural bone. The referencepoint 'nasion' was placed arbitrarily at the lower border of this ossiculum. As was mentioned before, the fossa canina is flat and there is no concavity at all in this region; on the contrary, the infra-orbital region is rather prominent. The infra-orbital foramen is single on both sides and rather large. The spina nasalis anterior is large and strong; the lateral rim of the piriform aperture fades away on the anterior surface of the pars alveolaris maxillae; the floor of the nasal cavity has its own, clearly demarcated boundary with the alveolar plane and a shallow, but clearly visible sulcus is present between the two crests resembling the condition named fossa praenasalis (MARTIN-SALLER 1959, II, p. 1415).

TABLE 1: Measurements and indices pertaining to the norma frontalis.

M.45 — bimalar breadth	141
M.48 — upper facial height	77
M.51 — orbital breadth	42
M.52 — orbital height	36
M.54 — nasal breadth	24
M.55 — nasal height	52
I.39 — upper facial index	54.61
I.42 — orbital index	85.71
I.48 — nasal index	46.15

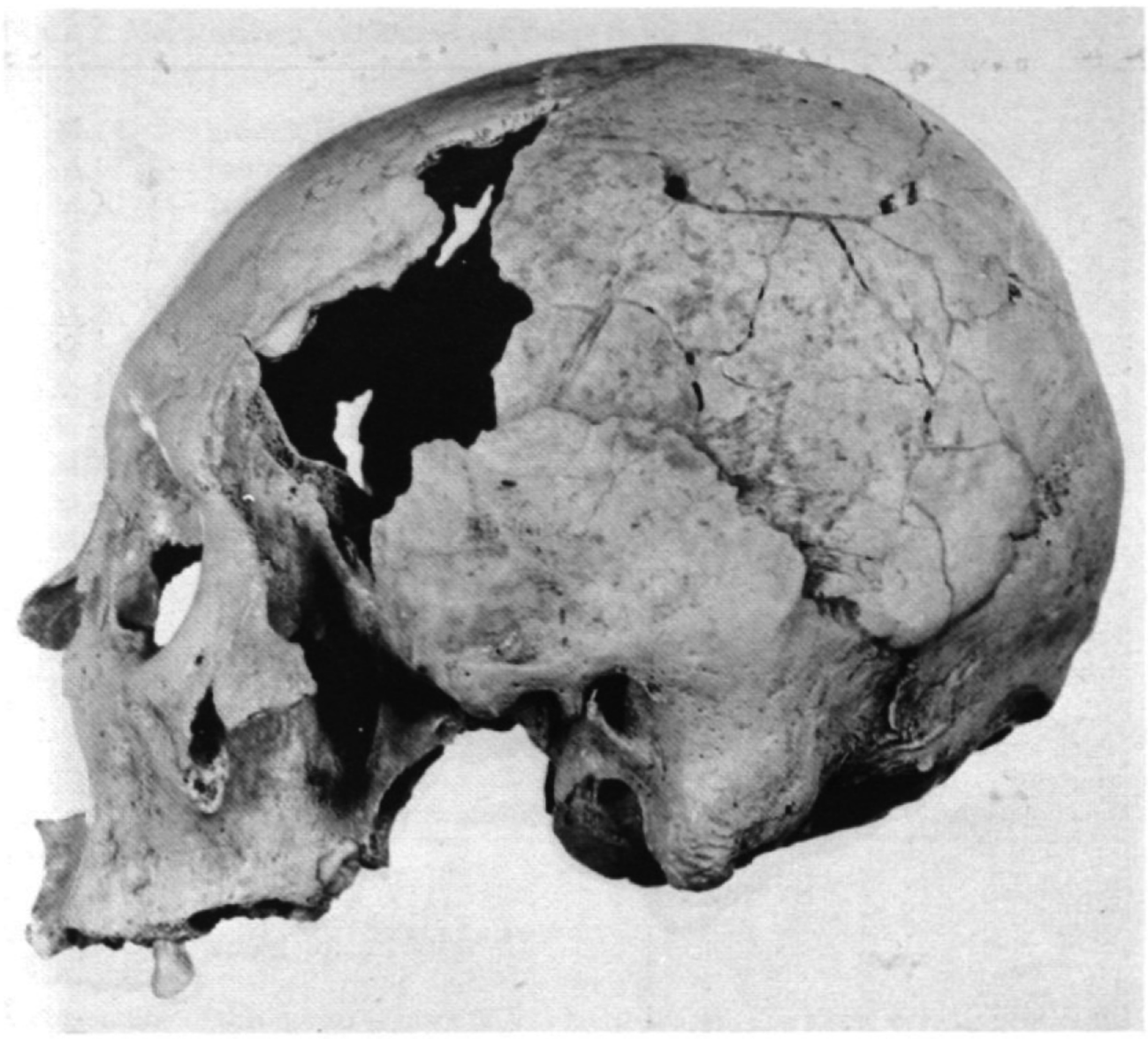

Figure 2a: Norma lateralis, left side.

Norma Lateralis (fig. 2a. b; table 2)

As the perigram shows (fig. 2c) the outline is fairly regular, a frontal flattening — which would clearly point to an artificial cranial deformation — is absent. The glabella prominates slightly and its convexity merges downwards into the slight concavity of the nasal bridge; the nasion lacks any special demarcation. The sagittal contour shows a barely perceptible obelic flattening; the protuberantia occipitalis externa does not prominate unduly but is rather flat and strongly built. In fig. 2a and b which depict the left and right side of the skull, the prominence of the anterior nasal spine can be seen clearly; the same applies to the damage of the malar arch and the pteric region. The dorsal rim of the processus frontalis ossis zygomaticus prominates slightly backwards, forming thus a processus marginalis of Soemmeringh. The upper rim of the (remaining) arcus zygomaticus extends towards above the meatus accusticus externus to form a clearly developed crista supramastoidea which forms a sharp upward bend and on its way upward can be followed unto the squamous suture; the dorsal side of this upper part forms part of this suture. As can be judged on the right — least damaged — side, the pterion in all probability had the form of an H. The linea temporalis can be followed as a clear, rough line till it reaches the coronary suture; as it crosses the suture it angulates slightly upwards and on the parietal bone it quickly loses its conspiciousness.

Figure 2b: Norma lateralis, right side.

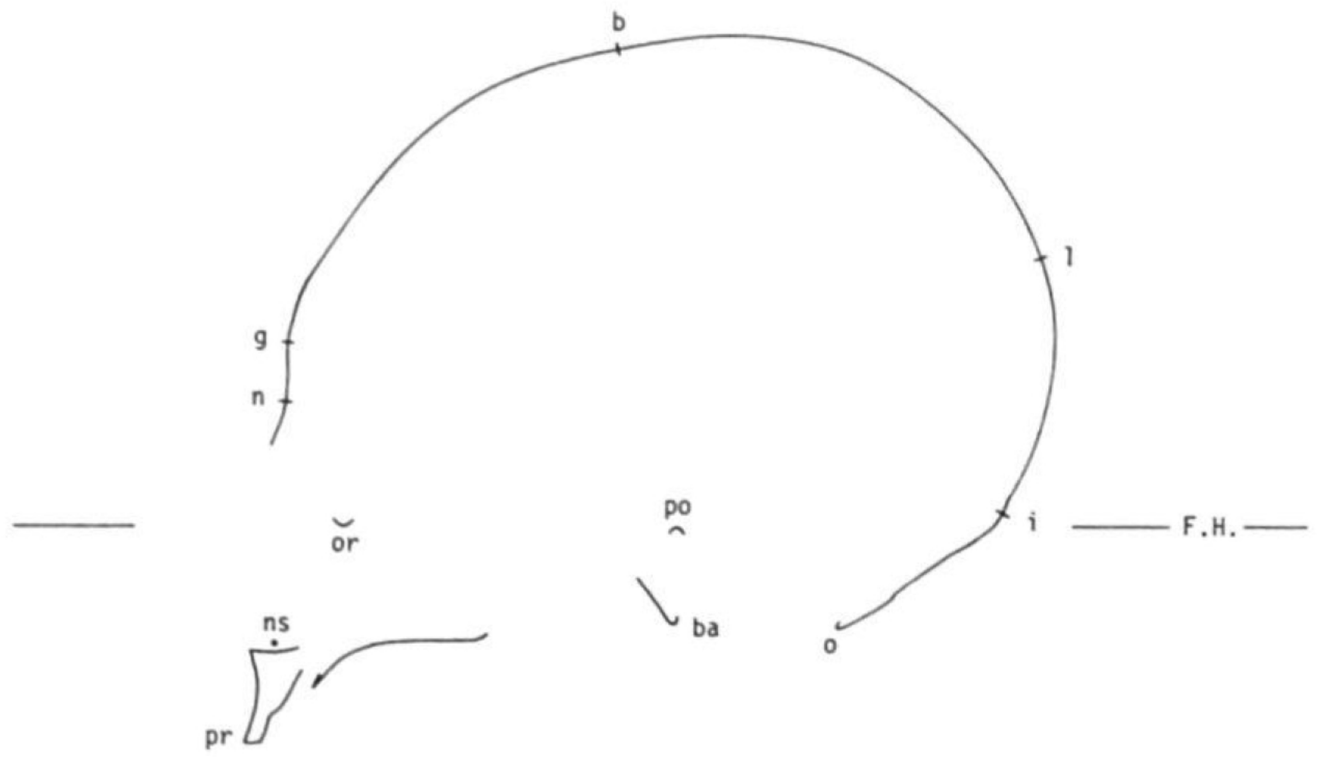

Figure 2c: Median outline tracing (perigram).

TABLE 2: Measurements and indices pertaining to the norma lateralis.

M. 1	— greatest length	171
M.17	— basion bregma height	128
M.20	— auriculobregm. height	104
M. 5	— nasion-basion	98
M.25	— sagittal arc	339
M.26	— sag. frontal arc	119
M.29	— sag. frontal chord	108
M.27	— sag. parietal arc	113
M.30	— sag. parietal chord	102
M.28	— sag. occipital arc	107
M.31	— sag. occipital chord	93
M.32(2)	— bregma-glab.inion angle	57°
M.72	— total facial angle	83.5°
M.40	— prosthion-basion	97
I. 2	— height/length index	74.85
I. 4	— aur.bregm.height/length index	60.82
I.22	— sag. frontal index	90.76
I.24	— sag. parietal index	90.27
I.25	— sag. occipital index	86.92

Norma Occipitalis (fig. 3; table 3)

The outline of this norma is more or less house-shaped, due to the development of the tubera parietalia. The vertical part of the circumference shows the prominating outline of the crista supra-mastoidea with the shallow sulcus below it; the region of the squamous suture forms a slight convexity outwards; the tubera partietalia do not prominate unduly, they form a rounded transition of this vertical part to the 'roof' of the circumference. The sagittal suture lies between slightly elevated longitudinal ridges. The advanced synostosis of lambda and its constituent sutures has been mentioned above; in the middle part of the lambdoid suture the serration is strong; its lower third prominates due to a strong development of its parietal component. The linea nuchalis superior stands out clearly and the bony spiculi at its lateral part are evidence of the strength of the muscles who had their insertion there. Also clearly developed is the linea nuchalis suprema. The area between the two lines forms a slightly elevated torus occipitalis. The area below the linea nuchalis superior is irregular, several crests bear evidence of the attachments of muscles; the linea nuchalis inferior is difficult to discern. The protuberantia occipitalis exerna is slightly more than the junction of the left and right linea nuchalis superior; it barely has an own prominence. The crista occipitalis externa on the contrary stands out as a clearly defined sharp ridge.

TABLE 3: Measurements and indices pertaining to the norma occipitalis.

M. 8	— greatest breadth	148
M.12	— asterion breadth	117
I. 3	— height/breadth index	86.49
	— ast. breadth/greatest breadth	79.05

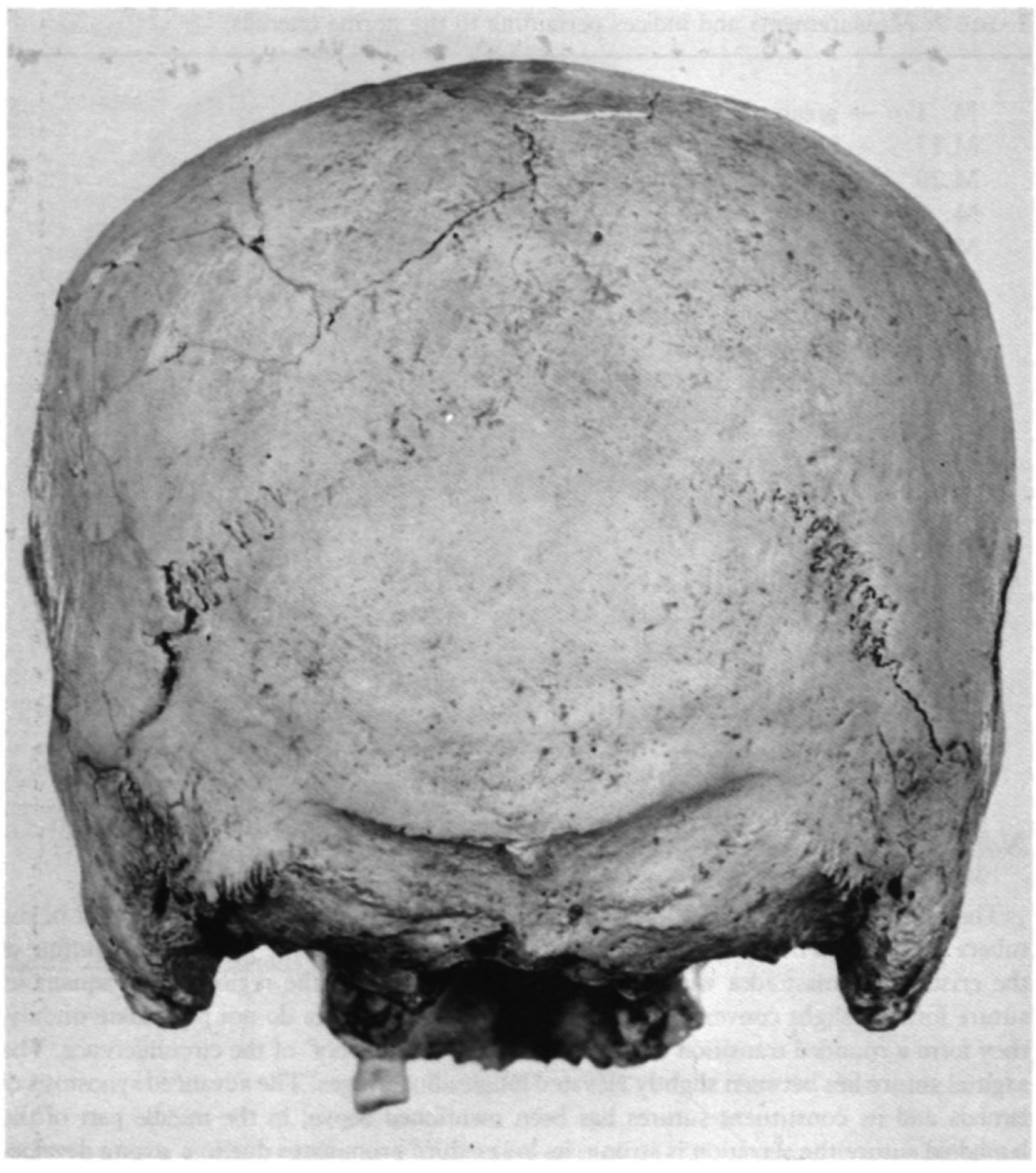

Figure 3: Norma occipitalis.

Norma Verticalis (fig. 4; table 4)

There is an absence of conspicuous irregularities in the horizontal outline (apart from the damaged areas mentioned before). The rounded anterior part of the outline is followed backwards by the constricted area of the fossa temporalis; on the anterior part of this outline the prominence of the left and right arcus supra-orbitalis is visible. The skull is slightly asym-

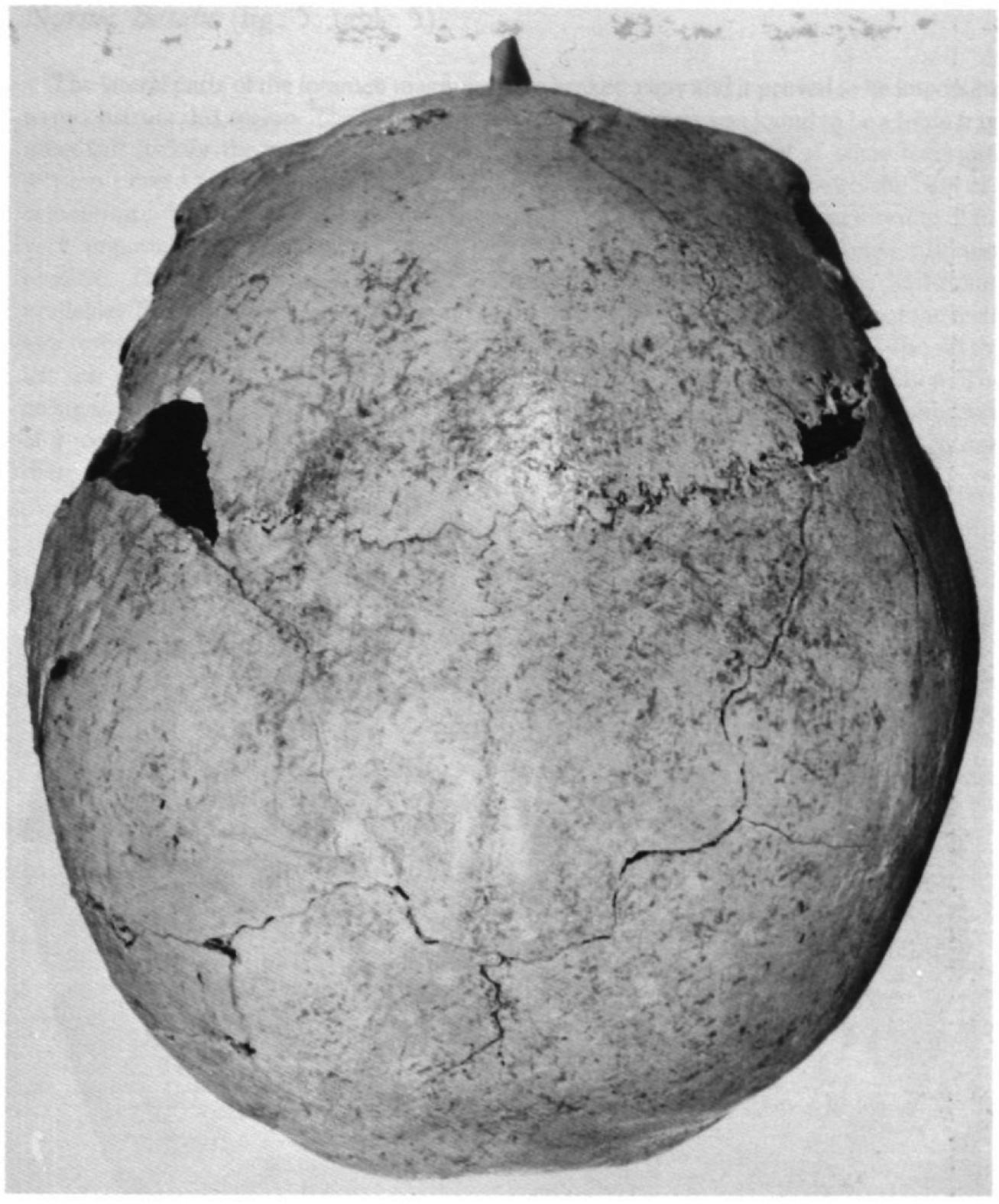

Figure 4: Norma verticalis.

metrical and the malar arches are clearly visible from above. The pattern of synostosis of the sutures has been described above; there is a very small parietal foramen on the right side of obelion. The very slight degree of obelic flattening has been described above. Sutural bones are absent; the slight elevation in which the sagittal suture forms its shallow sulcus has been mentioned before.

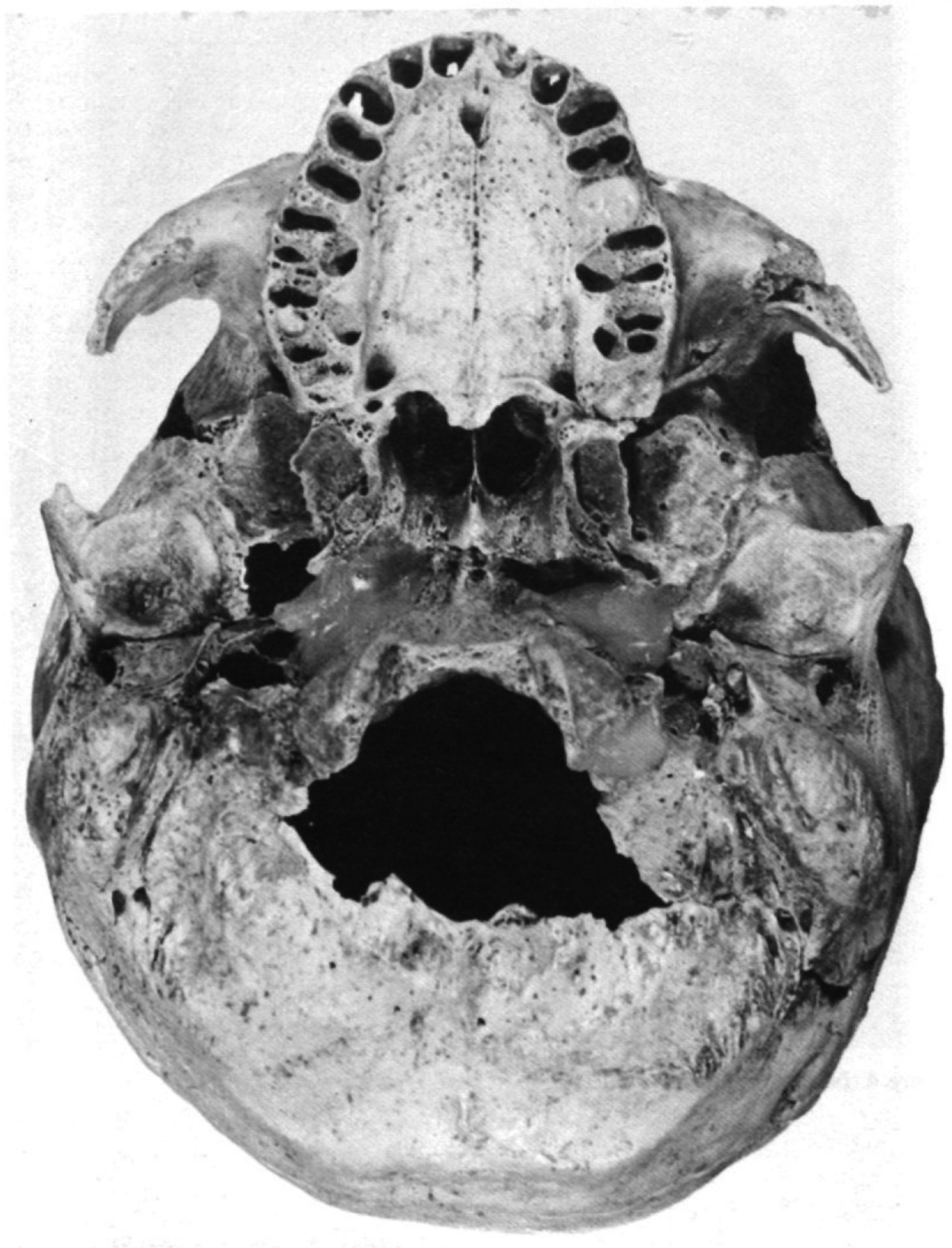

Figure 5: Norma basalis; note the impacted M_3 left.

Norma Basalis (fig. 5; table 5)

The lateral parts of the foramen magnum were broken away and it proved to be impossible to reconstruct this region. The basilar part of the occipital bone was found to be a loose fragment but luckily the exact location of the piece could be ascertained as some bony projections proved to have fitting counterparts in the rest of the skull-base. With the help of a cementing substance it could be fitted in its proper place which made an exact location of the very important reference-point 'basion' on the anterior rim of the foramen magnum possible. The damaged dorsal rim of the foramen magnum fortunately kept 'opisthion' available. The paraboloid alveolar part of the maxilla presents the empty sockets of the teeth as a testimony of their postmortal loss; the only teeth present are the left P_2 and also on the left side an impacted M_3; the alveoli on the right side do not show a similar impaction. The palate shows its usual ridges which in this specimen are rather outspoken. There is no trace of a torus palatinus. The left and right foramen palatinum majus are large; on each side there is but one foramen palatinum minus.

TABLE 4: Measurements and indices pertaining to the norma verticalis.

M. 1	— greatest length	171
M. 8	— greatest breadth	148
M. 9	— frontal breadth (min.)	96
M.10	— frontal breadth (max.)	119
M.12	— asterion breadth	117
I. 1	— cranial index	86.55
I.12	— transverse frontal index	80.67
	— ast.breadth/greatest breadth	79.05
I.13	— transv. fronto/par. index	64.87

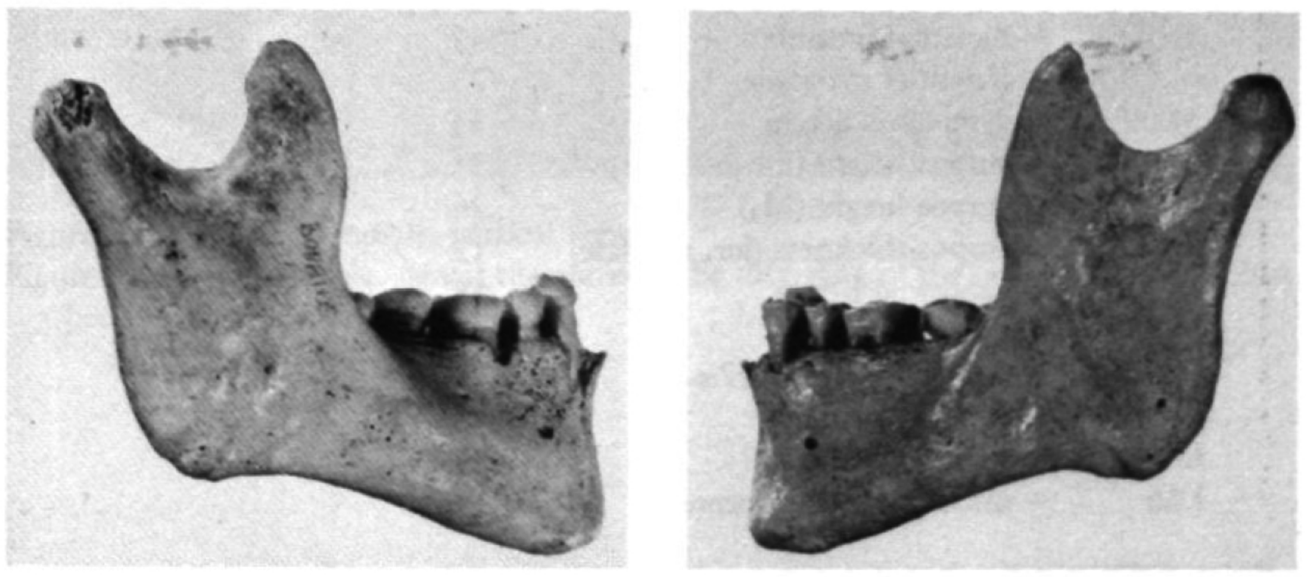

Figure 6a/b. Mandible, lateral view.

TABLE 5: Measurements and indices pertaining to the norma basalis.

M. 7	— for. magnum length	38
M.16	— for. magnum breadth	—
M.40	— prosthion-basion	97
M.62	— palate length	49
M.63	— palate breadth	34
M.64	— palate height	—
I.33	— palatal index	65.31

The Mandible (fig. 6-7; table 6)

The mandible is very well preserved; the lateral part of the right capitulum showed damage of the corticalis and there was a postmortal loss of teeth (on the left the M_3-M_2-C-I_2 and I_1 and on the right side the I_2 and I_1). The right M_2 is damaged and dental abrasion is quite marked with the exception of the M_3 on the right side. The alveoli of the central incisors (fig. 7b) point to crowding of the teeth in this area.

The mandible itself is robust, it has a well-developed angulus and processus coronoideus; the anterior rim of latter forms a distinct projection in the anterior direction. Below the articular surface of the processus condylaris the fovea pterygoidea forms a shallow depression. These characteristics, together with the crests on the inner and the outer side of the angulus point to the strength of the muscles of mastication; a testimony of this is also formed by the crista endocoronoidea which forms a strong posterior border of the clearly marked sulcus endocoronoideus. On the lateral side of the ramus and corpus the linea obliqua ends in a well-developed tuberculum laterale which gives the lower rim of the mandibular body a somewhat angulated appearance.

TABLE 6: Measurements and indices of the mandible.

M.65	— condylar breadth	122
M.65(1)	— coronoid breadth	105
M.66	— bigonial breadth	89
M.67	— bimental breadth	42
M.68	— length of mandible	73
M.69	— symphysis height	33
M.69(1)	— corpus height (for. mentale)	33
M.69(2)	— corpus height (M_2)	26
M.69(3)	— corpus thickness (for. mentale)	12
M.70	— condyloid height	58
M.70(3)	— incisure depth	14
M.71	— ramus breadth (d.37-s.35)	36
M.79	— mandibular angle	58°
I.63	— ramus index	162.11
I.66	— thickness/height corpus	36.36

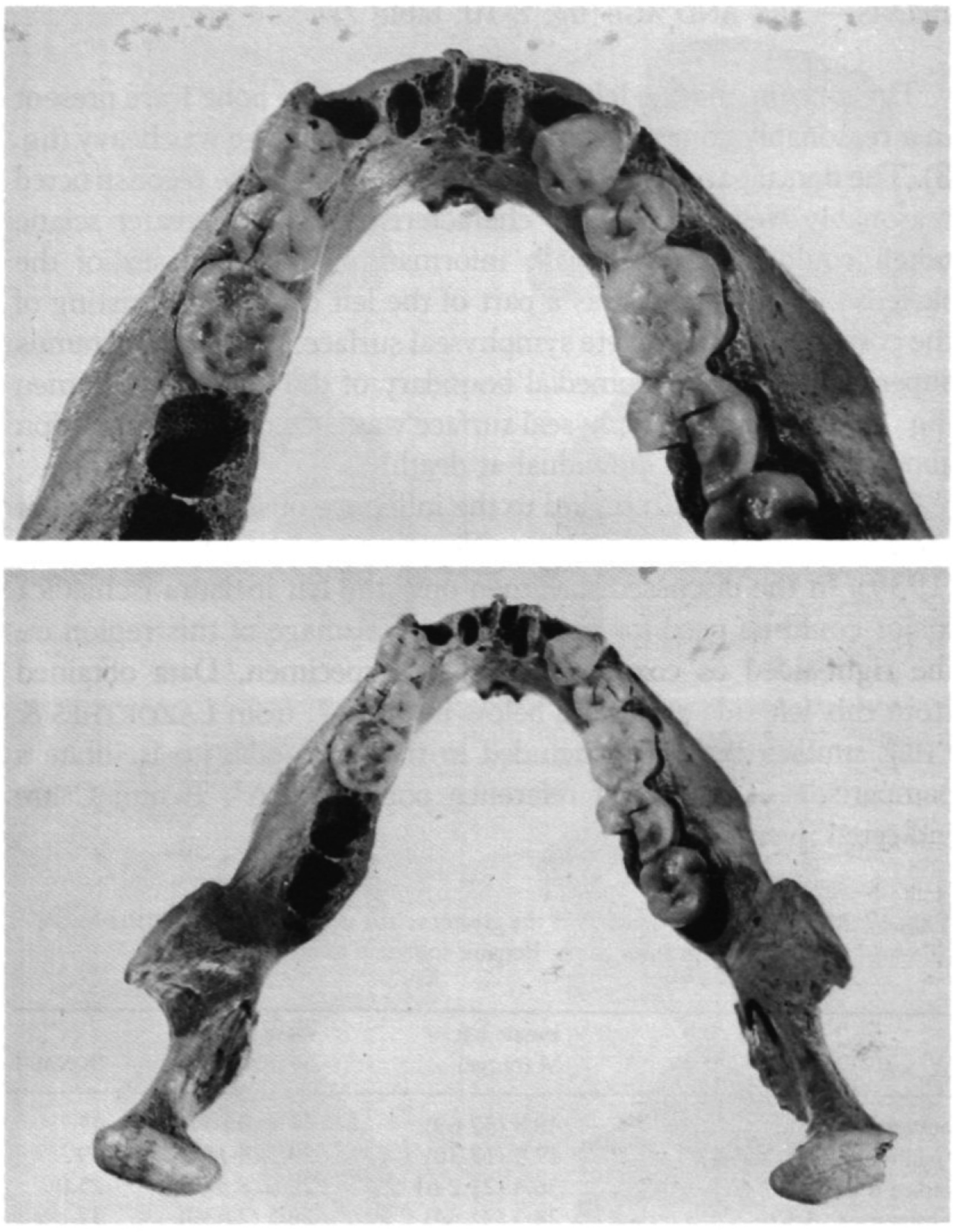

Figure 7a (bottom): Mandible, vertical view.
Figure 7b (top): Mandible, dental region; note the crowding of the (alveoli of) the median incisors.

PELVIS — SEX AND AGE (fig. 8-10; table 7)

The sacrum and the left and right innominate bone were present in a reasonably complete condition, though damage was heavy (fig. 8). The dorsal parts of the innominate bones could be reconstructed reasonably well however, so characteristics of one greater sciatic notch could be used to gain information about the sex of the skeleton. Also present was a part of the left os pubis consisting of the corpus with a complete symphyseal surface, the damaged ramus superior and the anteromedial boundary of the obturator foramen (fig. 10); the intact symphyseal surface was used to add information about the age of the individual at death.

Characteristics with regard to the influence of sex on the form of the greater sciatic notch were studied a.o. by LAZORTHES & LHEZ (1939). In the discussed specimen only the left incisura ischiadica major could be used for measurements; damage of this region on the right-sided os coxae excluded this specimen. Data obtained from this left side are found below in table 7; from LAZORTHES & LHEZ similar data were included in the same table to facilitate a comparison. The named reference points A, A', B and C are indicated in fig. 9.

TABLE 7: Measurements and indices of the greater sciatic notch (from LAZORTHES & LHEZ) compared with those of the Bonaire specimen from the similar side

	female left M (range)	male left M (range)	BONAIRE
ouverture (AB)	48.8 (32-69)	47.4 (34-57)	45
'petite ouverture' (AA')	17.5 (12-30)	10.1 (3-18)	9
indice d'ouverture (AA'/A'B)	36.3 (21.2-65.6)	20.6 (8.3-34)	25.0
profondeur (A'C)	28.3 (21-34)	28.5 (22-39)	37

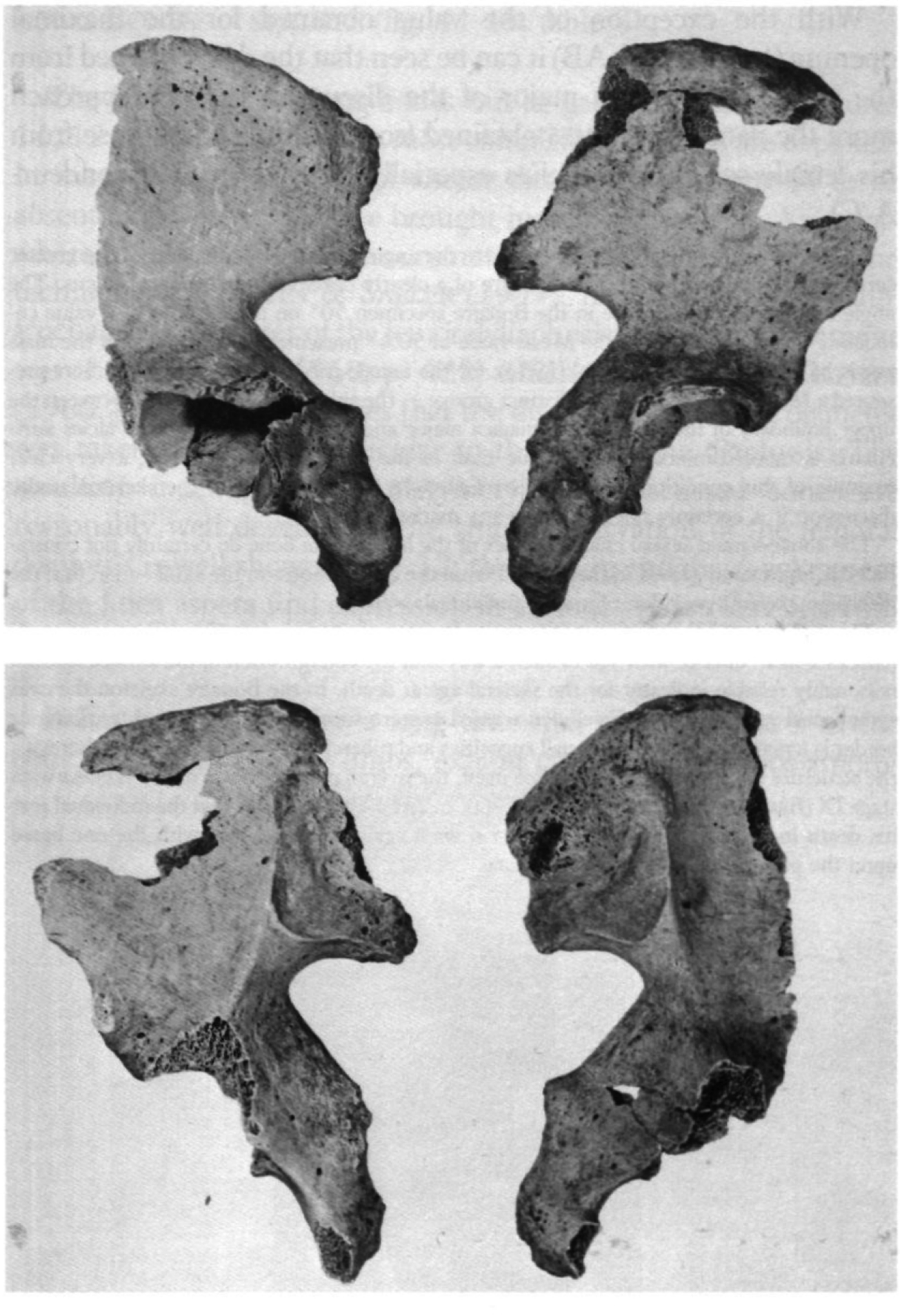

Fig. 8: Left and right innominate bone; inner surface (lower picture) and outer surface upper picture).

With the exception of the value obtained for the maximal opening ('ouverture'-AB) it can be seen that the data obtained from the incisura ischiadica major of the discussed skeleton approach more the data LAZORTHES obtained from his male than those from his female series; this applies especially to the depth (Profondeur-A'C).

Also useful in sexing a given skeleton are the angle made by the tangents of the greater sciatic notch and the presence or absence of a clearly developed preauricular sulcus. The angle mentioned proved to be in the Bonaire specimen 50° on the left side — a value coinciding nearly exactly with the Mean value of 50.4° presented for this angle in the male pelvis by HANNA & WASHBURN (1953); for the female pelvis the mentioned authors presented a Mean value of 74.4°. A distinct groove — the sulcus preauricularis — between the upper boundary of the incisura inschiadica major and the lower border of the facies auricularis is more common in the female than in the male innominate bone; a very clear example of this condition is depicted by GENOVES (1962, fig. 6). In the skeleton under discussion it is certainly not present to any marked extent.

The above-named sexual characteristics of the innominate bone do certainly not contradict the impression gained in this respect from the observations on the skull — i.e. that the discussed skeleton was that of a male individual.

The nodules and elevations present at the free symphyseal surface (fig. 10) present peculiarities which change with age in such a way that the configuration of the surface forms a reasonably reliable indicator for the skeletal age at death. In the Bonaire skeleton the oval symphyseal surface forms a well-demarkated postero-superior border; the antero-inferior border is irregular and presents small rugosities and tubercles of varying size. Together with the structure of the symphyseal surface itself, the overall picture shows much likeness with stage IX (BROOKS 1955, after OLIVIER 1960, p. 231). This indicates that the individual met his death in his fifth decade; an estimation wich again coïncides well with the one based upon the pattern of cranial suture closure.

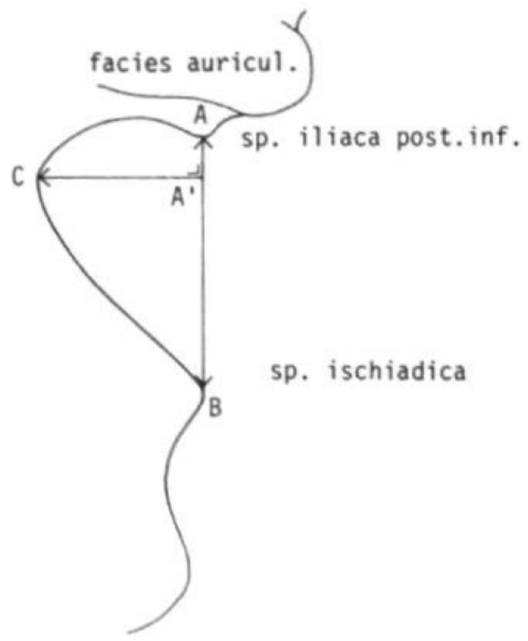

Fig. 9: Location of reference points A, A', B and C in the greater sciatic notch.

LONG BONES — STATURE (fig. 11-13; table 8)

The features of the long bones can be gathered from the figures 11, 12 and 13 on which the most complete specimens are depicted. In many cases the proximal and/or distal epiphysis proved to be absent. The metric data are brought together in table 8. As everywhere in this study the measurements were taken according to the technique of MARTIN & SALLER (1957). In one case — the subtrochanteric diameter of the femoral diaphysis — the used technique was that of COMAS (1960, p. 425) which is also used by OLIVIER (1960, p. 238). This implies that the discussed transverse diameter was taken simply perpendicular to the axis of the diaphysis. The resulting index points to platymery. The discussed bones are reasonably well developed. The anterior curvation of the femoral diaphysis is well shown in fig. 12; this feature and the development of the linea aspera find expression in an index pilastricus of 114.8 ('pilastre moyen' in the classificaton of OLIVIER, p. 238).

It has been known for a long time that the major parts of the body, the trunk and the limbs, exhibit characteristic ratios among

Fig. 10: Symphyseal surface on the left corpus ossis pubis.

themselves and in comparison to the total height of the individual; proportions which are linked to race, sex and age. This observation has been the ratio underlying the assessment of stature from the size of long bones.

Several tables and formules are in common use for this purpose; among the oldest and best-known are the tables of MANOUVRIER (1892) and the equations of PEARSON (1898) both being based on French material studied by ROLLET (1888). The importance of the determination of stature in the Antillean skeletal material was pointed to previously by ENGELS (1950); the care with which the Bonaire skeleton was collected made an estimation of stature possible as at least some long bones were in such a good state of preser-

TABLE 8: Measurements and indices of pelvis and long bones.

humerus	right	left
M.1 — greatest length	—	315?
M.7 — diaphysis minim. circumference	64	64
Index lengt/thickness	—	20.32

	radius		ulna	
	right	left	right	left
M.1 — greatest length	252	—	276	—
M.2 — physiol. length	242	—	244	—
M.3 — diaphysis minim. circumference	43	—	37	37
Index length/thickness	17.77	—	15.16	—

pelvis — remaining fragments		
incisura ischiadica major (fig. 9)	right	left
'ouverture' AB (Lazorthes)	45?	45
'profondeur' CA′ (Lazorthes)	—	37
'petite ouverture' AA′ (Lazorthes)	—	9
'indice de l'ouverture' (CA′/AB)	—	82.22
index AA′/A′B	—	25.00

femur	right	left
M.1 — greatest length	—	—
M.2 — physiol. length	43?	—
diaphysis, upper transv. diameter	33	—
M.10 — diaphysis, upper sagittal diameter	26	—
middle transv. diam.	27	27
middle sag. diam.	31	31
M.21 — epicondylar breadth	—	—
Index platymericus	79.8	—
Index pilastricus	114.8	114.8

vation that they could be used as a starting-point i.e. the right radius and the ulna; from table 8 it can be seen that their measure are:

	radius	ulna
greatest length	252	276
physiol. length	242	244

As the Amerindians are derived from mongoloid ancestors, it seemed most fit to use for this assessment tables or equations from groups which have affinities in this direction. Choosen were the formulae of STEVENSON (1929) based upon studies on Chinese and formulae and tables of TELKKÄ (1950) derived from Finnish material.

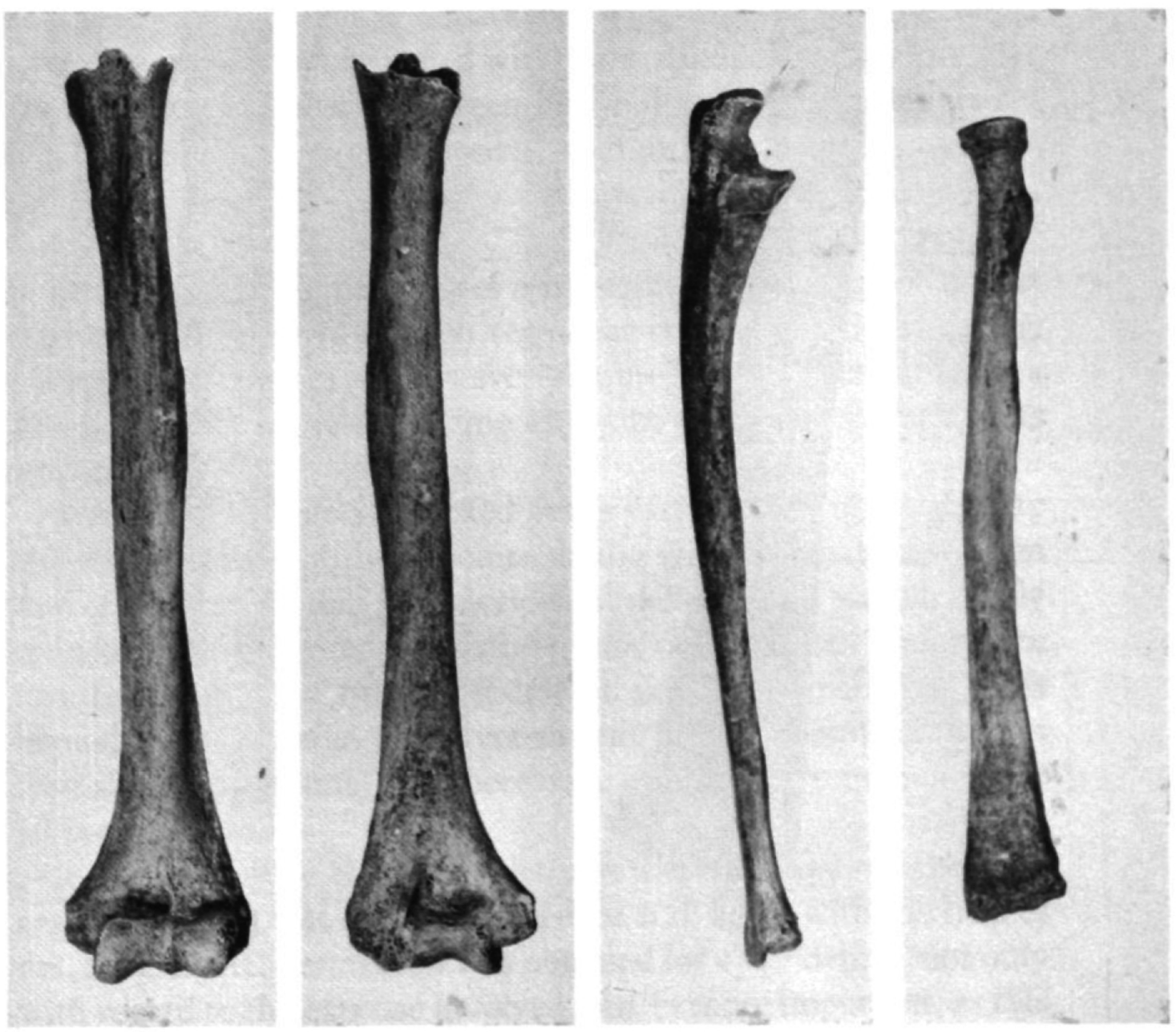

Fig. 11. Damaged left humerus, the intact right radius and ulna.

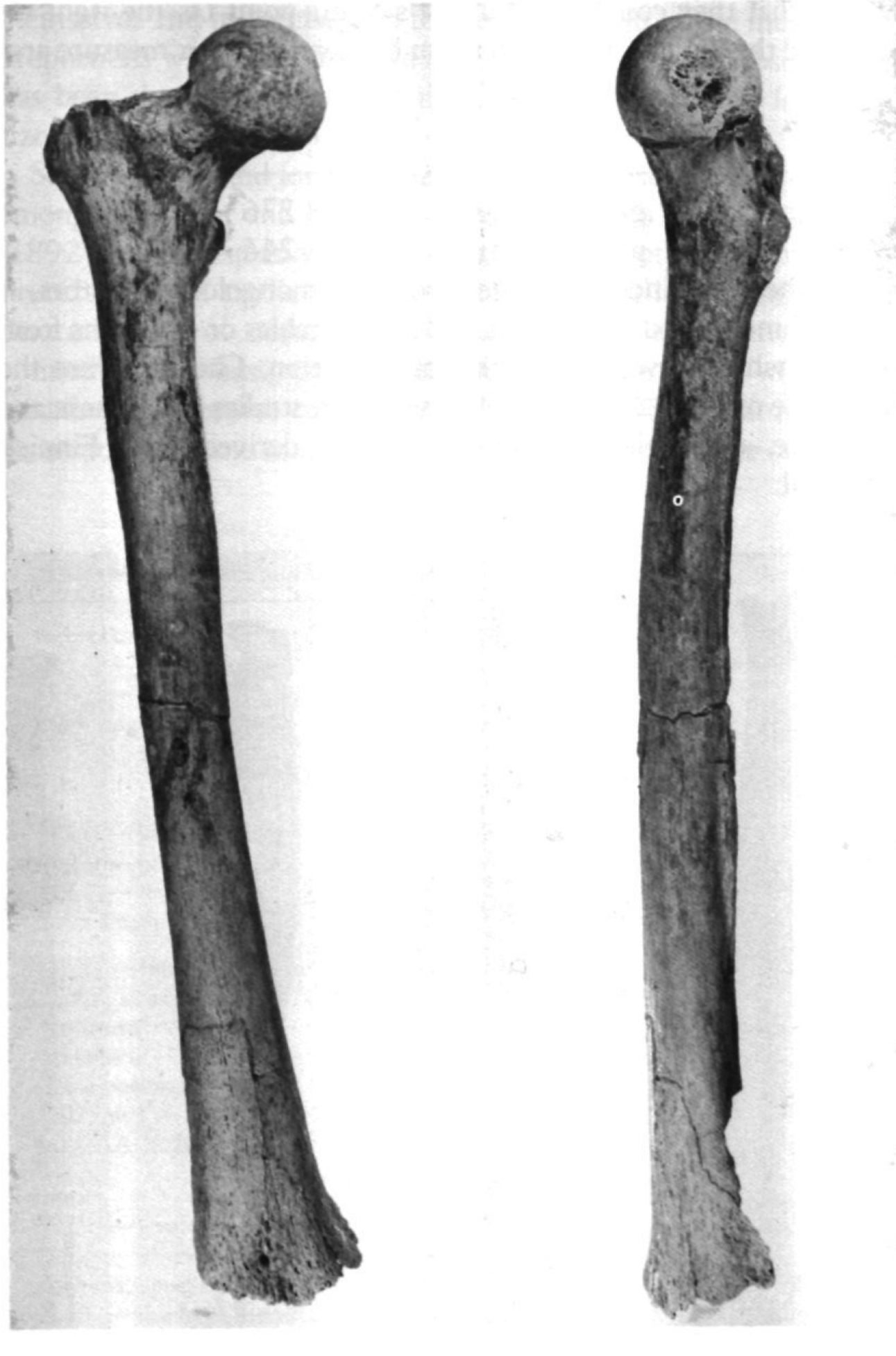

Fig. 12: Damaged right femur.

STEVENSON's formulae for radius and ulna are:
stature = 3.54 × radius + 82.0 ± 4.60 cm,
stature = 3.48 × ulna + 77.45 ± 4.66 cm.

Those of TELKKÄ are:
stature = 169.4 + 3.4 (radius – 22.7) ± 5.0 cm,
stature = 169.4 + 3.4 (ulna – 23.1) ± 5.2 cm.

In STEVENSON's formulae the greatest length is used, in those of TELKKÄ the physiological length. For practical use TELKKÄ added tables next to his formulae.

Using these formuleae one finds a stature according to STEVENSON's formulae:
— based upon the radius: 171.20 ± 4.60 cm,
— based upon the ulna: 173.45 ± 4.66 cm;
according to the formulae of TELKKÄ:
— based upon the radius: 174.50 ± 5.0 cm,
— based upon the ulna: 173.56 ± 5.2 cm;
and according to TELKKÄ's tables:
— based upon the radius: 174 cm,
— based upon the ulna: 174 cm.

These values coïncide remarkably well, especially those based upon the ulna. It can be stated with some confidence therefore that the body length must have been between at least 170 and somewhat more than 176 cm; possibly even more.

DATING

Dating skeletal remains gives a possibility to reconstruct at least part of the history of a given region or country. Without dating, every physical type, — however minutely reconstructed from a given skeleton — floats in time and with that, looses much of its importance.

Too often this was overlooked in the past and lack of insight into the requirements of the absolute dating with C^{14} may have been one of the reasons that from accidental skeletal finds too often only the skull was delivered for a study. Not only age, sex and stature can be determined from post-cranial skeletal remains; it yields enough bony material to deliver the minimum amount of (in this case about 250 grams) bone necessary for the determination of the C^{14} content.

In the case of the Bonaire skeleton it was else however; the post-cranial skeleton was amply represented and, again with the help of drs. L.H. DAAL, permission was obtained for a C^{14} dating, not only with regard to the expense involved, but — more important, as this skeletal find was the only one hitherto reported from Bonaire —

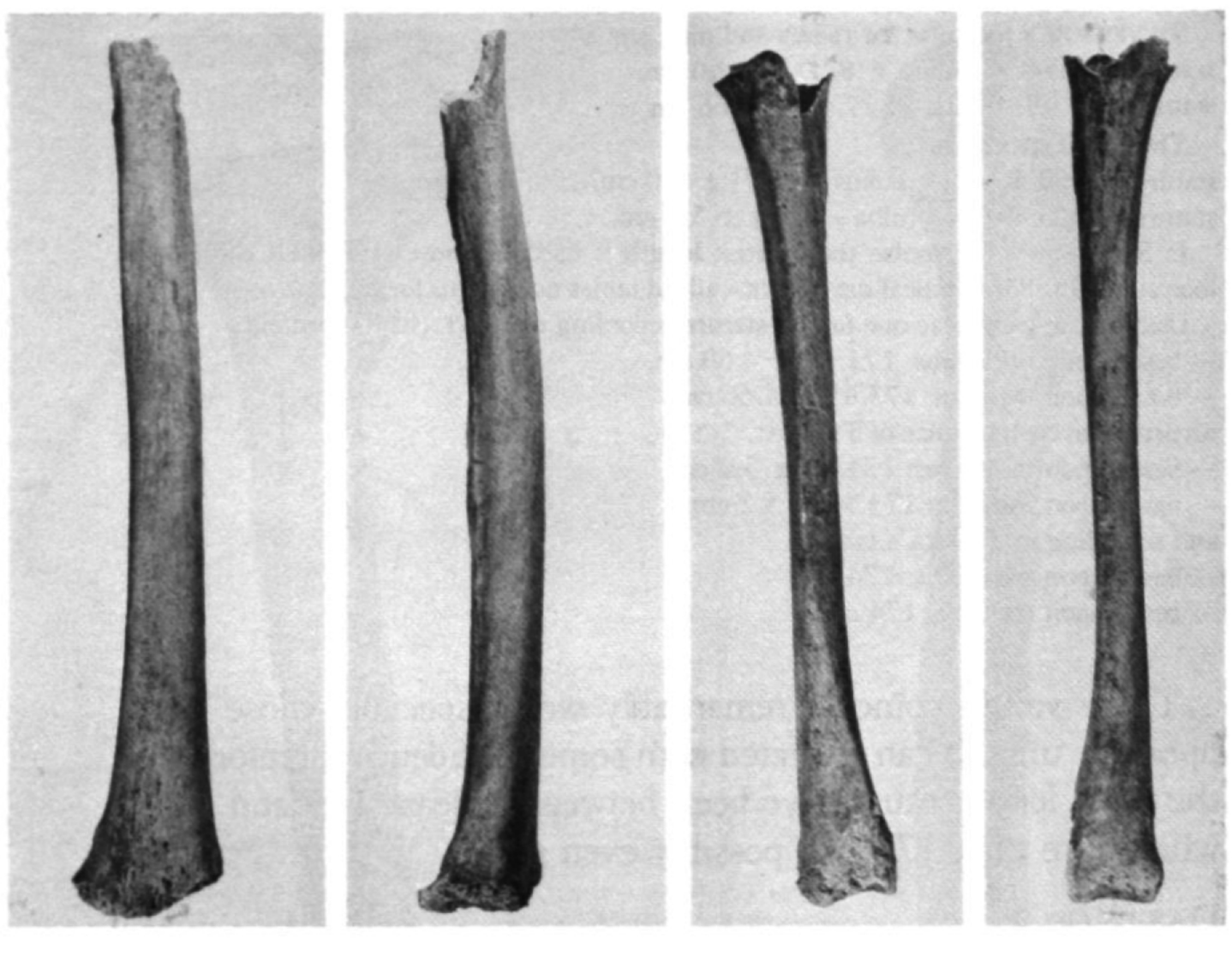

Fig. 13: Damaged left femur (sacrified for C^{14} dating) and damaged right tibia.

with regard to the amount of skeletal material which had to be sacrified. The left femur was used for this purpose — it provided the sufficient minimum amount of bone material and it was the least useful specimen for an anthropological investigation as the proximal as well as the distal epiphysis were broken away and missing. Dating was carried out in the Institute of General Physics of the State University of Groningen; the absolute age of the skeleton was found to be 760 years ± 25 years.

Discussion

The Bonaire skeleton yielded data on the skull — craniometric measurements and their indices, non-metric characteristics, indications of the sex of the individual and its age at death — and data of the post-cranial skeleton. The impressions regarding the sex and age of the individual gathered from the skull were confirmed by the characteristics of the pelvic remains. The intact radius and ulna

made a calculation of the stature possible and the heavily damaged left femur provided enough material to make a C^{14} dating possible.

From these data, those on craniometry, the stature and the dating allow a discussion.

Known cranial series in South-America enabled STEWART & NEWMAN (1963) to discover a geographical segregation of some of the recorded measurements and indies. Those which showed this segregation and which could be used for comparison with similar data from the Bonaire skeleton are mentioned below; the data themself can be found in the *Handbook of South-American Indians* (vol. VI) were they are tabulated in a most convenient, clearly structured way.

A geographical segregation proved to exist in the cranial length, the cranial breadth and height, the cranial module, the upper facial height and maximum facial breadth, the nasal height and breadth and — as can be expected — in some of their indices; the disadvantage of the latter quotients is that they tend to obscure the original data. It has to be kept in mind that data on some of the series mentioned go back to the beginning of present-day techniques. Also that artificial cranial deformation affects length, breadth and height of a skull. If the sequelae of artificial deformation are clear, the specimen can be excluded from a studied series. Problems threaten if a deformation is so slight that its sequalae — a.o. frontal flattening — escape the investigators attention or only causes an inkling of doubt; if this is mentioned the reader is warned — if not, an entity can come to existence which may be more brachycephalic than it should be. With this in mind the warning of STEWART & NEWMAN (1963, p. 19) can be understood easily: 'Pervading all of the records, therefore, is a certain unreliability, which no amount of statistical analysis can evaluate or overcome'. We have, however, nothing else.

It seemed most rational to compare the data of the Bonaire skull with those of the known Venezuelan series.

In the continent the cranial length was found to be smallest in the west and north-west and greatest in the east and south-east. If the cranial length of the Bonaire skull is compared with those recorded from Venezuelan series it is found that it fits into the lower reaches of the recorded ranges.

The cranial breadth fits into the higher reaches of the mentioned ranges and the basion-bregma height fits into them without difficulty; the cranial module of the discussed

specimen also coïncides well with the geographical distribution on the continent, this applies also to the mean height index.

No Venezuelan records of the upper facial height were mentioned in the tables used for comparison; data on the maximum facial breadth are present however — the estimated value of 141 mm in the Bonaire skull certainly lies in the upper reaches of the ranges recorded. The upper facial index was mentioned in a small series (n = 4) from a location designated as Colombia/Venezuela. The corresponding upper facial index of the Bonaire specimen lies above the given Mean but still falls within the range.

Nasal height and breadth also proved to show a distinct geographical segregation. If the Venezuelan data are compared with those from the Bonaire facial skeleton it is found that the latter's nasal height falls into the upper reaches of most of the recorded ranges; the reverse is found in the case of the nasal breadth.

In comparison with the recorded Venezuelan groups the above may be summarized by stating that the Bonaire skull is more brachycephalic, has a slightly broader facial skeleton and a narrower nose.

The section on the skeletal remains from the South-American continent mentioned above was limited to craniometric data; measurements of long bones were absent, so from these groups no stature could be calculated with any of the given methods used for the Bonaire skeleton. The living however provided data, not only on the cephalic index, but also on the stature; they were summarized by STEGGERDA (1963). According to the map he presents in the above-mentioned *Handbook* (vol. VI, p. 59) it can be seen that 'small statures, below 160 cm, are found in the north-west and continue south-eastward to more or less the center of the Continent, with a few scattered groups in southern Paraguay and Brasil. Those between 160 and 165 cm occupy nearly the same area, but continue farther south along the western part of the Continent, far into Chile. The next taller group, of 165 to 170 cm occupies a long narrow strip reaching from northern Brasil to southern Argentina. Still larger Indians, averaging above 170 cm, are found in the southern part of the South-America and at its southermost tip... A small group of very tall Indians, the Bororo, occupies a small region in central Brazil'.

The Bonaire skeleton belonged to an Indian who clearly exceeded the stature expected on the base of data from the nearby continent.

Especially with regard to this stature, the historical study of ENGELS (1970) and the fact that the C^{14} dating yielded an age which placed the skeleton a few hundred years prior to the border of the prae- and post-Columbian era, are of importance. The more than average stature of Indians inhabiting the Lesser Antilles mentioned, according to ENGELS, a.o. by VESPUCCI, was very much disputed. VESPUCCI's statement is more or less corroborated by this skeleton. The dating itself places the skeleton in period IV (CRUXENT & ROUSE 1958, after DU RY 1960, p. 87) of Venezuelan archaeology; for the bearing of this chronology to the archaeology of the Lesser Antilles the reader is referred to the papers of DU RY (1960) and VAN HEEKEREN (1960).

It seems really worthwhile, in view of the abovementioned facts to continue on the road on which this study is no more than a first step; i.e. to excavate skeletal remains as careful as possible so that craniological observations can be made — not only those — but also data on intact long bones from which the stature can be assessed. Enough material should be gathered so that a C^{14} dating is possible. In this way, not only morphological data are added to our knowledge — to the many existing already which can be used for comparative purposes — but far more important: these data will find a place in the time and so eventually a chronological sequence can be made. Up till now, this latter is sadly lacking.

SAMENVATTING

Het besproken skelet werd gevonden tijdens bouwwerkzaamheden; de fragmenten van de schedel en van het post-craniële skelet konden verzameld worden en werden voor een studie naar de auteur gezonden. Na reconstructie bleek het voor zover auteur bekend, het meest complete skelet te zijn dat uit de Antillen ter bestudering werd aangeboden.

De mogelijk gemaakte C^{14} datering — uniek voor skeletmateriaal uit dit gebied — wees op een ouderdom van 760 jaar ± 25 jaar; de onafhankelijk hiervan gemaakte ras-diagnose 'indiaans' werd hierdoor bevestigd. Aan de hand van karakteristieken van de schedel en van de aanwezige fragmenten van het bekken werd de geslachtsdiagnose op mannelijk gesteld en de bereikte leeftijd werd geschat op 40-50 jaar.

De breedte/lengte verhouding (index) van 86.55 wijst op een ronde schedel, die hoog is in verhouding tot de lengte (hoogte/lengte index 74.85) en laag in verhouding tot de breedte (hoogte/breedte index 86.49). De bovengezichtsindex van 54.60 wijst op een gezicht mét een gemiddelde breedte; de verticale afmeting van de oogkassen is tamelijk groot ten opzichte van de horizontale (orbitale index 85.71); de neus bleek tamelijk smal. Er waren geen duidelijke aanwijzingen voor een kunstmatige deformatie van de schedel.

Het intact zijn van enkele lange pijpbeenderen — in dit geval de rechter ellepijp en het rechter spaakbeen — maakte een berekening van de lichaamslengte mogelijk. De uitkomst — ongeveer 175 cm —

was verrassend als men deze vergelijkt met verwachtingen gebaseerd op lichaamslengten van levende indianen op het nabij gelegen vasteland. Minder verrassend als men de historische gegevens in gedachten neemt.

In vergelijking met gegevens ontleend aan osteometrische studies in het verleden van groepen uit Venezuela kan gesteld worden dat het skelet uit Bonaire wat meer brachycraan is, een smallere neus heeft en een wat breder gezichtsskelet. De lichaamslengte overtreft duidelijk die van indianen in het noord-westelijke deel van het Zuid-Amerikaanse vasteland.

RESUMEN

El esqueleto que se estudia fue hallado durante unas obras de construcción; los fragmentos del cráneo y del esqueleto poscraneal pudieron recogerse y fueron enviados al autor. Realizada la reconstrucción se evidenció que se trata de un esqueleto extremamente completo, a juicio del autor, el más completo procedente de las Antillas que hasta ahora fue sometido a estudio.

La determinación de la edad por medio de C^{14} — caso único para material esquelético de esta región — dio como edad: 760 años ± 25 años; la diagnosis racial de 'indio' realizada independientemente, fue confirmada por ello. A raíz de características del cráneo y de los fragmentos de la pelvis presentes, fue determinada que se trata de un ser masculino, estimándose la edad alcanzada en vida entre los 40 y los 50 años.

La proporción anchura/longitud (índice) de 86.55 implica un cráneo redondo, alto en relación con su longitud (índice altura/longitud 74.85) y bajo en relación con la anchura (índice altura/anchura 86.49). El índice suprafacial de 54.60 indica una cara de una anchura media, la dimensión vertical de los órbitas es bastante grande respecto de la horizontal (índice orbital 85.71); la nariz resultó bastante estrecha. No hubo indicios claros de deformación artificial del cráneo.

El haber permanecido intactas algunas canillas largas — en este caso el cúbito derecho y el radio derecho — hizo posible el cómputo de la longitud del esqueleto. El resultado — aproximadamente 175 — fue sorprendente si se compara con las expectaciones basadas en longitudes del cuerpo de indios vivos en la cercana tierra firme.

Menos sorprendente, si se consideran los datos históricos.

En comparación con datos tomados en el pasado de estudios osteométricos de grupos procedentes de Venezuela, se puede afirmar que el esqueleto de Bonaire es algo más braquicéfalo, que tiene la nariz más estrecha y el esqueleto facial más ancho. La longitud excede claramente la de los indios de la región noroeste del continente suramericano.

RERERENCES

BROOKS, S.T., 1955. Skeletal age at death; the reliability of cranial and pubic age indicators. *Am. J. Phys. Anthrop. (n.s.) 13:* 567-579 (after OLIVIER).

COMAS, J., 1960. *Manual of physical anthropology.* Charles C. Thomas, Springfield, Illinois.

CRUXENT, J.M. & ROUSE, I., 1958. *An archaeological chronology of Venezuela,* I. Social Science Monogr. 6, Pan-Amer. Union, Washington — 1961. *Arqueologia chronológica de Venezuela* I, 320 pp.

DU RY, C.J., 1960. Notes on the pottery of Aruba, Curaçao and Bonaire. Studies on the archaeology of the Netherlands Antilles: I. *Nieuwe West-Indische Gids 40:*81-102. — Also in *Uitg. Natuurwet. Werkgroep Ned. Ant. 10.*

ENGELS, C. & BORK-FELTKAMP, A.J. VAN, 1970. *Opgravingen te Malmok op Aruba. De kwestie 'Gigan'.* Het Curaçaosch Museum, 44 pp. (Measurements of skull by VAN BORK-FELTKAMP, p. 23-27).

GENOVES, T. Santiago, 1960. *Introducción al diagnóstico de la edad y del sexo en restos óseos prehistóricos.* Universidad nacional autonoma de México.

HANNA, R.E. & WASHBURN, S.L., 1953. Determination of the sex of skeletons as illustrated by a study of the Eskimo pelvis. *Human Biology 25:* 21-27.

HEEKEREN, H.R. VAN, 1960. A survey of the non-ceramic artifacs of Aruba, Curaçao and Bonaire. Studies on the archeology of the Netherlands Antilles II. *Nieuwe West-Indische Gids 40:* 103-120. — Also in *Uitg. Natuurwet. Werkgroep Ned. Ant. 10.*

HEEKEREN, H.R. VAN, 1963. Prehistorical research on the islands of Curaçao, Aruba and Bonaire in 1960. Studies on the archeology of the Netherlands Antilles: III. *Nieuwe West-Indische Gids 43:* 1-24. — Also in *Uitg. Natuurwet. Werkgroep N.A. 15.*

KOEZE, G.A., 1904. Schädel von Curaçao und Aruba. Beiträge zur Anthropologie, Ethnologie und Archeologie Niederl. Westindiens. *Mitt. Niederl. Reichsmus. Völkerk. Veröff. (2) 9:* 18-22.

LAZORTHES, G. & LHEZ, A., 1939. La grande échancrure sciatique. Étude de sa morphologie et de ses charactères sexuels. *Arch. Anat. Hist. et Embr.:* 143-169.

MANOUVRIER, L., 1892. La détermination de la taille d'après les grands os des membres. *Mém. Soc. Anthrop. Paris 4:* 347-402 (after OLIVIER).

MARTIN, R. & SALLER, K., 1957, 1959. *Lehrbuch der Anthropologie. I & II.* Gustav Fischer, Stuttgart.

PEARSON, K. 1899. On the reconstruction of the stature of prehistoric races. Mathem. contribution to the theory of evolution V. *Philosoph. Trans. Roy. Soc. (A) 192:* 169-244 (after OLIVIER).

OLIVIER, G., 1960. *Pratique anthropologique.* Vigot Frères, Paris.

STEVENSON, P.H. 1929. On racial differences in stature long bones regression formulae for the Chinese. *Biometrika 21:* 303-321.

STEGGERDA, M., 1963. Anthropometry of South American Indians. *Handbook of South American Indians 6:* 57-70. Cooper Square Publishers Inc., New York.

STEWART, T.D. & NEWMAN, M.T., 1963. Anthropometry of South American Indian skeletal remains. *Handbook of South American Indians 6:* 19-43.

TACOMA, J., 1959. Indian skeletal remains from Aruba. Studies o the physical anthropology of the Netherlands Antilles: II. *West-Indische Gids 39:* 95-112. — Also in *Uitg. Natuurwet. Werkgroep N.A. 9.*

TACOMA, J., 1964. Kunstmatige schedeldeformatie in Aruba (Artificial skull deformation in Aruba). Studies on the physical anthropology of the Netherlands Antilles: III. *Nieuwe West-Indische Gids 43:* 211-222.

TACOMA, J., 1965. Craniology of Aruban Indians. In *Homenaje a Juan Comas en su 65 aniversario* II: 367-376 México.

TELKKÄ, A., 1950. On the prediction of human stature from the long bones. *Acta Anatomica 9:* 103-117.

WAGENAAR HUMMELINCK, P., 1959. Indiaanse skeletvondsten op Aruba en Curaçao (Indian skeletal discoveries in Aruba and Curaçao). Studies on the physical anthropology of the Netherlands Antilles: I. *West-Indische Gids 39:* 77-94. — Also in *Uitg. Natuurwet. Werkgroep N.A. 9.*

Dr. J. TACOMA,
Anatomisch Lab. der Rijksuniversiteit
Janskerkhof 3, Utrecht.

BIBLIOGRAFIE

SEPARATE PUBLICATIONS

(50 — *to be discontinued*)
Continued from *N.W.I.G. 53,* 1979, p. 161-175, and previous lists since 1947. — Publications not seen by the compiler of this *incomplete* bibliography are not included.

Aanzet tot een integraal beleidskader voor de Nederlandse Antillen in de jaren tachtig. Rapport uitgebracht aan de Regeringen van de Nederlandse Antillen en Nederland over de economische, financiële, sociale en culturele ontwikkelingen in de Nederlandse Antillen op lange termijn door de Gemengde Commissie van Deskundigen ingesteld bij Koninklijk Besluit d.d. 26 november 1976. 's-Gravenhage/Willemstad, juli 1979; Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 281 pp. 24 × 17 cm. — Conclusies en aanbevelingen, p. 13. Verantwoording en begrenzing, p. 23. Doelstellingen en macro sociaal-economisch kader, p. 29. Diagnose en tendens: de economische sectoren, p. 73. Diagnose en toekomstig beleid: de sociale en culturele sectoren, p. 121. Aanzet tot een samenhangend beleid voor de jaren tachtig, p. 161. Planning en ontwikkelingssamenwerking, p. 197. Bijlagen, p. 217-279. — R.A. RÖMER (voorz. sectie N.A.), Ch. GOMES CASSERES, L.N. PETERS, C.D. RICHARDSON, V.A. SERVAGE, Th. TIJSSEN, A.G. CROES & R. PIETERNELLA (secr. Ant. section). H. HOETINK (voorz. sectie Ned.), J.Ph. ELZERMAN, L.H. EMMERIJ, J. LAMBOOIJ, F.A. PALM (secr. Neth. section).

Adviesraad voor culturele samenwerking tussen de landen van het koninkrijk. Jaarverslag 1978. (Sticusa, Amsterdam, 1979), 44 pp., 1 fig. — *1979* (1980), 38 pp., 1 fig.

Agrinoticia L.V.V. Boletin di servicio di agricultura. Curaçao 28 × 22 cm, ill. — Vol. *1* no. *1*, Nov. 1978, 6 pp; *2* Feb. 1979, 4 pp.; *3*, May, 4 pp.; *(4),* Sep.; *5,* Nov. 4 pp. (miscellaneous publ.): e.g. *Verdura 1,* 4 pp. *Pisca 1,* 4 pp. (Voorlopige lijst van pelagisch voorkomende vissoorten rond Curaçao en Bonaire, List of pelagic fishes). *Porko 1-3,* 2 pp. each, 1979. — Vol. *2* no. *1,* Apr. 1980, 4 pp. *2*, June, 6 pp.

AMASIA, Lola Celedon DE: *Poesias de amor.* Curaçao, 45 + 2 single pp. 21 × 12.5 cm. (Poetry).

Antilliaanse Nieuwsbrief, Jaargang *20,* nr. *8,* mei 1979; 8 pp. 29.5 × 21 cm (previously 21 × 15 cm.)

Begroting van de Nederlandse Antillen voor het dienstjaar 1980. Curaçao 1980, 213 pp. 20½ × 30 cm.

Bida den laman II, Stinapa No. *18,* 1979. 63 pp. ill. Walter Bakhuis, Hans de Kruijf & Ingvar Kristensen eds. Contributions by:
BAK, Rolf: E piedanan meste sigui krese, 36-40, 6 figs.
BOER, Bart DE: Sunchimentu bou di awa, p. 11-12, 1 fig.
CORSTEN André & CORSTEN, Ine: Adorno di pasku den laman, p. 21-23, 3 figs.
KRISTENSEN, Ingvar: Nos islanan no por produsi mas piska?, p. 45-48, 2 figs. — Metodonan di piska akseptabel i malu, p. 49-53, 4 figs. — Ta unda e kreftnan a keda?, p. 54-57, 3 figs. — Problemanan ku kriamentu di kabaron, p. 58-60, 2 figs. — Bayenanan ront di nos islanan, p. 61-63, 4 figs.
LUCKHURST, Brian & LUCKHURST, Kirsten: No pasa, keda afo, p. 9-10, 1 fig.
NAGELKERKEN, Wil: No ta makaku so ta piki pieu, ma piska tambe, p. 13-16, 3 figs.
NEWTON, Eric: Black is beautiful, p. 41-44, 3 figs.
ROESSLER, Carl: The cleaners, p. 16-20, 9 figs. (from *Pacific Discovery 27,* p. 20-23). (A collection of short articles on 'Life in the Sea' from Netherlands Antillian daily papers, translated into Papiamentu. Captions in Dutch and English.)

BOR, W. VAN DEN: *Eiland op drift. De sociale organisatie van een kleine Caribische samenleving: St. Eustatius.* Proefschrift Landbouwhogeschool Wageningen 16.XI.1979, x + 437 pp. 24 × 16 cm, 6 figs., cover ill.

BOVENKERK, Frank & LUNING, Margreet: *'Als ze allemaal zo waren als jij!' gekleurde politiemensen in Nederland over hun werk.* St. Landelijke Federatie voor welzijnsstichtingen voor Surinamers in Nederland, 1979, 71 pp. 22½ × 15 cm, ill. cover.

BRANA-SHUTE, Gary: *On the corner. Male social life in a Paramaribo Creole neighborhood.* Van Gorcum, Assen, 1979, 124 pp. 24 × 15.5 cm, 7 figs., cover picture excl.

BRENNEKER, Paul: *Morde supla.* Augustinus Boekhandel, Curaçao, 1978. 5, *Djos.* 6, *Palabra.* 7, *Diskriminashon.* 8, *Moral.* 9, *Komunidat,* 10, *Kristu.* Each booklet 60 pp, 9.5 × 7 cm. (Sayings; 1-4, 1977.)

Bulletin of the Association of Caribbean Historians. Special issue published by the University of the Netherlands Antilles, Curaçao 1979. (Jaap VAN SOEST: Index to the papers presented at the tenth Conferences of Caribbean Historians 1969-1978, (24 pp.). — Programme 11th Conf., Curaçao 5-10.IV. 1979, (8) pp. ill.)

Carmabi-onderzoek, see: KRISTENSEN, 1980.

Centrale catalogus Caraibiana. Caraïbische Afdeling, Koninklijk Instituut voor Taal- Landen Volkenkunde. Dept. of Caribbean Studies, R. Inst. for Linguistics and Anthropology, Leiden, (Feb. 1979). *Handleiding. Manual,* 29 pp. 30 × 21 cm adapted to computer processing; cumulative catalogue on 9 micro-cards 16 × 11 cm, dd. Dec. 1978.

COHEN STUART, Bertie A.: *Women in the Caribbean. A bibliography.* Compiled and annotated by —. Dept. Car. Studies R. Inst. of Ling. and Anthr., Leiden, 1979, iv + 163 pp.

CROES, Eric LA: *Trinta di Mei, mi ta konmemora bo. Dertig mei, ik herdenk je.* (Curaçao, 1979), iv + 1-54 & iv + 55-105 pp. 21 × 15 cm mimeogr., 2 vols., cover excl.

CRAS, Stanley: *Papiando di literatura. Su ekselensia interino.* Editorial Antiyano, 1979, 16 pp. 20 × 12 cm.

CROSS, Malcolm & MARKS, Arnaud (eds.): *Peasants, plantations and rural communities in the Caribbean.* Dept of Sociology, Univ. of Surrey, Dept. of Caribbean Studies, R. Inst. of Linguistics and Anthrop., Leiden, Feb. 1979, xvi + 304 pp. 21 × 15 cm. (G.J. HEUMAN: Jamaica; D. NICHOLS: Haiti; D. HARRISON: Trinidad; J. BESSON: Caribbean; W. v.d. BOR: St. Eustatius and Saba; D. LOWENTHAL & C. CLARKE: Barbuda; E. HANLEY: Guyana: H. LUNING & P. SITAL: Surinam: M. ALLEN: Barbados and Martinique; J. VAN HUIS: Surinam.)

Curaçao Public Library. Caribbean Collection. Quarterly acquisitions list. 1974-1979, 8-16 pp. each, typescript 30 × 21 cm.

Dakue di Kuenta. Fundashon pa Komunikashon Grafiko. Drukkerij 'De Curaçaosche Courant' N.V. (1979).
Mucha pa mucha 9-12 aña, 28 pp. 24 × 19 cm. Ilustrashon Elis Juliana.
Hende grandi pa mucha 9-12 aña, 44 pp. 24 × 19 cm. Il. Elis Juliana.
Mucha pa mucha 6-9 aña, 23 pp. 28 × 21 cm. Illustrashon Wilson Garcia.
Hende grandi pa mucha 6-9 aña, 36 pp. 28 × 21 cm. Il. Wilson Garcia.

DALEN, Henk H. VAN (phot). & GROOT, Gerard C. DE: *De Nederlandse Antillen, The Netherlands Antilles. Las Antillas Holandesas.* Bosch & Keuning nv, Baarn, 1978, 191 pp. 19 × 25 cm, 155 in part col. ill.

Data atlas, see: *Planning a marine conservation ... for the Caribbean,* 1979.

De Nederlandse Antillen, Zon zee zalig... Kabinet Gevolm. Minister Ned. Antillen, (1979), 8 pp. 30 × 21 cm col. ill. + 4 pp. touristic information.

DIEPRAAM, Willem (phot.) & WESTERLOO, Gerard VAN (text): *The Dutch Caribbean. Foto 's uit Suriname en de Nederlandse Antillen.* De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978, 114 pp. 27 × 29 cm. — Sur. p. 17-70, 49 figs.; N.A. p. 71-111, 37 figs.

DIXON, James R. & HENDRICKS, Fred. S.: *The wormsnakes (family Typhlopidae) of the neotropics, exclusive of the Antilles.* Zool. Verh. RMNH Leiden *173,* 39 pp., 10 figs. (incl. Suriname)

Dukane Guide to Aruba, Bonaire, Curaçao. Vol. *1.* A Dukane publication, Hollywood, Florida, 1972, 65 pp, 22 × 14 cm, col. ill.

ECURY, NYDIA: *Na mi kurason marà.* Kòrsou Feb. 1978, 47 pp. 21 × 14 cm. (Poetry)

Encyclopedie van Suriname. Hoofdredactie prof. dr. C.F.A. BRUIJNING en prof. dr. J. VOORHOEVE. Samensteller drs. W. GORDIJN. Elsevier, Amsterdam-Brussel, (November) 1977, 716 pp. 25 × 16½ cm, numerous ill. — Published under the auspices of 'Stichting Encyclopedie van Suriname', prof. dr. E. VAN DER KUYP, pres., dr. S.E. WEENERS, secr., dr. J.P. KAULESAR SUKUL, dr. H.E. LAMUR, mr. L.F. RAMDAT MISIER, drs. J. MICHELS and drs. R.T. WONGSODIKROMO — with financial aid from Ministerie van Onderwijs en Volksontwikkeling van Suriname, Alcoa Foundation, and Sticusa. (On p. 10-11 co-

operation of 122 experts is acknowledged, but their contributions are not signed. To save a number of articles from anonymity a list is given in *NWIG 54,* 1979, p. 48-54.)

FAIN, A.: *Les Listrophorides d'Amérique neotropicale* (Acarina: Astigmates) II. Bull. Inst. r. Sci. nat. Belg. *51,* 1979, *7,* 158 pp., 182 figs. (Incl. fur mites from Surinam mammals).

Flora of Suriname; A.L. STOFFERS & J.C. LINDEMAN eds. Vol. V, Part. 1, p. 319-456. Van Eedenfonds; Brill, Leiden, 1979 (Feb. 1980).
CRAMER (Nymphaecacea, Cambombaceae, Nelumbonaceae); GÖRTS — VAN RIJN (Vitaceae); JANSEN-JACOBS (Simaroubaceae, Icacinaceae); JANSEN-JACOBS & LINDEMAN (Theaceae); LINDEMAN (Theophrastaceae), MAAS (Cannaceae, Zingiberaceae); MAAS & DE ROOIJ (Musaceae); SIPMAN (Liliaceae); STOFFERS (Papaveraceae).

Flora of the Netherlands Antilles; A.L. STOFFERS ed. Vol. III: 61-142. Spermatophyta Dicotyledonae. Uitg. Natuurwet. Studiekring Utrecht *101,* Aug. 1979.
A.L. STOFFERS (Fabaceae, Lythraceae, Punicaceae, Rhizophoraceae, Combretaceae, Onagraceae, Tymelaeaceae).

Flora of the Netherlands Antilles, vol. II: 97-209. Uitg. Natuurwet. Studiekring *102,* June 1980.
C.C. BERG: Moraceae, p. 111-120.
A.L. STOFFERS: Cucurbitaceae, p. 97; Casuarinaceae, p. 109-110. Urticaceae, p. 121; Ulmaceae, p. 132; Chenopodiaceae, p. 137; Amaranthaceae, p. 144-166; Phytolaccaceae, p. 182; Aizoaceae, p. 189; Portulacaceae, p. 195; Bassellaceae, p. 204; Caryophyllaceae, p. 208-209.
L.Y.Th. WESTRA & A.L. STOFFERS: Nyctaginaceae, p. 167-181.

Gemenge Commissie, zie: *Aanzet tot een integraal beleidskader N.A.,* 1979.

GILL, Frank B. (ed.): *Zoogeography in the Caribbean. The 1975 Leidy Medal Symposium,* Acad. Nat. Sci. Phila., Spec. Publ. *13,* 1978, 128 pp., ill.

GOSLINGA, Cornelis Ch.: *A short history of the Netherlands Antilles and Surinam.* Martinus Nijhoff, The Hague/Boston/London, 1979, x + 198 pp. 24 × 16 cm, map.

HAMELBERG, J.H.J.: *De Nederlanders op de West-Indische Eilanden. De benedenwindse Eilanden Curaçao, Bonaire, Aruba,* 1901, 243 pp., *De bovenwindse Eilanden St. Eustatius, Saba, St. Martin,* 1903, 215 pp. 22.5 × 15 cm; *Documenten,* 58 pp.; figs. & folding plates. Bijdrage jaarversl. Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap der Nederlandse Antillen, Curaçao. — (Photomech. repr.) Antilliaanse reeks IV, S. Emmering, Amsterdam, 1979.

HARTOG, J.: *Lectuurvoorziening in het Caribische gebied. Verslag van een reis langs boekhandels en bibliotheken.* Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, Den Haag, 1978, 47 pp. 30 × 21 cm.

HARTOG, J.: *Twelve forts of the Netherlands Antilles.* Publisher 'Beaujonville' Mansion, Curaçao, (May) 1980, 20 pp. 22.5 × 15 cm, 12 drawings of 12 fig. + cover picture. (Written on the initiative of J.J. BEAUJON, with drawings made by Armando RAVELO for a calender of Ennia, N.V.)

HEYER, W. Ronald: *Systematics of the fuscus group of the frog genus Leptodactylus:* Sci. Bull. Nat. Hist. Mus. Los Angeles *29,* Dec. 1978, 85 pp., 69 figg. (Incl. Surinam frogs.)

HEYDE, H.: *Brokstukken uit de Surinaamse dierenwereld.* Paramaribo, 1978 (1979), 116 pp. 21 × 14 cm, ill.

HEYDE, H.: *Slangen-beten. Uitwerking van het slangen-gif op het menselijk lichaam, van de Bushmaster, Sakka, Makka en Koraal-slangen.* Tweede druk. Paramaribo, 1978, 27 (+6) pp. 15½ × 21 cm mimeogr., 4 plates 28½ × 17 cm excl.

HOOGMOED, M.S.: *Resurrection of Hyla ornatissima... Notes on the herpetofauna of Surinam VI.* Zool. Verhand. RMNH Leiden *172,* dec. 1979, 46 pp. 11 figs., 6 pls. excl.

HUSSON, A.M.: *The mammals of Suriname.* Zoölogische Monographieën van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie No. *2,* E.J. Brill, Leiden, (dec.) 1978, (34 +) 569 pp. 26½ × 19 cm, 51 figs., 151 + 10 pls. excl.

Hydrological Annual. Lower courses of the main rivers of Suriname. Hydraulic Research Division, Ministry of Public Works and Traffic, Paramaribo, 29 × 20 cm, phototype, maps incl. — General. 1-Drainage area Corantijn. 2-Nickerie. 3-Coronie. 4-Coppename. 5-Saramacca. 6-Suriname. 7-Commewijne/Cottica. 8-Marowijne. 9-coast.
1970, June 1977, v + 208 pp.
1971, November 1977, iv + 218 pp.
1972, December 1977, iv + 213 pp.
1973, April 1979, iv + 196 pp.
1974, Mai 1979, iv + 213 pp.

IUCN Project 1037, see: *Planning a Marine Conservation ... for the Caribbean,* 1979.

JOHNSON, Will: *Tales from my grandmother's pipe. Saban lore.* Published by the author. Saba 1979, 104 pp. 22 × 14½ cm, (16) figs. excl., map on cover.

JONG, B.H.J. DE & SPAANS, A.L.: *Voorkomen en talrijkheid van een aantal soorten watervogels langs de kust van Suriname in juni 1980.* Intern Rapport Sti. Natuurbehoud Sur./Rijksinst. Natuurbeheer Arnhem, June 1980, 9 pp. mimeogr. 1 map excl.

JONG, Paul Edward DE: *Sickle cell nephropathy.* Thesis Groningen 14.V.1980, vi + 69 pp. 25 × 17 cm, (15) figs. (7 studies performed in St. Elisabeth Hospital, Curaçao.)

JULIANA, ELIS: *Nilo riku riku,* Lektura pa mucha. Curaçao febr. 1978, 20 pp. 15.5 × 20 cm cover excl., ill.

JULIANA, Elis: *Organisashon. Planifikashon. Independensia.* Sentro Kultural Korsou, Juni 1979, 59 pp. 23 × 15½ cm, ill. (Poetry)

JUNGSLAGER, Roel: *De avonturen van Henco.* St. Augustinus Boekhandel, Curaçao, dd. nov.1976 (1977), 96 pp. 23.5 × 15 cm, col. cover exl., drawings by Wop SIJTSMA.

KAMERBEEK, E.A.J.: *Landhuis Ascencion, vormingscentrum Koninklijke Marine,* Sti. Vrienden van Ascencion, 1979, 94 pp. 21 × 14 ½ cm, 5 phot. Fred Fischer.

KLAS, Ferdinand E.: *Cowpea severe mosaic virus. A constraint on the improvement of cowpea cultivation in Suriname.* Bull. Agr. Exp. Sta. *104,* Feb. 1979, iv + 22 pp. 30.5 × 19.5 cm, 6 figs., cover picture.

KNAPPERT, L.: *Geschiedenis van de Nederlandsche Bovenwindsche eilanden in de 18de eeuw;* 1932. (viii +) 309 pp. — *Geschiedenis van de Bovenwindsche eilanden* ... (Photomech. repr.) Antilliaanse reeks III, S. Emmering, Amsterdam, 1979, 22.5 × 15 cm., 4 pls., 1 folding map and ill. cover excl.

KOCK, Rik DE: *Geografische verspreiding en ecologische aspekten van het witstaarthert, Odocoileus virginianus.* Intern Report R.I.N. 899, Arnhem; Landbouwhogeschool Natuurbeheer Proj. 73-76, 36 + 6 pp. 29½ × 21 cm.

KRISTENSEN, Ingvar: *25 Jaar Carmabi - onderzoek.* Stinapa Documentatie Serie No. 7, (May) 1980, 39 pp., 10 figs.

KROON, Willem E.: *Giambo bieuw a bolbe na wea. Novela intima curazoleña.* Curaçao, 1979, 104 pp. 21 × 15 cm.

Landelijke Commissie van Antilliaanse Welzijnsinstellingen. Verslag 3-daagse conferentie. Utrecht, 1980, 30 × 21 cm mimeogr., ill. (Landelijk Platform van Antilliaanse Organisaties)

Landbouwproefstation Suriname. Agircultural Experiment Station Surinam. Jaarverslag 1976. Annual report for 1976. Bulletin *103,* Paramaribo, Jan. 1979, 102 pp., 21 figs. — R. POWER, P. SEGEREN & W. VAN SLOBBE eds.

LEBACS, Diana: *Sabio, Nachi i Bueno. (Un kuenta di Luango).* Kòrsou, 1979, 53 pp. 17 ½ × 24 cm.

LEEUWEN, Carla VAN: *Because.* (Curaçao. 1979), 36 pp. 20½ × 12½ cm (17 poems).

LEITO, L.S.: *E barbulètenan di Pietermaai.* Curaçao, 1978, 50 pp. 20.5 × 13 cm.

Maatschappij voor Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen. Jaarverslag 1972 ... 82ste ... 86ste Algemenen Vergadering ... Jaarverslag 1978. Utrecht, (March) 1980, 60 pp. 21.5 × 14 cm. (Containing several summaries of lectures referring to Surinam and Neth. Ant.: continuation of similar booklets publ. in 1966, 1968, 1970 and 1972. Edited by P. WAGENAAR HUMMELINCK.)

MADURO, Antoine J.: *Vademecum pa mehora dikshon.* Kòrsou — november 1979, 16 pp 22½ × 14½ cm, cover excl.

MADURO, Antoine J.: *Anotashonnan tokante e vokabulario titulá Mil palabra poko usa (Duizend vreemde woorden) 1978 skirbi pa Paul Brenneker.* Kòrsou — 1980, 36 pp. 22½ × 14½ cm, cover excl.

Malaria-Symposium. Sur. Med. Bull. *3,* 1979, 2, p. 28-96, ill.—Coördinator B.F.J. OOSTBURG.
KAAY, H. VAN DER: Sero-epidemiologisch onderzoek van malaria in Suriname, p. 40-44.
Chloroquine resistentie bij malaria tropica, p. 91-96. 2 figs.
LIM A PO, F: De kliniek van malaria, p. 32-34.

MARTINEZ-CHAMARRO, Alvaro: Malaria and PAHO/WHO, p. 69-73.
MEUWISSEN, J.H.E.Th.: De in vitro kweek van Plasmodium falciparum als eerste stap tot ontwikkeling van een malaria vaccin, p. 35-39. Immuniteit tegen malaria, p. 59-68.
OOSTBURG, B.F.J.: De levenscyclus van de malariaparasiet, p. 28-31. Chemo-therapie bij malaria, p. 74-90, folding table.
PANDAY, ROY S.: Medical entomological aspects of the malaria problem in Surinam, p. 52-58, 3 figs.
SIMONS-BARROW, R.: De malaria-situatie in Suriname, p. 45-51, 1 fig.

MAMBER, P.A.: *Minerva I-II. Dos novela den un.* Curaçao, Nov. 1978, 78 pp. 18 × 12.5 cm, ill. cover.—*Minerva III-IV. Novela original,* (1979), p. 79-140.

Man-made Lakes and Human Health, Proceedings of the Symposium, October 23-25, 1977. Organized by University of Suriname. Sponsored by: Alcoa Foundation. Editor: Roy S. PANDAY. University of Suriname, Paramaribo, 1979, 73 pp. 20 × 21 cm, ill.
GOODLAND, R.J.A.: Environmental potimization in hydrodevelopment of tropical forest regions, p. 10-20, ill.
BRUYNING, C.F.A.: Man-mde lakes, irrigation and schistosomiasism p. 21-25.
KITZMILLER, James B.: The cytogenetics of neotropical anophelines ... p. 26-35.
PANDAY, R.S. & PANDAY-VERHEUVEL, M.P.: The Brokopondo Barrage lake, p. 36-40.
HUMPHRYS, S. & TIKASINGH, E.S. & DAVIES, J.B.: The *Simulium* blackfly problem, p. 41.
NIEKOOP, S.T.R.: Ecological implications of the West-Suriname hydro-electric project, p.42-46.
OOSTBURG, Baltus F.J.: Brokopondo, Kabalebo and health care, p. 47-51.
PINTO PAIVA, M.: The environmental impact... in the Amazonian regioin... p. 52-73.

MEINERS-PIETERSE, C.M.M.: *Overgaan of zitten blijven. Een sociologische verkenning van faktoren die invloed hebben op de leerprestaties van het Arubaanse volkskind in het basisonderwijs.* UNA/CarAf/StiCuSa nr. *1,* Den Haag, 1980, xii + 159 pp. 24 × 15½ cm.

MULLER, Enrique (kuenta) & MULLER, Fabio (pintura). *Sin ni sikiera un welensali.* Kòrsou, 1980, 23 pp. 20 × 20 cm.

NAIRN, Alan E.M. & STEHLI, Francis G. (eds.) *The ocean basins and margins.* Vol. 3. *The Gulf of Mexico and the Caribbean.* Plenum Press, New York and London, 1975, xvi + 706 pp. 25 × 16½ cm.

OLTHETEN, Theo M.P.: *Inventory of Caribbean Studies. A bibliography.* Dept. Car. Studies R. Inst. Ling. and Anthrop., Leiden, 1979; Smits Uitg., The Hague, viii + 280 pp. 24 × 16 cm. (An overview of social scientific publications on the Caribbean by Antillean, Dutch and Surinamese authors in the period 1945-1978/79.)

OLTHETEN, Theo M.P.: *Overgaan of zittenblijven. Een sociologische verkenning van faktoren die invloed hebben op de leerprestaties van het Curaçaose volskind in het basisonderwijs.* UNA/CarAf/StiCuSa, nr. *2,* Den Haag, 1980, viii + 145 pp. 24 × 15 ½ cm.

Overgaan of zittenblijven. Universiteit van de Nederlandse Antillen, Caraïbische Afdeling van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Stichting voor Culturele Samenwerking, 1980. See: No. *1,* MEINERS-PIETERSE ... *van het Arubaanse volkskind* ... Nr. *2,* OLTHETEN ... *van het Curaçaose volkskind*...

PEARL-VAN DRIEL, Hetty: *De geschiedenis van de 'Nederlandse' Antillen. Historia di Antia.* Social. Uitg. Amsterdam, 1980, (56) pp. 16½ × 22 cm.

PAIVA, Melquiades Pinto: *Algumas consideraçoes sobre a represa de Brokopondo (Suriname).* Eletrobrás, Centrais Elétricas Brasileiras S.A., Rio de Janeiro, Agosto 1977, 61 pp. 29.5 × 21 cm, 24 figs.

PAIVA, Melquiades Pinto: *The environmental impact of man-made lakes in the Amazonian region of Brazil.* Eletrobrás, Rio de Janeiro, Nov. 1977, 69 pp. 29.5 × 21 cm, 15 figs. (Paper 'Symposium on man-made lakes and human health' Paramaribo, 23-25.X.1977.)

PALM, N. Ph. DE: *Enzovoorts. Padilanti.* Curaçao, 1979, 60 pp. 26 × 14 cxm, ill. (Poetry)

PALM, Walter: *Winds of words.* Curaçao. Editoryal Antiyano, iv + 18 single-paged. 1st ed. May 1978; 2nd June. (Poetry)

PALM, WOUTER: *Genesis en Apocalypse.* Curaçao, 1980, 32 pp, 20 ½ × 13 cm, ill. (Poetry)

PANDAY, Roy S. (ed.), see: *Man-made lakes and human health,* 1979.

PINE, Ronald H.: *The bats of the genus Carollia.* Techn. Monogr. *8,* Texas A&M Univ., 1972, 125 pp. 22 × 17 cm, 10 figs. (Incl. Suriname)

Planning a Marine Conservation Strategy for the Caribbean Region. Projet de stratégie pour la conservation marine de la région des Antilles. (Preliminary) Data Atlas. (Préliminaire Atlas de données). International Union for Conservation of Nature (IUCN Project 1037), Gland, Switserland, 1979, 55 (110) pp. excl. cover, 53 × 65 cm. Maps on *Critical marine habitats of the wider Caribbean area,* prepared by G. Carleton RAY, James A. DOBBEN, M. Geraldine MCCORMICK - RAY e.a. — Place names (1 map), Environmental data (12 maps), Habitat (4), Species (15), Socioeconomic (9), Legal (3), Cultural (1), Analysis (1), References.

Proceedings of the symposium Man-made lakes and human health, see: *Man-made lakes* ... 1979.

Rapport Gemengde Commissie, zie: *Aanzet tot een integraal beleidskader* N.A., 1979.

RAY, G. Carleton et al., see: *Planning a marine conservation strategy for the Caribbean region,* 1979.

REGALS, Leo: *De keten gebroken.* Bel Rasgo, Curaçao (1979), 52 pp. 21 × 14 pp., 4 pls. incl.

REYES, Lupe: *'Penumbra'.* (Curaçao), 1979, (56 pp) 21 × 12 cm excl. ill. cover. (24 pp. poetry)

RIEZENBOS, Hans Theo: *Geomorphology and soils of Sipaliwini Savanna (South Suriname).* Thesis Utrecht 17.V.1979, (vii) + 168 (+4) pp. 24 × 16½ cm, 11 phot. & 22 drawings 2 loose maps; Utrechtse Geografische Studies *12.*

ROO, Jos DE: *Antilliaans literair logboek.* De Walburg Pers, 1980, 104 pp. 23 × 15 cm, ill. cover. (Cola Debrot, p. 9; Chris Engels, p. 19; Charles Corsen, p. 27; Tip Marugg, p. 39; Boeli van Leeuwen, p. 49; Frank Martinus Arion, p. 69-93.)

ROO, Jos DE: *Curaçao scenes and behind the scenes.* Van Dorp — Eddine / Walburg Pers, 1979, 64 pp. 21 × 15 cm, ill. Transl. Marga Rowaan-Riesebos.

ROSARIO, Guillermo E.: *Muchanan den akshon.* Dediká na tur muchanen di mundu den 'Aña di Mucha 1979'. (Curaçao, 1979), 72 pp. 37 × 27 cm, 4 col. pages incl., profusely ill.

SPEYER, Hannah (= Hanni LIM): *Groot Heksenboek.* Tamaris Universal Publishing Company, Inc., Curaçao, (1980), 68 pp. 21 × 13½ cm, 15 figs. ill. cover excl.

Stiman nos bestianen i nos naturalesa. Dienst Onderwijs en Kultuur & Cultureel Centrum Curaçao, (1979), 30 × 21 cm. (A collection of sketches written and illustrated by children.)

Stinapa 16, 1978 (Natuurbescherming op de Nederlandse Antillen), 48 pp.
17, 1979 (Jaarverslagen Carmabi, Stinapa 1978), 79 pp.
18, 1979 (Bida den Laman II), 63 pp.
19, 1980 (Milieu-vervuiling op de N.A.).

Stinapa Documentatie serie/Documentation series.
3, 1978 (Flamingos on Bonaire and in Venezuela 59 pp.: de Boer).
4, 1979 (De grotten van de Nederlandse Antillen/Caves of the Netherlands Antilles, 176 pp., also: *Publ. Found. Sci. Res. Surinam and N.A. 97:* Wagenaar Hummelinck).
5, 1979 (Natuurbehoud en natuurbeheer op de Nederlandse Antillen, 35 pp.: Voous)
6, 1980 (Wetgeving natuurbeheer op de Nederlandse Antillen, 303 pp.: W. Timmers).
7, 1980 (25 Jaar Carmabi-onderzoek, 39 pp.: Kristensen).

Stinapa. Nature calendar 1980, Curaçao, 1979, 12 + 1 sheets 31 × 21 cm with col. phot. 17½ × 18½ cm + cover picture, captions in Dutch, Engl. and Pap. — Phot. by Rolf Bak, Dick Hoogerwerf, Eef Jansen (3), Ate v.d. Kooi (3), Ronald Lemminga, Renk Ruiter (2) & Emile Westrate (2).

STOFFERS, A.L. (ed.), see: *Flora of the Netherlands Antilles,* III p. 61-142 (1979) and II p. 97-209 (1980).

STOFFERS, A.L. & LINDEMAN, J.C. (eds.), see: *Flora of Suriname.* Vol. V part 1, p. 319-456. Found. v. Eedenfonds, Amsterdam, 1979 (1980).

Studies on the fauna of Curaçao and other Caribbean Islands. Found. Sci. Res. Surinam and Neth. Ant., Utrecht.
Vol. LVII, Publ. *96,* Apr. 1979, 341 pp., 60 figs., 40 pls.—Cairns (deep-water corals).
Vol. LVIII, Publ. *98,* Oct. 1979, 74 pp., 58 figs. — Hofker (foraminifera), Righi & Kanner (marine Oligochaeta), Hunte (freshwater shrimp).
Vol. LIX, Publ. *99,* Oct. 1979, 58 pp., 15 figs., 4 pls. — Stock (Pycnogonida), Botosaneanu (caddis-flies from Cuba)
Vol. LX, Publ. *100,* July 1979, 118 pp., 40 figs., 10 pls. — Nagelkerken (biology of the Graysby).
Vol. LXI, Publ. *103,* Oct. 1980, 130 pp., 37 figs., 18 pls. — Wagenaar Hummelinck (Cerion in Cayman Islands), Criales (commensal shrimps), Schwartz (herpetogeography of Hispaniola), Botosaneanu (Stygiomysis on Anguilla).
Vol. LXII, Publ. *104,* Nov. 1980, 136 pp., 39 figs., 18 pls. — Van Soest (Haplosclerid sponges).

SURIEL, Simon Miguel: *Muher culpable. Novela sacá for di algun hecho i complicacion di nos bida moderna curazoleña.* Re-imprimí pa Servicio di Enseñansa i Kultura di Gobiernu Insular di Korsou, oktober 1978, 182 pp. 22 × 15.5 cm (1er ed. Oct. 1931; 2de ed. 1948).

Surinam Airways' Inflight Magazine. A quarterly magazine also featuring *Suralco Magazine.* Suriname Airways, Paramaribo; printed by De Walburg Pers, Zutphen, col. ill. — *Spring. 1979 = Sur. Mag. 11-1* + 8 pp.; *Summer = 11-2* + 12 pp. ... *Summer 1980 = 12-2* + 12 pp. incl. cover.

TEUNISSEN, P.A.: *Bibliografie van Surinaamse vegetatiekaarten.* Instituut v.d. Opleiding van Leraren, Paramaribo, maart 1979. Verschijnt in 1979 in: KÜCHLER, A.W. (Ed.). *International Bibliography of Vegetation Maps.* Vol. *5:* South America. 46 pp. mimeogr. 30 × 21 cm.

TIMMERS, W.W.: *Wetgeving natuurbeheer op de Nederlandse Antillen in 1978.* Stinapa Doc. 6, 1979, 303 pp. 24 ½ × 16 cm. Cartoons Dick Hoogerwerf.

Treub-Maatschappij, see: *Maatschappij Wet. Onderzoek in de Tropen. Jaarverslag 1972 ... 1978.*

Vereniging van Geneeskundigen Curaçao, Bonaire en Bovenwindse Eilanden. Zesde Lustrum 1948/1978, 32 pp. 28 ½ × 20 cm, 9 portr.

Verslag van de toestand van het Eilandgebied Bonaire over het jaar 1978. Kralendijk, 31 maart 1979, ii + 224 pp. 30 × 21 cm mimeogr.

WAGENAAR HUMMELINCK, P.: *De grotten van de Nederlandse Antillen. Caves of the Netherlands Antilles.* Uitg. Natuurwet. Studiekring voor Suriname en de Ned. Antillen 97, Mei 1979, 176 pp. 24 × 16 cm, 148 figs. (Natural History Series *1; Publ. Nat. Sci. Study Group Neth. Ant.* discontinued. — Incl. caves on French St. Martin, Anguilla and Barbuda.)

WAGENAAR HUMMELINCK, P. (ed.), see: *Maatschappij voor Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen,* 1980.

WAL, Andries VAN DER & WEL, Freek VAN: *Met eigen stem. Herkenningspunten in de letterkunde van de Nederlandse Antillen.* Schakels *NA-63,* 1980, 136 pp. 37 × 18 cm.

WITH, Julian S: *De onvermijdelijke splijting.* (Priv. ed., Utrecht), 4e druk (1980), (16) pp. 21 × 15 cm, ill. cover excl. (1st impr. 1977, 2nd 1978, 3rd 1979; poetry.)

WITH, Julian S.: *De wereld op zijn kop.* (Priv. ed., Utrecht), 3e druk (1980), (32) pp. 21 × 15 cm, ill. cover excl. (1st impr. 1980: poetry.)

WITH, Julian S.: *Land van harmonieuze kontrasten?* (Priv. ed. Utrecht, 1979), 54 pp. 21 × 15 cm, ill. cover excl. (Novel).

INDEX TO THE SECTIONS 'BIBLIOGRAPHY' OF THE (NIEUWE) WEST-INDISCHE GIDS *1-54*, 1919-1980

VOLUME	YEAR	SEPARATE PUBLICATIONS & ARTICLES		
		pages	pages	pages
1a	1919	78- 80	159-160	244-245
—	—	341-342	426-427	509
1b	—	94- 95	188	
—	1920	282	365	436
—	—	511		
2	—	64	128	176
—	—	224	272	320
—	—	368	432	
—	1921	480	544	640
3	—	111-112	176	224
—	—	228	336	383-384
—	1922	496	544	608
4	—	63- 64	128	192
—	—	240	352	399-400
—	—	448		
—	1923	512	576	663-664
5	—	127-128	224	335-336
—	—	446-448		
—	1924	496	623-624	
6	—	95- 96	191-192	287-288
—	—	336	431-432	
—	1925	608	647-648	
7	—	96	143-144	192
—	—	240	350-352	399-400
—	1926	448	496	544
8	—	94- 96	143-144	192
—	—	291-292	340	
—	1927	434-436	483-484	531-532
—	—	572		
9	—	95- 96	191-192	239-240
—	—	287-288		
—	1928	494-496	542-544	583-584

VOLUME	YEAR	SEPARATE PUBLICATIONS & ARTICLES		
10	—	47- 48	188-192	238-240
—	—	333-336	383-384	
—	1929	432	479-480	544
11	—	45- 48	96	176
—	—	238-240	288	392
—	1930	445-448	495-496	582-584
12	—	47- 48	109-112	252-256
—	—	303-304	351-352	398-400
—	1931	493-496	541-543	
13	—	47- 47	95- 96	174-176
—	—	240	285-288	
—	1932	445-448	541-544	
14	—	46- 48	79- 80	191-192
—	—	223-224	253-256	302-304
—	1933	366-368	416	
15	—	45- 48	76- 80	141-144
—	—	173-176	205-208	255
—	—	282-288		

		SEPARATE PUBL.	ARTICLES
—	1934		318-320
—	—	351-352	350-351
—			382-384
—	—	409-411	407-409
16	—		48
—	—	79- 80	77- 79
—	—	144	141-144
—	—	175-176	173-175
—	—	208	206-207
—	—		239-240
—	—	271-272	269-271
—	1935	304	302-104
—	—	336	334-335
—	—		367-368
—	—	403-404	401-403
17	—		32
—	—		63- 64
—	—	127-128	126-127
—	—		159-160
—	—	192	191-192

VOLUME	YEAR	SEPARATE PUBL.	ARTICLES
—	—	239-240	237-239
—	—		272
—	1936	303-304	301-303
—	—	336	334-335
—	—	399-400	397-399
18	—	31- 32	30- 31
—	—	63- 64	61- 63
—	—	128	126-128
—	—		158-160
—	—		192
—	—	223-224	222-223
—	—		254-256
—	1937	288	286-288
—	—		320
—	—	352	349-352
—	—	383-384	381-383
19	—	32	30- 32
—	—	127-128	125-127
—	—		159-160
—	—		222-224
—	—	256	254-255
20	1938		32
—	—		64
—	—	96	94- 96
—	—	128	127-128
—	—	159	159-160
—	—	256	255-256
—	—		288
—	—	320	318-320
—	—	352	351-352
—	—	384	383-384
21	1939	32	31
—	—		64
—	—	96	95- 96
—	—		128
—	—	159-160	158-159
—	—	192	191-192
—	—	256	255-256
—	—	304	302-304
—	—	336	335-336
—	—	368	367-368
—	—	400	400

VOLUME	YEAR	NR.	SEPARATE PUBL.	ARTICLES
22	1940		64	63- 64
—	—			96
—	—		159-160	158-159
—	—			192
—	—		288	287
—	—		320	320
—	—			384
—				
23	1941		63- 64	63
—	—		96	96
—	—		127	
—	—		192	192
—	—		256	256
—	—			320
—	—			384
—				
—	1942		31- 32	31
—	—		127-128	126
—	—		192	192
—	—		288	288
—	—		352	352
—				
25	1943		32	32
—	—			192
—	—		288	288
—	—		320	320
—				
26	1944		128	128
—				
27	1946		31- 32	27- 30
—	—		128	124-127
—	—			256
—	—		320	317-320
—	—			351-352
—	—			382-384
—				
28	1947		29- 32	26- 29
—	—			64
—	—		96	95-96
—	—		128	128
—	—			160
—	—			192
—	—		255-256	254-255
—	—	(1)	319-320	
—	—	(2)	349-351	351-352
—	—	(3)		380-384

VOLUME	YEAR	NR.	SEPARATE PUBL.	ARTICLES
29	1948	(4)	27- 31	31- 32
—	—	(5)	96	94- 96
—	—	(6)	160	
—	—	(7)	188-189	189-192
—	—	(8)	253-255	252-253, 255-256
—	—	(9)		288
—	—	(10)	317-320	
30	1949	(11)	156-160	
—	—	(12)	377-384	
31	1950	(13)	59-64	
—	—	(14)		111-128
—	—	(15)		249-256
32	1951	(16)	55-64	
33	1952	(17)	140-152	
—	1953	(18)		251-268
34	—	(19)	259-270	
35	1954	20		98-112
—	1955	21	235-242	
36	1956	22	208-244	
37	—	23	61-68	
—	1957	24	243-248	
38	1958	25	119-127	
—	—	26	182-184	
39	1959	27		51-76
—	—	28	169-178	
40	1960	29	171-183	
41	1961	30		177-201
—	1962	31	285-302	
43	1964	32	149-173	
44	1965	33	262-287	
45	1966	34	175-234	175-234
46	1968	35	298-335	

VOLUME	YEAR	NR.	SEPARATE PUBL.	ARTICLES
47	1970	36		197-247
49	1971	37	84-126	
—	—	38	177-197	
50	1975	39	62-76	
—	—	40		148-180
—	—	41		217-236
51	1976	42	36-54	
—	—	43		93-126
52	1977	44	67-80	
—	1978	45		175-198
53	—	46		66-84
—	1979	47	161-175	
54	1980	48		58-71
—	—	49		139-153
—	—	50	259-268	

HET EINDE VAN DE RUBRIEK 'BIBLIOGRAFIE'

Daar de Redactie van dit tijdschrift het als haar taak beschouwde de lezers een indruk te geven van wat met betrekking tot Suriname en de Nederlandse Antillen werd gepubliceerd, heeft zij steeds gestreefd naar het geven van een 'Bibliografie' — hoewel zij er zich van bewust was dat een dergelijk literatuuroverzicht niet anders dan zeer onvolledig zou kunnen zijn. Wèl heeft zij steeds de hoop gekoesterd, dat de op deze wijze vastgelegde gegevens van waarde zouden kunnen zijn voor hen die voor deze gebieden een meer dan oppervlakkige belangstelling bezitten.

Eerst was deze 'Bibliografie' min of meer een functie van bladvulling toegedacht; pas later — nà de periode waarin FRED. OUDSCHANS DENTZ deze rubriek voor zijn rekening had genomen (jrg. *15-28*, 1933-1947) — werden deze literatuuropsommingen opgezet als meer zelfstandige bijdragen welke veelal een omvang van meer dan twintig bladzijden (soms zelfs zestig) bereikten.

Konden dergelijke overzichten aanvankelijk nog een behoorlijk beeld geven van wat er over Suriname en de Nederlandse Antillen werd gepubliceerd, al spoedig was dit niet meer het geval, en thans — nu er zo ontzaglijk veel méér over deze gebieden wordt geschreven dan vroeger — zou men het nut van dergelijke periodieke en op vrij willekeurige wijze samengestelde lijsten met recht kunnen betwijfelen.

Mede om deze laatste reden heeft de Redactie besloten met deze 'Bibliografie' te stoppen, nu de samensteller van deze rubriek de wens te kennen heeft gegeven dit werk — na zijn 50ste bijdrage — te willen beëindigen. Zij vertrouwt er op dat het verdwijnen van deze literatuuroverzichten niet al te zeer als een gemis zal worden gevoeld, nu er — anders dan vroeger — op velerlei gebied reeds bibliografieën ter beschikking staan.

P. WAGENAAR HUMMELINCK